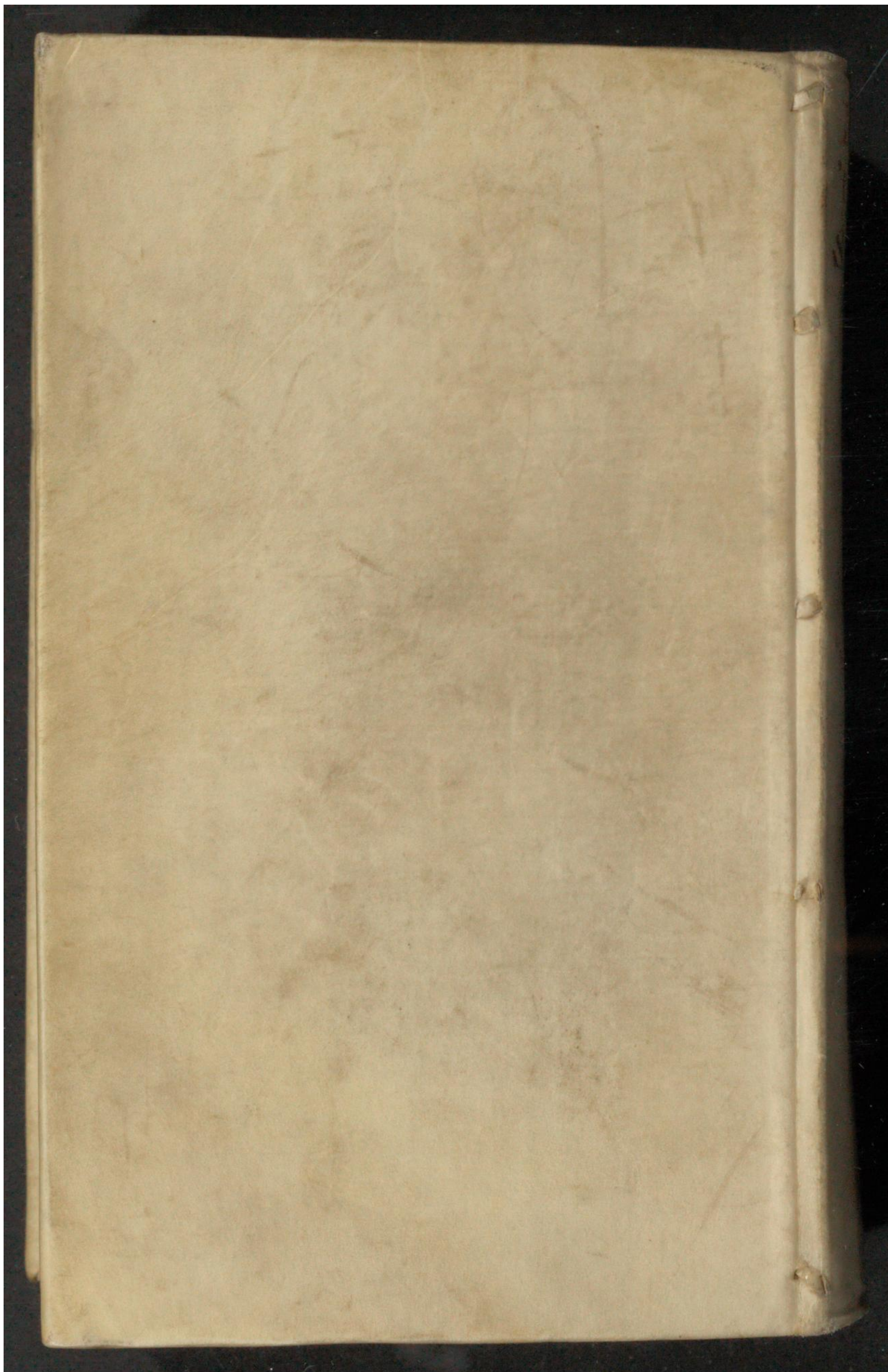
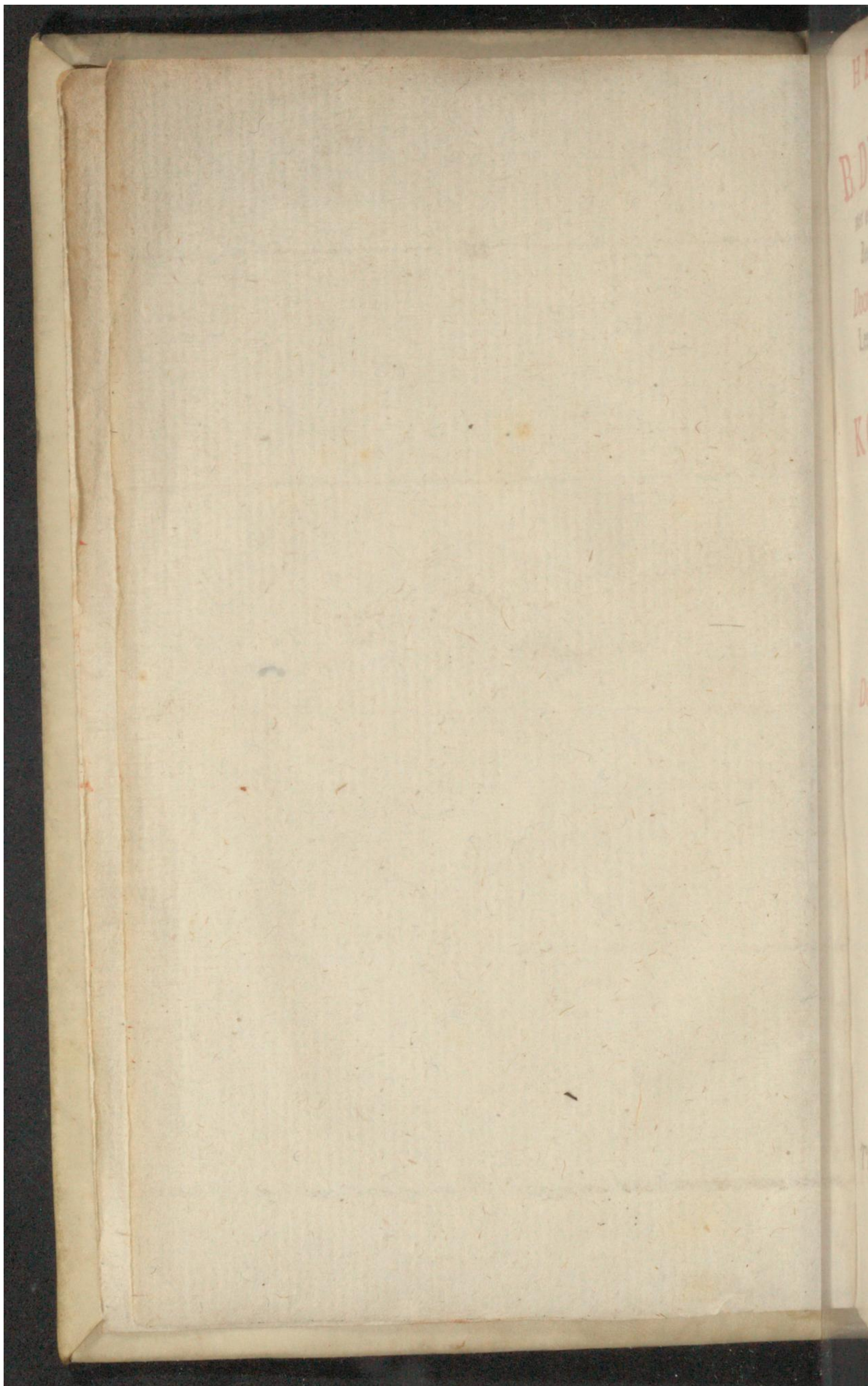

BAYLE
'tLeven van
SPINOZA.
388
M 4

HET LEVEN
VAN
B. DE SPINOZA,

met eenige Aanteekeningen over zyn Bedryf, Schriften, en Gevoelens:

Door den Heer BAYLE,

Leeraar der Wysgeerte te Rotterdam.

NEVENS EEN

KORT BETOOG

van de Waarheit des Christelyken Godtsdiensts;

En twee Verhandelingen,

I. VAN DE ZIEL.
II. VAN GODTS WEZENTLYKHEIT.

Door den Heer JAQUELOT,

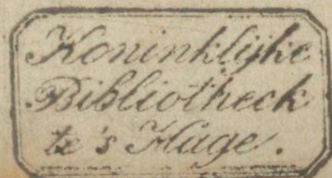
Leeraar der Fransche Kerke in 's Gravenhaage.

Vertaalt door F. HALMA.

De Voorreden behelscht eenige Aanmerkingen tegens 'T LEVENSVERVOLG VAN PHILOPATER.

T'Utr. by { FRANÇOIS HALMA, WILLEM vande WATER } 1698.

OPDRAGT

Aan den Heeren

HENDRIK CORF,

EN

PAULUS GYSBERTSZ,

Koopluiden t' Amſterdam.

MYN HEEREN.

at de gelegentheit meenigwerf voor een voortbrengſter, der menſchelyke bedryven, zy te keuren, heeft geen groot bewys van nooden, alzoo de dagelykſche ondervinding zulks buiten tegenſpraak ſtelt. Niet altoos bepaalen wy zoo ſtipt onze daaden,

 of

of opkoomende voorvallen verzetten ons den ſtreek, waar door wy dikwils, zelfs met beraadſlaging en keur, dingen beſtaan, waar toe wy van langer hand nimmer opzet genomen hadden. Dit is, mag men zeggen, allen menſchen eeniger wyze eigen, ſchoon zommigen door een ſterker kracht, anderen by mangel van geeſt, zich in beſtendiger voornemens beſluiten, en niet ligtelyk van den weg wyken, dien ze zich eenmaal voorſtelden, of, door gewoonte, als een paerd in den rosmeulen, dagelyks betraden.

Geerne bekenne ik, myn Heeren, dat, of my zomwylen wel de luſt beving, om, tot uitſpanning van mynen geeſt, zoo ver 't myn tyd en handel toeliet, iets, 't zy in dicht, of ondicht, te vertaalen, of, uit

eigen grond, op 't papier te brengen, ik echter nooit de gedachte maakte, om d'Overnatuurkundige wapenen, door 't puik der Meesters van den Franschen landaart gesmeedt, waar door den beroemden Spinoza, in zyne ongodistische verschansing, gelukkiglyk besprongen, en verwonnen wierd, voor Nederland op snee te zetten, en mynen Landsgenooten in handen te stellen: maar 't onverwacht voorval, dat de Heilloosheit 't hoofd weêr durfde uit haaren schuilhoek steeken, en, door een gedrochtelyk Lasterschrift, al de waereld t'over bekent, de Godtloochening opentlyk voorstaan, en het voor den ongodist Spinoza opneemen, ontstak in my de begeerte, om deeze gewigtige zaak wat dieper in te zien, en byzonderlyk wat den

heer Bayle, een Wysgeer van vermaartheit en naam, omtrent de Levensbeſchryving van deezen Godtverzaker, en zyn gevoelen, had aangeteekent. Zoo groot een afkeer als ik in 't lezen, van *Philopaters Levensvervolg*, had gevonden, zoo groot een ſmaak vond ik in deezes Wysgeers redeneeringen, waar meede hy 't Ongodiſtendom te keer ging, met zoo veel klaarheit en kracht aangedrongen, dat ze den Spinoziaanſchen Godt, om zoo te ſpreeken, in 't hert griefden, en den doodſteek gaven; waar door dan teffens al het wezentlyke van 't gemelde Schimpſchrift (zoo anders de beſchryving van een Godtheit die de ſtoffe van 't Geheele-al is, iets wezentlyks zy te noemen) zoodanig ontzenuwt, en wederlegt wierd

wierd, dat'er voor den Schryver geen plaats van verweering, maar alleen een neêrlegging, of overgeeving van zyn vergiftig wapentuig, overſchoot: waar na ik, als ongevoeliglyk, uit liefde en inzigt van de waarheit, tot de Vertaaling deezer geleerde Aanmerkingen wierd geleid, die my dan, vervolgens, zommige van de felſte winterdagen, met geen ongenoegen, deede ſlyten.

't Heugt my noch, myn Heeren, hoe ik ondertuſſchen, in den loop deezer bezigheit, eens 't geluk hadde, om UL. onder uw eigen dak te zien, en dat wy, na eenige onverſchillige redenwiſſelingen, op dat eerlooze Schimpſchrift vielen, daar ik UL, dewyl ik het niet zonder opmerking had doorleezen, zommige ſtaaltjens, van d'uiter-

ſte godloosheit, en laſtering tegens Godt, den Heiligen Iſraëls, hoewel met verfoeijing en verontwaerdiging, van ophaalde. Toen was dat wangedrocht noch van weinigen gezien, en hadde, vermids het meeſt over al door myne Beroepsgenooten zelfs t'onder gehouden wierd, in vergelyking van den volgenden tyd, noch luttel geruchts gebaart. Ik verzuimde ook niet, UL van het heilzaame teegengift te ſpreeken, in 't Werk van den heer Bayle vervat, waar door het doodelyk vergift der ongodiſtery zoo van zyn kracht wierd ontzett, dat het op geen menſchen van gezonde harſſenen meer konde hechten; verre dat het, onder de ſchoone gryns van *Wiskonſtige Betoogingen*, iemant, die de reden noch ten beginſel zyner kenniſſe

kan beezigen, zou betoveren. Zoo datik meende, indien dit ſlechts den Nederlanderen, in hunne taal verkleedt, wierd meedegedeelt, dat'er niets voor het baſſen en byten van het dulle Schrikdier, der Godtloochening, te vreezen ware.

Deeze redenen, myn Heeren, wierden niet alleen met genoegen van UL aangehoort, maar ook opgevat, en my, op dat ik zoo ſpreeke, weder toegekaatſt; ja, ik mag zeggen, de nootzaake, om met de begonne Vertaaling voort te gaan, door UL. als opgelegt; waar toe reeds wel myne neiging ſtrekte, maar die ik, by gebrek van tyd, nauwelyks zag te voltrekken. Heuſchelyk verſchoonde ik my derhalven voor UL, omtrent den voortgang: maar eens, en anderwerf aangedron-

gen, liet ik my overreeden, en verplichtte my, om, buiten wigtig beletzel, het Werk, van ons zoo tydig en nootzakelyk gekeurt, door te zetten.

Ik wist wel dat het den Meesters in Israël, mannen in de Wysgeerte en Godtkunde opgewiegt, en die, als Flonkerstarren, aan den hemel der Kerke schitteren, amptshalven beter dan my voegde, om dit hoogwigtig stuk te behandelen, en, door hunne welbesneede pennen, de nietigheit en ongegrondheit van dit beuzelachtgste Lasterschrift ten toon te stellen; maar ook was my kundig, dat, wanneer het vuur zoo heftig met zyne vlammen door een gebouw weidt, dat het, d'overhand krygende, lichter laije ten dake uitblaakt, en, door zyne verspreidende

von-

vonken, een ganſche ſtadt dreigt, elk dan, plichts- en belangshalven gehouden is, tot dien verwoeſtenden brand toe te ſchieten, en alle bluſchgereedſchappen aan te vatten, daar toe door de Stadtskeuren beſtemt, of zelf wel, die hy 't eerſt ter hand vind; daar beneven ook, dat in zulk een ramp geen eenderlei werktuigen, noch op eenderhande wyze gebeezigt worden, noch zelf het leſchwater uit den zelven ſtroom geſchept, maar daar het gereedſt te vinden is, op dat het algemeene oogwit, d'uitdooving van 't vuur, ſlechts bereikt worde; dit overweegende, zegge ik, dacht het my ook niet ganſch onvoegzaam, om myne krachten, hoe gering ook, tot voorſtant der Goddelyke waarheit, en 't ſtuiten van dit flikkerend helſche

vuur te leenen, wyl ik meende dat het zelve, door ontaarde menſchen ontſteeken, zoo veel ſchrikkelyker, en in de Kerk en den Borgerſtant meer te vreezen was, dan de heftigſte brand, die 't alles in puin en aſch verkeert; zoo veel, zegge ik, als de Hemel d'aarde, d'Eeuwigheit den tyd, 't volmaakte Goed, dat van een geringe waerde, en kort van duur voor den bezitter, overſteigert en te boven gaat. Weshalven ik, zonder langer om te zien, de Vertaaling voltrok, en aan myne drukparſſe overgaf.

Maar, myn Heeren, gelyk ik in den aanvang zeide, niet altoos blyven wy zeker by onze voornemens, ſchoon onze daaden, door overleg en verkiezing, ſchynen afgebakent: dit ondervond ik ten anderen maale,

na dat de Levensſchets van Spinoza, nevens de geleerde Aantekeningen van den heer Bayle, over 't Bedryf, de Schriften, en Gevoelens van deezen Ongodiſt, omtrent waren afgedrukt. By een zonderling voorval, kreeg ik het Boek van den heer Jaquelot, opzettelyk tegens den afvalligen Jood geſchreven, in handen, waar in ik, by den opſlag, veele dingen zag, wonderlyk ter ſneê koomende, en mynen toeleg begunſtigende; doch waar tegens ik ook, als een ſteilte, opzag, om ze, zoo wegens de diepzinnigheit der ſtoffe, als ſchaarsheit van mynen tyd, meede in onze taal over te ſtorten. Ondertuſſchen ontveinze ik niet, myn Heeren, dat ik toen ondervond wat kracht een zucht, of neiging tot eenige zaak, 't zy goede, of quaade,

de, kan hebben. De zelfſtryd hield my wel eenigen tyd waggelende; maar na ik den laatſten Schryver te recht hadde ingezien, vond ik daar 't geen ik noch by den heer Bayle wenſchte, doch dat van hem met reden, als buiten zyn beſtek en oogwit, niet was aangeroert. Spinoza lag door deezen Wysgeer, onder zyn verbryzelt gebouw, gevelt, daar men hem, indien men zoo ſpreeken mag, in onmagt, de ziel zag uitbraaken. Maar de Geeſtelyke natuur van de Ziel, Godts Wezentlykheit, en 't Gezagh der Goddelyke Openbaaring, ſcheen niet genoegzaam, voor de laſterende dingtaal der Godtloochenaars, geveiligt; dat my toeſcheen door den heer Jaquelot zoo bondig, en uitvoeriglyk gedaan te zyn, als 't be-

lang

lang dier ſtukken, voor de zaakelykſte en grondſtellige in den Godtsdienſt te achten, vereiſchte. Ik ſtapte derhalven alle hinderpaalen over, en ſloeg met iever ook de Vertolking van dit laatſte ter hand, dat, by trappen, meede noch verder uitliep, dan ik my in den beginne voorſtelde, waar over myn laatſte Voorbericht ruimer opening geeft.

Zie daar, myn Heeren, een kort verſlag, by wat voorval dit vertaalde Werk, diervoegen als 't UL hier voor 't oog, en in handen koomt, zyn beginſel, voortgang, en voltoojing kreeg. Nu is my noch overig, kortelyk te melden, waarom ik het UL in 't byzonder opdraage, en uwe naamen toewye.

Indien ik niet anders zeide, dan dat zulks geſchiede, tot onderhoud

en ſtaaving van goede vriendſchap, ik zeide genoeg. Gelyk deeze plicht der borgerlyke t'zamenleving, een onderlinge liefde tuſſchen waare vrienden teelt en koeſtert, indien ze op vaſte gronden gebouwt, en beſtendig is, zoo wil zy ook zelf, gelyk het vuur, door een geduurige ſtoffe, worden aangevoedt, als wanneer haare hitte en uitwerkzelen beſt gevoelt worden. Dus moeten alle werkzaame dingen, die hunnen ſtant en kracht zullen behouden, in beweeging blyven; want zoo dra de veeren der Konſtwerktuigen verſlappen, verſtramt hunnen loop, en bepen, verſtramt hunnen loop, en begroeijen, door de ruſt der beweegraderen, dikwils met een roeſt, waar door 't Zelfbeweegzel verzet, en ontſtelt.

Al voor veele jaaren, myn Hee-
ren

ren genoot ik d'eer van uwe kennisse, die wy dus lang, niet slechts door t'zamenhandeling, maar zelfs buiten die betrekking, in vertrouwde vriendschap aanqueekten. Van uwen raad diende ik my by voorval, en, gelyk ze my nooit wierd ontzeid, gaf goede onderrichting my zomtyds licht in schemerende zaaken. Dat ik, in myn aanwezen t'Amsterdam, ook vaak 't geluk genoot, om, na d'afgedaane taak myner bezigheit, my met UL in een gemeenzaam gesprek, niet zelden over 't stuk van den Godtsdienst, te onderhouden, vergenoegde my altoos, en strekte veel om den band onzer vriendschap vaster toe te haalen: en 't mag ons noch heugen, hoe zomtyds zulke t'zamenspreekingen, ons den tyd wel wat deeden vergeeten, en 't beperkte

tydſtip van ſcheiden zoo nauw niet gade ſlaan ; gelyk dan by zoo een gelegentheit, als ik boven aanroerde, de vertaaling van dit wysgeerig Werk is aan den gang geraakt, dat dieswegen ook met recht UL, als in den ſchoot, weder word toegebragt.

Ik biede UL dan, geëerde Broederpaar, en geachte Vrienden, dit bondige en doorkneede Werk aan, door 't pronk der Franſche Schryvers, in hunne taal, tegens 't rampzalig Ongodiſtendom, doch byzonderlykſt tegens Spinoza opgeſtelt, en van my, zoo klaar en krachtig als 't doenlyk was, en d'Overnatuurkundige ſtoffe het lyden wilde, in d'onze overgebragt. Uwe liefde en hoogachting tot de Waarheit, en de geheimeniſſen der Goddelyke Openbaaring, die my altoos bleek,

is hier toe een tweede prikkel geweest, en gaf my voor af verzekering, dat d'Opdragt en 't Werk van UL met genegentheit zoude ontfangen worden. De beruchte naam van Spinoza een Ongodist van belydenis, schrikke UL niet af, schoon hy hier op het voorhoofd word gezien. 't Levensverhaal van Godtloozen en Ongeloovigen, is zoo wel by de H. Schryvers geboekt, dan dat van de Godtsdienstigen en Heiligen: want strekken de laatsten ten baak van navolging, d'eerste van voorbehoeding, en toezicht, *op dat wy*, naar * Paulus taal, *niet in 't zelve oordeel van ongeloof zouden vallen.* Daarenboven, 't Leven van deezen Godtverzaaker strekt hier slechts als ter inleiding, der verhandelbaare stoffe, gemerkt de heer Bayle, in zyn

* Hebr. 4: 11.

groot Historisch Naamboek, het meer op redeneeringen, en verhandelingen der zaaken, dan op wydluftige Levensbeschryvingen heeft toegeleit: overzulks hebbe men de wederlegging van Spinoza, en zyn ongodistisch gevoelen, gelyk ze 't grootste deel van 't Werk uitmaakt, ook voor 't voornaamste, en gewigtigste van 't zelve aan te zien.

Straalen, myn Heeren, alle de redeneeringen, UL niet ter eerster leezing, in haare volle klaarheit toe, bidde ik, dat het leezen eens, en anderwerf hervat worde, dewyl deeze bespiegelingen der eerste Waarheden, wel ingespanne krachten van den Geest, en een sterke overdenking vorderen; als my d'ondervinding zelf geleert heeft. Maar dit durf ik'er, tot vergoeding, byvoegen, dat'er mogelyk geen

zaaken zyn, waar door 't verſtand meer geſlepen en opgeheldert word, en die zoo veel vergenoeging, als het middelſtip van alle waarheit zynde, in 't onderzoek en de beſchouwing, met zich brengen.

Ontfangt dan, myn Heeren, dit vertaalde Werk, dat my, ſchoon ik anderen op 't ſpoor volgde, echter al eenigen arbeid gekoſt heeft; want onze taal derft dikwils de gedweeheit, om wysgeerige zaaken, op een zachten trant uit te drukken, wanneer ze zuiverlyk, en zonder vreemde hulpwoorden, gebeezigt word, waar toe ik het zocht te brengen. 't Werk zelf ſtrekke tot aanwas van onze vriendſchap, maar meeſt der Waarheit, 't voornaamſte, zoo niet het eenigſte, oogwit myner onderneeming. Godt geeve dat wy

meer en meer, door de buitenſchorſſe der woorden, tot het innigſte pit der zaaken zelve moogen indringen, en door zyne genade tot de kenniſſe en liefde van Hem zelf, het oneindige volmaakte Wezen, worden opgeleidt! Hy doe het Kruisgeloof van 't Euangelie zegepraalen over alle Ongodiſtiſche godtloosheit, die zich zoo onſchaamteloos, en onvermomt in onze dagen laat zien: waar toe wy, ten ſlot, wenſchen, dat ook dit Werk ſtrekke. Godts hoede zy over UL en alle de Uwe! Zoo ſchryft:

Myn Heeren.

Utrecht den 10 van
Bloeimaand, 1698.

UL verplichte dienaar en
genegen vriend

FRANÇOIS HALMA.

VOORREDEN.

A dat de menſch eenmaal van Godt, het hoogſte goed en de wezentlyke waarheid, was afgevallen, heeft hy van toen af, als een toomeloos paerd, den rechten weg verlaaten, en is in allerlei dwaalwegen, *wegen des doods en des verderfs*, ter zyden uitgeſpat. 's Menſchen geeſt, (a) *'t leven van Godt en zyne heerlykheit dervende*, is (b) *verydelt geworden in zyne overleggingen*; en zelfs *die zich voor wyzen uitgaven*, *zyn bevonden dwaazen te zyn*, en tot zulk een trap van dulligheit uitgebarſten, dat ze *de heerlykheit van den onverderfelyken Godt, verandert hebben in de gelykenis van een verderfelyk menſch*, ja, *van 't Luchtgevogelte*, *en 't kruipende Aardgedierte*, waar aan ze vervolgens hunne eerbewyzingen en godtsdienſtigheden betoont, en 't betrouwen hunnes herten, ten blyk van d'uiterſte verkeertheit, gehecht hebben.

Zulk een godtloosheit overſtroomde de ganſche waereld, en was d'algemeene vlek van 't Heidendom, gelyk d'Apoſtel, in de bygebragte plaatzen, aantekent. Maar dit was noch d'eenige ſchadelyke vrucht niet van deezen

(a) Rom. 3: 23. (b) Rom. 1: 23 -25.

zen afval. 't Verſtand van den menſch verduiſtert, of de trekken van Godts beeldt in 't zelve, om zoo te ſpreeken, verflauwt, en verdonkert zynde, ſtortte hy ligtelyk in deeze blindheit, van 't ſchepzel voor den Schepper, 't zichtbaare voor 't onzichtbaare, het Niet voor Godt te verkiezen: maar zyne bedenkingen vleeſchelyk en aardſchgezint zynde, is'er, daar beneven, een vyandigheit in zyn verſtand tegens Godt opgerezen; zoo dat hy zich de wetten van zynen Heer en Wetgever weigerende t'onderwerpen, op redenen heeft begonnen bedacht te zyn, om zelf het beſtaan, of de wezentlykheit van Godt, het oneindige volmaakte Wezen, alleen door zich zelven wezentlyk, (c) en *die allen het leven, den adem, en alles geeft*, te loochenen, en zoo ſchroomeloos tot alle godtloosheden over te ſlaan. Deezen ſchendigen toeleg, is geen vond nu eerſt in onze tyden geſmeedt, maar toonde zich al vroeg in 's menſchen hert gevestigt. Hier naar ſweemt d'aanval en beſtorming van den hemel, naar 't verhaal der Dichters, door de Reuzen van d'eerſte waereld beſtaan, en die ons Mozes in eigentlyke woorden, en haare waare gedaante vertoont; ten minſten ſtrekt de verdichte opſtapeling van berg op berg, tot geen onpaſſelyk zinne-
beeld

(c) Hand. 17: 25.

beeld, om d'ongodiſtiſche Betoogingen, als een ſtapel bergen, tegens de Godtheit opgehoopt, af te ſchetzen. En wat is de Godtloochening in den grond anders, dan een bevechting van den hemel, naardien ze, gelyk in eenen vyandlyken ſtryd, ſlechts naar wapenen, naar redenen, zoekt, om Godt, niet alleen van zyne opperheerſchappy over de waereld, maar, zoo veel in haar is, van zyn wezentlyk zyn en beſtaan te ontzetten? de grootſte ſchendaad, waar toe 's menſchen geeſt kan vervallen, en die overzulks ook voor de verfoeijelykſte en ſtrafwaerdigſte te keuren zy.

Ondertuſſchen gebruikten deeze godtloozen niet altoos eenderlei wapentuig, noch dienden zich van de zelve liſten, om d'erkentenis van Godt uit de herten der menſchen te rukken, en hen tot hunne gedrochtelyke meeningen over te haalen. Ouwelings, en in den laater tyd, wierden'er veelerlei ſlach van Ongodiſten gezien, waar van zommigen, mag men zeggen, ten halven, anderen volſlagen aan de Godtverzaaking vaſt waaren. Eenigen loochenden alleen Godts Voorzienigheit, en zyne regeering over de waereld; anderen, den laatſten ſtap doende, ontkenden zelfs, dat'er een Godt, een Maker van de waereld was. (d) David ſprak al, ten zy-

(d) Pſ. 10. 4: 11, 12. Pſ. 14: 1.

nen tyde, van deeze ontaardelingen, die wel deeze gemeene laſtertaal in hunne herten voerden, *Daar is geen Godt*, maar waar van zommigen, als tot verklaaring van hun heilloos gevoelen, zeiden: *Godt heeft het vergeeten; hy heeft zyn aangezicht verborgen, hy ziet het*, ons ſchendbedryf, *niet in eeuwigheit*: of (c) *de Heere ziet het niet, de Godt van Jakob merkt het niet:* terwyl ze beide, na 't uitbraaken van deezen grouwel, *het verdorven, en 't grouwelyk maakten met hun werk*; dat d'echte, of liever doodelyke, vrucht uit deeze onreine baarmoeder is, en 't eenig einde dat de Godtverzaaking beoogt.

Daar na, wanneer, onder de Heidenen, 't ſchemerlicht der reden door den nevel van 't Veelgodendom, de verzieringen der Dichters, en bedriegeryen der Prieſters eenigermaaten heene drong, terwyl ze ondertuſſchen ontbloot was van de hemelwysheit der Goddelyke openbaaringe, taſtten de Wysgeeren, als blinden, naar den wand, om een andere Godtheit, dan die door de gewoonte en 't bygeloof was geſtaaft, uit te vinden. Maar hoe jammerlyk vergiſtten zich de meeſten in dat ſtuk! Hoe ver ſchoot hunne redeneering te kort in den waaren Godt, d'Oorzaak van 't Geheele-al, te kennen! Want, ſchoon

(c) Pſ. 94: 7.

zommigen hier omtrent al eenige gezonde gedachten hadden, volhardden echter anderen, voornamentlyk de School van Epikuur, in 't gevoelen van de voortkomſt en 't beſtaan der waereld door zichzelven, ſtellende dus de zoo genaamde Natuur, tot den Godt, den Veroorzaaker van zichzelf, niet door een vrywillige daad van welbehaagen, maar door een verzameling en t'zamenpakking van ondeelbaare ligchaamtjens, of Vezelen: 't belagchelykſte en ongerymſte beginſel van 't Geheele-al, waar toe 't onmogelyk ſchynt dat de menſchelyke reden kan vervallen; doch daar ons ondertuſſchen d'overgeſchoten Schriften, van zommigen deezer Wysgeeren, onwraakbaare verzekering van geeven, voor een goed deel, in 't volgende Werk, opgehaalt, en wederlegt.

Maar, zonder hier in een ruimer beemd der oude Ongodiſten uit te weiden, of den keten te vertoonen, waar meede de Godtloochening, zoo veele eeuwen, aan malkanderen als geſchakelt is geweeſt, dat geenzins 't oogmerk van deeze Voorreden is, daalen wy tot onzen tyd, en ter zaak af, hier verhandelbaar; alwaar ons Spinoza, in den kreits van ons Vaderland, ontmoett, met wien wy ons ook niet voordachtelyk zullen ophouden, dan voor zoo ver de Levensbeſchryver, van den

den vermomden Philopater, ons hier toe nootzaakt, dewyl alles wat geſchichtkundig en redeneerend, omtrent deezen ongodiſtiſchen Wysgeer te zeggen ware, meeſt ſlechts op een herhaling, van 't geen'er onze Schryvers van hebben aangeteekent, zou uitloopen, tot welkers redenen en aanmerkingen wy ook den Lezer, om ons te bekorten, zullen verzenden, byzonderlyk omtrent het Gevoelen en de Leering van Spinoza, van Godt, en de menſchelyke Ziel dat zekerlyk voor het zaakelykſte derſtoffe, en van dit Laſterſchrift, te houden zy.

Dit eenige achten wy niet onvoegzaam, nopende zekere omſtandigheit, in de ziekte van deezen Godtloochenaar voorgevallen, hier te melden, 't geen de heer Bayle zal onbewuſt zyn geweeſt, en my door een geleerd en vermaard Man is overgebrieft, dat, toen Spinoza op zyn verſcheiden, uit dit leven, lag, en wel zorge had gedraagen, als de gemelde Heer verhaalt, dat hy door geen bezoek verraſt, of overvallen wierd, men hem eens, of meermaalen deeze woorden hoorde uitboezemen: *O Godt wees my zondaar genadig!* Deeze Heer ſchryft my zulks uit den mond van een ander beroemt en geloofwaardig Leeraar, en die het uit de oor- en ooggetuigen van zyn ziekte gehoort te hebben. Andere verhaalen dit wat beſnoeider, en willen, dat hy alleenlyk

lyk dikwils zuchtende, *o Godt!* hadde uitgeroepen: En als hy hier op van de byſtanders gevat, en gevraagt wierd, of hy dan nu de wezentlykheit van een Godt erkende, dien hy, als een Rechter, na de doodt vreeſde, en waar tegens hy zyn ganſche Wysgeerte, en al zyn Schriften gekantt had? Antwoordde hy, met een flauwe ſtem, dat de gewoonte, of 't gebruik hem deezen klank, of naam van Godt, ſlechts over de tong deede rollen; daar we meer grond hebben te gelooven, dat dit d'uitwerking van een geprangt en verſchrikt geweeten is geweeſt. Men zegt, daar nevens, dat hy Mankopſap, in voorbaat, by zich had, en 't zelve ook, op 't naderen van de dood, beezigde; waar na hy de gordynen van 't ledekant toehaalde, en, in een gevoelloose ſlaap, d'eeuwigheit bereikte, daar hy d'onfeilbaare zekerheit heeft bevonden van 't, geen hy in zyn leven, naar 't voorbeeld van zekeren Paus, niet geloofde; te weeten, of'er een Godt, en of de Ziel onſterfelyk was. Laat ons nu, zonder verdere voorbereiding, tot het ſtuk overgaan, dat we ons ten doel ſtelden, en het vergiftige beuzelſchrift, van *Philopaters Levensvervolg*, eens kortelyk aan den toets der reden ſtryken.

'T Gelukte de Maker en Drukker van *'t Leven van Philopater*, voor omtrent 7 jaaren, dat dit Schimpſchrift wonderlyk veel ingang vond by de nieuwsgierige Nederlanderen, en van yder, groot en klein, voor- of tegengezint, beledigt of niet, met meer lof, dan het wel verdiende, vereert wierd. Want om dat de tweederlei gezinde Broederen in de Kerk, daar in, by beurtwiſſeling, op hun zwakſte wierden aangetaſt, en onder een belagchelyke gedaante, mag men zeggen, vertoont, kittelden zich veelen met deeze afbeeldzels, die als tot een algemeen onderwerp van ſcherſſing in alle gezelſchappen ſtrekte, ook wel van den geenen zelfs, dien het raakte, en, uit dien inzicht, 't minſt ſcheen te voegen: want onder de ſteeken en beſchimpingen, tegens d'eene en d'andere kant, wierd de Godtsdienſt en waarheit zelf niet weinig beguicht, en in een ongezoute ſpotterny verkeert. Zoo een goed onthaal, zulk een algemeene toejuigching, en beruchte naam, heeft, buiten twyfel, deezen Schimpſchryver ('t zy den voorgaanden, of een anderen) aangemoedigt, om zyne ongodiſtiſche rol onder 't zelve masker te ſpeelen, zich met die hoop vleijende, dat het hem tot geen kleinder lof, en den Drukker tot geen minder voordeel ſtrekken zoude: want voor een Wysgeer te

gaan,

gaan, die Spinoza in den grond verſtaande, zich tot zyn Voorſpraak inſtelt, en de konſt heeft, om zyn wiskundig Leerbeleed, op den leeſt van een boertachtige t'zamenkouting te ſchoeijen, zal zekerlyk al voor wat groots by dien geenen gelden, die Spinoza's gezochte duiſterheit, als ondoordringelyk voor zyne Tegenſpreekers houden, en dat zy alleen de bewaarders van den ſleutel deezer hooge wysheit zyn, en overzulks ook voor bevoorrechtigde en waare Wysbegeerigen moeten worden aangezien: terwyl alle anderen, die hun zegel niet aan hun Meeſters gevoelen hangen, naar hunne meening, ſlechts ydelyk en t'onrecht met deezen doorluchtigen eernaam pronken.

Eer, en eigenbaat, zyn twee ſcherpe ſpooren, om het allerhagchelykſte zelf te beſtaan; en wanneer men ſtout op zyn geluk word, ſchynt'er niets meer in den weeg, om voort alles ſchroomeloos te onderneemen. Men is niet onkundig van 's Lands Plakkaaten, tot weering van zulke heillooze ſchriften, tegens de grondwaarheden des openbaaren Godtsdienſts gekantt, of die de ruſt van 't Gemeenebeſt ſtooren; maar, in weerwil van zulke welgegronde wetten, vierd men de ſtoutigheit den toom, en ontziet zich niet het allerſlimſte, tegens beide opzettelyk gemuntt,

muntt,

muntt, ter waereld in te voeren; waar van dit *Levensvervolg van Philopater* een ſprekend bewys is, gelyk nader uit het vervolg blykt. Weshalven, wanneer d'Aanleggers en Bevorderaars van zulke ſchriften, ſchande voor eer, en zelfs eenige ligchaamsſtraf, voor een ingebeeld voordeel en genoegen hier door overkoomt, zal elk, die ontzagh heeft voor Godt, en 't welweezen van den Borgerſtant bemind, voor een rechtvaerdig oordeel van den Hemel achten, door de wettige Overigheit, wien het toeſtaat hier omtrent waakzaam te zyn, amptshalven uitgevoert:

Want wie 's Lands wet en ruſt verbreekt,
Vrees 't zwaerd, dat zulk een ſchennis wreekt.

Maar ter zaak.

De Voorreden, zoo wel als 't Werk zelf, ſchynt, even als 't voorgaande, meeſt op de Navolgers van den heer Coccejus, teffens Aanhangers van Deskartes wysgeerte, aangezien: of liever, onder den ſchyn van deeze Heeren, over hunne Leerwys, te hekelen, en te beſchimpen, is zyn wit om voor een Verantwoorder van Spinoza te ſpeelen, en deszelfs gedachten, door zyne Tegendingers, van allerlei ſlach, voor de gedrochtelykſte uitgekreten, in eenen helderen dag te ſtellen!, als wanneer hy zich beetere gevoelens, omtrent

dien

dien Wysbegeerigen, zynen Held, met de grootste pronknaamen van hem opgevyzelt, belooft, als zyne woorden op de 5, en 6 bladzyde van de Voorreden, en op de 44 ste van 't Werk, meedebrengen.

Maar het eerste en voornaamste, dat hy van deeze Godtgeleerden niet kan verdouwen, en waar over hy onophoudelyk schreeuwt, is de vermenging van de Wysgeerte met de Godgeleertheit: hier van wil hy op de 4 bladz. dat L. M. Maker van 't wonderspreukig Traktaat, *De Philosophie Uitlegster van de Schrift*, de voornaamste vinder zy, waar in dan de Coccejaansche Broederen hem zouden nastappen. Overzulks vermaand hy hen op de 6 bladzyde, dat ze *zich den naam van Philosophen niet zullen onnut maaken, maar purifieeren, en, als Theologanten hunne Zedelessen zoodanig doceeren, en termineeren, dat ze het gemeen aanstuuwen tot zulke werken, die d'uniteit en deugd formeel involveeren.* Wat een onduitsche brabbeltaal, nauwelyks verstaanbaar, en die wel naar geheimkundige raadzelen gelykt! Maar hy gaat voort, en besluit op de 7 bladzyde, *dat de schriften, die de Coccejaansche Godtgeleerden, als Cartesiaansche Philosophen, schryven, en doorgaans voor wysbegeerige ratiocineeringen worden erkent, en ook als zoodanig*

worden uitgegeeven, waarlyk dus niet zyn: En waarom doch? *Want deeze eene regel,* vervolgt hy, *is genoeg, dat zulke ſchriften, die ontleent zyn van zulke wetenſchappen die verſcheiden oogmerken hebben, welke zoo wyd van den anderen differeren, nooit zuiver wysbegeerige mogen genoemt worden.* Hy dringt zyne ſtelling verder aan op de 9 bladzyde, en wilde ze wel tot eenen algemeenen, en onfeilbaaren grondregel doen gelden, als hy zegt; *Dat alle ſtudien haare ſinguliere fondamenten, van welke zy gederiveert moeten worden, hebben, behoort by alle verſtandigen indubitabel te zyn.* Maar waar uit haalt hy 't bewys, dat de Godtgeleertheit en Wysgeerte zoo ganſch verſcheiden, of met malkanderen zoo onverdraaglyk zyn, dat in de verhandeling van d'eerſte, de laatſte ganſch niet mag gebeezigt worden, of dat de Wysgeerte en Godtkunde malkanderen onderling geen licht konnen byzetten? Hier over laat hy zich op de 10 bladz. dus hooren. *De Godsdienſtige leerſtukken,* zegt hy, *trekken haar authoriteit uit zekere gewettigde goedvindingen, die, na yders Secte, anders en anders zyn: maar de Wysbegeerten heeft haar gezag uit de intelligentie en waarheit der natuurlyke dingen alleen, die een conforme perceptie inſluit, en deeze is over al de zelfde.*

Maar

Maar dus, vervolgt hy, *is 't niet gelegen met de dingen die tot den Godtsdienst behooren, wyl deeze altoos, na yders byzondere imaginatie, moeten differeeren.* Op deeze t'zamenvoeging, of vereeniging van de Wysgeerte met de Godtgeleertheit, of deezen Cartesiaanschen Theologischen trant, als de Schryver spreekt, heeft hy 't noch harder gelaaden, op de 7, 8, 9, 10, en 11 bladzyden, en veele andere plaatzen van 't Werk zelf; en beklaagt hy zich op de 10, dat deeze Godtgeleerden *deeze beide wetenschappen zoodanig door malkanderen wringen, en anatomiseren, dat een gemeen man hen zoo weinig verstaat, als of ze Malabaars spraken, en dat een waarachtig Wysbegeerige, en kenner van de Natuur*, (verstaat een Spinozist, want die erkent hy alleen voor zoodanig) *de walg van hen hebben moet.* Zyne klemreden, waarom hy dit leerbeleedt wraakt, volgt, na een scherssende uitweiding, op 't zelve, en 't volgende blad, deezer voegen: *Maar ik bid u*, vraagt hy, *zoo'er ymant was die het Doctoraat leerde, en hy wilde zyn leerling door die zelfde weg, de Scheepvaart doen kennen: of dat een Professor in de Regten, zyn toehoorders onderwysende in de rechtsgeleertheit, voorgaf, door die oeffening hem een Sterrekundige te maaken: of dat een onderwyzer in de Literature, zei*

 en

en ſwoer tegen zyn diſcipel, dat hy hem door de kenniſſe der taalen, de Wiskunde leerde; wat dunkt u, zou men niet moeten, als men niet wil liegen, zeggen, dat zulke zotte meeſters onbequaam geacht moeſten worden, om ooit iets, dat waar of bondig is, te leeraaren? Ik meen voorzeker dat een yder, die maar eenig oordeel bezit, jaa zal zeggen. Mogen wy ook, op onze beurt, niet met reden vraagen; wat dunkt u Lezer, van zulke redeneeringen en gelykeniſſen? Zal iemant die 't gebruik van zyn verſtand magtig is, dezelve niet voor kinderlyk en beuzelachtig moeten keuren? Want zekerlyk, de Wysgeerte en Godtgeleertheit als twee wetenſchappen uit te beelden, die zoo weinig gemeinſchap hebben met malkanderen, als deeze, die hy hier by naamen optelt, kan van niemant, die eenig oordeel bezit, worden toegeſtemt. Maar laat ons het ſtuk van vooren opneemen.

Dat de Spinoziſten groot belang, en gewigtige reden hebben, om de wysgeerige en redeneerende Schriften der Godtgeleerden, en anderen, die hunnen Meeſter in zyne uiterſte verſterking aantaſten, verdacht te maaken, om zoo dezelve, teffens met de Schryvers, hunne achting te doen verliezen, kan men ligtelyk zien. Waarom dan zy, die hun mee-

ſte werk maakten, om Spinoza te bevechten, en de Godtloochening, door mond en pen, te ſtuiten, hier den hardſten aanſtoot moeten uitſtaan: doch nader ter zaak. De Wysgeerte by de Godtgeleertheit te voegen, en d'eerſte tot ophèldering van de laatſte, of de laatſte tot bepaaling van d'eerſte te beezigen, ſchynt by hem tegens alle reden te ſtryden. Want de Godtgeleerdheit, alleen in *zekere Zedeleſſen beſtaande, die haar gezag uit zekere gewettigde goedvindingen trekken*, kan met de Wysbegeerte, die ganſch andere grondbeginſſelen heeft, geen gemeenſchap hebben, noch d'een, door redenen van d'ander ontleent, beveſtigt worden. Wy antwoorden, dat de beſchryving der Godtgeleertheit, als eenige Zedenleſſen, verminkt, en meer dan half gebrekkelyk is; dewyl haar voornaame deel beſtaat, *in een kenniſſe der waarheit*, of *een Leere van Godt, tot 's menſchen zaligheit.* Overzulks, alhoewel de Godtgeleerdheit eigentlyk niet voorheeft, om de menſchen tot Natuurkundigen te maaken, is echter de Wysgeerte, die zoo wel d'Overnatuurkunde, of de beſchouwige kennis van Godt, en der onſtoffelyke wezens, als de Natuurkunde tot haar onderwerp heeft (in weêrwil van d'Ongodiſten, die hier in geen onderſcheit toelaaten) zoo ver geenzins van de Godtgeleerd-

heit af, dat ze haar het redeneerend licht niet zou byzetten, en den mensch, t'zamen met haar, tot de kennisse van Godt opleiden.

En waar toe telt de Schryver hier zoo een reeks van konsten en wetenschappen op, die verscheide beginsselen, en, by gevolg, een onderscheiden leerbeleed hebben? Wil hy van deeze byzondere wetenschappen, die bekent zyn in gronden te verschillen, een algemeen besluit maaken, dat'er geene konsten, of wetenschappen uit een en de zelve beginsselen worden afgeleidt? Zoo slaat hy mis tegens den regel der Redenkonst, dat *van het byzondere, tot het algemeene, geen gevolg heeft.* En is het niet onwederspreekelyk en openbaar, dat'er zoo wel wetenschappen en konsten in de waereld zyn, die een onderling verband en betrekking tot malkanderen hebben, als die gansch in gronden en leerwys verschillen, deels van den Schimpschryver bygebragt? Strekt, by voorbeeld, de Tekenkonst niet tot hulp en ten grondslag van de Schilderkonst; de Telkonst, van de Wiskonst? en is 't ongerymt te zeggen, dat men 't eerste, en tweede paar deezer konsten volgens de zelve beginsselen leert, of dat d'een d'ander ten grondslag zy? Niet dat daarom de gansche Godtgeleertheit op de Wysgeerte rust, of op haaren leest zy te schoeijen;

want zommige ſtukken behooren waarlyk alleen tot het Geloof, en de Goddelyke Openbaaring, waar toe wy de Reden met den Schryver L. M. boven aangehaalt, niet ter Oordeelſter, of Scheidſter ſtellen. Alleenlyk dienen deeze voorbeelden, om de nietigheit van des Schryvers zeggen aan te toonen, dat, gelyk deeze Wetenſchappen, van hem bygebragt, geen gemeene beginſſelen, noch gemeenſchap met malkanderen hebben, zoo ook de Wysgeerte en Godtgeleertheit geen onderling opzicht en betrekking konnen hebben, 't geen al zoo vals is, dan dat de Teken- en Schilderkonſt, de Tel- en Wiskonſt uit verſcheide Beginſſelen zouden afgeleidt, en geleeraart worden. De waarheit is een, en enkelvoudig, maar de middelen, om tot haare kenniſſe te geraaken, konnen verſcheiden, en d'een volmaakter dan d'andere zyn. De Tekenkonſt leert volkomentlyk den ſtant van een Beeld, en vertoont het in alle zyne leden en trekken: de Schilderkonſt maakt de zelve bootzing, maar brengt, door d'overeenkomſt der verwen met het voorwerp, het Beeld grooter welſtant en volmaaktheit toe, ſchoon de gelykenis, in den grond, de zelve is. De gezonde Wysgeerte overreedt alle menſchen (de dulle Ongodiſten uitgezondert) van 't beſtaan, en de wezentheit der

 Godt-

Godtheit, of anders, dat'er een Godt, en wat Godt is, namelyk, een oneindig volmaakt Wezen, door zichzelven wezentlyk, en d'Oorzaak van alle dingen buiten zich: dit ſtaaft de Goddelyke Openbaaring, en onderricht ons, daar beneven, van de wyze, op welke den zondaar, den ſchuldigen menſch, in Godts liefde en gemeenſchap herſtelt word. Wie ziet hier in een ſtrydigheit van beginſſelen? En is 't hier niet veel eer meede gelegen, als met de Tekenkonſt, en Schilderkonſt, waar van de laatſte wel een volmaakter trap in d'uitbeelding der voorwerpen, maar echter een onderling en overeenkomſtig verband met d'eenvoudige Tekenkonſt heeft?

Daarenboven, (want dit ſtuk moet hier eens voor al voldongen worden, om'er, met den Schryver, niet geduuriglyk weêr toe te koomen) zoo vraage ik, wie hooren wy hier telkens over 't vermengen van de verſcheide Beginſſelen der Wysgeerte, en Godtgeleerdheit klaagen, zoo wyd verſcheiden van den anderen, naar hy wil, als de Geneeskonſt van de Scheepvaart, de Rechtsgeleertheit van de Hemelloopkunde, de Taalgeleertheit van de Wiskonſt, als wy boven zagen? Een Voorſpraak, een Aanhanger van Spinoza, een genaamt Wysgeer, die de *Geeſtkunde* en *Ligchaamkunde*, *Godt* en de *Stoffe*, on-

oneindigwerf verder van den anderen geſcheiden dan hemel en aarde, en d'allerſtrydigſte hoofdſtoffen, naardien die dit altoos gemeen hebben, dat ze ligchamelyk zyn, daar geen de minſte overeenkomſt in de wezentheit van Geeſt en Ligchaam is te vinden, als betooglyk uit het volgende Werk blykt; zoo een redenloos Schryver, zegge ik, die d'uitbreiding tot Godt, en van Godt d'uitgebreide ſtoffe maakt, die de Denking tot een Ligchaams wyziging ſtelt, en door de Ligchaamskunde den Geeſt wil verklaaren, daar deeze beginſſelen zoo ver van malkanderen zyn vervremt, als voor 't verſtand vatbaar is, en onvergelykelyk verder, dan zelfs de konſten die hy optelt, om d'ongerymtheit aan te toonen, dat de Wysgeerte en Godtgeleertheit, niet als twee middelen, tot de waare kennis van Godt, konnen gepaart worden. Zoo lang derhalven, om hem zyn beſluit weder toe te kaatzen, als de Spinoziſten aan hunne vermengde beginſſelen blyven hangen, en geen onderſcheit erkennen, tuſſchen Godt, en d'uitbreiding, d'Oorzaak, en 't veroorzaakte, de Ziel en 't Ligchaam, en deeze kundigheden niet uit de verſcheide deelen der Wysgeerte afleiden, maar ſlechts een ſtoffelyke Natuur, en niet dan een Natuurkunde tot hunne Godtgeleertheit ſtellen, zo lang, zeg ik ſchroomeloos, zullen ze niet

Ja wr

alleen voor geen rechtſchapene Wysbegeerigen gehouden worden, die door deeze wetenſchap hun verſtandt tot volmaaktheit brengen, dat de Schryver zoo behaaglyk, en als den top van de Spinoziaanſche gelukzaligheit, voorſtelt; maar daarenboven altoos voor menſchen worden aangezien, die, wegens zoo een ſnoode verbaſtering, deezen naam nauwelyks waerdig zyn, en de ſchadelykſte, in de menſchelyke t'zamenleving te vinden.

Maar noch een woord, eer wy hier van afſcheiden, want het gewigt der ſtoffe vereiſcht zulks wel. Wanneer de Schimpſchryver telkens de Godtgeleerden zoo vinnig doorſtrykt, dat ze de beginſſelen der Natuur- en Godtkunde vermengen, en daarom nooit waare Wysbegeerigen konnen worden, ziet men wel dat zulks is om de waereld een vooroordeel tegens hunne Schriften in te boezemen, op dat de zwakheit en naaktheit van Spinoza, door de pennen deezer Geleerden, haar niet bleeke, noch openbaar wierd: daar beneven is al dit bohaai maar een looze konſtgreep van de Spinoziſten, dat zy anderen iets aantygen, waar aan zy zelfs ten allerhoogſten ſchuldig ſtaan, dewyl niemant zoo zeer de Godtgeleertheit en Wysgeerte heeft t'zamengetrokken, verwart, en vermengt, dan Spinoza, ſchoon hy liſtiglyk voorgeeft

dat

dat deeze twee wetenſchappen van malkanderen afgeſcheiden zyn. Heeft hy niet ergens, om zyne ſtelling te beweeren, dat Godt d'inblyvende, en niet d'overgaande Oorzaak van alles, of liever dat Godt de ganſche Natuur is, zich, hoewel averechts, van Paulus woorden gedient Hand. 17, *in Godt leeven wy, beweegen ons, en zyn wy*, en meer andere plaatzen der H. Schrift misbruikt, om zyne Natuurkunde te ſchraagen? Heeft L. Meyer ook in zyne Voorreden van Spinoza's laatſte Werken niet ontelbaare Schriftuurtexten aangetrokken, om te toonen, hoe Spinoza's Natuurkennis, (want geen andere is'er, naar hunne meening, naardien 't verſtand geen ander voorwerp van zyne oefening dan *de natuurlyke dingen* heeft, als de Schryver op de 51 bladz. onbewimpelt zegt) in de woorden der H. Godtsgezanten leid opgeſloten, en dat Spinoza's gevoelen van hen zelfs zou geleeraart zyn? Maar laaten de Spinoziſten recht uit ſpreeken, en zeggen, dat de ganſche Godtgeleertheit maar een harſſenverdichtzel is, en dat men, by gevolg, uit menſchelyke behoedzaamheit, de Godtkundige leerſtukken, of een valſchen zin moet aandraaijen, en de H. Schryvers iets ganſch tegen hun oogwit doen zeggen, als deeze Voorredenmaker, en Spinoza doorgaans in zyne Brieven doet; of, daar men zich

Ja voorwaar

zich vryer mag uiten, dat de gansche Schrift en Godtgeleerdheit, gelyk de Wonderdaaden, onder de verdichtzelen zyn te tellen; dan zullen ze spreeken naar hunne gronden, en de waereld ondet geen vermomming van bedrieglyke woorden, langer om den tuin leiden.

't Geen wy'er de Schimpschryver in de Voorreeden, op de 10 bladz. zien aanknoopen, *dat alle Godtsdienstige Leerstukken hun gezagh slechts uit zekere gewettigde goedvindingen trekken, veranderlyk naar de verscheide Gezintheden*; en *dat de dingen, die tot den Godtsdienst behooren altoos, na yders bezondere imaginatie, moeten differeren*, verre dat het voor een onfeilbaar Beginsel zou gelden, dat door zich openbaar is, tekenen wy het aan als een stoute lastering, zonder bewys uitgebraakt. En alhoewel hy in 't Werk zelf, op de 50 en 51 bladzyde, zulks hier uit zoekt te beweeren, dat *yder Gezintheit*, als hy spreekt, *waant*, *hy zy Heiden of Jood, Christen of Mahometaan, dat hy het waare geloove alleen bezit, en dat, daarom van deeze alle niet dan een difficile uitspraak kan volgen; dat ook geen wetten, of gewoonten hier als scheidsmannen konnen aangemerkt worden; om dat deeze na yders landaard, volk, enz bepaalt zyn, en 't geen by den een als billyk word geacht, by den ander*

als

als onbillyk word verworpen ; 't geen by den een als goed word aangenomen , by den anderen als quaad aangezien word , 't geen by den een word geprezen , by den anderen veracht word ; waar uit hy dan zyn hoofdbesluit trekt, *dat derhalven de Reden alleen , of de Wysbegeerte het vermogen heeft , voornamentlyk met behulp van de Wiskunde , om den mensch in dien staat te stellen , dat hy infallibel van alle natuurlyke dingen , NB. want geen andere zynder, kan oordeelen* ; onaangezien deeze redeneering, zeggen we , zien wy niet dat zyn voorgeven eenige klem heeft. Want om dat zommige valsche Godtsdiensten en wetten, naar deezen of geenen Landaart, of verscheidenheit van Volken bepaalt, of gewettigt zyn, volgt hier uit geenzins , dat de waarachtige Godtsdienst geen vaster grondsteun heeft ; al zoo weinig als 't fluit , dat'er geen waare gevoelens in de waereld konnen zyn, om dat'er valsche meeningen en waangevoelens in zyn. De waare Godtsdienst vertoont zich klaarlyk, door zyne betamelykheit en redelykheit, aan 's menschen geest, gelyk de Zon , door haar eigen Licht , aan onze oogen , en is geenzins naar de neiging van deeze of geene Volken , of door 't gezagh der Oppermagten ter waereld ingevoert , maar alleen door de kracht van zynen glansch , door alle de nevelen van 't

Hei-

Heiden- en Joodendom, heen gebroken, dat buiten tegenſpraak, en krachtiglyk van den Heer Jaquelot, en andere Voorſtanders van 't Chriſtengeloof, aangedrongen is. Laat ons door een gelykenis dit ſtuk, waar uit de Roomſche Kerk ook een beſluit voor haare opperrechterlyke Vyerſchaar trekt, trachten in eenen helderen dag te ſtellen. Zoo'er, by voorbeeld, eens drie Blindgeboornen, tegens eenen Zienden, waren, en dat deeze Blinden tegens den Zienden hardnekkiglyk dreven, dat'er geen licht in de Zon was, vermids zy 't niet gewaar wierden; ja lachten vervolgens met hem, die, met volle zekerheit, het licht zag, doordien zy'er geen denkbeeld van konden maaken; zou men daarom de kenniſſe van deeze Blinden, ſchoon zelfs drie tegens een, met die van den Zienden mogen gelyk ſtellen? En deeze Oogeloozen beeldden zich eens, by onmogelykheit, in, dat zy zagen, en dat blindheit, gezicht was, zou men uit dien hoofde mogen zeggen, dat het Licht, en de kennis van het Licht alleen van een *gewettigde goedvinding* afhangt, en dat het Licht niet dadelyk, noch de gewaarwording zeker is? Schoon'er ook honderd onkundigen, Glas, voor Edelgeſteente verkoren, tegens een, dien de ſchitterſtraalen der Geſteenten hunne waarde aan 't ge-

gezicht openbaarden, en daar door een beter oordeel had, zou deeze eene, die de goede keur deede, in opzicht van zyn gezicht en kenniſſe met d'anderen, hoe groot ook in getal, gelyk mogen worden geſtelt? Derhalven beſluiten wy, dat de Chriſtelyke Godtsdienſt, noch in zichzelven, noch in zyne beveſtiging, noch in zyne openbaring aan 't verſtand, met de valſche Godtsdienſten, hoedanig de Heidenſche, de hedendaagſe Joodſche, en de Mahometaanſche zyn, in eenige vergelyking mag koomen, waar van d'eerſte, door den waan van Oudheit en overlevering, de tweede, door blindheit en verharding, en de laatſte, door magt van wapenen en 't ſtaaven der welluſt, ſtant heeft gegrepen, en noch houdt, van welke verkeerde middelen en beginſſelen geen op 't waare Chriſtendom paſſen: zoo dat wanneer iemant den glans der Chriſtelyke waarheit ziet, zulks niet van de *gewoonte*, of eenige *goedvinding van menſchen*, maar van het innigſte der waarheit zelf afhangt, dat zich door zyn gewrocht, als een edel geſteente door zynen luiſter, aan 't oordeel openbaart. Waar omtrent dan ook de Wysgeerte en redeneering niet ganſch uitgeſloten worden; want de menſch redelyk zynde, word ook door de reden, als we boven toonden, tot de hemel-

waar-

waarheit opgeleidt; hoewel geenzins diervoegen als de Schryver wil, dat zulks de Wysbegeerte alleen doen zoude: maar dit ruſt op zyn vals beginſel, *dat'er geen andere dingen, dan natuurlyke zyn*, of dat de Natuur het al, en de eenige wezentlyke Zelfſtandigheit is; en dat, by gevolg, Godt tot de Natuur behoorende, of liever, niet anders dan de Natuur zynde, de Godtgeleertheit ook alleen in natuurlyke redeneeringen beſtaat: over welken valſchen grond, van deeze zyne laſterlyke ſtelling, wy den Lezer naar d'eerſte Verhandeling van den Heer Jaquelot, *van Godts wezentlykheit*, verzenden.

Eer wy hier van afſcheiden, moeten we noch, met een woord, zeggen, dat dit de gemeene taal en t' voorgeven der Ongodiſten is, dat alle Godtsdienſten, geene uitgezondert, ſlechts in de harſſenen van zommige ſneedige Verſtanden zyn geſmeedt, die, door deezen vond, zich meenigwerf ten Hoofd of Vorſt van de Volkeren opwierpen. Deezen laſter wryft hy ſchaamteloos den Leider van Iſraël, Mozes, aan, die dan ook niet minder op Chriſtus valt, als die zyne leer op Mozes gezagh en Schriften geveſtigt heeft; daar wy hem, in 't vervolg, nader over ontmoeten zullen. Alle Godtsdienſten, zeggen ze dan wyders, worden op gelyke wyze gehandhaaft, als

als zy zyn ingevoerd; door bedrog, en gewelt, of 't hoog Gezag, om de gemeente, ligtgeloovig uit der aart, aan hun ſnoer, en in onderwerping te houden; en uit dien inzicht noemt Spinoza waarſchynelyk zyn eene Boek, een *Godtgeleerde- Staatkundige Verhandeling*, de Staatkunde dermaaten aan de Godtgeleerdheit koppelende, als of de laatſte alleen van d'eerſte afkomſtig en afhangkelyk ware. Maar deeze heillooze ſchennistaal, recht bequaam om de Overigheden van al hun wettig gezagh te ontzetten, en de waereld in eenen vormeloozen klomp, van wanorde en godtsloosheit, te veranderen, doet zien wat adders d'ongodiſtery in haaren boezem queekt, en met hoe veel recht de voortteeling van dit vergiftig ongediert, tot beſchadiging van 't menſchdom uitgebroedt, door de waakzaame voorzorge der Oppermagten, geſtuit wordt.

Maar wat raaskalt de Schimpſchryver van de duiſterheit der geener, die de Wysgeerte tot verklaring der Godtgeleerdheit gebruiken, dat de gemeene man hen zoo weinig verſtaat, als of ze Malabaars ſpraken? Zeker, zoo zulk een duiſterheit van ſchryven ergens zy te vinden, is 't niet by hen, die hy hier wil brandmerken, alzoo die Schryvers meeſt een klaare, redeneerende, en natuurlyke taal voeren, vat-

baar voor allen die Neêrlandſch, Latyn, of eenige andere taalen verſtaan, daar zy hunne zaaken in verhandelen; maar deeze barbariſche duiſterheit word by Spinoza, en zynen Aanhang gevonden, vermengers van de klaarſte onderſcheidene dingen, als daar is Godt en de Natuur, d'Oorzaak met zyn Gewrocht, 't Volſtrekt volmaakte Wezen met d'onvolmaakte en bederfelyke Stoffe, die minder overeenkomſt met malkanderen hebben, dan de ganſche Natuur en een Zandkorn, als die beide, ten minſten, veroorzaakte Wezens zyn. En wat is doch de genaamde Zedenkonſt van Spinoza, anders dan eén t'zamenweefzel van duiſterheden, in der daad zoo onverſtaanbaar voor den gemeenen man als Malabaars? waar in hy deeze twee wetenſchappen, *de Godtgeleerdheit en Wysgeerte*, of liever d'onderwerpen van de Godtkunde en Natuurkunde, dat is, Godt en de Natuur, *zoodanig door malkanderen wringt en ontleedt, dat een waarachtig Wysbegeerige*, op taalkunde en zaaken afgericht, *van hem, en zyne ſchriften de walg moet hebben.* Want zoo iets in eenige ſchriften, *door malkanderen te wringen, en te ontleeden* mag hieten, is het dit werk, dat niet anders dan uit een t'zaamgewronge ligchaam van Voorſtellingen beſtaat, en telkens door een lengte van ſtukken en afſnydingen, naar

Ont-

Ontleders wyze, verdeelt, of ontleedt wordt; waar door het niet alleen voor den gemeenen man, maar zelf voor geoeffende verſtanden zoo duiſter is, dat men dikwils moet twyffelen, of de woorden een zekeren zin behelzen, en of Spinoza, daar hy zich in zyn ganſche werk, als een doorgekapte ſlang, in alle bochten wringt, om eindelyk de ſtoffe tot zynen Godt te vormen, zichzelven wel verſtaan heeft, waar van ons zommige ſtaaltjens, op 't einde van dit werk, voorkoomen.

D'onophoudelyke ſpotternyen, 't rechte onderhoud van ongodiſtiſche Vrygeeſten, zal ons telkens in den voortgang van 't onderzoek der zaakelykheden niet ſtuiten; dit zyn, voorwaar, ſlechte konſtgreepen, en ſpeelballen, den ſpotters ligtelyk weêr toe te kaatzen, voor die luſt in ſtekelachtige boerteryen heeſt; doch wy zullen liever in een ernſtige verhandeling trachten voort te gaan:

Want laf, en zouteloos geſpot,
Is eigen 't Ongodiſtiſch rot:
Maar niemant van verſtand en oordeel,
Vond ooit in 't ſpotten luſt of voordeel.

Hoe kittelt zich nu de Schryver, op de 4 bladzyde wegens d'algemeene goedkeuring, die hy zich van zyn ſpotachtig, en laſterlyk

levens-vervolg, belooft! Men hoord hem ſnorken, dat, of ſchoon 't gevoelen van de *Carteſiaanſche, Coccejaanſche, Theologiſche Philoſophen, omtrent dit Vervolg zoo gunſtig niet mogt zyn*, als van 't voorgaande *Leven van Philopater* zelf, *het echter by grooten en kleinen, hooge en laage, Edelen en onedelen, geleerden en ongeleerden, en alle die uit eigen oogen zien, in eere zal blyven.* Maar daar in is de Schryver zoo een vals Voorgiſſer bevonden, als hy een vals Wysgeer is; dewyl ik niemant van een redelyk vernuft, die my is voorgekoomen, van wat ſtaat of beroeping ook, ooit den minſten lof aan dit laſterſchrift hoordde geeven, maar het altoos voor een vuil wangebroedzel, uit een plompe en onedele penne gevloeit, afſchilderen. Want wat menſch zou zich door zoo een redenloos beuzelſchrift, van alle waarheit, en bondige zaaken ontbloot, en dat noch taal, noch aardige ſchryfwys heeft, laaten verblinden, om'er eenige achting voor te hebben? Hy ſtoffe dan al zoo ydelyk over een toekomſtig goed onthaal van zyn pen, als over de zekerheit zyner ongodiſtige gronden, welke, uit het volgende Werk, middagklaar blyken, niet anders dan een los welzand te zyn. Maar hy had, aleer hy zoo een hooge taal voerde, behooren te denken:

Dat wie van 't wiſſelval zich eenig eind be-
looft,
Zich dikwils ziet met ſchand van al zyn
hoop berooft.

Vervolgens hooren wy hem, op de zelve Bladzyde, revelen over 't woord *redelyk*, als of 't ganſche *menſchelyk geſlacht* hier omtrent in den dut was, en hy met de Spinoziaanſche bende alleen *het redelyke* van 't menſchdom uitmaakten, terwyl alle d'anderen zich deeze menſchelyke hoedanigheit t'onrecht, en onder eenen averechtſen naam, aanmaatigen. *Deeze*, zoo hy wil, *ſlechts om dat ze de naam van redelyk hebben gehoort.* Anderen, wegens dat ze *malkanderen verſtaan door klanken, van deeze, of geene betekenis.* Wederom anderen, *vermids ze meenen dat ze een ziel bezitten met hun ligchaam vereenigt, en ſchoon ze noch zoo dwaaslyk leeven, evenwel noch met deezen naam van redelyk pronken.* Dit ſtaat alles voor rekening van 't gemeene Volk hier geboekt, dat zekerlyk wel dikwils de rechte bevatting van hunne *redelykheit* derft, maar ten minſten zoo dom niet misſlaat als d'Ongodiſten, die beweeren, dat de ziel maar een wyziging der uitbreiding, of ſtoffe is, en dat de redeneeringen, en weêr-

 ſlag-

slagtige bemerkingen, over 't wezen, en niet-wezen, en alles wat tot een onderwerp van de gedachte strekt, uit deeze stoffe voortkoomt; zoo dat deeze redelyke menschen hunne redelykheit en gedachten, niet in den geest, maar in hun ligchaam vinden, tot welke uitzinnigheit 't meeste deel van 't gemeene Volk noch nooit vervallen is, en die in 't laatste deel van dit werk, de *Verhandeling van de Ziel*, met haare levendigen trekken afgemaalt, en wederlegt wordt.

Na 't gemeene volk dus overstaag te hebben gesmeten, valt de Schryver weêr op de *hedendaagse Baazen*, gelyk hy ze schamperlyk noemt, waar door hy waarschynelyk de Bestryders van Spinoza verstaat; die hy zegt *daar in overeen te koomen, dat ze de redelykheit van de menschelyke Ziel afleiden, en zoo zy die niet gevonden hadden, zy ook zelfs de redelykheit niet zouden hebben konnen vinden.* 't Is zeker, dat zoo wy de Ziel, of Denkende Zelfstandigheit niet gevonden hadden, en kenden, wy van geen redelykheit zouden bewust zyn, naardien dezelve alleen de gedachten wezentlyk, of eigen is. En wat is doch, in d'eigenlyke kracht van betekenis, redelyk te zyn, dan te verstaan, te redeneeren, te willen, en besluiten met beraad te maaken? Alle bedryven van de Ziel, en die zoo weinig uit

het ligchaam konnen voortkoomen, of in de ſtoffelyke natuur vallen, als het vuur uit een waterbron kan vuurſtraalen ſchieten, 't geen de Heer Jaquelot met zoo veel redenen toont, dat wy meenen dit ſtuk door zyn pen voldongen te zyn.

Maar wat Godtgeleerde maakte ooit zoo een bewys, als de Schryver op de 7 bladz. bybrengt, *dat, om dat de ziel onſterffelyk is, hierom de menſch een redelyk ſchepzel zy?* De bewysreden word verdraait en omgezet; want niet uit d'onſterfelykheit van de ziel wierd ooit 's menſchen redelykheit afgeleidt; maar overmids de menſch een redelyke ziel heeft, die geenzins een eigenſchap van 't ligchaam kan zyn, en daarom, ten aanzien van haare wezentlykheit, niet van 't ligchaam afhangt, beſluit men met recht, dat uit de ſlooping van 't ligchaam, de vernietiging der ziel niet volgt. Dit nu ſtrekt niet tot een betooglyk bewys, voor d'onſterfelykheit van de ziel, maar verzet alleen 't gevolg, dat uit de dood van 't ligchaam gemaakt wordt.

Redenloos ſchokt hy verder over de kennis van onze redelykheit, en de vermogens onzer Ziel, op de drie volgende bladzyden, voort, waar in meeſt Deskartes beginſſelen omtrent de Ziel en haare werkingen, nevens 't Godtkundig leerſtuk van 's *menſchen val*,

en d'erkentenis van Godt als onzen *Stichter*, of Schepper, ten doel van zyne koude ſpotterny ſtaan. En dewyl hier niet een eenige reden, maar alleen een ongodiſtiſche beſchimping voorkoomt, laaten wy hem 't genot van dat vermaak, met toewenſching van redelyker gedachten:

Want ſpotten, ſcherſſen, laſtren, ſchelden,
Zal nooit voor klem van reden gelden.

Nu houd de Leerwys der Coccejaanſche Carteſiaanen weêr aan, boven aangeroert, daar den Lezer d'onhebbelyke vergelyking van gebleken is. De 12 bladzyde is noch eens met zyne ſpotterny over het *redelyke* bekladt, onwaerdig voor een reden gebruikend menſch in eenige aanmerking te koomen. Waar na hy, op de 13 zyde, zich *als een getrouw Geſchicht-ſchryver van Philopaters Levens-vervolg beloofi te draagen*, maar zich eerſt tegens zyn ingevoert gezelſchap dus ernſthaftig laat hooren: *Keer dan uwe oogen van droomeryen en beuzelaryen af: beſchouw verſtandelyk of de zaaken, waar van geredeneert word, betrekkelyk zyn, of tot eenige Godtsdienſten, of opzichtelyk tot eenige wetten, of zuiver natuurlyk: zoo gy deezen regel volgt, zult gy altoos gelukkiglyk, dat is, na waar-*

heit oordeelen. Dat is ruſtig! Gelykt zulk een raad niet wel naar Pythagoras goude leſſen? Wy zeggen, op onze beurt: men vergaape zich niet aan een grooten omſlag van Wiskonſtige voorſtellingen, noch aan den ophef van natuurkundige wysheit, waar uit de grootſte droomeryen en beuzelaryen, omtrent het wezen aller dingen, zyn ontſtaan, maar houde zich aan de Goddelyke Openbaaring, en de gezonde Wysgeerte, die malkanderen niet tegen, maar behulpzaam zyn, als wanneer men de waarheit gelukkiglyk zal verſtaan, en door deeze kenniſſe een volmaakter trap, in de zalige eeuwigheit, bereiken, waar van ons de Goddelyke beloften, ſchoon van d'Ongodiſten niet gelooft, ten vollen verzeekering doen. Ondertuſſchen ſtaan wy geerne toe, dat de zaaken van den Godtsdienſt van die van de Staatkunde, en die welke enkelyk Natuurkundig zyn, wel moeten onderſcheiden worden: maar zeggen, daar beneven, dat Spinoza en zyn Aanhang tegens deezen grondregel meeſt zondigen, door de heillooze ſtelling van d'eene Zelfſtandigheit: waar door alle eigentlyke opzicht of betrekking, tot Godtsdienſt en wetten, deugd en ondeugd, verdwynt, en, om recht uit, naar de regels der Ongodiſten, te ſpreeken, onder 't menſchdom, van rechtswege, geen plaats konnen vin-

den. Doch men weet wel wat de Schryver met deeze les zeggen wil, te weeten, dat men deeze dingen in de redeneering wel hebbe te onderscheiden, met hen, die Spinoza's gronden tegenspreeken, waar toe hy, in 't vervolg, zommige voorbeelden, naar deezen regel buigt en gebruikt; overzulks zal zyn zeggen daar verder openbaar, en onderzocht worden.

Ondertusschen hooren wy hem beschryven, door wat weg en levenswys zynen Philopater tot de Spinozistische Godtloochening is vervallen, waar van hy, als van den gelukkigsten staat, breedweidig opgeeft. Alle bloemtjens zyner redenrykkonst brengt hy verder te pas, om d'uitleggingen, van de Coccejaansche Broederen, over de Prophetien, door te stryken, en het losse ongodistisch leven, dat hy *vry* noemt, aan te pryzen. Men ziet dit gezelschap, op de 19 bladzyde, *zich kittelen in hunne vryheit, die zy nu ten deele begonden te kennen:* in welke blydschap *genoegzaame goederen* hen niet weinig styfden. *Zy hielden nu hunne voorige gevoelens*, de geopenbaarde Godtgeleerdheit, *voor een doolhof, die de denkbeelden boeid, en slaaflyk aan d'inbeelding onderwerpt, verzelt met droomeryen en uitspoorigheden; en dat den geenen, die dit gevoelen dogmatiseren, sulks moesten doen, of om hun huisgesin te maintineren, of*

om by het gemeene volk, 't geen altoos voor revelationes, tot de Godtsdienst toepasselyk, groot ontzagh heeft, in verwondering gehouden te worden. Dat is meesterlyk, en naar de welsprekendskonst, als men van 't boeijen der denkbeelden spreekt! Maar men behoorde daar by te denken:

Wanneer men zich niet wil bepaalen
Aan redensboeijen, om te dwaalen
In 't wild, dan wel een hooger Magt,
Ons met haar boei en banden wagt.

't Is zeker, dat de Godtgeleerdheit het dartel wysgeeren moet inbinden, en de natuurlyke redeneering, door den breidel van Godts oppergezagh, beteugelen, op dat ze, ten minsten, niet tot de gedrochtelyke buitenspoorigheit van Spinoza uitspatte, en wy van *niemant*, naar * Paulus taal, *door haar, als een roof, vervoert worden.* Maar waarom staan de Leeraars dit gevoelen zoo voor, en boezemen 't anderen met zoo veel yver in? Hier toe heeft de Schryver flux twee redenen aan de hand, beide gericht om hen op 't haatelykste af te maalen, als of *eerzucht*, en *eige belang* de twee groote beweegraderen van hun leerampt was. *Zommigen,* zegt hy, doen dit *tot onderhoud van hun huishouden,*

* Col. 2: 8.

houden; anderen, om wat groots te ſchynen voor 't gemeene volk. Dat'er wel zommige zulke laage en laffe zielen onder hen gevonden worden, die niet Godt en Chriſtus, maar zichzelven dienen en behaagen, is onloochenbaar, en deeze vlek word niet t'onrecht hen aangewreven. Paulus tekent zulke valſche dienaars in zynen * Brief aan de Philippenſen, en elders, al met een zwarte kool, en of deeze Leeraars, in den dag van Chriſtus toekomſte, veel van den glans der ſterren zullen vertoonen, in welkers herten de *Morgenſter* nooit is opgegaan, en waar op deezen laſter met recht paſt, ſtaat tot hunner ernſtige overweeging. Dat ondertuſſchen hier door de ganſche Leeraarlyke Orde in tweën zou moeten worden geſchift, aan 't een of 't ander deezer ſlinxſe oogmerken ſchuldig, mag met reden gewraakt, en als een blyk van zyne laſterzucht hier geboekt worden; alzoo d'oprechtigheit en Godtsvrucht veeler Leeraars zich te blykbaar vertoont, dan dat zulk een ſchentaal op hen met reden zy toe te paſſen.

Hier na zien wy Philopater een Wiskonſtenaar ten Leermeeſter bekoomen, hem van woonplaats veranderen, en hoe hy zich in de Wiskonſt, het groote, zoo niet het eenige, richtſnoer aller Goddelyke en menſchelyke waarheit,

* Phil. 1:15:16. Cap. 3:18:19.

heit, als de Spinoziſten willen, begint te oefenen; daar dan, op de 21 en 22 bladzyden, geen kleine ſtaert volgt van alle deelen deezer konſt, in 't Latyn en Duitſch, *om doch wat groots voor 't gemeene volk te mogen ſchynen, dat zich doch vaak aan den klank der woorden vergaapt*, uitgedrukt.

Maar wat Brief volgt'er doch op de 23, 24, 25 en 26 bladzyden aan Philopater? Voorwaar een loutere herhaaling van hunne voorgaande t'zamenkoutingen, daar 't ſcherſſen en ſchimpen, op de Prophetiſche Verklaaringen van den Heer Coccejus, en zyne Navolgers, weêr als vooren aangaat. Wat het uitleggen der Voorzeggingen belangt, hier in zyn d'eene wat ruimer, d'andere wat ingetogener; en het is zeker, dat die zich hier in aan de gematigſte kant houden, den veiligſten weg volgen, en 't minſt voor de beſpottingen der Laſteraars en Ongodiſten bloot ſtaan. Maar deeze menſchen hebben 't niet alleen op de milde uitleggingen, om zoo te ſpreeken, van de Prophetien gelaaden, maar het op de krenking van 't gezagh der Propheten en Voorverkondigers zelfs aangezien, waar van Spinoza's *Godtgeleerde Staatkundige verhandeling* 't bewys uitlevert, en 't geen daar uit, nageſchreven, in dit Schimpſchrift, breedſpraakelyk voorkoomt; waar toe zy dan, door het hekelen van de Pro-

Prophetiſche Verklaaringen, zoo 't ſchynt, den weg zoeken te baanen, als of'er inde Propheeten zelfs geen meer waarheit, of zekerheit ſtak, dan in zommige ongegronde uitleggingen van eenige hedendaagſe Schryveren, feilbaar in hun oordeel en gedachten; die dan ook dikwils de vinnige beriſping hunner Medebroederen hier over niet hebben ontgaan, dat meer dan waereldkundig is. 't Geen hy ondertuſſchen tegens de Propheten zelfs, en hunne onfeilbaarheit uitwerpt, zal op zyn plaats ter toets koomen.

Wy ſtappen tot de 30 en 31 bladzyden over, alzoo ons tuſſchen deeze, en de 26 niets zaakelyk voorkoomt. Hier nu maakt de Schryver een beſchryving van 't waare goed voor den menſch, in deeze woorden. *Beiden*, Philopater en zyn Vriend, *verſtonden ze zedekunſtiglyk dat het leven, zonder een waare kennis te bezitten, geen leven verdiende genoemt te worden, en dat de dingen NB alleenlyk voor zoo veel goed zyn, als zy aan den menſch voordeelig zyn, tot dat leven te genieten, 't welk door 't verſtand alleen bepaalt word: en dat, in tegendeel, de dingen die het bovengezeide beletten, om een redelyk leven te bekoomen, daarom quaad moeten geacht worden, en dat buiten dit opzigt, NB in de dingen zelve noch goed, of quaad word gevonden.*

Hier

Hier ontſluit zich een van de voornaamſte geheimen van 't Spinoziſtendom, waar door alle onderſcheit, tuſſchen zedelyk Goed en Quaad, geloochent word. 't Begin ſchynt zich niet qualyk op te doen; „ dat het leven, „ zonder een waare kennis te bezitten, den naam „ van leven niet verdient. *Den eenigen waarachtigen Godt, en Jeſus Chriſtus, den gezondenen des Vaders, te kennen, is het eeuwige leven*, volgens des Heilands woord Joh. 17. 2. Hoe zeer gelyken deeze twee ſpreuken, in den klank, naar malkanderen, terwyl ze oneindigwerf verſchillen in de kracht van beteekenis? Want wat is 't voorwerp van de Spinoziaanſche kennis, waar door hy zyn gelukzalig leven bekoomt? Enkelyk de Natuur, en *natuurlyke dingen, want geen andere zynder*, als hy op de 51 bladzyde zegt, onder den valſchen naam van Godt vermomt; die buiten d'uitbreiding niet beſtaande, noch geen redelyk Wezen zynde, dan voor zoo veel hy in den menſch is gewyzigt, zoo ook, by gevolg, geen verklaaring van deugd of ondeugd, van goed of quaad, den menſchen heeft gedaan; waar door'er dan noch in de dingen zelfs, noch ook in hun opzicht van eenige Goddelyke wet, als wy hier volmondig uit den Schryver hooren, *noch goed, noch quaad* ſteekt, maar alleen voor zoo ver goed of quaad moeten wor-

worden geacht, als zy het ongodiſtiſch leven, *door hun verſtand alleenlyk bepaalt*, dat is, bedrieg ik my niet, naar eigen luſt verkooren, gunſtig is, of overdwarſt. Zie daar alle Goddelyk en menſchelyk recht ontzenuwt, en van zyn kracht ontzet. Goed en quaad in opzicht van Godt, en in zichzelven aangemerkt, uit de waereld, dat Spinoza's ganſchen toeleg is, als overvloediglyk zyne Brieven aan den heer W. van Blyenburg uitwyzen; barſte men ſchroomeloos in alle ſchendaaden uit, onder voorhoede ſlechts, dat men zich buiten de handen der Overigheit houde, die de genoegten van dit leven vry wat konnen kortwieken; zoo dat dit zeggen by d'Ongodiſten geldt:

Geef nooit op wet, noch regel acht,
Als ge u voor 't ſtrenge Recht maar wacht.

Het onderzoek van de zaak zelf in den grond, zou ons te ver heen leiden, genoeg dat het ſchadelyk gevolg van dit gevoelen hier enkelyk zy voorgeſtelt.

Maar ſchynen des Schryvers woorden niet anders te moeten gevat worden, dewyl hy zelf, op de 30 bladzyde, deeze inbeelding van 't gemeene volk wederſpreekt, *dat zy zoo ver een redelyk leven genieten, als zy hunne*

ne zinnelykheden mogen volgen? Geenzins voorwaar; want zyne zinnelykheden, daar hy 't waare leven in ſtelt, en die zyn verſtand verkieſt, of bepaalt, zullen niet in ſoort, of in den grond, maar alleen in zeker opzicht en trap, van die van 't gemeene Volk verſchillen: dat is, met een woord, de zinnelykheit der Spinoziſten ſtrekt zich, behalven 't opvolgen der gemoedsdriften, hun met de meeſte meenigte eigen, tot een beſchouwige kennis van de Natuur uit, om de zelve, waare 't hun mogelyk, in een Godt te hervormen; op dat zy dus alle vrees voor het toekomende, en 't ontzagh voor Godts oppermajeſteit afleggen mogten: daar 't gemeene Volk, als de Schryver op de 32 bladzyde vervolgt, *niet alleenlyk door de hoop, maar voornamentlyk door de vrees bewogen worden, om hun leven te regelen na 't voorſchrift van de Goddelyke wet, om dat zy anders doende, met gruwelyke ſtraffen zouden geſtraft worden.* Wraak, beriſp vry deeze gemeene, en diepgewortelde volkdwaling; men weet dat ze by veelen heerſcht, en de beſtraffing waerdig is; daar beneven, dat hoop en vrees de voornaamſte prikkelen niet zyn van de deugd, dewyl Godt om zich zelf moet gedient, of, ten minſten, dat de gelukzaligheit in Godt alleen moet gezocht worden. Alhoewel zulks

de beloften en dreigingen niet vruchteloos maakt, die dikwils tot een eerfte beginfel der Bekeering, en, indien men zoo fpreeken mag, tot een wal dienen, om den ftroom der Godtloosheit te ftuiten. Ook geldt dit zeggen:

Men dient, door vrees, noch beter Godt,
Dan als men fnood zyn dienft befpott.

Wy gaan voort tot de 37 bladz. alwaar ons den vermaarden Heer Bekker, en zyn beruchte Boek *de Betoverde Waereld* ontmoett, waar over wy onze Perfonaadjen, tot op de 42 zyde hooren redenwiffelen. Wonderlyk fchynen hun deezes Mans gedachten, en voornamentlyk *zyne Sekelachtige en finguliere expreffien*, als d'een fpreekt, *waar meede dien Auteur de Duivel vereerde, even als of hy een Ens reale, en geen Non ens voorhad*, te behaagen. Maar gelyk het waarfchynelyk is, dat de Heer Bekker, wegens deeze zonderlinge uitdrukkingen, daar zyn Werk meê doorfpekt is, berouw heeft gehad, dewyl hy'er zommige, van die de meefte aanftoot gaven, in de volgende drukken heeft uitgemonftert, zal hy 't zich voor een kleine kroon rekenen, die hem deeze Ongodiften op 't hoofd zetten, doch waar toe zyn onbehoedtzaam fchryven zelf maar al te veel voet gegeeven heeft. Maar gunnen wy deeze fcherffende t'Zamenkouters 't vermaak

maak der leverschudding, over 't spiegelgevecht van Dr. Bekker met den Duivel, die zy voor een *Nietwezen*, en niet voor een *wezentlyk zyn*, als de beroemde Duivelbevechter noch beweert, willen gehouden hebben. Dit geschil is hier buiten ons oogwit, en word te vergeefs verhandelt met menschen, die niet alleen 't gezagh der H. Schrift, maar zelfs 't bestaan van alle Geestelyke Wezens, ongeschapen en geschapen, loochenen, waar toe echter niemant minder dan de Spinozisten, gelyk de Heer Bayle in 't leven van Spinoza, en in zyne Aantekeningen, op de 96, 97. 98. en 99. bladz. wel aanmerkt, bevoegt zyn: doch in 't vervolg zal hier noch iets van voorkoomen.

Op de 42 bladz. moeten d'Engelsche, en d'oude Nederlandsche Godtgeleerden een steek krygen, *dat hunne boeken niet als practice, gebod op gebod, en regel op regel inhielden*: Maar als men Spinoza's Zedenkonst eens beschouwt, wat vind men daar geen *stelregels* en *bepaalingen* zonder end; zoo duister en bedrieglyk neêrgezet, dat ze niet minder dan naar rechtschape redeneeringen gelyken, maar enkelyk strikken en looze konstgreepen, naar bedriegers wyze geschikt, blyken te zyn? De klagte, die hy'er aanknoopt, over 't heftig uitvaaren van de Bestryders van Spinoza, wie zy ook zyn, is ongegrondt: want wat kan

 met

met recht beter op zoo een afvalligen Jood paſſen, die zich ten openbaaren vyand van Godt en den Godtsdienſt verklaart, dan dat hy is een *Atheiſt*, *Ongodiſt*, *Godtloochenaar*, *Godtvergetene*, *Godtverzaker*, en zoo'er eenigen naam van dien aart is? Te zeggen, dat Spinoza de Godtheit nooit loogchende, dat derhalven deeze woorden op hem niet paſſen, *en*, overzulks, *maar dienen*, *om dus het gemoed van 't gemeene Volk*, *die toch van natuuren het waangeloof omhelzen*, *dies te meer te bezitten*, als de Schimpſchryver zich op de 47 zyde laat hooren, is louter argliſtigheit, om deeze ſchennis van hen, by 't gemeene volk, af te weeren, en, ware 't hen mogelyk, des volks gemoederen, die zy ſchreeuwen dat anderen bezitten, in te winnen. Men zie onze volgende Schryvers in, en oordeele dan, of deeze benaamingen t'onrecht aan Spinoza, en zynen aanhang worden opgedicht.

Spinoza is echter, als de Schimpſchryver, op de 44 bladz. wil, de man, *die zyne Schriften zoo onderſcheidentlyk*, *raakende de Wysbegeerte en Godtgeleertheit heeft ingeſtelt*, *dat ze de geheele waereld*, *in dien opzichte*, *tot een voorbeeld behoorden te verſtrekken*. De waereld was wel ongelukkig, indien ze zoo een duiſter, en ongoddelyk Schryver, ten voorbeeld van de verhandeling der Wysgeer-

te

te en Godtkunde ſtelde, en waaren alle ſchriften niet alleen, wegens d'onverſtaanbaarheit, van weinig nut, maar magtig om alle Lezers te vergiftigen, en de menſchelyke t'zamenleving tot een moordkuil, en een ſpelonk van allerlei ongerechtigheit te maaken: want de zedelyke wetten, in betrekking tot Godt, den Opperwetgever, vernietigt zynde, kan geen recht ergens op aarden zyn grondveſt vinden; maar 't zal alles maar van hen, die de magt aan de hand heeft, een verweldiging, of dwanggebied zyn, met meer recht, uit den vrygebooren aart der menſchen, af te werpen, dan van de Heerſchers op te leggen. Raakte dus de waereld, indien zulke verbaſterde gronden en beginſſelen eens doordrongen, niet in eenen gewenſchten ſtant? Zeggen wy tegens hen dan liever, by omkeering:

Spinozaas Godtvergeeten rot,
Schryft nimmer weêr van Wet of Godt,
Want uw bedrog ziet al de waereld,
Hoe gy 't verniſt, of vals bepaereld.

D'Auteur of Maker van de Beginſſelen van waarheit en Deugt, en andere Werken, die WILHEM DEURHOF, door zynen naam op 't voorhoofd te ſtellen, opentlyk voor de zyne erkent, krygt nu ook een beurt. Deeze

ze Schryver, t'over magtig om de lastering, waar meede hy hier niet duisterlyk word bekladt, als of hy zyne voornaamste wetenschap en zaaken, (zoo niet alle) Spinoza dank te weeten, en van hem ontleent had, behoeft hier geenzins myne voorspraak; hy kan zich hier over verantwoorden en zuiveren, als 't pas geeft, en de waereld het tegendeel doen zien, alzoo zulk een verwyt hem te gevoelig raakt, om onder stilzwygen te laaten doorgaan. 't Woord van *Godts onverschillige wil*, dat de Schimpschryver, *een incomprehensibele taal* noemt, schynt opzettelyk van Deurhof uitgevonden, en gebeezigt te worden, om de hoogste vryheit in Godt uit te drukken, en den onvermydelyken nootdwang, die de natuur van de Spinoziaanse Godtheit onderhavig is, tegen te gaan. Dit ondertusschen dunkt my, onder beter oordeel, de veiligste weg, omtrent spreekwyzen, dat men zich hoede voor zulke, die een quaaden zin konnen ontfangen, of twyfelzinnig zyn, en zich van zulke diene, die door 't gebruik zyn bevestigt; of zy moesten, ten minsten, van laf en zenuwloos, in krachtiger en nadrukkelyker verwisselt konnen worden. Wanneer men zegt *Godts vrye wil*, of, met de H. Schrift, *Godts welbehagen*, of, als de Schoolleeraars spreeken, *de wil van*

Godts welbehagen drukt men mogelyk al zoo eigentlyk Godts hoogſte vryheit en onafhangkelykheit uit, dan als men *Godts onverſchillige wil* zegt: want een onverſchillige Wil, ſchynt minder een redelyke verſtandige keur te betekenen, dan wanneer Godt volſtrekt de vrye Wil word toegeëigent; om dat Godts onverſchilligheit deezen quaaden zin kan worden aangedraait, (zoo als 't woord by de menſchen ook geldt) dat het Godt even veel waare hoe 't ging en wat'er geſchiede, dat dan, om zoo te zeggen, op een nietwilling, (ik ſpreek volgens 't gebruiken der taal, en niet naar des Schryvers oogwit) zou uitloopen. Maar wy laaten d'ontknooping van den waaren zin deezes woords, dat de Schimpſchryver onbevattelyk noemt, en al het overige, ter verantwoording van den ſchranderen Wysgeer, die in 't vervolg noch eens van hem word aangehaalt en niet luttel zyne onbeſcheide beriſping moet uitſtaan.

Op de 45 en 46 bladz. hervat de Schryver zyne heekeling noch eens tegen de Godtgeleerden, die de *wysbegeerte* onder de *Godtkunde mengen, waarom'er tuſſchen hen en de geenen*, zegt hy, *die hun werk alleen maaken om wysbegeerig te redeneeren*, (verſtaat de Spinoziſten) *een eeuwig verſchil moet zyn en blyven: en dat'er, zoo lang als deeze order*

 word

word gevolgt, geen andere uitkomst, dan een geduurige verwydering, is te wachten. 't Is zeker, dat rechtschapen Godtgeleerden, die van de waarheit overreedt zyn, zoo onvereenigbaar met de Spinoziaansche Ongodisten zyn, als water en vuur, en zoo ver van hen door de reden afgezondert, als de Hemel, door de tusschenruimte, van de aarde afstaat; weshalven wy geerne met den Schryver gelooven, dat deeze twee zyden in eenen eeuwigen erfkryg zullen gewikkelt blyven, 't geen de Godtgeleerden geerne zullen getroost zyn, alzoo hen altoos, wegens de kracht der waarheit, een gewisse zege boven 't hoofd hangt.

Maar waarom, noch eens, mag de Wysgeerte in de Godtgeleertheit niet gebeezigt worden? De Schryver zal dit bewyzen door 't voorbeeld der Propheeten, waar omtrent dan ons zommige lasterlyke dingen voorkomen, die de blindheit, of snoode bedrieglykheit van den Schryver middagklaar ontdekken. *Want,* zegt hy, *'t behoort hun bekent te zyn, dat de Propheten nooit aan de menschen de Wysbegeerte onderwezen hebben, maar dat ze alleenlyk aan 't volk zeer eenvoudige dingen hebben geleert, geschikt na de gevoelens, in opzicht van d'inbeelding en gesteltenis van yder Propheet; en hierom behoefden zy ze ook zelfs niet te verstaan.* Wat deel der Wysgeerte verstaat

verſtaat hier wederom de Schryver? De Natuurkunde op zichzelven aangemerkt? In dien zin kan 't waar zyn te zeggen, dat de Propheten 't Volk nooit de Wysgeerte leeraarden, en veele geen uitgeleerde Natuurkundigen waren. Maar zoo hy hier d'Overnatuurkunde verſtaat, en wil dat de Propheten nooit redeneeringen gebruikten, om 't volk van Godts wezentlykheit en volmaaktheden te overreeden, toont hy zyn diepe onkunde, en dat hy zelf de Propheten nooit geleezen heeft, maar dit zoo, uit zynen meeſter Spinoza, nabaauwt. Hoor, onder allen, Jeſaias eens redeneeren, om het afgodiſch Volk van 't gewrocht tot de Oorzaak, van het Schepzel tot den Almagtigen Schepper op te leiden: dus vraagt die Propheet in zyn 40 Hoofdſt. uit den naam van Godt, Vers, 25. *By wien dan zult gy lieden my vergelyken, dien ik gelyk zy? zeid de Heilige.* Waar na de Propheet het bewys opmaakt uit de geſchapene dingen, in het volgende 26 vers. *Heft uwe oogen om hooge, ende ziet, wie deeze dingen geſchapen heeft, die in getale haar heyr voortbrengt: die ze alle by naame roept, van wegen de grootheit [zyner] krachten, en [om dat] hy ſterk van vermogen is, word'er niet een gemiſt.* Waar op de Propheet zyn vraagen hervat, vers 28. *Weet gy 't niet? Hebt gy 't niet gehoort, dat de eeuwige Godt,*

de Schepper van de einden der aarde, noch moede, noch mat word? Daar is geen doorgrondinge van zyn verſtandt. Zoo vinden wy by den zelven Propheet, als ook by (a) David, Job en andere, veele zulke redeneeringen, uit de nette orde en geſchiktheit der waereld, en de geſteltheit des menſchelyken ligchaams, in de plaatzen hier onder aangeteekent; en 't ware te wenſchen, dat d'Ongodiſten, na 't afleggen van alle vooroordeel, eens met aandacht de kracht der bewyzen overwogen, waar van zich de Propheten, voor Godts wezentlykheit en volmaaktheden, gedient hebben, die in 't kort op de redeneering uitkoomen, welke d'Apoſtel Paulus tegens d'Atheners, Hand. 17. v. 24. en vervolgens, gebruikte. Derhalven is 't beuzelachtig en laſterlyk, *dat de Propheten aan 't volk niet dan zeer eenvoudige dingen hebben geleert, in opzicht van d'inbeelding en geſteltenis van yder Propheet*, van welk laatſte ſtraks nader.

Maar, ten tweeden, de Propheten ontmoetten ten hunnen tyde zoo een drom geſlagen Godtloochenaars niet, waarom zy hunne redeneeringen meer rechtuit tegens d'afgodery, en andere ſchendbedryven, toen in zwang,

(a) Pſ. 104. id. 74. id. 147. id. 148. Eſai. 41. id. 45. Pſ. 94. id. 139. Job. 11, v. 7. 8. id. 12: 13. Pſ. 36. Jer. 32: 17: 18: 19. enz.

zwang, moeſten aanleggen, daar nu de hedendaagſe Godtgeleerden de verhandeling der Wysgeerige Leerſtukken, in hunne Godtkundige Schriften, wegens deeze heilloozen, niet konnen voorbygaan. Waar by koomt, dat, alhoewel de Propheten ook Leeraars, of Onderwyzers van 't volk waren, echter een groot deel van hun ampt beſtont, in de zekere voorverkondiging der toekomſtige dingen, waar meede dan hunne Schriften ook meeſt beſlagen zyn. Maar zyn dit *alleen zeer eenvoudige* dingen, als de Schimpſchryver zegt? Men moet, voorwaar, zyns verſtands niet magtig, of ten uiterſten boosaardig zyn, om zulks te durven beweeren, het tegendeel kan by de ſtukken, by 't leezen der Prophetiſche Schriften, zelf blyken. Maar verſtaat hy, dat hunne redeneeringen ſlechts in eenvoudige voorſtellingen beſtonden, zonder haar met een ſtaert van wiskonſtige bepaalingen, en verdeelingen te bezwachtelen, naar de Spinoziaanſche wyze, dan heeft hy gelyk, en al de waereld kan oordeelen, dat de Prophetiſche verhandeling der zaaken veel eenvoudiger, en klaarder is, dan de Spinoziaanſche. Maar het vergiftigſte volgt noch, waar meede hy de 47, 48, en 49 bladz. beſlaat, dat hier dan verder in aanmerking moet komen.

De Schryver zegt daar, dat de Propheten

deeze eenvoudige dingen aan 't volk hebben geleert, *in opzicht van d'inbeelding en gesteltheit van ieder Propheet*: dat dan d'antwoorder *Physiologus* opneemt, en nader in deezer voegen verklaart. *Dikmaal*, zegt hy, *ben ik verwondert geweest, dat alle menschen zich als overreedt hebben, dat de Propheten alles, wat het menschelyk verstand kan bevatten, moeten geweeten hebben, daar evenwel verscheide plaatzen der Schrift te kennen geeven, dat ze eenige dingen niet hebben verstaan.* Zoo de Schryver dit woord *alle* in zyne volle uitstrekking, voor alle menschen, buiten den Spinoziaanschen aanhang, neemt, vergist hy zich geweldig, want ik ken niemant van eenig oordeel, die tot een vereischte voorwaarde van een waarachtig Propheet heeft gestelt, dat hy alles moest weeten, wat het menschelyk verstand kan bevatten: dat is, met een woord, dat een Propheet een Wiskonstenaar, Geneeskundige, Staatkundige, Rechtsgeleerde, enz moeste zyn; niemant, zegge ik, stelde dit ooit, al zoo weinig, als of dit alles vereischte hoedanigheden in de hedendaagse Leeraars waren, of dat de menschen in 't algemeen geloofden, dat zy dezelve bezaten: derhalven vecht de Schimpschryver in de wederlegging, hier tegens zyn eige schaduwe.

Maar in de wederlegging, ondertusschen, van deeze harssenschim, gebruikt hy zulke woorden, die de snoodheit van zynen inborst ontdekken; *want*, zegt hy, *het is zeker, dat de spreekwyzen in de Schrift, na 't gemeen gevoelen van dien tyd geschikt zyn, en zy die leerden, of schreven, de zelfde gedachten vormden, en hier van daan verstaan wy, dat ze zoodanige dingen hebben geleert, na mate en in opzigt der verscheide gevoelens, spruitende uit d'inbeelding en gesteltenis van yders ligchaam, als yder omhelst en aangenomen had: waar uit dieshalven volgt, dat de Prophetie de Propheten nooit geleerder gemaakt heeft, maar hen in hun gevoelens en voorbevatte Opinien heeft gelaten.* Wat is dit een brabbelende lastertaal, waar van de voorstelling op 't hoogste vals zynde, ook niet anders dan een vals besluit uitlevert! Maar laat ons dezelve eens ontleden. *Hy zegt*, tot een begin, *dat de spreekwyzen in de Schrift, na 't gemeen gevoelen van dien tyd geschikt zyn, en zy die leerden, of schreven de zelfde gedachten vormden.* Dat wil, in andere woorden, zeggen, dat de spreekwyzen der Propheten, naar de dwalende meeningen, of verkeerde bevattingen van 't gemeene volk geschikt, en zy met het volk in de zelve dooling gestort zyn. Men hebbe wel onderscheit te maaken, tusschen dingen

die de Propheten opzettelyk en redeneerende verhandelden, als boven is aangetoont; en zulke, die zy alleenlyk als in 't voorbygaan, zonder dat ze 't onderwerp van hunne verhandeling waren, voordroegen. By voorbeeld, als de Propheten 't volk afmaanden van d'afgodery en 't bygeloof; gebruikten zy daar toe *ſpreekwyzen na 't gemeen gevoelen van dien tyd geſchikt*, en waar aan zy zich meede vaſtkoppelden? 't Gemeen gevoelen van 't volk was, dat'er een Goddelyke kracht, of werking in de Beelden ſchuilde, of dat ze zelfs eenige Godtheden waren; voegden de Propheten zich hier in naar dit valſch gemeene gevoelen? Toonden zy niet, met eigentlyke woorden, deeze uitzinnigheit aan, en voerden 't volk, van de afgoden, naar den waaren Godt, den Schepper van Hemel en Aarde, op? Beſchreven ze dien Godt dan ook niet met zulke woorden en ſpreekwyzen, die zyne Majeſteit uitdrukten en waerdig waren, uit veele der aangetrokke plaatzen te zien?

Maar wanneer ze, in een verhaal, van natuurkundige, of ook wel andere zaaken ſpraken, bezigden ze hier toe woorden en ſpreekwyzen, die onder de menſchelyke t'zamenleving, daar zy in waren, gebruikt wierden; en dat zoo wel eigentlyke, als leenſpreukige, of

of verbloemde, die alle Taalen, en wel meest d'Oosterſche, naar 't eenparig getuigenis der Taalkenners, eigen is, gelyk zulks ook uit d'overzettingen deezer Schriften middagklaar blykt. Waar uit dan echter geenzins volgt, dat, als de Propheten leenſpreuken gebruikten, zelf daar in zy Godt menſchelyke leden en hertstochten toeſchreven, zy, of de verſtandigen onder 't volk, deeze ſpreekwyzen in eenen eigentlyken zin opnaamen; daar d'eigentlyke woorden, waar meede de Prophetiſche redenen zyn doorzaait, ten genoegzaamen behoedmiddel voor ſtrekten.

'T Geen'er volgt, als of de Propheten ſlechts naar *hunne inbeelding, en de geſteltenis van yders ligchaam* zouden geſproken hebben, zoo dat *de blymoedige vrolyke dingen, en de droefgeeſtige niet dan treurſtoffen* verkondigden: dat *de dingen ook aan hunne inbeelding voorquamen, naar een ieders ſtaat en beroep was*; zoo dat *indien de Propheet een Hoveling was, hem Koningklyke Paleizen*; indien een *Krygsoverſte, hem Heirlegers en Veldſlagen*; en zoo *een Boer, hem Oſſen, Koeijen enz. aan hem vertoont wierden*, als wy de Schimpſchryver op de 48 bladz. hooren raaskallen, word neêrgeſtelt zonder 't minſte bewys, en keuren wy voor een laſtering, verdicht om de Goddelyke Openbaring

ring

ring aan de Propheeten geſchiedt, te krenken, als of alles wat zy verkondigden, van Gezichten en Goddelyke aanſpraken, alleen uit hunne inbeelding, en ligchaamsgeſteltenis geſproten ware. Anderen hebben gezegt, dat elk der Propheten beſchaafder, of plomper ſpreekwyzen gebruikte, naar zyne opvoeding, en inborſt verſcheiden was, waar toe dan Jeſaias als een Hoveling, en Amos als een Boer wel toe pleeg bygebragt te worden; 't geen in 't minſte 't gezag van de Propheten niet benadeelt, en hunne woorden niet tegen is; want dit is onloogchenbaar, dat de geeſt der Prophetie niet teffens den natuurlyken inborſt der Propheten, of andere mannen van Godts Geeſt aangeblazen, heeft verandert: maar dat daarom den vrolyken altoos blyde, en den treurigen niet dan droevige dingen zouden zyn voorgekomen, en zoo voort, als de Schryver zegt, is de valsheit zelf, en blykt het tegendeel uit de Prophetiſche Boeken, waar in deeze verſcheiden dingen, door malkanderen, naar de Goddelyke Openbaring hun voorquam, en de tyd, of 't onderwerp het vorderde, gezien worden.

Hy vervolgt, *dat'er dingen zyn geweeſt, die ze niet evident verſtaan hebben, blykt uit Noach, alzoo hy meende dat d' Aardkloot niet buiten Paleſtina bewoont wierd.* Wie zag

ooit

ooit iets onnozelder? of wie beezigde immer iets flechter, 't geen het geſchil, in allen geval, is, tot bewys? Maar dit is Spinoza en zyne Aanklevers eigen, op valſche onderſtellingen, hunne beſluiten, noch valſcher, te maaken. *Noach meende*, zegt hy, *dat d' Aardkloot niet buiten Paleſtina bewoond wierd.* Waar uit blykt zulks? Hy moet buiten twyfel antwoorden; overmids de Zondvloed alleen deeze Landſtreek trof. Maar is dat een zaak die bewezen, en buiten tegenſpraak is? Geeft Mozes Hiſtorie niet het tegendeel uitdrukkelyk te kennen? En waar uit is ons anders deezen vloed, en zyne uitſtrekking bekent? Of wild gy Ovidius liever gelooven, daar denzelven ons ook niet minder dan algemeen, over den ganſchen aardbodem, voorkoomt? 't Geen het Ongeloof hier tegen inbrengt, is wydluftig van den geleerden Steelingfleet, in zyne *Heilige Oorſprongkelykheden*, en den heer van Til, in zyne *Waerelds Op- en Ondergang*, beantwoordt.

Dus geloofde, vervolgt hy, *Joſua*, *dat d' Aardkloot ſtilſtont*, *en dat de Zon om dezelve wierd bewogen*; *en dat deeze eenige tyd heeft ſtil geſtaan*, *om dat hy d' oorzaak van het geduurige licht niet geweeten heeft*; *want hy was geen Sterrekundige*, *maar een Krygsoverſte.* Dat'er een verlenging van den dag, op

't gebed van Josua is geweest, schynt de Geschiedenis al te omstandig te bevestigen, dan dat men dit voor een vergrootende leenspreuk, onder de menschen nu noch niet ongewoon, zou moeten opvatten. Met twee voorbeelden zocht my onlangs een geleerd Man hier van te overreeden. Het eerste genomen van de reizigers, die, op eenig rytuig zittende, terwyl de Zon aan 't daalen is, en zy nauwelyks kans zien om de Stadtspoort, voor 't sluiten, te bereiken, hunne bedeloften als naar de Zon wenden, dat zy haaren loop zoo lang mogt vertraagen, tot zy binnen waren. De tweede gelykenis nam hy van de Kolvers, die, wanneer ze den bal slaan, en hem zomtyds zoo niet treffen als zy wel meenden, waar door hy zynen loop schynt te vertraagen, wel gewoon zyn den bal na te roepen, voort, voort, voort! of zoo zy hem te hard, naar hun oogmerk, raaken, dan, in tegendeel, zynen loop, door hem na te roepen, kort, kort, kort! als willen ophouden. Dat'er nu volgt, dat de Zon en Maan stil stont, tot dat Josua zyne vyanden verdelgt had; betekende, naar 't gevoelen van dien vermaarden Man, alleen, dat Josua zyn voorneemen op dien dag volvoerde; als of'er dus stont, voor Zonnenondergang had Josua 't gevecht voleindigt. Zoo deeze gelykenissen

de

de zaak voldeeden, was 't geschil beslecht, dat Josua niet naar de doolende meening, maar volgens een gemeen gebruik, in de taal der menschen, gesproken heeft, 't geen veel van malkanderen scheelt: maar ik zie niet, dat de spreekwyzen, in deeze verscheide gevallen, zoo te vereenigen zyn. Weshalven, 't natuurkundig geschil, van den loop, of stilstant der Zon hier niet aanroerende, zegge ik alleenlyk, dat Josua hier sprak, naar 't gemeen gebruik by alle Volken, en naar de zaak al de waereld voorkoomt; want in alle taalen zegt men, de Zon gaat op, of gaat onder, en nooit d'aarde draait dus, of zoo om haare assen. Ook quamt hier niet aan, om zich nauwkeuriglyk als een Wysgeer, over dit geschil, uit te drukken, maar alleenlyk, dat, op Josuaas beede, de tyd van den dag verlengt wierd.

Van Salomon blykt, vervolgt de Schryver, *dat hy de reden tusschen d'omtrek en de middellyn van d'ommekring niet heeft geweeten, en dat hy geoordeelt heeft, dat dezelfde was, als drie tot een; want het vry staat te denken, dat hy geen Wiskonstenaar geweest is.* En het stont eens vry te denken, dat Salomon geen Wiskonstenaar is geweest: wat nu? Beneemt dit iets van d'onfeilbaarheit der Propheeten? Of volgt hier uit, dat ze alles slechts naar de ge-

meene volksdwaling, of naar hunne inbeelding, uit de neiging van hunnen inborst ontstaande, geleeraart en neêrgestelt hebben? Behalven dat het Salomon ook, in dit stuk, aan geen wiskundige Verdedigers ontbreekt, en dat men de zaak, als men 't stukwerk van de kopere Zee wel inziet, gemakkelyk kan goed maaken. Maar mogen wy niet wel met reden uitroepen:

Wat zoekt de mensch al vitteryen,
Om 's hemels waarheit te bestryen!

Dit, gaat hy voort, *met deeze dingen zoo gelegen zynde, zoo valt my in, dat'et geen wonder is, dat'er zoodanige spreekwyzen in de Schrift gevonden worden, alwaar Godt als een Koning en Rigter werd ingevoert, en dat hem oogen, ooren, handen, voeten, geest, en plaatzelyke beweeging werd toegeschreven; daarenboven ontroerenissen des gemoeds, als van yverzuchtigheit, barmhertigheit, enz. Uit al 't welk men vryelyk mag besluiten, dat de verstandelyke Kennis van Godt, geenzins tot het geloove, of tot eenige geopenbaarde Godtsdienst behoort, maar dat de Wysbegeerte dit alleen doen kan, die zyn natuur aanmerkt gelyk zy in zich is.* Zie daar een tweevoudig besluit van den Schryver, 't eerste dat Godt, we-

wegens d'oneigentlyke toeëigeningen in de Schrift, uit haar niet kan gekent worden; waar na dan de Wysgeerte als de eenige Bronader word gekeurt, waar uit de kennisse van Godt te haalen zy. Wat de spreekwyzen belangt, waar in men Godt menschelyke leden, en tochten ziet toegeëigent, dezelve worden by alle, die de H. Schrift voor een Goddelyke Openbaring aanneemen, (de Socinianen uitgezondert) voor oneigentlyk erkent, volgens deezen Grondregel; dat *alles wat Godt menschgelykvormig in de Schrift word toegeschreven, Godewaerdiglyk,* dat is, betamelyk het oneindige volmaakte Wezen, *moet verstaan worden.* Maar wat Voorstander van Spinoza kan deeze spreekwyzen, naar de gronden zyner Wysgeerte, voor oneigentlyk opvatten? Zy, die leeraaren, dat alles wat wezentlyk is, of bestaat, eigentlyk gezeit, Godt is? Derhalven volgt het uit deeze schoone Wysgeerte, dat Godt niet alleen *eene* Koningk, en *eene* Rechter is, maar, zonder eenige vergrooting, of verbloeming, *zoo veele* Koningen, en zoo *veele* Rechters als'er in de waereld zyn: gelyk ook, dat hy niet alleen een mond, oogen, ooren, handen, en alle menschelyke ledematen heeft, die de H. Schrift Godt leenspreukiglyk toeëigent, maar zoo veele oogen, ooren, handen, en

leden, als alle menſchen en dieren, in de ganſche waereld, hebben; dat zoo ſtipt in Spinoza's geſtel waarachtig is, als dat twee en drie, vyf uitmaaken. Hoe fraai, of liever, hoe redenloos roept dan deezen Schryver ons tot de Wysgeerte, dat is tot Spinoza's Zedenkonſt, (want alle andere is by hem vals) om de waare eigenſchappen van God te leeren kennen, oneigentlyk, dat wy hem toeſtaan, in de H. Schrift, door deeze benamingen, uitgebeeldt? Hy leere dan, dat alles, wat onmogelyk, naar de waare Wysbegeerte, op Godt eigentlyk kan paſſen, en in de H. Schrift verbeeldelyk voorkoomt, en oneindigwerf erger dingen, van den heer Bayle aangetoont, in de volle kracht van beteekenis, op zynen Godt paſt; en dat, by gevolg, zyne Wysgeerte in 't minſte niet bequaam is, om ons te leeren deeze ſpreekwyzen van Godt in eenen oneigentlyken zin te verſtaan; maar alleen om in hen, die naar zyne ſyffelingen het oor leenen, het waare denkbeeld van Godt, en zyne Eigenſchappen te vernietigen.

De waare, en niet de Spinoziaanſche Wysbegeerte, leert ons dan, na dat wy aan 't woord Godt, in onze taal, het denkbeeld van een *oneindig volmaakt Wezen* gehecht hebben, dat deeze ligchaamelyke Toeëigeningen geen-

geenzins aan Godt eigentlyk konnen voegen, waar omtrent de H. Schrift zich ook op veele plaatzen, onder anderen, Jesaias 40: 25, boven aangetrokken, overvloediglyk verklaart. Want als de Propheet eens, en anderwerf vraagt; *By wien zult gy dan Godt, den heiligen Israëls, vergelyken?* zoo sluit deeze vraag een volstrekte ontkenning in, dat'er eenige ligchaamelyke gelykenis naar Godt zoude zweemen; en leert ons, door haar eigen licht, hier, en in veele andere plaatzen, zonder hulp zelf van de Wysgeerte, gelyk ook de Heere Christus, * die Godt aan 't menschdom heeft geopenbaart, dat *Godt een geest is*, waar in noch vleesch noch been, en, gevolgelyk, geen menschelyke leden konnen plaats hebben.

De toeëigeningen nu van *Koningk*, en *Rechter*, kan ik niet zien, dat zulke oneigentlyke benaamingen van Godt zyn: want Godts Opperheerschappy en volstrekt gebied over de schepzelen, waar door hy de Heer der waereld is, kan hem niet minder eigen zyn, na hy het schepzel heeft veroorzaakt, als de betrekking van 't zelve schepzel tot hem, als zyn gewrocht, door de veroorzaaking; alzoo Oorzaak, door een onverschillige, of vrywillige daad, en niet uit nootzakelykheit van zyn natuur, eigentlyk te zyn, gelyk Godt is, Godt

* Joh. 4: 24.

niet meer wezentlyk is, of tot zyn natuur volſtrekt behoort, dan dat het ſchepzel, door de veroorzaaking, zyn eigendom, en hy het zelve ten Heer, ten Koningk, en ten Wetgever zy: dat is, Godt volſtrekt in zichzelven aangemerkt, kon Godt zyn, ſchoon hy geen Schepper, of Veroorzaaker van de waereld was: maar het redelyke ſchepzel geſtelt, heeft ſtraks Godts heerſchappye plaats over 't zelve. Waar uit dan ook natuurlyk vloeit, dat hy de ſchenders zyner Wetten eigentlyk ten Rechter zy, alzoo zyne ſtrafoefening niet in ſchyn en inbeeldelyk, maar waarlyk en dadelyk ſtaat uitgevoert te worden. Onder beter oordeel, geldt dit tegens die geenen die de Goddelyke Openbaaring erkennende, willen dat deeze afnoemingen van Godt zoo weinig, in eenen eigentlyken zin, op hem konnen worden toegepaſt, dan de menſchelyke leden en hertstochten.

Vit al 't welk, zegt de Schimpſchryver, op de 49 bladz., *men vryelyk mag beſluiten, dat de verſtandelyke kennis van Godt, geenzins tot het geloove, of tot eenige geopenbaarde Godtsdienſt behoort, maar dat de Wysbegeerte dit alleen doen kan, die zyn natuur aanmerkt gelyk zy in zig is.* Indien hy hier de verſtandelyke Spinoziaanſche kennis van Godt, of de kennis van den ſtoffelyken Godt van

Spi-

Spinoza verſtaat, met levendige verwen, in d'Aantekeningen van den heer Bayle, voor geen Carteſiaanſch Godtgeleerde te houden, als ook van den heer Jaquelot, in 't volgende Werk, afgemaalt, ſtelde hy in zyn ganſche beuzelſchrift geen zekerder waarheit; want niemant gaf ooit voor, dat de kennis van zulk een Godt tot het geloof, of tot den geopenbaarden Godsdienſt behoorde. Maar verſtaat hy'er door de waare Godtheit, zynde, niet een onvolmaakt, redenloos, en bederfelyk, maar een oneindig volmaakt Wezen zoo beſluiten wy, dat zyn voorgeven ongegrondt, vals, en zonder eenig bewys is; en zeggen, dat Godts waare kenniſſe, dat is, wat Godt *in zich*, en voor ons menſchen is, oneindigwerf meer tot de Goddelyke Openbaring, dan tot de Wysgeerte behoort, en ons in d'eerſte op een veel volmaakter wyze ontvouwen wordt. Hy roep hier vry over uit, dat dit een waangeloof is; 't bewys is boven aangeroert, dat wy verder, ſchroomden wy niet voor de langkheit, konden aandringen. Laat ons hier echter een eenig voorbeeld bybrengen, waar uit blyke, dat de ſpreekwyzen, onder anderen, die ons by Mozes, omtrent de ſchepping, van Godt voorkoomen, naar 't oordeel van den grooten Redenaar Longyn, een Heiden, en gevolgelyk geen aanhanger

van Mozes, zoo groot, en Gode zoo waardig zyn, en dat die ons zulk een volmaakt denkbeeld van Godt opleveren, als men hebben kan. Dus vinden wy in zyn Boek *de Sublimitate Cap.* IX: 15, vertaalt, zyne woorden: „Overzulks de Wetgever der Jooden, dat „geen gemeen man was, de grootheit en magt „van Godt zeer wel bevat hebbende, heeft „dezelve in alle haare waerdigheit, aan 't „hoofd van zyne Wetten, door deeze woor„den uitgedrukt. *Godt zeide: Daar zy licht, en daar was licht. D'aarde brenge voort, en d'aarde bragt voort.* Zie daar de woorden van een Heiden, die Mozes uitdrukkingen zoo heerlyk en Goddelyk heeft gevonden, om de grootheit en 't vermogen van Godt uit te beelden, dat hy ze met verwondering beschouwde. Laat derhalven een Spinozist vry zeggen, dat de Schrift ons niet leert wat Godt is: een Christen, zelf een Heiden, ziet beter, en leert uit de spreekwyzen der H. Schriftuur, Gode betaamelyke denkbeelden maaken.

Op de 51 bladz. koomt ons een tegenwerping voor, die Philopater tegens den algemeenen grondregel, te vooren aangeroert, inbrengt, *dat dewyl de Reden, of Wysbegeerte alleen den mensch in staat stelt, om onfeilbaar van alle dingen te konnen oordeelen; hoe het dan koomt, dat'er ook zelfs onder deeze, die*

waar voor Wysbegeerigen uitgeeven, verſchillen worden gevonden? De gemaskerde Phiſiologus ſchynt hier in 't minſte niet voor bedeeſt te ſtaan, maar, als of hy Alexanders zwaerd in handen had, hakt hy dien Gordiaanſchen knoop los, en wyſt op de 52 bladz., hier van dus de reden aan; dat zulks koomt, *om dat'er zulke Wysgeeren gevonden worden, die onder hunne redeneeringen zulke dingen vermengen, welke alleen beſpiegelingen, opzigtelyk tot eenige Godtsdienſten, inſluiten, welke om te gelooven wel konnen omhelſt worden, maar geenzints om te verſtaan dienſtig zyn:* waar op dan de hedendaagſe Carteſiaanſche Theologanten, als de Schryver hen noemt, weder ten voorbeeld, of tot bewys van dit zyn zeggen, moeten verſtrekken. Wat is dat niet een walgelyke koekkoekszang, welkers taſtelyke ongerymtheit t'over gebleken is? Maar is het ook niet een allerbeuzelachtigſt bewys, dat, om den oorſprongk der geſchillen, die'er tuſſchen de Wysbegeerigen in 't algemeen, van alle tyden en Volkeren, zyn geweeſt, aan te toonen, men telkens niet dan de Carteſiaanſche Godtgeleerden bybrengt, als of die 't ganſche ligchaam van d'andersgezinde Wysbegeerigen, of die 't met Spinoza niet eensgevoelende zyn, uitmaakten? Hoe, zyn'er voortyds geen beſtryders van Epi-

Epikuur, met welken laatſten Spinoza in den grond t'zamenſtemt, en veele andere verſcheide Gezintheden, onder d'oude Wysbegeerigen, geweeſt; en paſt op hen den naam van Carteſiaanſche Godtgeleerden? Hadden ook deeze twiſtende Wysgeeren, de zelve misſlag, die de hedendaagſe hier telkens word aangetygt, van de Godtgeleertheit, of de ſtukken van den geopenbaarden Godtsdienſt, met hunne Wysgeerte te vermengen? Waar neemt deeze Schryver het ganſch Menſchdom voor, dat hy het zulk een ongegrondt zeggen, tot een oploſſing van dit Vraagſtuk, wil opdichten? Meent hy dan dat alle menſchen de kennis, en 't gebruik der redelykheit, als hy boven van 't gemeene volk zeide, verlooren hebben, om zich zoo een zwakke reden, hier over in de hand te laaten ſteeken? Maar dat is de konſtgreep van verlegen zintwiſters 't breedſt op te ſnorken, als zy 't meeſt bloot ſtaan. De Spinoziſten zien wel, dat al het geen omtrent d'onzekerheit van den Godtsdienſt, wegens de verſchillige gevoelens, kan gezegt worden, en daar de Schimpſchryver zoo breed over had uitgeweidt, kan omgekeert, en hun, omtrent de Wysgeerte wederom toegekaatſt worden, daar ouwelings, en hedendaags, geen minder verdeeltheden en verſchillen in zyn geweeſt, dan in den Godtsdienſt,

lienſt, en dat wel onder hen, die de reden alleen, en op zichzelven, ten eenigen grondregel van hunne wysgeerte beezigden, hoedanig men alle d'oude Wysbegeerigen onder d'Egyptenaars, de Grieken, en andere Volkeren hebbe te tellen, en in 't algemeen zulken, die nooit hunne toeſtemming aan Godts beſchreven Openbaaring gaven. Maar nader, de heer Bayle, (om dit eene voorbeeld voor allen te doen gelden) die, ten minſten, voor geen Carteſiaanſch Godtgeleerde, ſchoon voor een Chriſten, mag geboekt worden, en in zyne redeneeringen tegens Spinoza zuiver Natuurkunde gebruikt, zonder hem door d'achtbaarheit der H. Boeken aan te klampen, kan het tegendeel van 't vals voorgeven deezes Schryvers bewaarheden. Noch de vermengde naam, die hier zoo dikwils word herhaalt, noch de beſchuldiging van de Godtgeleertheit met de Wysgeerte te vermengen, paſt op deezen Wysgeer: Hy dient zich alleen van Natuurkundige redenen in zyne Aanmerkingen; en ondertuſſchen blykt hy verder van Spinoza's gevoelen af te zyn, dan 't Ooſten van 't Weſten ſtaat: waar uit, gelyk ook uit d'eerſte bygebragte voorbeelden der Ouden, het middagklaar blykt, dat de Schryver dit Verſchilſtuk, waar uit onder de Wysbegeerigen zoo grooten oneenigheit van ge-

voe-

voelen onſtaat, in 't minſte niet voldaan, noch den weg, om met een onfeilbaare zekerheit van alles te konnen oordeelen, aangewezen heeft.

Maar, zal iemant hier tegen inwerpen; zie hier ons dan in de ſchool van Pyrrhon, en der Twyfelaars gebragt: want naardien het blykbaar is, dat'er omtrent de Wysgeerte, wegens d'oneindige verſchillende gevoelens, noch ruim zoo weinig zekerheit is, als in de Godtkunde; en dat, ſchoon verſcheide Wysbegeerigen het zelve grondbeginſel, zuiverlyk de Reden, alleen beezigden, om met zekerheit tot de kenniſſe der waarheit te geraaken, zy echter meeſt dit groote doelwit gemiſt hebben, aangezien hunne tegenſtrydige gevoelens niet te gelyk konnen waarachtig zyn: daar op zullen wy antwoorden, dat, wat gevolg ook uit zulk een onwraakbaare, en allerzekerſte zaak, als wy boven omtrent de kenniſſe en zekerheit der Wysgeerte geſtelt hebben, mag getrokken worden, echter daarom een bekende waarheit niet te loochenen zy. Deskartes les, omtrent het afleggen van alle vooroordeelen, door d'opvoeding, of gewoonte, ons ingeboezemt, en geen reukelooze toeſtemming aan iets te geeven, maar zyn oordeel op te ſchorten, tot men de zaaken, daar 't op aankoomt, rypelyk onderzocht

zocht hebbe, is pryſſelyk, daar wy dan echter de twyfelingen omtrent Godts wezentlykheit, in eenen ſtrengen zin genomen, niet onder tellen; maar deeze wysbegeerige les neemt de ganſche zwarigheit niet weg, naardien twee Wysgeeren, van ganſch ſtrydige gevoelens, alle beide betuigen zullen, deezen regel van Descartes op 't nauwſte waargenomen, en, in 't onderzoek der waarheit, gebruikt te hebben, daar zy ondertuſſchen niet minder dan in gevoelen vereenigt zyn. Wat middel dan eindelyk, zal men zeggen, om uit deezen doolhof van onzekerheit en verwarring, in allen dingen, te geraaken? Om hier op een volkomen voldoening te geeven, bekenne ik geerne, dat myne krachten niet konnen toereiken; ook lydt het beſtek van dit werk weinig verder uitbreiding hier omtrent; wy zullen dan alleen iets in 't kort, op dichtmaat, hier van poogen ter neêr te ſtellen, waar in den zekerſten weg, ten minſten, zal te zien zyn; dus zeggen we dan:

Hoewel d'onzekerheit zich vind in allen dingen,
Daar 't menſchelyk verſtand met kracht zoekt in te dringen,
Zelf in het geen den naam van Wysbegeerte draagt,
Vaar in dat d'eene wraakt, dat anderen behaagt,
Moet zulks ons echter niet in 't onderzoek der waarheit
Doen flauwen, of zy had, noch zekerheit, noch klaarheit:

Om dat'er veelen zyn die 't valsche pad opslaan,
Zulks stuit niet onzen loop, noch doed ons rugglings gaan.
Wy moeten dan, om uit zoo groot eenstryd van zaaken,
De zekerheit te zien, voor al behoedzaam waaken,
Dat ons 't vooroordeel, daar elk mensch doch is aan vast,
Niet overheersche, en ons doe hangen aan den bast
Der dingen, zonder tot het pit te konnen koomen.
De buitenschors bedriegt, en brengt vaak ydle droomen,
In steê van waarheit, voor het half verduistert oog:
Maar zoekt men kennis, moet het herte naar om hoog
Opstygen, door het vuur van brandende gebeden.
Spot, Spinozisten, lacht, schreeuwt, dit heeft slot noch reden,
Wat bidden! 't koomt hier slechts op redeneering aan,
En Wiskonst, om 't geheim der waarheit te verstaan.
Maar ik lach, op myn beurt, met uw verdichte gronden,
Dat in 't Geheele-al word maar een Natuur gevonden,
De Stoff, waar aan 't verstand moet ganschlyk zyn gewydt.
O Ongodisten, zwygt, gy zyt de waarheit quyt.
Gy bid niet, uwen Godt kan u verstaan noch hooren,
Zoo hy niet is voorzien met menschenbrein en ooren,
Of in het ligchaam van een mensch gewyzigt is.
Wie sloeg zoo onbedacht omtrent dit stuk ooit mis?
Maar wyders, om den grond der waarheit wel te peilen,
En niet op blinde klip, of barning te verzeilen,
Is 't nodig dat men ken' zyn groote onweetentheit;
Op dat men nedrig zy. Want dien is 't eerst bereidt
Den toegang tot Natuurs, en Godts geheimenissen,
Die weet hoe ligt men kan in 't menschlyk oordeel missen,
En daarom nimmer zoo zyn eigen licht betrouwt,
Dat hy zyn meening als een hemelval beschouwt.
Wie dan wil 't veiligst gaan, in alle onzekerheden,
Zoek licht van boven, en mistrouw zyn eigen reden.

'T Geen op de 53 bladz. voorkoomt, van 't krakkeel onder de wysbegeerige Godtgeleerden, *of de Schrift een dienstmaagd van de Re-*

Reden, dan of, in tegendeel, de Reden een dienſtmaagt van de Schrift moet geacht worden, dat de Schryver beide afkeurt, en meent, dat zoo wel d'een als d'ander *van 't ſtuk af is, overmids welk van beide zy volgen, zy, of de Reden, of de Schrift krenken: zoo dat deeze beiden, d'een met d'ander, zonder de Reden van 't ſpoor geraaken.* Nopende deeze wyze van ſpreeken, zeggen we, dat dezelve weinig geeft, of neemt in de zaak, en niet verdient dat'er 't harnas om aangeſchoten worde; alhoewel wy liever de Reden dienſtbaar, en onderworpen aan de Goddelyke Openbaaring ſtellen, wanneer'er eenigen ſtryd, daar ons verſtand niet wel door ziet, tuſſchen d'een en d'ander zich ſchynt op te doen, dan de ganſche keten, om zoo te ſpreeken, en den inhoud der H. Schrift, voor de Reden te doen zwigten: zoo dat, ſchoon het Kruis van Chriſtus den Redeneerenden Griek een dwaasheit was, die een eigentlyk gezeide voldoening, ſchuldboeting, verzoening, en verloſſing, door den Middelaar, met zyne reden niet konnende vereenigen, gelyk noch veele Wysbegeerigen, niet alleen de groote wysheit en kracht van Godt hier niet in zag, maar zulks voor onzinnigheit uitkreet, en overzulks zyne toeſtemming aan dit ſtuk, de grondveſt van 't Chriſtengeloof, ontzeide,

wy echter het zelve, in de volle kracht van betekenis, met het geloof omhelzen, en voor waarachtig houden. Want deeze groote *verborgentheit* des geloofs, *Godt in 't vleesch geopenbaart*, koomt ons niet slechts hier of daar, als van ter zyden, en door een schemerlicht, voor, maar is de gansche draad en inhoud van 't Euangelie, zoo dat Christus, en zyn waarachtig Zoenoffer, hier in straalt, als de zon op den middag. Derhalven al wat het vernuft, en de scherpzinnigheit der wysgeerige redenkaveling hier tegens inbrengt, moet verstuiven voor het licht deezer Goddelyke Openbaaring; en schoon wy alles in dit doorluchtig werk, van de Zaaliging des zondaars, in Christus kruisbloed gevestigt, met het volstrekte denkbeeld, dat ons de Reden van Godt oplevert, niet konnen t'zamenbrengen, (hoewel wy'er ook geen tegenzegging in zien) houden wy ons aan 't beschreven Woord, van welkers Goddelykheit wy zoo zekerlyk overreedt zyn, als van eenige waarheit, door d'allerklaarste bescheiden gestaaft:

Noemt iemant dus de Schrift Meestersche van
de Reden,
't Blyft door 't gezagh der Schrift, en Reden
onbestreden.

Op de 55 bladz. koomt ons weder een brief

voor

voor, aan den vermomden *Philopater*, van zynen zoo genoemden vriend *Philologus*, die niet wezentlyks bevatt; alleenlyk ontmoet'er ons deeze Redeneering in. *De voorſpellingen der Reden vereiſcht niets dat tegen de Natuur is, zoo vereiſcht zy dan dat yder zichzelf bemint, zyn nut, 't geen waarlyk nut is, zoekt, en na al 't geen tracht, 't welk hem tot grooter kennis kan opbeuren; en hier in beſtaat de gelukzaligheit, dat men zich na deezen regel kan ſtieren.* Deeze woorden vertoonen een ſchoonen ſchyn, en wie zou vermoeden dat'er iets quaad onder ſchuilde, indien ze uit een Chriſtenpenne waaren gevloeit? Zichzelf te beminnen, zyn eigen nut te bezorgen, zyn gelukzaligheit te zoeken, gelyk dit de Reden voorſpelt, zoo wraakt zulks ook de H. Schrift niet. Maar wat is 't uiteinde van deeze liefde tot ons zelven, van dit nut, van deeze gelukzaligheit? Waar vinden wy dit alles in te ruſten? Hier doet zich ſtraks het groote onderſcheit tuſſchen d'Ongodiſten, en de Godtsdienſtigen op; d'eerſte ſtellen 't in hun zelven; en geen verſtandige Oorzaak van hunne wezentlykheit erkennende, vinden ze ook geen hooger einde, tot welkers erkentenis zy hunne kenniſſe, die, gelyk alle dingen, uit de nooddwangelyke werking der Natuur vloeid, moeten aanleggen en overbrengen;

en zoo zyn zy in, en voor zichzelven, naar hunne inbeelding, gelukzalig. Daar een Christen zich alleen in Godt, en in de waare liefde van Godt, als zynen Stichter en Verlosser, ('t scheelt ons luttel of d'Ongodist met deeze woorden spot) zyne gelukzaligheit zoekt en vindt, zoo dat Godt zyn leven, zyn hemel, en al is. Treffen hem onderwylen tydelyke rampen, hy braveert die door zyn geloof en vertrouwen, en houd zich, door de liefde, met Godt, het wezentlyke Goed, en de verzadiging zyner ziel, vereenigt. Maar dit zou ons te ver heen, en ongevoeliglyk in 't godtkundig geschil leiden, of Godt alleen om zichzelf wil moet gedient worden, zonder eenig opzicht van gelukzaligheit, of eenig goed, dat ons hier over toekoomt, en of het *bewerken van onze zaligheit*, zoo nadrukkelyk van den Apostel belast, voor een wraakbaare daad van zelfsliefde te keuren zy; dat buiten deeze verhandeling is: alhoewel Spinoza, en deezen Schryver, hier en daar ingewikkelt, niet weinig met deeze woorden speelen, van Godt zuiverlyk lief te hebben om zichzelfs wil, waar door zy, in den grond, niet anders dan hun zelven verstaan, als de woorden van deezen Brief klaarlyk bevestigen. Zoo dat Godt te beminnen, naar de Spinoziaansche taal en meening, is, zichzelven te bemin-

minnen, en zyn eigen nut te bezorgen, of, om onbewimpelt te ſpreeken, Godt te beminnen, voor zoo veel hy van elk een byzondere wyziging is, dat op 't zelve uitkoomt: welke laſter de Myſtiken, of Geheimbeſchouwers niet moet aangewreven worden, ſchoon ze verwart zyn van taal, en zichzelven veelzins in dit ſtuk tegenſpreeken. Onderwylen boezemt het Chriſtendom den menſch noch andere leſſen in, dan hier de Reden voorſpelt: want alhoewel zichzelven te verloochenen, en Chriſtus kruis te draagen, in opzicht van het toekomende, geen verwaarloozing van zyn eigen goed en gelukzaligheit is, zoo is'er echter niets ſtrydiger met de bezorging van zyn eigen nut, naar Spinoza's gronden, dan deeze zelfsverzaaking; aangezien d'Ongodiſt geen leven, na dit, geloovende, zich vergenoegt met het tegenwoordige, en in de verzorging van zyn ligchaam, en vordering van zyne gewaande kenniſſe der Natuur, al zyn heil vindt, dat in den engen omtrek van dit leven beperkt blyft: daar een Chriſten dit alles niets acht, in vergelyking van het eeuwig gewigt van heerlykheit, dat aan hem ſtaat geopenbaart te worden, als wanneer hy ook de volmaaking zyner kenniſſe eerſt te gemoet ziet, en alsdan, wanneer *Godt* onmiddelyk *alles in allen zal zyn*, de volle zaligheit en blyd-

ſchap zyner ziele in Godt verwacht te genieten, naar de voorſpellingen der H. Schrift, allen waaren geloovigen gedaan; zoo zeker dan de wiskonſtige betoogingen, door d'onvolmaakte Reden uitgevonden, om ons van de Natuurkundige dingen te overreeden.

Wy volgen den Schryver tot op de 64 bladz. dewyl tuſſchen beide niet de minſte zaakelykheit voorkoomt, alwaar wy hem ook eerſt den toeſtel zien maaken, tot de verhandeling der voornaamſte ſtukken, die hy in zyn Beuzelſchrift ontvouwen wil; daar dan dit het beding, en als de grondſlag van deeze geboortſte t'Zamenſpreekers is; *dat yder zyn concept ex profeſſo, zoo als 't by hem leid, zonder zich aan 't bygeloof te ſteuren, zal voordraagen, en dat hierom ook geen gezagh, noch van oudheit, noch van zoo genoemde heiligheit, noch van iets anders gelden, maar alleen de infallibele waarheit, zuiverlyk de grondveſt van hunne ratiocinatie wezen zal.* Dat is uit de borſt geſproken, en zoo als 't de Schryver op 't hert leit! weshalven wy ook, in 't vervolg, gelyk reeds te vooren, een onbezwagtelt Ongodiſtendom zien, waar in alle achtbaarheit, voor alles wat Goddelyk en heilig is, met voeten word getreeden, en zonder ſchroom het ſchendelykſte tegens de Chriſten waarheden uitgebraakt; zoo dat niet

d'onfeilbaare waarheit, als de Schryver voorgeeft, maar de *heilloosste leugenvonden de grondvest van hunne gansche redeneering zyn*, als nader blyken zal, onderwyl roepen wy den Schryver toe:

Zwyg, schreeuw niet van onfaalbre waarheit,
Uw Schrift derft waarheits kracht en klaarheit.

Maar waar door is Spinoza's gevoelen doch zoo verhaat geworden, dat de *hedendaagsche Godtgeleerden en andere Schryvers zoo capricieux tegens het zelve, daar zy doch niets van verstaan, uitvaaren?* D'antwoord heeft een der t'Zamenspreekers flux gereed; op 't eind van de 65, en voort de gansche 66 bladz., en loopt meest weêr op d'oude beschuldiging uit, tot walgens toe herhaalt; dat *zy de Theologie moeten omhelzen, volgens zulke Synodale decretatie als orthodox is uitgevonden, volgens welke stellingen zy het gemeen moeten onderwyzen, en niet daar buiten gaan: nu gebeurt het ligtelyk*, vervolgt hy, *dat zommige tot de Philosophie te oeffenen haar begeven, maar met zulk een vaste prejuditie, wegens de certitude van de theologische studie, dat ze, om deeze twee wetenschappen in een zelfde zin en opzigt te doen concorderen, zig naaulyks, ja nooit zouden konnen redden, of ze moeten het een of 't ander kreuken: evenwel*

wel dewyl ze by het gemeen, 't geen niet magtig is onderſcheit te maaken, tuſſchen de dingen die haar geleert worden ter zaligheit nodig om te gelooven, en de dingen die maar om te verſtaan dienſtig zyn, worden aangezien voor geleerde, voor verſtandige, ja zelfs voor wysbegeerige, zoo doet dit hen alles zeggen wat'er belieft: waar uit dan volgt, wyl haar de waare middel zelfs om de Schrift te verklaaren, ontbreekt, dat ze zich nootzakelyk, om hun gevoelen ſtaande te houden, met zulke expreſſien moeten hooren laaten, als zy concipieeren dat het gewigt van de zaak komt te vereiſſchen. Zie daar meeſterlyk ontknoopt, waarom d'alleen wyze Spinoza, dat Licht der waereld, als zyne voorſtanders willen, en zyn gevoelen zoo haatelyk word afgemaalt, *dat anderen, anderzins yverig genoeg om te onderzoeken, hier in weêrhouden worden, en zich geruſt ſtellen, in 't geen hun Orakelſpreekers haar in de hand ſteeken*, als de Schryver zich op de 65 bladz. laat hooren. Moet men niet beſluiten, dat het ongenoegen der Spinoziſten tegen de Godtgeleerden, diepe wortelen heeft geſchoten, dat, ſchoon hier ook *anderen* hen worden toegevoegt, die Spinoza beſtreden hebben, alles weêr hen ten laſte koomt, ja dat al het quaadſpreeken tegens Spinoza's gevoelen, uit hunne wyze van leeroefe-

oefening, verbintenis aan zekere geloofsbesluiten van Kerkvergaderingen, en eindelyk uit hun Leerampt zelf nootzakelyk ontstaat? 't Laatste is in eenen zekeren zin waarachtig, hoewel ganschelyk niet in dien, die de Schryver hun opdicht; maar wel, dat zy amptshalven het Volk voor het doodelyke onkruid en vergift van Spinoza moeten waarschouwen, tot ontlasting van hun gemoed, en breideling van d'ongodistische stoutigheit. Wat nu hunne wyze van Leeroefening belangt, als men deezen Schryver hoord, zou men denken, dat de Godtgeleerdheit d'eerste oefening der Godtkundigen is, waar na zy, met alle vooroordeelen van de zekerheit deezer Leere bezet, tot de Wysgeerte zouden overgaan, en dieswegen nooit tot haare rechte kennisse doorbooren; het tegendeel is waereldkundig, dewyl het onderwys der Wysbegeerte altoos by de Leeroeffenaars voor de Godtgeleertheit gaat, gelyk de Tekenkonst voor de Schilderkonst, welke gelykenis in dit opzicht hier niet onvoegzaam schynt. Ook brengen d'uitspraaken der Kerkvergaderingen niet te weeg, dat Spinoza's gevoelen by veelen gedoemt, en met kracht van reden wedersproken word: want immers zyn alle Wysbegeerigen, die ooit tegens Spinoza schreven, by voorbeeld, Morus, Veldthui-

zen, Blyenburg, Bayle, Deurhof, en anderen, niet door deeze banden, tot het wederſpreeken van Spinoza's ongerymtheden, getrokken, *maar alleen d'onfeilbaare waarheit, die zy tot een grondveſt van hunne redeneering ſtelden*, om met des Schryvers woorden te ſpreeken. Of nu den Godtgeleerden, wyders, het waare middel om de Schrift te verklaaren ontbreekt, om dat zy de Wysbegeerte niet voor d'eenigſte Uitlegſter der Goddelyke Openbaaring erkennen; of liever, dat zy, naar Spinoza's voorbeeld, in zyne *Godtgeleerde-Staatkundige Verhandeling* 't gezagh en de Geloofwaerdigheit der H. Schrift op allerlei wyze niet krenken en ondermynen, luſt ons, na wy zyne redenen hier over gehoort hebben, ter proeve te ſtellen.

Waar meê beveſtigt de Schryver, op de 67 bladz. 't geen hy daar zoo even gezegt heeft, dat de Godtgeleerden het waare middel om de Schrift te verklaaren ontbreekt? Dit is zyne reden: *Zy oordeelen*, zegt hy, *dat'er om zulks te doen, een bovennatuurlyk licht vereiſcht word, het daar voor houdende, dat een natuurlyk licht incapabel is, dit uit te voeren: maar wat dat licht, 't geen zy bovennatuurlyk gelieven te noemen, anders dan natuurlyk is, zou ik gaern van hen willen verklaart zien; want als men op haar Commen-*

tarien, over de Schrift, agting geeft, men zal'er gantſch niets bovennatuurlyks in vinden, maar wel loutere giſſingen: men confrontertze vry met de geen die openhartig bekennen dat zy geen ander licht dan 't natuurlyk bezitten, en men zal bevinden, dat zy het beiden door oeffeningen en arbeid verkregen hebben: ik beſluit dan, dat'er geen ander licht is, dan 't natuurlyke, en ſtel het voor de geen die anders praaten, onder de verdichtzelen.

Wat het bewys van deeze ingevoerde Perſoonaadje belangt, om te toonen, dat'er geen bovennatuurlyk licht, tot verklaaring der H. Schrift, word vereiſcht, daar in ziet men den ſtaat des geſchils niet wel voorgeſtelt. De bekendſte Godtgeleerden, van d'openbaare Kerk, ſtelden nooit, dat iemant den rechten zin van de woorden der H. Schrift niet kan vatten, zonder een bovennatuurlyke verlichting; hier in leid het verſchil, met hunne Tegendingers, niet; overmids zy, zoo wel als d'andergezinden, gelooven, dat het natuurlyk oordeel tot de bevatting van de meening der H. Schryveren kan doordringen, dat is, dat ze konnen verſtaan, wat waarheit, of welke zaak, in zulke, of zulke woorden, en ſpreuken opgeſloten leidt: derhalven bevecht de Schryver hier zyn eigen ſchaduwe, en klemt zyne reden in 't minſte niet tegens hen. Want het

is onloochenbaar, dat de Godtgeleerden van allerlei Gezintheden, tot de verklaaring van de H. Schrift, gewoonlyk de zelve middelen ter hand neemen, en den zelven weg houden, en dat daarom hunne Uitleggingen, 't zy van Rechtzinnigen, of Doolenden, geen Goddelyke achtbaarheit hebben, maar alleen als ſchriften van feilbaare menſchen, die dwalingen onderworpen zyn, moeten gekeurt worden. Zie daar den Schryver, naar 't ſchynt, alles toegegeeven wat hy wilde: evenwel ontkennen wy rond uit 't beſluit dat hy daar uit trekt, *dat'er geen ander licht is dan 't natuurlyke*, en ſtellen dit ſtout zeggen, *onder de verdichtzelen* van Spinoza, die een valſch beginzel zyner Natuurkunde verdicht hebbende, ook niet anders dan verdichtzelen uit het zelve afleiden kon. Om dan den waaren zin der Godtgeleerden te vatten, *dat'er een bovennatuurlyk licht tot het verſtand der H. Schrift* word vereiſcht, zoo hebbe men te weeten, dat zy zulks verſtaan, in opzigt van de toeſtemming, die iemant aan de woorden der H. Schrift geeft, waar door hy de waarheit zelf met liefde omhelſt, en zich toepaſt. Zoo dat, ſchoon de natuurlyke, of dierlyke menſch verſtaat *de woorden* van Godts Geeſt, dat is, wat zy betekenen naar hunnen klank, en t'zamenhang, hy echter

de.

de dingen, of *zaaken* die van Godts Geeſt zyn, niet begrypt, jaa *dat ze hem een dwaasheit zyn*, dat is, hy ziet niets heerlyks, niets waerdigs, niets Goddelyks in 't Euangelie, daar Paulus redeneering, en, na hem, die der Godtgeleerden, op doelt, *om dat ze geeſtelyk moeten onderſcheiden worden*; daar dan het bovennatuurlyk Licht te pas koomt, dat het verſtand beſtraalt, om den glans en de kracht der waarheit zoodanig te zien, dat-'er de ziel op verlieſt, en dezelve als haar waarachtig goed beſchouwt. Kortom, men moet onderſcheit maaken, tuſſchen *de woorden der waarheit*, en de *waarheit van de woorden* der H. Schrift: d'eerſte verſtaat de menſch in den natuurlyken ſtaat, maar de laatſte onderſcheid alleen *de geeſtelyke menſch*, terwyl *hy zelve van niemant onderſcheiden word*, als Paulus uitdrukkelyk zegt, 1 Cor. 2: v. 15. 't welk betekenen kan, het geen de Schimpſchryver hier naar waarheit en d'ondervinding ſtelt, dat het oordeel van een geeſtelyk menſch over de Goddelyke dingen, uit de woorden en ſtellingen zelfs, van een natuurlyk menſch niet kan geſchift, en onderſcheiden worden; want, noch eens, hunne voorſtellingen, en verklaaringen der zaaken konnen gelyk en de zelve zyn. Even als of'er twee waaren, die alle de konſt en

fraajig-

fraajigheden van een heerlyk ſtuk Schildery met de zelve woorden zouden pryzen, en uitmeeten, en dat d'een dit alles had uit het onderricht van andere konſtenaars, daar d'ander, zelf een konſtſchilder zynde, van alle de meeſterachtige trekken, vaſte tekening, houding, en voegzaam koloryt, door eigen oordeel, vonniſſen konde. Twee zien en kennen derhalven wel het zelve, maar op verſcheiden wyzen; dat hier dan alleen het verſchil tuſſchen 't natuurlyk, en bovennatuurlyk licht is; en die met het laatſte zyn beſtraalt, zyn, boven alle leeroefening, hoewel niet zonder dezelve, van Godt geleert. Kan de Schimpſchryver zulks niet zien, noch verſtaan, hy wyte het zyn eige blindheit; en zegge vry, dat hy geen ander dan 't natuurlyke licht kent, maar niet dat het'er niet is:

Want ſchoon een blinden honderdwerf
Van verven ſpreekt, hy kent geen verf.

Vervolgens valt de Schimpſchryver, ter 69 bladz. op den vermaarden Heer Wittichius, en in 't byzonder op zyn Werk tegens de Zedekonſt van Spinoza geſchreven, en na zyn dood gedrukt. Dien dooden Leeuw moet alles ontgelden, waar meê de laſterzucht zynen boezem heeft opgevult, en men ſchaart hem onder de Spinoziaanſche ſlagorde. *'t Is*

zoo

zoo zeer geen wederlegging, dan een onderzoek, 't geen die geleerde Man, tegens Spinoza, heeft opgestelt, als hy op de 71 bladz. zegt. 't Word bevestigt, om *dat hy een deftig Philosooph, en een groot vriend van Spinoza was*; 't welk blykt, *overmids ze elkanderen verscheide malen gesproken, en zelfs gemeenschap van brieven gehouden hebben: zoo dat men moet gelooven*, als hy op de 72 bladz. verder zegt, *dat zy in een en 't zelve verstand stonden*. Overzulks, dewyl *misschien de Hoogleeraar zich zomtyds niet genoeg inbond, en hy daarom met dien mantel, als een Spinozist, moest te kerken gaan, heeft hy geen nader middel gevonden, om deeze gedachten los te maaken, dan een ontwerp tegen d'*Ethica *van Spinoza op te stellen, 't welk na zyn dood, onder de* Manuscripta *van hem gevonden zynde, gemeen is gemaakt. Zyne uitbreiding hier en elders, nevens zyn bericht, om te betoogen dat Spinoza niet kundig genoeg hier in zou geweest zyn, en daar zyn taal wat scherp is, dit alles moet slechts aangemerkt worden als een franje aan 't kleed, van een die zich als party toont, en om dat het een zekere mode is, om dus te beter ingang by 't gemeen te krygen, want dan schynt het ernst te weesen, als men zulke uitdrukkingen gebruikt.*

Zoo

Zoo schiet de vlymtong van den adder
Zyn helsch vergift, en bytend zwadder
Op 't koud gebeente van den held,
Veel jaaren door de dood gevelt.

Ik heb nooit het geluk gehad om den heer Wittich by zyn leven, in persoon, te kennen, en overzulks konden zyne vertrouwde Vrienden, dien d'eer gebeurdde van zynen ommegang, beter zyne verantwoording, tegen deeze zwarte beschuldiging, opstellen. Maar wat behoeft zyne gedachtenis eenige voorspraak, daar zyne Schriften, zoo by zyn leven, als na zyn dood uitgegaan, voor zekere bewyzen moeten geacht worden van 't geen in zyne borst schuilde? Wil men nu hem aantygen, dat hy zyn gevoelen niet recht uit heeft verklaart, en, by gevolg, een van de grootste huigchelaars zy geweest, die ooit de waereld zag, als hier de Schimpschryver opentlyk uitbraakt, zulk een zeggen kan by geen menschen van oordeel en bescheidenheit eenigen ingang vinden, of 't moest hun, als men zegt, by de stukken blyken. Wat bewys vinden wy nu hier van zulk een eerloosheit, die des Hoogleeraars gedachtenis, by alle Godtsdienstigen, voor eeuwig verfoeijelyk en stinkende maaken moest? Voorwaar geen ander, dan dat men onbeschaamt genoeg is

om het ſtoutelyk ter neêr te ſtellen. Want nopende de Vriendſchap, en briefwiſſeling, tuſſchen den heer Wittich en Spinoza, die beveſtigt in 't minſte niet dat d'eerſte in 't gevoelen van den laatſten zy geweeſt; niet meer dan om dat de heer Willem van Blyenburg, en andere Geleerden, die met Spinoza veel zulke onderhandelingen hebben gehouden, als uit de gedrukte Brieven in Spinoza's Werken blykt, daarom zyn Godtloochenende ſtellingen zouden omhelſt hebben. 't Is bekent dat de heer Wittich een groot Liefhebber van Deskartes Wysbegeerte was, en zoo deede zich ook in het begin Spinoza op, als uit zyn eerſte Schrift, onder zynen naam, tot betooging van Deskartes Beginſſelen uitgegeeven, blykbaar is, als wanneer de heer Bayle in zyn Levensſchets, hem noch ten vollen rechtzinnig, omtrent Godts wezentlykheit, acht geweeſt te zyn; immers zoo 't hem anders op 't hert lag, heeft hy toen noch met de rechtzinnige Wysgeeren gehuigchelt, en de gryns niet afgeligt, waar achter hy zich, in zyn waare gedaante, verſchuilde. Dat nu Spinoza zich op de konſt van veinzen, en zyne gevoelens te verbergen, wonderlyk wel heeft verſtaan, en in 't begin niet anders dan voor een groot Carteſiaanſch Wysbegeerige doorging, blykt klaarlyk uit het beroep tot het

hoog-

hoogleerampt der Wysgeerte, in d'opper-
landsſchool van Heidelberg, hem aangebo-
den: want zekerlyk waren de Godtgeleerden
daar ter ſteede, en in 't byzonder de heer Fa-
britius, die geacht moet worden wel 't mee-
ſte gezagh omtrent deeze verkiezing toen te
hebben gehad, van zulk een verbaſterden in-
borſt niet, dat zy Spinoza, indien zy hem
voor den man gekent hadden, die hy nader-
hand bleek te zyn, tot die waardigheit zou-
den beroepen hebben. Zoo dat uit de ge-
meenzaamheit van den heer Wittich met Spi-
noza, als men wel op den tyd let, niets tot
nadeel van den eerſten kan beſloten worden.
Maar heeft ook het gedrag des hoogleeraars
zulks ooit doen zien? De Schimpſchryver
ontziet zich niet, om dit opentlyk te zeg-
gen, maar hy voegt'er, ten blyk van zyne
onzekerheit, een *miſſchien* by, dat is, hy
giſt, hy verziert dit zoo, om doch Spinoza
deezen aanzienlyken medegenoot, in zyne
heilloosheit, toe te voegen, en zoo een ſchyn-
reden op te delven, waarom hy zulk een ſpie-
gelgevecht met zynen grooten vriend aange-
vangen heeft. Maar zekerlyk, zoo deeze
kladde van een Spinoziſt te zyn, al by 't le-
ven op den heer Wittich wierd geſmeten, ge-
lyk zyne wederſpreekers, in de hitte der
twiſtredening, hem hier meede wel vereer-
den,

den, en dat hy daarom deeze wederlegging van Spinoza's Zedenkonſt ondernam, had hem de menſchelyke voorzichtigheit geleert, dit werk al by zyn leven, en zoo dra dit vermoeden op hem viel, in 't licht te brengen; want dan had hy, ten minſten, de halfzienden hier door noch verder d'oogen verblindt, en by hen in zyn eer en goeden naam gebleven, van een rechtzinnig Wysbegeerige te zyn. Maar dat een man, die Spinoza's gevoelen in 't hert voedde, zoo een ſchrift, dat zekerlyk noch zyn ganſche voltoojing niet heeft, na zyn dood zal achterlaaten, waar meede hy zynen vriend, ja zichzelven bevecht, op dat hy niet meer met dien mantel, van ongodiſtery, zou te kerk gaan, heeft reden noch ſlot: want wat ſcheelde het doch de heer Wittich, de zaak wel ingezien, zoo hy een Spinoziſt was, na hy uit de menſchelyke t'zamenleving was gerukt, wat de waereld van hem oordeelde? Hy had nu noch achting, noch voordeel, noch ampt meer hier by te verliezen. En is 't niet gelooflyk, dat, dewyl de dood een einde van alle vermomming maakt, hy ook veel eerder, had hy waarlyk d'Ongodiſtery toegedaan geweeſt, de waereld een laatſte werk zou hebben nagelaten, als dat geene, 't welk na de dood van Spinoza het licht heeft gezien? Maar laat ons hier van

afſcheiden, en zien hoe ondertuſſchen de Schryver, in dit brandmerken van den heer Wittich, Spinoza's gevoelen van Godt, en zyne wezentlykheit verklaart, dat wy dan hier, met het geen hy'er verder, in 't vervolg, van zegt, by malkanderen zullen trekken, op dat de geheimeniſſen, en d'ongerechtigheit der Godtverzaaking, door zyn eigen mond mogen ontdekt worden, en dit tot een blykbaar bewys ſtrekke, dat alles wat de heeren Bayle en Jaquelot van de Spinoziaanſche Godtheit zeggen, waarachtig, en geen leenſpreukige verbloeming is, waar omtrent wy dan ook niets ter wederlegging, als wy boven den lezer toezeiden, zullen neêrſtellen; dewyl dit allergewigtigſte ſtuk, de eenige ſpil daar de ganſche Ongodiſtery op draait, door die Schryvers zoodanig voldongen is, dat elk die reden gebruikt, en geen hardnekkigheit tot zyn verweering ſtelt, van de waarheit zal moeten overreedt ſtaan.

Op de 69 bladz. begint de Schryver dan de beſchryving van zynen Godt, en legt daar toe ten grondſlag die van de *Zelfſtandigheit*, *waar door Spinoza*, zegt hy, *verſtaat*, *'t geen dat in zich is*, *en door zich bevat word*; dat is, in welkers wezentheit de wezentlykheit ingeſloten leid, en zoo ver gaat de beſchryving wel, wanneer ze op den waarach-

tigen Godt word toegepaſt, dewyl die de eenige Zelfſtandigheit is, die door zichzelven wezentlyk is, of beſtaat. Maar het vergift volgt. Spinoza ſtelt dit dus, zegt hy, *om door deeze ſpreekwyze de geheele Natuur, als een eenig ondeelig aan 't verſtand voor te ſtellen:* dat is, met klaare woorden, om van de ganſche Natuur Godt te maaken, die door zichzelven beſtaat, en van geen ander veroorzaakt is; waar over men onze Schryvers kan naſlaan. Hy verklaart zich dan ook hier verder over op de 70 bladz. daar hy 't gevoelen van de Rechtzinnigen, tegen dat van Spinoza ſtelt: dus luiden zyne woorden. *De grondveſt van dit verſchil komt daar op uit, dat zy een Godtheit voorſtellen, die buiten zich zodanig iets heeft voortgebragt, 't zy door een vrywillige, of een onverſchillige wil, of wat naam dat ze het geeven willen, 't geen niet tot zyn Natuur behoort.* Wy bekennen met hem, dat hier in het hoofdzaakelykſt verſchil, tuſſchen de Godtsgezinden en Spinoza legt, derhalven, na dat wy den Lezer nochmaal hier over naar de volgende Schryvers verzonden hebben, zullen wy hem verder hooren. Dus koomt hy op de 77 bladz. weder tot deeze zaak. *By ſubſtantia,* (dat ons Neêrduitſch woord *Zelfſtandigheit* beantwoordt) *verſtaan wy,* zegt een der gebootſte Perſo-

naadjen, *met onzen Philosooph, 't geen dat in zich is, en door zich bevat word: by Attributum*, (dat wy door 't woord Toeëigening, of Eigenschap uitdrukken) *dat geen, dat het verstand wegens de zelfstandigheit, als haar wezentheit stellende, bevat: en by Modus*, (in onze taal wyziging, of wyze van zyn) *d'aandoeningen der zelfstandigheit.* Zie daar noch wat een ruimer beschryving van 't geen Spinoza ten grondslag van zyn gansche gebouw der Godtloogchening legt, als uit de volgende redeneering des Schryvers, of 't besluit, dat hy uit deeze beschryving maakt, blykt: dus vervolgt hy. *Hierom behoort alles tot Godt*, wie schrikt niet voor deeze lastertaal! *en buiten Godt kan'er niet zyn of bedacht worden; en daarom is Godt de inblyvende, en niet de overgaande Oorzaak der dingen: beneffens dat wy hier uit verstaan, dat'er buiten Godt geen zelfstandigheit kan weesen: en dat Godt alleen werkt uit kracht van de wetten van zyn Natuur*; (dat is, zonder verstand, of wil) *uit 't welk dan consequentelyk blykt, dat Godt de werkende Oorzaak van alle dingen is; en dat Godt volstrektelyk is de eerste Oorzaak van alles, niet uit vryheit van wil, of door zeker welbehagen, want 't eerste is in de geheele Natuur niet, en 't laatste is te menschelyk, maar nootzakelyk.* Omtrent

de

de nootſchikkige werkingen van de Spinoziaanſche Godtheit, hooren wy den Schryver, op de 90, en 91 bladz. zich dus uiten. *Maar de ordening der Natuur is eeuwig, vaſt, en onveranderlyk, en dieshalven geſchied'er niets, dat niet nootzakelyk uit deszelfs wetten vloeit: want in zoo verre wy, hoewel 't een hieroglyphiſche ſpreekwyze is, en alleenlyk maar in benaaminge overeenkomt, verſtand en wil aan Godt toepaſſen, blykt het evenveel te zyn, of wy zeggen dat Godt iets wil, dan of wy zeggen, dat Godt dit verſtaat; uit deeze nootzakelykheit der Goddelyke natuur volgt, dat Godt eenig ding verſtaat, gelyk het is, met die zelfde nootzakelykheit, zeg ik, volgt ook, dat Godt het zelfde wil gelyk het is. Maar daar is niets nootzakelyk waarachtig, dan uit het Goddelyk beſluit alleen: zoo volgt dan klaarlyk, dat d'algemeene wetten der Natuur volkomen beſluitingen van Godt zyn, die uit de nootzakelykheit van de Goddelyke natuur vloeijen. Indien 't dan mogelyk was, dat'er iets in de natuur gebeurde, 't welk ſtreed tegens haare algemeene wetten, zoo zou dit ook nootzakelyk tegens 't beſluit en 't verſtand van de goddelyke natuur ſtryden, en dus zou men gedwongen zyn te zeggen, dat Godt tegen zyn eigen natuur werkt, 't welk impoſſibel is.* Op de 140 bladz. roerd hy noch iets, by

verklaaring over de verſcheide wetten, aan, wat hy door Godt verſtaat, *Dewyl'er* zegt hy, *niets zonder Godt kan zyn, zoo moet volgen dat alle dingen, die in de Natuur zyn, Godts bevatting involveeren; en daarom moet volgen dat, hoe wy de natuurlyke dingen meer kennen, hoe wy ook zoo veel volmaakter kennis van Godt verkrygen; en dieshalven is hy de gelukzaligſte, die de verſtandelyke kennis van Godt,* (verſtaat der Natuur, die alleen by hen Godt hiet, als deeze bedrieglyke redeneering meêbrengt) *meeſt deelachtig is.* Daar hebt gy, Lezer, de volle beſchryving van Spinoza's Godt, en zyne werkingen, met de eigen woorden van den Schimpſchryver, alle van zynen Meeſter ontleent, voorgeſtelt, waar in ons wel veele bewoordingen en ſpreekwyzen ontmoeten, die, naar bedriegers wyze, een goeden en waarachtigen zin konnen hebben, maar telkens, door de bygevoegde verklaaring, des Schryvers toeleg, om Godt in de Natuur, of de Natuur in Godt te hervormen, middagklaar aantoonen. Want d'oude konſtgreep der opkoomende Spinoziſten, om met dit woord van Godt te ſpeelen, en ſtoutelyk te ontkennen, dat Spinoza de gevoelens had, waar meê hy beticht wierd, als zyne Verantwoorders in den beginne deeden, naar d'aantekening van den

heer Bayle, op de 88 bladz. van ons werk, heeft nu al uitgedient; overzulks, het dekzel der ſchande afrukkende, zoekt men nu Spinoza's wiskundige twyfelzinnigheit in den vollen dag te ſtellen, zich mogelyk inbeeldende, dat de verſtanden nu wat meer tot het aanneemen deezer godtloosheit, dan wel by d'eerſte opkomſt, voorbereidt en geſchikt zyn. Ondertuſſchen ziet men dat alle de redeneeringen van den Schryver op dit vals beginſel ſteunen, dat Godt en de Natuur het zelve zyn, 't welk onze Schryvers toonen d'allerongerymſte, gedrochtelykſte, en onwaarachtigſte onderſtelling te zyn, die ooit kan beweert worden, aan wien wy ons dan t'eenemaal, omtrent dit voornaame ſtuk, de grondveſt van allen Godsdienſt, gedraagen.

Maar wy moeten te rug ſpringen, tot de 71 bladz., en zien wat de Schryver omtrent Godts Almagtigheit, waar toe de Godtsgezinden loopen, om de mogelykheit der ſchepping, of voortkoomſt van de dingen buiten Godt, aan te toonen, uitwerpt; hy zegt dan, *Maar door welke magt Godt zoo iets, dat tot zyn Natuur niet behoort, heeft voortgebragt, zulks is haar onbekent, en daarom moeten ze hun toevlucht neemen tot Godts Almagtigheit, zynde voor de ignorante*

een genoegzaame ſchuilplaats, om alles wat ongerymt is te verdedigen. Dat d'almagt een wezentlyke eigenſchap is van 't volſtrekt volmaakte Wezen, legt zoo klaar, dan iets, in het denkbeeld van Godt ingeſloten; want zoo Godt niet alles konde doen wat hy wilde, was zyn magt ergens door bepaalt, en hy, wiens magt bepaalt is, kan niet volſtrekt volmaakt zyn, dewyl zulks, gelyk elk kan zien, een openbaare tegenzegging inſluit. Dat het nu ons onbekent zoude zyn, door welke magt Godt de dingen, buiten zich, in wezen ſtelt, zulks is vals, want wy weeten, zoo zeker als de zon op den middag ſchynt, dat het door Godts almagtige Wil is, dewyl Godt een volmaakt geeſtelyk Wezen zynde, alleen door zyn Wil werkt, waar omtrent de heer Jaquelot kan worden nagezien. Hoe nu d'overgang der dingen uit het niet tot iet, door de Goddelyke Wil geſchiedt, daar van belyden wy, met Deurhof, waar over de Schimpſchryver hem op de 195 en 196 bladz. zoo uitlacht, *dat zulks buiten 't bereik der menſchelyke naſpeuring blyft*, overmids, om de werking van een almagtige Wil te kennen, die uit het niet veroorzaakt, wy zelfs zekerlyk een almagtige Wil, en een oneindig verſtand moeſten hebben, dat is, dat wy zelfs Godt moeſten zyn. Maar wat vermetelheit

telheit bekruipt den mensch, den nietigen aardworm, dat hy volkomen Godts Wegen en Werken wil kennen, dat is de wyze, op welke Godt werkt, of niet gelooven, dat Godt een verstandige, en oneindige Oorzaak is, die buiten zich, naar zyn vry welbehagen, alles heeft voortgebragt? Wy zeggen, met den Propheet, en zulks leid klaarlyk in 't denkbeeld van Godts wezentheit ingesloten, * *Godts wegen zyn niet als 's menschen wegen, noch zyne gedachten als onze gedachten, maar zoo hooge de hemel is boven de aarde, zoo hooge zyn Godts gedachten en wegen, boven die van den mensch.* Hoe kan 't menschelyk verstand zulke averechtze besluiten maaken, als wy hier van den Schimpschryver zien? Want daar hy uit de grootheit van Godts werken moest oordeelen, dat Godt van een oneindig vermogen is, 't geen het zelve beteekent, als dat Godt almagtig is; zoo wil hy, die maar een eindig wezen, of bepaalde wyziging heeft, om met Spinoza te spreeken, verstaan de wyze op welke dit oneindig vermogen zich werkstellig toont, of, kan hy dit niet begrypen, ontzeid hy volkomelyk zyne toestemming aan de waarheit der zaak, 't geen de verkeerdste redeneering is, die ooit in 's menschen geest kan vallen. Longyn maakt een veel redelyker en vaster

* Jes. 55: 8. 9.

besluit, uit de woorden der H. Schrift, *daar zy licht, en daar was licht, d'aarde brenge voort, en zy bragt voort*, dat zuiverlyk de schepping, of het veroorzaaken der dingen door Godts Wil uitdrukt, en stipt het stuk is daar 't hier op aankoomt, wanneer hy zegt, dat die op 't allerhoogste Gode waardig en betaamelyk waren, en op 't volmaakste de werking van Godt te kennen gaven, als wy boven gezien hebben. En, voorwaar, wat kan'er grooter, wat verhevener, wat doorluchtiger gezegt worden, om de werking van een oneindig volmaakt Wezen te vertoonen, dan dat, op zyn bevel, of als hy wil, de dingen die niet zyn, flux bestaan, of in wezen zyn? En dus leert ons de Goddelyke Openbaaring ook elders, (a) dat *Godt de dingen roept die niet zyn, als of zy waren:* (b) dat *hy spreekt, en het is'er, gebiedt en het staat'er*, 't geen ons eigentlyker leert de volmaaktheit van Godt, en op een veel uitmuntender wyze zyn alvermogen uitdrukt, dan wanneer ons de Wysgeerte leeraart, dat de waereld, door zekere regelen van de beweeging, in een lange reeks van eeuwen, den stant en de gedaante heeft gekregen, waar in wy haar nu zien. Want, noch eens, door zyn woord, door zyn Wil te veroorzaaken, en

(a) Rom: 4: 17. (b) Ps. 33: 9.

en in een tydſtip de gewilde dingen in hunne ganſche volmaaktheit te doen beſtaan, dat hiet eigentlyk ſcheppen, dat is Gode, 't volſtrekt volmaakte wezen, op het hoogſte waardig, en geeft ons den grootſten indruk van zyne Almagtigheit.

Maar beſluit de Schryver, op de 95 bladz., uit de woorden van Deurhof, *dat het redelyk voortbrengen van een ſtellig gewrogt, buiten 't bereik der menſchelyke naſpeuring blyft*; dat is, *wy weeten'er niet met al van.* Hoe, wy weeten'er niet met al van? Wy weeten ſtelliglyk uit het gewrocht dat'er een Oorzaak is, en dat deeze Oorzaak, naar maate van d'uitnementheit van 't werk, volmaakt, en van een oneindig vermogen weeſen moet. Dat, daar beneven, de ſtoffe, of d'uitbreiding, de Spinoziaanſche Godheit, dewyl ze een ganſch onvolmaakt wezen is, wiens wezentheit de beweeging zelf niet inſluit, als de heer Jaquelot wydluftig toont, geen oorzaak van zichzelven weezen kan, noch door een t'zamenvloejing van vezelen, of door eenige andere beweeging uit haar eige natuur, of door *een inblyvende daad*, als Spinoza en deezen Schryver ſpreekt, heeft konnen ontſtaan; 't geen zoo ongerymt is, dan te zeggen, dat een konſtige ſchildery, eerſt ten aanzien van haar pa-

heel, en verwen, van zelf zou voortgekoomen zyn, en daar na, dat de verwen hier en daar met kladden op het doek zynde gevallen, van zelfs, en zonder de hand eens konstenaars, zouden t'zaamen geloopen, en, door die verwarde beweeging, tot een verwonderlyk meesterstuk zyn geworden. Wie zou zoo redenloos, zoo dul zyn, om dit te gelooven? En echter is hier voor al geen minder onmogelykheit in, dan dat het gansche gevaart van hemel en aarde, de mensch, en noch allermeest de gedachten, door zichzelven, zonder eene almagtige, en allerverstandigste Oorzaak, zouden voortgekoomen zyn, dat wy geerne aan elks oordeel overgeeven. Weeten wy dan, na dit alles, van de voortkomst der dingen niet met allen? Maar, zegt de Spinozist, hoe zulk een werking toegaat, verklaart gy, noch verstaan wy echter niet. Daar op is boven al eenigzins geantwoord, maar nader; wat onredelykheit is dit, dat men de wyze wil verstaan hoe Godts werking toegaat en geschiedt, of dat men zyn toestemming aan de zaak zelf, dat Godt een Veroorzaaker, en Schepper der waereld is, weigert? Zou iemant die zelf niet schilderen kan, om dit voorbeeld hier voor alle te beezigen, noch de handeling van een konstig Meester verstaat,

om dat hy niet kan begrypen, hoe 't ſchilderen van een heerlyk ſtuk toegaat, op deszelfs gezicht, daarom loogchenen, dat het eenig menſch gemaakt had, en van zelf zoo t'zamengeloopen was? Zou hy niet veel eer, in tegendeel, moeten beſluiten, dat hoe hy meer konſt en volmaaktheit in deeze ſchildery zag, hoe de meeſter des te grooter geeſt en verſtand moeſt gehad hebben om zoo een konſtſtuk te maaken? En voorwaar, zoo is 't gelegen met de waereld, en alle verſchynſſelen in dezelve: *Want Godts onzienlyke dingen worden van de Scheppinge der waereld aan, uit de ſchepzelen verſtaan en doorzien, beide zyne eeuwige kracht en goddelykheit* zeggen wy met den Godtsgezant Paulus Rom. 1:20. Hecht nu deeze redeneering niet op den Ongodiſt, en roept hy, *ik word'er niet wyzer door*, als hy op de 196 bladz., omtrent deeze zaak, zegt, daar men zoo zeker 't natuurlyk verbandt tuſſchen Godt, als d'Oorzaak van alles buiten zich, en het ſchepzel, of 't veroorzaakte, ziet, als tuſſchen den Konſtenaar, en het konſtſtuk; 't is een teken, of van de hoogſte blindheit, of van een weergadelooze hardnekkigheit, of van een ongeneeſlyke dulligheit, die noch door reden, noch door eenige achtbaarheit te betemmen is.

Maar

Maar laaten d'Ongodiſten eens op hunne beurt de werking, of voortkomſt van alles, *niet door een overgaande, maar inblyvende daad van Godt*, als de Schimpſchryver ſpreekt, betoogen, en wat zal zich hier ſtraks een mengelklomp van ongerymtheden opdoen, van den heer Bayle, met levendige verwen, afgemaalt? Hier ſmelt het alles in een, Maaker en maakzel, de Schilder met zyn konſtſtuk, Geeſt en ligchaam, Godt en de ſtoffe, 't Volmaakte en 't onvolmaakſte Wezen; en, zonder eenige eerſte Oorzaak te konnen aanwyzen van den oorſprongk der dingen, klimt men, van Oorzaak tot Oorzaak, op, tot het oneindige, dat Spinoza's voornaamſten grondregel is. Men wyze ons eens aan hoe de denking uit de ſtof voortkoomt, die ze zelf niet heeft, zoo dat in 't gewrocht, tegens alle reden, en den algemeenen regel der Wysgeeren, iets oneindigwerf grooter en voortreffelyker zal zyn, dan in de Oorzaak. Om geen eene, verſtandige, almagtige, met een woord, volſtrekt volmaakte Oorzaak te erkennen, moeten'er oneindige onvolmaakte, en blinde Oorzaaken zyn, Godt moet de ſtof of de Natuur moet Godt zelf zyn; en alhoewel men niet in 't minſte kan aanwyzen, hoe deeze Natuur in beweeging, en, om zoo te ſpreeken, tot vruchtbaarheit van zoo veele ver-

verſchynſſelen is gekoomen, verſchanſt men zich in eenige redenlooze bepaalingen, en valſche onderſtellingen, om de waare, en, uit de gewrochten, als zichtbaare, en taſtelyke Oorzaak niet te erkennen, van 't doorluchtig Meeſterſtuk der waereld, waar heen de ganſche Natuur ons leidt; dewyl'er buiten deeze Oorzaak, buiten deezen oneindigen volmaakten Geeſt, noch wezentlykheit, noch kracht weeſen kan om iets voort te brengen: derhalven mogen wy met recht, over de verfoeijelyke Godeloosheit deezer menſchen, uitroepen:

Hoe dwaalt het menſchelyk vernuft
Uitſpoorig in verkeerde wegen?
't Staat vaak verbyſtert en verſuft
Hoe 't met de dingen is gelegen,
Die maakzels zyn van 's menſchen hand:
't Begluurt de konſt, en roemt den meeſter;
Hier ſchynt een Goddelyk verſtand,
Een groote geeſt, men ziet, men leeſt'er
De wysheit van den maker in,
Roept het: zyn lof moet hier door klinken,
Van 't aardryks vlak tot 's hemels tin,
En zyne glory eeuwig blinken.
Zoo redeneert des menſchen geeſt,
Op 't zien van fraaije konſt en vinding,
Maar, als een onvernuftig beeſt,

**** *****

nen, als hy boven zegt, *die niet volstrektelyk Wysbegeerigen zyn, maar gaerne wonderspreuken hooren)* mag men met een *singuliere grandiloquentie voorpraaten, dat'er goede en quaade geesten wezentlyk zyn, of anders, gelyk men zegt, Engelen en Duivelen, en dat ze wonder veel vermogen, dezelve toeschryvende zulke dingen, die nooit aan iemants verstand bevattelyk voorkoomen, maar voor 't zelve, in tegendeel, als exorbitante fantasmeta moeten verdwynen. Maar de waare Philosophie*, vervolgt hy, *leert dat de geheele Natuur zodanig iets niet uitlevert, zoo weinig als het ydel, en dat'et niet anders dan loutere imaginabele herssenschilderyen zyn; waarom dan alle die gewrogten, welke men zegt door Geesten, goed of quaad, geschied te wezen, niet anders dan of ze van duttende bestemoers aan haar quylachtig spinnewiel wierden voortgebragt, aangemerkt moeten worden: juist niet by alle menschen, maar by de geen die d'oogen huns verstands hebben leeren openen.* Wat dunkt u, Lezer, van zulk een redenvoering? Is dat niet meesterlyk en naar alle de regelen van de konst? Maar is hier in ook niet teffens eene allerstoutste vermetelheit te zien, dat hy, zonder eenig bewys of reden, en louter naar zyne harssenlooze schilderyen, durft stellen, dat'er noch goede noch quaade Gee-

Geeſten, en dat al't geen'er van gezegt word, maar oudwyfſche verzierzelen zyn? Wy willen hier niet alles bybrengen, 't geen de heer Bayle op de 97 en volgende bladzyden van dit Werk, boven aangetrokken, zoo krachtiglyk omtrent deeze ſtoffe heeft neêrgeſtelt, waarin hy, naar Spinoza's gronden, niet alleen de mogelykheit, maar de baarblykelyke zekerheit der Geeſten en hunne werkingen zoodanig betoogt, dat wy geerne zagen wat de ſcherpzinnigſte Ongodiſt hier tegen konde inbrengen. Na het leezen deezer redeneeringen van den heer Bayle, mag men oordeelen, wat van al dit groots woordgeſnater deezes Schryvers is, *dat de waare Philoſophie* (verſtaat die van Spinoza) *leert dat de geheele Natuur zodanig iets niet uitlevert*, met zyne verdere bloemtjens der Redenrykkonſt, tot cieraad, en om beter ingang by den geenen te hebben, die geerne Zwetzers en Bedriegers hooren, en met open mond, den wind van hunne ſnorkende woorden en opſnyderyen vangen, min of meer als of het Godtſpraaken waren. Zulke zenuwlooze rabbelaryen voldoen den geenen weinig, die hy wil *dat geerne wonderſpreuken hooren*, en geldt by hen zoo luttel dan oudwyfſche ſpinrokſprookjens. Want naardien de Schimpſchryver hier iets ſtelliglyks beweert, dat al-

gelukkige gevonden worden, dat het van beide op geen een zal aankoomen. Wat een wonderspreukige duisterheit, daar hy deezen volzin meê besluit, en waar in hy zich, buiten twyfel, wonderlyk behaagt heeft: Duivel en Hel in d'ongeneeslyke inbeelding der menschen te plaatzen, of te doen bestaan, schynt een overaardige vond van zyn vernuft te zyn, en geen kleine proef van een nageaapte schranderheit! Maar hoe voerd hy, andermaal, den beroemden heer Bekker hier op het tooneel, en waar toe zal deeze Schryver hem in zyn *verwarde Kraam*, en ongegronde gevoelens helpen? Om den oorsprongk van het vals gevoelen der goede en quaade Geesten aan te toonen, 't geen hy met een nauwkeurig oordeel, (om duitsch te schryven) zou hebben uitgevoert. Hoe ver de heer Bekker, na Purchas, Ros, Karolyn en anderen, het bygeloovig gevoelen der waereld omtrent het wezen en de werkingen der Geesten, onder 't Heidendom en de Jooden, wel, of qualyk heeft aangetoont, is buiten deeze verhandeling; alhoewel het zekerlyk veel scheelt, een misvatting, of misbruik van een zaak te wraaken, of 't waarachtig gevoelen, en de zaak zelf te loochenen. Dat de meeste menschen overgeloovig omtrent de Geesten, 't zy goede of quaade, zyn, behoeft geen bewys; maar

dat daar uit zou volgen, dat'er daarom noch goede noch quaade Geesten zyn, sluit zoo weinig, dan, overmids'er verzierde Goden en valsche Godtsdiensten zyn, dat'er overzulks geen waare Godt, noch waarachtige Godtsdienst weesen kan. 't Is redenloos een gevolg van het byzondere, tot het algemeene, of van een misverstand, tot een waar bepaalt gevoelen te trekken: doch daar van aanstonds nader. Ondertusschen meenen wy, met deezen Schryver, en zoo oordeelt elk die kennis van zaaken heeft, dat de heer Bekker met zynen gebannen duivel in de hel, zyn gevoelen slechts wat heeft willen verzachten, en, als men zegt, een verfje geeven; want hy, als een Godtgeleerde, geenen afvalligen Engel, noch aartsvyand van 't Menschdom, al was 't schoon geboeit in de hel, en lynrecht strydig met zyn eigen beginsselen, te erkennen, wist wel dat dit flux door den kerkban zou gedoemt worden. Ondertusschen ziet de geleerde Man nu misschien zelf wel met ongenoegen, doch te spaade, wat gebouw op zyne gronden gesticht wordt, en hoe zyne Aanhangers, geen amptverlies schroomende, het nu daar opentlyk toe te brengen, daar hem de moed toe mangelde, doch daar hy hun te ruimen veld, in zyne spreekwyzen, toe gegeeven heeft. Maar laat ons, op 't spoor des

dan onder haar onophoudelyk ſpookt, van duivelaryen, toveryen, verſchynſſelen, en wat daar aan vaſt is, waar onder de Prieſters en Kloosterbroêrs, niet weinig hunne bedrieglyke rol ſpeelen, uit onwraakbaare ſchryvers blykelyk. Maar zulks bewyſt echter niet, dat alles wat hier van gelooft word, en immer van geſchreven is, verdichtzelen zyn. Want wat de heer Bekker ook mag zeggen, dat, op zyne kloekmoedige uitdaaging van den Duivel, die bloode hem nooit is verſcheenen, en dat hy alles, wat hy ooit of ooit omtrent dit ſtuk, in zyn levensloop heeft onderzocht, altoos vals en verziert heeft bevonden, waar meede hy geen klein gedeelte van zyn vierde Boek beſlaat; zulks is, gelyk hy zelf, en al de waereld, ſchoon betovert, wel kan zien, een onvolkoomen, en alleen een ontkennend bewys, dat in 't minſte 't gemeene gevoelen niet krenkt, noch 't zyne beveſtigt. Want om dat iemant in 't byzonder iets niet ontmoet is, of gezien heeft, dat ondertuſſchen honderden getuigen dat zy gezien hebben, en hun wedervaren is, zoo neemt dit zeggen van d'eerſte, d'achtbaarheit en 't geloof van de laatſten geenzins wech, verre dat zyn byzonder ongeloof, of onzekerheit hier omtrent, tot ſtaaving van zyn gevoelen kan ſtrekken, dat hy hier door, tegen

tegen d'anders verzekerden heeft opgevatt. Want, noch eens, een ontkennend bewys geld niets voor een ander; daar in tegendeel, zoo'er van honderd stellige getuigenissen, omtrent de werkingen der Geesten, maar een eenig waarachtig, en niet wraakbaar is, dit volstaat, om het gansche gestel van den heer Bekker, en van d'Ongodisten onder de voet te smyten. Of nu alles, wat van duizenden geloofwaardige, en onbesproke getuigen, buiten opzicht van voordeel of eer, van de Geesten en haare werkingen is gezegt, schoon vermengt met grove verzierselen, kan beweezen worden vals te zyn, is tot noch toe niet gebleeken: om nu te zwygen van 't gezagh der H. Schrift, dat, zonder een openbaar gewelt te lyden, de Geesten, en haare werkingen middagklaar bevestigt. Maar wy schroomen de langkheit, waarom wy van deeze stoffen, tot die der Wonderdaaden overgaan.

Hier op valt de Schryver ter 84 bladz., en doed zyne persoonaadjen hunne redenen tot op de 106 bladz. over dit stuk uitstrekken, daar dan de gemaskerde *Physiologus* zich deezervoegen 't eerst, scherfende en lasterende, omtrent laat hooren. *Gy zegt daar, myn heer, van Duivelery, Tovery, enz, en voegt daar de Wonderdaden beneffens, hoewel, om*

alle

alle die dingen te verdeedigen, in 't een zoo veel ongerymtheit ſteekt als in 't ander, evenwel zullen der veele zyn, die over d'andere dingen eenigzins zouden heenſtappen, om dezelve zoo ampel, als wel zomtyds voorgegeeven word, niet toe te ſtaan, en zoo ligtelyk te gelooven: Maar wat de mirakelen aangaat, dat zou, dunkt haar vry te verre loopen, en de gevolgen die daar uit zouden konnen getrokken worden, ook zoodanig aan te merken, dat alles, wat hen ooit of ooit wonders geleert is, wel op een niet met al zou uitkoomen; 't welk *ganſchelyk niet met de gedachten, die ze van de wonderdaaden gewoon zyn te maaken, of met de begrippen die ze van ongewoone dingen hebben, zou overeenkomen.* Daar hebt gy, Lezer, d'inleiding en toereeding van zyne volgende ſchentaal omtrent de waare Wonderwerken, van Godt, door de Propheeten, den Heere Chriſtus zelf, en zyne Apoſtelen verricht, en wydluftig in de gewyde Boeken, met alle hunne omſtandigheden, aangeteekent. Wy loochenen niet, dat'er zoo wel valſche wonderdaaden geſmeedt, als ſpookeryen en verſchyningen van Geeſten verziert zyn: dat ook de Roomſche Kerk, tot ſtyving van haar gezagh, van d'eerſte niet minder krielt en roept, dan van de laatſte, zulks is waereldkundig; en deeze ſnoode konſt-

konstgreepen, door de Moeder veeler dwalingen verdicht, zyn zeekerlyk te versoeijen, en de berisping, van alle die waarheit en deugd beminnen, ten hoogsten waardig; want een valschen waan, door eenen anderen, niet minder vals, te styven, om zyn aanzien op te vyzelen, en 't ligtgeloovig volk te blindhokken, is doemwaerdig, en zoo ver kan ook de hekeling des Schimpschryvers hier omtrent wel gebillykt worden. Maar daar op heeft hy 't niet gemuntt: de Wonderdaaden in 't algemeen, by de H. H. Schryveren gemeldt, zoekt hy zoodanig van haare achting, en geloofbaarheit te ontzetten, dat ze *op niet met al*, op *harssenschilderyen* mogten uitloopen. Hier toe spant hy alle krachten in, en begint zyn heilloos voorgeven, quansuis door d'ontvouwing, uit welk een grond de Wonderdaaden gewoonlyk by de menschen, voor zoodanig, aangezien en geloofde worden. Wy zullen van vooren aan zyne uitspoorige redeneering opneemen, en hem ten einde toe, van stuk tot stuk, volgen.

In den aanvang hooren wy hem dan zeggen; *dat de menschen deeze gewoonte hebben, dat ze die wetenschap, welke hunne bevatting overtreft, Goddelyk noemen; gelyk ook dat werk, waar van d'oorzaak by hen onbekent is, met de honorable naam van Godts werk*

uit

uit te drukken. Niet alles, waar van ons d'oorzaak onbekent is, word flux by de Verstandigen voor een Wonderdaad, en in dien zin voor een Goddelyk werk gekeurt, maar strekt hun tot stoffe van onderzoek, om d'oorzaak nauwkeuriglyk na te speuren, waar door niet zelden verdichte bedriegeryen, voor waare wonderen geveilt, ontdekt zyn. Maar in eenen volstrekten zin, drukken de Godtsgezinden niet alleen 't werk, waar van zy de natuurlyke oorzaak niet kennen, met den achtbaaren naam van Godts werk uit, maar zeggen, dat de gansche Natuur, en alles wat'er is buiten Godt, zyn werk en maakzel is, waar over hy een volkomen magt heeft, en welk werkstuk hy stiert en regeert, beweegt en doet stilstaan, naar zyn wil, en zoo als 't hem, naar zyne eeuwige wysheit, behaagt. Gelooft het eerste ook een Spinozist niet van zyne Godtheit, de Natuur, schoon hy de werken van zynen Godt inblyvende, en geen overgaande noemt, die door een blinde drift, daar van hy d'eerste oorzaak niet kan aanwyzen, alhoewel hy van oorzaak tot oorzaak, tot het oneindige toe, opklimt, verricht worden? Want, voorwaar, zyn alle de verschynsselen in de Natuur, gewoone, of ongewoone, door bekende, of onbekende middelen veroorzaakt, die wy alle dage, of

of zeer zelden ziet gebeuren, naar Spinoza's gronden, eigentlyk gezeit, geen werken van zynen Godt? Wat ſpiegelgevecht, wat ſpeling met de woorden, gelyk de heer Bayle de zintwiſting van de Spinoziſten over de Wonderwerken, op de 100 bladz. wel noemt, vangt de Schryver dan hier aan, om ſlechts in zyne gewoone ſpotternyen te mogen graazen? Maar wy gaan voort.

Hy koomt nader, en zegt, dat ze *gelooven, dat dan Godts magt op 't klaarſte uitmuntt, wanneer ze iets zien gebeuren, dat, na hunne inbeelding, in de Natuur ongewoon is.* Godts magt, zeggen wy, blinkt zoo doorluchtig in alle zyne werken uit, dat de minſte derzelve ons tot de erkenning der Godtheit, als een almagtig Werkmeeſter, een volmaakte Oorzaak, opleidt; en dat men zich ten hoogſten over de blindheit, of hardnekkigheit der Ongodiſten moet verwonderen, om zulks niet te konnen zien, of ſtoutelyk te durven tegenſpreeken. Maar dewyl de gewoone loop der dingen, naar zekere wetten van Godt, de Spinoziſten zeggen van de Natuur, geregelt is, en zynen gang houdt, als de beweeging der hemellichten in hunne draaikringen, de beurtwiſſelingen der dagen en tyden, de voortzetting der dieren en gewaſſen, enz. verwaarlooſt de menſch, door de gewoonte, en zy-

 ne

ne verslaaving aan de zichtbaarheden, zyn ziel tot Godt, den onzienelyken Schepper en onderhouder der waereld, op te heffen, en hem de eer te geeven van zyne werken. Wanneer Godt dan nu, naar zyn eeuwig voornemen, op zekere tyden door hem bepaalt, ongewoone verschynsselen in de Natuur veroorzaakt, die zich niet naar den gewoonen loop der dingen vertoonen, hieten zulke met recht Wonderdaaden, dat is, die zeldzaam en ongewoon, en overzulks wonderlyk voor den mensch zyn, waar door hy in zyne onachtzaamheit word opgewekt, om voor Godt, dien hy niet genoegzaam in eerbiedige erkentenis hield, als d'almagtige Oorzaak van dit byzondere wonderwerk, en 't Geheeleal, in nedrigheit wech te zinken, en zyn volstrekt vermogen over de gansche Natuur te erkennen. Belacht zulks een Spinozist, de Godtsdienstige kreunt zich des weinig, en roept hem toe, uit een waare zucht dat hy beetere gedachten bekoome:

Ontaarde mensch, wil doch bemerken
Godts almagt, in zyn Wonderwerken;
Erken eerbiedig zyn gezag,
En wat hy door zyn Wil vermag.

De Schryver vervolgt, op den zelven trant: *ja zy waanen, dat dan Godts Providentie op*

een doorluchtiger wyze blykt, wanneer de Natuur haar order en zwier, zoo zy meenen, niet houd: en hierom zou ymant zeer ligtelyk verkettert worden, die de Wonderdaaden, door natuurlyke oorzaaken, zou trachten te verklaaren; om dat zy gelooven, dat hier door de Voorzienigheit Godts wechgenomen wordt. Wat ſlaat hy hier uit van Godts Voorzienigheit, en 't gevoelen der Rechtzinnigen omtrent dezelve, 't geen hy verwrongen en verdraait voorſtelt? Nooit geloofde eenig Godtsgezinde, dat, ſchoon'er nimmer eenige wonderwerken gebeurt waren, Godts voorzienigheit daarom te minder blykbaar zoude zyn, die in een geduurige onderhouding van de ganſche Natuur beſtaande, zich zoo zichtbaar en taſtelyk, in haare gewoone en welgeregelde werkingen, openbaart, dat men moet willens zyn oogen ſluiten om haar niet gewaar te worden. Deeze redeneering, dat, alwaar een geſchikte en bepaalde orde en beweeging is, daar een wys en verſtandig werkmeeſter moet zyn, die dezelve dus geſchikt heeft, gelyk ze zich van zelf aan 't verſtand openbaart, vinden wy ook in ontelbaare plaatzen der H. Schrift opgemaakt, en aangedrongen. Zoo dat de Schryver hier buiten pas dit beſluit omtrent de Wonderwerken den Godtsgezinden opdicht. Die geenen nu, die

de Wonderdaaden alleen van natuurlyke oorzaaken zoeken af te leiden, benadeelen hier meede zoo zeer niet Godts Voorzienigheit, als wel zyne waarheit, alzoo hy'er ons een ander getuigenis van geeft, en dezelve voor Wonderen, in zyne Openbaring, heeft te boek gestelt.

Zeker, knoopt hy'er aan, *zy imagineeren dat Godt zoo lang ledig is, als de Natuur na de gewoone loop zich regelt, en in tegendeel, dat de Natuur, en deszelfs oorzaaken niets doen als Godt werkt: zy zyn dan in die gedachten, dat'er twee vermogens zyn, door 't getal van elkander gescheiden; namelyk, een magt van Godt, en een magt van de Natuur, die evenwel van Godt op zekere wyze bepaalt, of, gelyk de meeste menschen meenen, geschapen is.* Dat'er wel zulke dwaaze menschen, onder de Christenen, gevonden worden, dien deeze uitspoorige gedachte, van dat Godt ledig den loop der waereld aanziet, bekruipt, is niet onmogelyk: maar verre dat de leer van Godt, en zyne Voorzienigheit, die de Rechtzinnigen staande houden, en den menschen inboezemen, hen hier heene zoude leiden, zoo is'er niets dat meer met dezelve strydig is. Want zy leeraaren, dat, na Godt (a) *alles, door zyn Wil heeft geschapen*, als de H.

(a) Openb. 4: 11.

H. Schrift, nevens de rechte Reden opentlyk aantoonen, Godt het ganſche ſchepzel, of de geheele Natuur, noch *door het* (b) *woord zyner kracht draagt*, 't geen dan de Heiland dus uitdrukt, *dat* (c) *de Vader en hy tot nu toe werken*; waar door dan ook de Voorzienigheit wel met den naam van een geduurige Schepping pleegt benoemt te worden; dat is, dat de zelve Wil van Godt, die, in het eerſte tydſtip van de voortkomſt der dingen, haare wezentlykheit veroorzaakte en ſtelde, niet ophoud dezelve noch te ſtellen, hoewel toen onmiddelyk, en nu door tusſchenkomſt van zulke middelen, als hy van eeuwigheit, naar zyn vry welbehagen, daar toe geſchikt heeft: het welk dan inſluit, dat zoo ras als Godt zoude ophouden het ſchepzel te willen, alles weder in een nietwezen zou vervallen, waar uit het door Godts Wil alleen is voortgebragt. Wat belangt dat *de Natuur en haare Oorzaaken niets doen, als Godt werkt*; zulks is in eenen goeden zin waarachtig; namelyk, dat, hoedanig de gewoone loop, of de zoo gezeide Wetten der Natuur zyn, zy Godt in zyn wil, of werking niet konnen verhinderen; zoo dat, ſchoon het yzer, door zyn zwaartte, in 't water zinkt, het zelve als Godt wil dryft; gelyk

(b) Heb. 1: 3. (c) Joh. 5: 17.

op 't woord van Eliza geschiedde: (d) en alhoewel 't water uit zyn natuur het vuur uitdooft, het vuur, door Godts Wil, zoo sterk en snel kan bewogen worden, dat het gansche *groeven waters oplekt, en tot de steenen toe verteert*, als in 't voorbeeld van (e) Elias offer te zien is: (f) ja dat het vuur, als Godt wil, zoodanig zyn kracht verliest, dat het op de ligchamen der menschen niet hecht, noch hen beschadigt, als in Daniels medgezellen, voor 't oog van 't gansche Hof des Koningks van Babel, bleek. Anderzins gebeurt het ook wel, dat Godt, tot het doen van wonderdaaden, gewoone middelen beezigt, die hy op een gansch ongewoone wyze, en tot dat einde bestiert, waar toe hy ze hebben wil, gelyk hy dus veele van de wonderen in Egypten verrichtte, daar hy hagel, vyer, vorschen, springkhaanen, en veele andere dingen in de natuur gebruikte, om zyn alvermogen, en d'oefening zyner gerechtigheit aan Egyptenland te betoonen. Wat nu de *tweederlei magt van Godt en de Natuur* belangt, waar van de Schryver als een volkdwaling gewaagt, daar omtrent dient, dat'er, om eigentlyk te spreeken, geen twee vermogens zyn, maar dat wy een eenig ver-

(d) 2 Kon. 6: 5. (e) 1 Kon. 18: 38. (f) Dan. Cap. 3.

vermogen erkennen, 't geen de Goddelyke Wil is, want Godt (g) *werkt alle dingen naar den raad zyns willens.* Verre derhalven, dat'er, buiten de Wil van Godt eenige magt in de Natuur zoude zyn, ſtellen wy dat alle vermogen, en werkzaamheit door Godt in alle haare deelen, of wyzigingen zy, en dat de Goddelyke invloed haar zodanig moet onderhouden, gelyk de Zon het licht, in de lucht verſpreidt, geduerig voedt en aanqueekt. Nu heeft Godt in alle dingen eenige byzondere eigenſchappen en uitwerkingen geſtelt, die hunne natuur zelfs uitmaaken, of ten minſten van hunne natuur niet konnen afgeſcheiden worden; gelyk dat het vuur heet is, en brandt; dat het aangeſtoken buskruid zulk een ſterke beweeging maakt, enz. Dit nu noemt men de krachten van deeze dingen, welke wy volmondig bekennen, ſchoon'er de Schimpſchryver meê ſcherſt, dat ze van Godt geſchapen en bepaalt zyn, en zonder de Goddelyke Wil geen wezentlykheit zouden hebben, en, by gevolg, niet werkzaam zyn: weet hy een anderen oorſprongk, hy wyze dezelve aan, als wanneer zyn ongerymt gevoelen te meer openbaar zal worden. Hier meede ſcheiden wy van deeze zaak, en meenen dezelve genoegzaam tot ons oogwit, ver-

(g) Epheſ. 1: 11.

mids wy ons moeten bekorten, verklaart te hebben.

Nu zien wy het besluit van den Schryver, dat ons, met een gemaakte statelykheit, als of wy hier alle wysheit teffens zouden hooren, voorkoomt. *Doch waarlyk*, zegt hy, *zy weeten niet wat zy by Godt en de Natuur verstaan: of zoo ze zich noch wat inbeelden te verstaan, zoo concipieren ze Godts magt als een heerschappy van zeker Koningklyke Majesteit, en die van de Natuur als een drift, of gewelt. D'onkundigen hebben eensdeels uit Godtvruchtigheitt, en anderdeels uit begeerten van de geenen te contrarieeren die de natuurlyke Wetenschappen oeffenen, d'ongewoone werken, na haar phantasie, Wonderdaaden genoemt: en dewyl zy de natuurlyke oorzaak der dingen niet weeten, zoo verheugen zy zich in die te hooren, waar in zy ten eenemaal ignorant zyn, met zeer groote verwondering.* Zoo het op iemant past niet te weeten, wat by Godt, of de Natuur zy te verstaan, is 't op de Spinozisten, die zoo redenloos den onveroorzaakten Godt, en de veroorzaakte Natuur vermengen, waar over onze Schryvers konnen worden nagezien. Wat nu belangt dat Godts magt alleen als die van een Koningk, of Opperheer word aangemerkt, zulks is zekerlyk zoo wel de misslag der So-

ciniaanen, als van veelen onder 't gemeene Volk, en een wraakbaare misvatting; dewyl het eerſte denkbeeld van Godt ons leerd, dat hy, door zyn Wil, de werkende Oorzaak van ons, en van 't Geheele-al is. Doch dit neemt Godts oppergezag, als we boven beweerden, van Koningk en Heer niet wech, want deeze laatſte betrekking van Godt tot ons, ſtaaft voornamentlyk den Godtsdienſt, en d'eerbewyzing die de menſch Gode ſchuldig is, gelyk Godt zelf zoo by * Malachias ſpreekende word ingevoert: *Ben ik een Heer, waar is myn vreeze?* Zoo dat deeze opzichten, van Godt tot ons, wel moeten onderſcheiden, maar echter, als in Godt vereenigt, erkent worden.

Wat zyne verdere beriſping belangt, *dat de magt van de Natuur, als een drift, of gewelt word begrepen*, dezelve is ook zekerlyk in den volſten zin, op Spinoza en zynen aanhang toepaſſelyk. Want wat zy ook van *eeuwige en onveranderlyke ordeningen en wetten der Natuur*, ja zelfs *van 't verſtand en beſluit der Goddelyke natuur* ſpreeken, als deeze Schryver op de 90, 91, 94, en 95 bladz. doet, zoo is alles in de Natuur, naar hunne ſtelling, maar een drift, of gewelt, waar door oneindige en onbekende oorzaaken aan mal-

* Cap. 1: 6:

kanderen geſchakelt, alleen door een dryving of beweeging, en zonder eenige kennis, of bepaalt einde, alle dingen in de waereld zoodanig doen te voorſchyn koomen, als wy ze zien; en dat is dan te zeggen, *dat Godt eenig ding verſtaat gelyk het is, en met de zelfde nootzakelykheit ook wil gelyk het is*, als de Schryver op de 90 bladz. ſpreekt. Zoo weet men anderen iets aan te wryven, waar aan men zelf ten hoogſten ſchuldig ſtaat. Want wat kan met meerder reden een drift, ja een onbeſuiſde drift, of gewelt hieten, dan 't geen zonder verſtand, en eenig vaſt oogwit, in zichzelven, zyne uitwerkingen doed, of lydt, zonder dat het dezelve eenigzins kan veranderen, noch bedwingen, of eenen anderen loop doen neemen, als daar de natuurlyke drift van de bewoge zelfſtandigheit heene wil, hoedanig in Spinoza's Godtheit, naar zyn eige bekentenis, plaats heeft? Daar, in tegendeel, wanneer men een verſtandige en alwyze Oorzaak ſtelt, gelyk de waare Godt is, alles op eene onwrikbaare en welgeſtelde orde, naar een vaſtgeſtelt oogmerk en einde, zich in 't Geheele-al vertoont. Overzulks kent, noch wil Godt de dingen zoodanig niet nootzakelyk, om dat ze uit hunne natuur niet anders konnen zyn, maar de wezentheit en hoedanigheit der dingen hangt alleen van Godts vrye

en onbepaalde Wil af, waar door dan de waereld in zulk een ſtant en orde is als wy haar zien, alleen om dat ze Godt zoodanig, naar zyn wysheit en volſtrekte vryheit, buiten zich, veroorzaakt heeft. In d'aangehechte toepaſſing, laaten wy de Schryver zich vermeijen, naar zyn welgevallen; want het moeten doch alle onkundigen zyn, die niet in Spinoza's ſchool zyn geweeſt; en eene oneindige volmaakte Oorzaak, van 't Geheele-al, erkennende, dezelve hunne diepe eerbiedigheit bewyzen, en zyne wonderdaaden, met verwondering beſchouwen. Wy zeggen, om hier van af te ſcheiden, naardien we moeten weg ſpoedigen:

Zoo braakt de laſterzucht haar gal
Op d'Opperoorzaak van 't Heele-al,
En wraakt Godts groote wonderdaaden;
De dwaas, die niets van Godt verſtaat,
't Oneindig alvermogen ſmaadt,
Om bitze ſchenluſt te verzaaden.

Op de 87 bladz. hooren wy den Schryver vervolgens giſſen, dat *dit gevoelen*, van de Wonderdaaden, *ſchynt uit de Jooden herkomſtig te zyn*, die, tot overtuiging van d'afgodiſche Heidenen, dat *hunne Goden onbeſtandig, en de verandering onderworpen waren, en onder het vermogen van den onzichtbaaren*

Godt ſtonden, hen hunne wonderdaaden verhaalden, en, dat meer is, poogden te toonen, dat de Godt, dien zy dienden, de geheele Natuur alleenlyk tot hun voordeel ſtierde; daar op hy verder zegt, *dat dit inder daad zoo plauſibel en aangenaam by de menſchen is geweeſt, en ook noch is, dat ze tot nu toe niet opgehouden Wonderdaaden te ſmeeden, op dat men van hen denken zal, wyl d'een noch ſurmontabelder weet op te geeven dan d'ander, dat zy NB d'eindoorzaak zyn, waarom Godt alles geſchapen heeft.* Waar na het beſluit, in deeze woorden, op de 88 bladz. volgt. *Wat eigent de dwaaze menſch zich niet toe, die noch van Godt, noch van de Natuur een gezonde bevatting heeft, en die de Natuur zoo bepaalt verdicht, dat hy gelooft het voornaamſte deel daar van te wezen!* Wat belangt dat het gevoelen der Wonderdaaden van de Jooden eerſt herkomſtig is, zulks ſtaan wy hem ſchroomeloos toe, om dat Godt dit Volk, uit alle volkeren van den Aardbodem, verkoren hebbende, ook zyne wonderen veele en overvloedig aan het zelve heeft gemaakt. Het geen verder den Jooden, omtrent het verhaalen van de Wonderen, aan de Heidenen, word toegeſchreven, lyd ook geen betwiſting; want waarlyk toonde zich de Godt van Iſraël, door zyne doorluchtige daa-

daaden, dat hy, d'onzichtbaare Godt, niet alleen boven de zienlyke, en nietige afgoden was, maar zelf boven de gansche Natuur, waar in hy, naar zyn eeuwige Wil, zulke dingen deed te voorschyn koomen, die de hardnekkigsten zelfs tot verbaastheit, en erkentenis van zyne wezentlykheit overhaalden; en de bedriegende Toveraars, voor den Egyptischen Koning en zyn Hof, deeze bekentenis ter keelen uit wrong, dat, de stofverandering in allerlei luizen, een blyk van Godts almagt, of van *Godts vinger* was. Dat de Jooden ook wel gevoelden, dat Godt de gansche Natuur tot hun voordeel stierde, is niet gansch ongelooflyk, zoo overmids zy in der daad van Godt boven alle volkeren, op een uitstekende wyze, begunstigt, als om dat zy hooggevoelende genoeg van hunzelven waren, om zich noch meer toe te schryven, dan hun wel in der daad toequam, en 't geen zy bezaten. Wat nu verder het noch smeeden van wonderen betreft, de Schryver bevechte hier over vry de Roomsche kerk, wy zullen hem geenzins tegen zyn, maar houde op van die, welke Godt tot staaving van zyn waarheit heeft verricht, en waar van ons door onwraakbaare getuigen verzekering is gedaan, te beguigchen en te lasteren. Zyn'er ook zulke dwaaze menschen, die meenen, dat zy *d'eindoor-*

zaak

zaak zyn, *waarom Godt alles geschapen heeft*, wy zeggen met den Schryver, dat ze zich zulks dwaaslyk toeëigenen, naardien Godt alleen, gelyk het begin, zoo ook het einde van alles is, *Want uit hem, door hem, en tot hem zyn alle dingen*, als de H. Paulus zegt, Rom. 11 : 36. en Salomons woord geldt by ons ten onfeilbaaren regel, *dat de Heere alles om zyns zelfs wille heeft gewrocht*, Spreuk. 16 : 4. Maar zoo uitſpoorig achten we 't gevoelen niet te zyn, dat de menſch gelooft, *dat hy 't voornaamſte deel van de Natuur is*; want hoe kan men zulks loogchenen wanneer de menſch ſlechts met alle andere dingen vergeleken word? Is 't ook niet openbaar, dat alles den menſch ondergeſchikt, en van Godt tot 's menſchen dienſt en gebruik bepaalt is? Wat dwaasheit is het dan, dit met de misvattingen, van averechtze verſtanden, gelyk te ſtellen, en voor dwaas uit te kryten?

Wy gaan voort tot de 89 bladz, , alwaar *Philopater* dit ſtuk, van de Wonderdaaden, weder opvat, en'er, op zyne wyze, een nauwkeurige beſchryving van geeft. *De menſchen zyn doorgaans zoodanig geſtelt*, zegt hy, *dat zy gelooven een zaak genoegzaam te verſtaan, wanneer ze de zelve zonder verwondering beſchouwen konnen. Hier van daan*, vervolgt hy, *kan dan infallibel afgeleid worden*,

den, dat de naam van wonderdaad geenzins anders, dan opzigtelyk tot de gevoelens der menschen, verstaan kan worden, en dat het een werk is, welkers natuurlyke oorzaak wy door geen voorbeeld van een andere gewoone zaak verstaan konnen, of ten minsten hy niet, die de wonderdaad verhaalt. Dat uit den waan zommiger menschen, omtrent het verstaan der dingen die hen in geen verwondering wechrukken, de natuur der wonderdaaden onfeilbaarlyk kan afgeleidt worden, wordt hier wel voorgegeeven, maar zonder bewys, en is, in den zin des Schryvers, vals. Want zyne bezwagtelde woorden, hier en in 't vervolg, willen niet anders zeggen, dan dat alle Wonderdaaden alleen van de meening en 't gevoelen der menschen afhangen; zoo dat het geen in deeze, of geene ligtgeloovigen, of onkundigen verwondering baart, van hen tot een wonderdaad, om zoo te spreeken, gewydt word, en ook van hen alleen zyn gezagh ontleent. Laat ons, zoo kort als 't mogelyk is, deeze zaak, daar meê hy zoo veel zyden beslaat, een weinig uitpluizen, en zyn ongegrond zeggen nader ter toets brengen. Dat *Godt alleen* (a) *wonderen doet*, *en*, daar nevens, (b) *alles werkt naar den raad zyns willens*, is, naar Davids, en Paulus woord, van een on-

(a) Ps. 86: 10. (b) Eph. 1: 11.

ontwyfelbaare zekerheit; 't is ook vaſt dat'er ten aanzien van Godt, eigentlyk gezeit, geen wonderdaaden zyn, want het is by Godt niet wonderlyker de ganſche waereld, dan een mier voort te brengen, of men moeſt alle de Goddelyke werken wonderen noemen, dewyl ze alle wonderlyk zyn, en den aandachtigen beſchouwer tot verwondering opvoeren. Maar, om een klaare, en onderſcheiden bevatting te maaken, zeggen we, dat Goddelyke wondermaaken, zeggen we, dat Goddelyke wonderdaaden eigentlyk zyn zulke werkingen van Godt, die, ſchoon ze in 't beſluit van Godt zyn vaſt geſtelt, en beſloten, om op zulke, of zulke tyden, tot zekere einden door zyne oneindige wysheit bepaalt, te geſchieden, niet opzichtelyk alleen van de gevoelens der menſchen, maar in der daad, den gewoonen loop van de wetten der Natuur, van Godt ingeſtelt, niet volgen, waar van wy boven eenige voorbeelden hebben aangetoont, en dat verder alle die roemruchtige wonderdaaden zyn, van Godt, op 't ſpreeken van zommige woorden, of van eenig gebaar, door den Heere Chriſtus, en zyne Apoſtelen, onmiddelyk uitgevoert, als 't heelen van ongeneeſlyke ziekten 't opwekken van dooden, 't wandelen op de zee, het ſpyzen van zoo veele duizenden, door weinig brooden, enz. En alle de vitteryen van den Schimpſchryver op

Godts

Godts werking *boven* , of *tegen de Natuur* , dat hy dan gezegt zou moeten worden *tegen zichzelven te werken* , en dat die *zelfs* welke dus ſpreeken , *niet weeten wat ze zeggen*, en wat hy'er verder op de 91 en 92 bladz. aanknoopt , blyken hier uit maar enkel ſpinrach te zyn , en een taſtelyk bewys van onkunde, of hardnekkig ongeloof. Want ſchoon Godt naar de Spinoziaanſchen gronden tegen zich zelven zou werken , zoo hy boven, of tegen den gewoonen loop der Natuur wrocht, zoo is het geenzins waar in opzicht van de waare Godtsgezinden , dewyl die een Godheit erkennen, niet die de Natuur, maar oneindelyk boven de Natuur is, wiens werkingen derhalven aan de Natuur niet zyn gekoppelt en verknocht , daar in tegendeel de ganſche Natuur, en alle verſchynſſelen in dezelve, alleen van zyne Wil afhangen; zoo dat wy beſluiten, dat alles wat de Schryver omtrent de Wonderwerken neêrſtelt, op de valſche onderſtelling ruſtende , dat Godt en de Natuur niet anders dan 't zelve zyn, ook alles wat hy daar op zoo bedrieglyk bouwt., teffens vals is, en van zelf vervalt. Waar meede wy hem dan verder laaten raaskallen, tot op de 101 bladz. om zommige Wonderdaaden, in de H. Schrift gemeldt, van haare geloofbaarheit te ontzetten ; ook van Godts oordeelen wegens de zonden over de

waereld; alles zoo koud en beuzelachtig, dat het de minſte aanmerking niet verdient. Ook bekruipt ons geduurig de vrees, dat we te ver heen loopen, gelyk we reeds te ruim buiten onze voorgeſtelde paalen zyn, waarom wy het vervolg zullen inkrimpen, en maar eenige hoofdzaaken onderzoeken.

Na dat dan een van de ſpotachtige t'Zamenſprekers breed van een deuntje had opgegeeven, laſterlyk tegens Mozes, en den tocht van Iſraël door de roode zee opgeſtelt, daar hy op de 105 en 106 bladz. betuigt wonderlyk meê opgenomen te zyn, hooren wy dat ſchoone liedtje *met een zagte, neurachtige ſtem*, naar 't zeggen des Schryvers, *zeer aardig uitboezemen*. Voorwaar een oud verrot wanſchepzel, daar noch dichtkonſt, noch aardigheit, noch reden, noch de minſte ſchyn van waarheit in ſteekt, maar dat ſlechts een walgelyk uitbraakzel van Spinoza's gebroed is, waar van de ſtank, in 't lezen, de lucht beſmett, en hen, die noch eenige achting voor den Godtsdienſt hebben, onverdraaglyk is. Wy zullen den lezer het volgende vaers alleen hier tegens meêdeelen, en'er dáar meê van afzien.

Wie durft hier ſtout den Hemel tergen?
Wie ſtapelt, zoo verwaaten, bergen

Op

Op bergen, tot aan 't blauw gewelf?
Wie loochent hier Godts woord en waarheit,
Bezwaddert 's hemels glans en klaarheit
Met laster, ja bestormt Godt zelf?

Men scheld den grooten Knecht des Heeren,
En durft, met schennistaal, beweeren,
Dat, als hy Israel heeft gebragt
Uit Memfis diensthuis, door de kolken
Van 't roode zout, omstuuwt met wolken
En vuur, hy heeft een list bedacht.

Dat hy, die 't pekel had bevaaren,
Wist van den vloed en d'ebb' der baaren,
Daar Pharao niets van verstont;
Die daarom op dit stuk niet paste,
Waar door het water hem verraste,
En hem deed zinken naar den grondt.

Hoe hoord men d'Ongodist hier snaateren!
Hy schynt, als in triomf, te schaateren,
Dat hy dien vuilen leugenvondt,
Wist uit zyn kop en brein te smeeden;
Een laster, zonder schyn of reden,
Gebraakt uit schenders lastermondt.

De Koning kent geen zee, die spoelde
Aan zyne kust, tot dat hy voelde
De kracht van 't water met zyn heyr!
Moet zoo d'uitzinnigheit losbreeken,
Tot hoon van 't heilryk wonderteken,
Door Godt verricht in 't Roode meyr?

Wat waarheit kan men dus niet wraaken,
Wanneer men wil zyn gal uitbraaken
Op eenig Schryvers waar verhaal?
Wat is voor ſchenders pennen veilig,
Hoe zeker, achtbaar, waardig, heilig?
Niets ſtuit voor zwarte laſtertaal.

Maar zie daar's Hemels wraakzwaerd blinken,
Den ſnooden laſteraar aan 't zinken
Naar 't diepſte van den jammergloedt:
Men hoord het klaatren van den donder,
Het aardryk gaapt en loeid van onder,
Op dat hy deeze ſchendaad boett.

Beſchimpt vry Mozes, Ongodiſten;
Smeedt booſlyk nieuwe helſche liſten,
Waar meê gy ſtout zyn aanzien krenkt:
Maar als de ſtraf eens is aan 't woeden,
Niets kan u ſchutten noch behoeden:
Daarom wel op het einde denkt.

Ik weet gy lacht met Godts Orakels:
Maar zoo Spinoza's eerſte ſchakels
Niet vaſt geklonken zyn aan een,
Kond gy niets op zyn Wiskonſt bouwen;
Gy vind geen grondveſt van vertrouwen,
Zyn ganſche keten legt in tweën.

Gy waagt het al, en zyt onzeker;
Want zoo Godt is, is hy een wreeker
Van ſchennis, die zyn wet verbiedt.
Gy meent uw reden kan niet miſſen;

Maar

Maar zoo gy u eens mogt vergissen ,
Treft u een eindeloos verdriet.
Doch stelt , de Christen was bedrogen ,
Zyn hoop stont maar op waan en logen ,
Waar meê hy zich vermaakt en vleidt :
Kan die verwachting hem iets schaden ?
Schoon hy zich mogt met wind verzaaden ,
Hy krygt Spinoza's eeuwigheit.

Op de 106 , 107 , 108 , en 109 bladz. vallen de spotachtige t'Zamenkouters op de verscheide slach van droomen , die wy dan vierderlei , als in 't gemeen geleeraart , vinden opgetelt , namelyk , *Goddelyke* , *burgerlyke* , *natuurlyke* en *duivelsche* , waar van niets dan de *natuurlyke* worden erkent, en de drie anderen onder de verdichtzelen gestelt ; ten zy men alle droomen wilde goddelyk noemen , als de Schryver ter 107 en 108 bladz. zegt , als *wanneer hy over dit woord met niemant zou willen twisten.* Men hoorde wel van borgerlyke deugden, maar, myns wetens, niet van borgerlyke droomen, in tegenstelling van natuurlyke ; ook weet ik niet wat hy by *duivelsche* verstaat, of 't moesten zyn die zommige Schryvers van de gevallen des gewetens voor zondige erkennen, als waar in den mensch zulke dingen bedryft, of meent te bedryven , by de Goddelyke wet afgekeurt. Doch men

ziet wel waar het de Schryver meeſt op heeft gemuntt, te weeten, om alle zulke droomen, in de H. Schrift gemeldt, die voorſpellingen van toekomende dingen behelzen, en daarom voor Goddelyke openbaringen worden geacht, als de droomen van Pharao, Nebukadnezar, der Propheeten, enz. voor harſſenſchilderyen verdacht te maaken, gelyk hy boven de Wonderwerken doet. Of'er nu noch zulke droomen onder de menſchen plaats hebben, die zekerlyk het toekomſtige voorbeduiden, mag met reden getwyfelt worden, naardien deeze ſlach van Goddelyke openbaaringen, gelyk meeſt alle andere ongewoone, na dat *Godt, in de laatſte dagen, door den Zoone heeft geſproken*, met de Propheeten zelfs, ſchynen opgehouden te hebben. Doch waar meede bewyſt de Schryver dat'er geen Goddelyke droomen konnen zyn, als wy ſtraks beſchreven? Hier uit, gelyk wy op de 108 bladz. hooren, om dat ze *alle vloeijen uit de conſtitutie van den droomenden menſch*; alwaar hy, naar Spinoza's gewoonte, iets als een bekende waarheit onderſtelt, dat het geſchil zelf is: want wy loochenen rond uit, dat het zoodanig met de droomen is toegegaan, van de boven gemelde Vorſten, en Voorverkondigers, als waar van de uitleggingen, en zekere gevolgen, ons mid-

middagklaar het tegendeel verzekeren. Dat hy nu wil toegeeven, dat alle droomen Goddelyk mogen hieten, vloeit uit den Spinoziaanſchen droom der Godtheit, waar door niet alleen de droomen, maar alle daaden en ondaaden, tot de grouwelykſte ſchelmſtukken toe, den naam van Goddelyk moeten draagen, als de heer Bayle kragtiglyk aanwyſt. Maar aangezien de Schryver, naar gewoonte, alles daar na met een ſpotachtig verhaal van zekeren droom, hem wedervaaren, beſluit, laaten wy hem met alle deeze beuzelende droomeryen vaaren, om te zien wat'er noch verder volgt.

Van de 110 tot de 120 bladz. handelt hy van de Ziel en haare werkingen, alwaar wy dan op de 118 bladz. hem *met ronde en platte woorden* hooren zeggen, *dat ziel en ligchaam een en 't zelve ding is, 't geen nu onder de toeëigening van denken, en dan onder de toeëigening van uitgeſtrektheit begrepen word:* maar dewyl dit wigtig ſtuk in den grond, door den heer Jaquelot, is verhandelt, wyzen wy, volgens belofte, daar den Lezer heene, als die alles, wat tot bewys van dit ſtoute en heilloos gevoelen word bygebragt, ten vollen beantwoordt, en het waare onderſcheit tuſſchen ziel en ligchaam, in zulk een helderen dag ſtelt, dat d'Ongodiſten geen reden van

wederſpraak overig is. Laat ons echter, met een woord, op een vraage van den Schryver ter 119 bladz. voorgeſtelt, en waar op de ganſchen inhoud van de Brieven des Groening-ſen Geneesmeeſters uitloopt, antwoorden. Hy zegt dan, d'andersgezinde Wysgeeren, *wel te willen vraagen, of zy noch niet ondervonden hebben, dat wanneer het gebeurt, als hun ligchaam ziekelyk en onmagtig is eenige dingen te doen, hun ziel ook niet te gelyk onbequamer is te cogiteren, als dan wanneer het ligchaam gezont is?* Wy antwoorden, dat zulks zomtyds wel gebeurt, wegens het nauwe verbant van de ziel met het ligchaam, overvloediglyk door den heer Jaquelot aangewezen, maar, verre dat zulks altoos plaats zoude hebben, is 't onloochenbaar, dat veeltyds, in de uiterſte verzwakking van 't ligchaam, de krachten van den geeſt zich t'allerſterkſte toonen; en dat men, uit den mond der ſtervenden, en zieltoogenden, zulke verſtandige en gezonde redeneeringen hoord, waar toe zy, in den bloei van hunne gezondheit, nimmer bequaam waren. Dit te willen loochenen, is de zekerſte bevinding te wederſpreeken, van 't geen men dagelyks ziet gebeuren, en waar van zulke voorbeelden konnen worden bygebragt, dat ze tot een eeuwige beſchaaming van deezen Schryver, met zynen Groening-ſchen

ſchen Artz, en alle d'Ongodiſten moeten ſtrekken, en onwraakbaare betoogingen zyn, dat Ziel en Ligchaam, ſchoon vereenigt, echter twee zulke onderſcheidene Zelfſtandigheden zyn, dat de verzwakking van de laatſte, die van d'eerſte niet onvermydelyk met zich brengt, daar 't hier alleen op aankoomt. Zoo dat, al was'er niets anders, dit bewys genoegzaam ware, om de nietigheit en valsheit van 't zeggen des Schryvers te doen blyken, dat *ziel en ligchaam een en 't zelfde ding is;* waar meede wy voortgaan.

Van den waaren en valſchen Godtsdienſt, en of die in gelyke waarde, nevens malkanderen, moeten worden geſtelt; ook van de gemengde taal der Godtgeleerdheit en Wysgeerte, waar over de Schryver van de 121, tot de 126 bladz. uitweidt, is reeds boven genoeg gezegt. Ondertuſſchen ſtoot hem geweldig, dat de Godtsdienſt word aangemerkt als een middel om tot de gelukzaligheit te geraaken, of eeuwige ſtraffen te ontgaan; die dit leeraaren, *geeven openbaarlyk te kennen*, als hy op de 123 bladz. ſpreekt, *dat ze het einde, noch oogmerk der dingen niet weeten; want zoo hen dit bewuſt was*, vervolgt hy, *zouden zy verſtaan dat het gemeene volk, als door zekeren teugel geleit, moet ingetoomt worden, als inhabil zynde, om, in*

de menschelyke societeit , de waare reden op te volgen ; en dat hierom alle Koningkryken , Vorstendommen en Landschappen , yder hun byzondere wetten en Godtsdiensten hebben ; 't laatste geschikt na des volks NB aart en inbeelding , en 't eerste , om onderling verdrag te houden , en veiliglyk te leeven. Zag men ooit iets lasterlyker , of een schendiger toeleg , om allen Godtsdienst te ontwortelen , en de menschelyke t'zamenleving te doen waggelen ? Want zoo hy hier een waarheit stelt , gelyk hy stoutelyk opgeeft , wyst hy 't gemeene Volk den rechten weg aan , om , als'er de gelegentheit slechts toe gunstig is , deezen teugel op de tanden te neemen , en , noch Godt , noch menschen ontziende , alles te bestaan , wat door 't hoog gezag niet te keeren is. Derhalven , indien dit zeggen van den Schryver al waarachtig ware , gelyk het ten allerhoogsten vals is , zou het zyn plicht zyn dit gevoelen , zoo nadeelig voor 't gemeene best , in zynen boezem te smooren ; want zoo iet , is dit Goddelyke en menschelyke Majesteitschennis te begaan , die voor zulks by 's Lands wetten gekeurt , en met rechtvaerdige straffen bedwongen wordt. Het schynbewys dat de Schryver hier toe , op de 125 bladz. bybrengt , *dat ieder zich inbeeldt de waarheit alleen te bezitten* , klemt in 't min-

ſte niet, als we boven zagen. Waar op wy dan hem openhertiglyk zyne meening, omtrent het gevoelen over de verſchillende Godtsdienſten, zoo Heidenſche, Joodſche, Turkſche, als Chriſtelyke, waar van de belyders alle waanen de waarheit te hebben, deezer voegen hooren uiten; *dat ze alle het grootſte gelyk ter wereld hebben, om dat men zich niet kan vroedmaaken, dat ze tegen hun beter weten zouden gevoelen, en om dat yder in zyn Godtsdienſt, gelyk de kinderen met de ſpys, word opgevoedt*; dat is onbewimpelt gezegt, dat Jooden, Turken, en Heidenen, zoo veel reden en recht hebben, tot het omhelzen en betrachten van hunne Ongodtsdienſten, dan de Chriſtenen van hunnen Godtsdienſt; en dat alle Godtsdienſt maar in een valſche meening en waan beſtaat: weshalven het niet kan ſchaden, welke keur men in dit ſtuk mogte doen. Wat belangt dat elk niet beter weet, dan dat hy de waarheit heeft; daar op dient, dat zulks den valſchgevoelenden in 't minſte niet verſchoont, al zoo weinig als iemant, die, door een averechts oordeel, meende, dat alle ſchelmſtukken deugden, en, by gevolg, ſtraffeloos waaren. De waarheit kan maar een, en ſtrydige dingen konnen, in 't zelve opzicht, niet te gelyk waarachtig zyn. Doch hier van is boven breeder

der gehandelt, waarom wy voortgaan.

De verantwoording, en loſſpraaken van Spinoza, en zyne Volgers, zoo ernſtig door de ſcherſſende t'Zamenſprekers van de 126 tot de 133 bladz. ondernomen, en doorzaait met walgelyke herhaalingen, verdienen niet dat wy'er ons meê ophouden. Alleenlyk zeggen we, dat een waar Chriſten met geen minder reden yſt voor den naam en de ſchriften van Spinoza, dan eertyds de Nederlanders voor den Hertog van Alba, en het vreeſlyk geloofsonderzoek; want zy weeten, uit den mond van hunnen Heer, dat de ligchaamsmoord niet met al is, in vergelyking van 't beſchadigen der ziel; welk eerſte alleen door de Spaanſche wapenen kon bereikt worden, daar die van d'Ongodiſten zelfs voor de ziel vergiftig en verderflyk zyn.

Indien dan iemant vraagt, wat meerder is te vreezen,
Duc d'Albaas wapenkreet, of 't Spinoziſtendom;
Der laatſten moordgeweer zal doodelyker weeſen,
Dan 't bloedig ſlagzwaerd van des Hartogs oorlogsdrom.

Laat ons nu tot een voornaam ſtuk, te weeten, de naſpeuring der Goddelyke en menſchelyke wet-

wetten, overgaan, waar omtrent Spinoza, en, na hem, deeze Schryver, niet weinig de waarheit benadeelt, en ter zyden uitſpatt. Geen Godtheit, dan alleen in de wyzigheden der Natuur erkennende, kan'er onmogelyk eenige Wet den naam van Goddelyke voeren, dan voor zoo veel die door de menſchen, als wyzigingen der Godtheit, gemaakt zyn; door welke ſtelling in der daad alle recht ontzenuwt word, of ten hoogſten maar een menſchelyk aanzien krygt: doch laat ons de bedrieglyke woorden van den Schryver zelfs hier over hooren. Hy maakt, op de 134 bladz. dusdanig een beſchryving van een Wet: dat die *naam, eigentlyk genomen, betekent, dat geen, naar het welk yder ondeelig of byzonder, of alle byzonderen; of eenige van de zelfde natuur, na een en de zelfde reden werken.* Zie daar de duiſtere Spinoziaanſche beſchryving van een *Wet*, daar wy zyne nader verklaring moeten aanknoopen. *Dat deeze wet*, vervolgt hy, *afhangt, of van de nootzakelykheit der Natuur, of ook wel van de comprobatie der menſchen. Dat de wet die van de nootzakelykheit der Natuur afhangt, de geen is, die uit de Natuur van de zaak zelve volgt: doch dat de Wet, die van de believing der menſchen afkomt, 't geen is, 't welk de menſchen aan zig en aan anderen*
dicte-

dicteren, *om geruſtiger te leven*, *of om andere redenen*; *en dat dit eigentlyk Regt genoemd word.* Nu zal hy dit verder door zommige gelykeniſſen ophelderen. *Gelyk*, *by voorbeeld*, zegt hy, *zoo eenig ligchaam*, *als het tegen een ander*, *'t geen kleinder is*, *ſtoot*, *zoo veel van zyn beweeging verlieſt*, *als het aan 't ander meêdeelt*, *dan is dit een univerſele wet*, *die uit de nootzakelykheit der natuur volgt*: *ook als de menſch*, *wanneer hy aan eenig ding gedenkt*, *terſtond aan een ander*, *'t geen daar meê overeenkomſtig is*, *of dat hy te gelyk met dat zelfde bevat had*, *gedenkt*; *zoo is dit een wet die nootzakelyk volgt uit de menſchelyke natuur*: *maar dat de menſchen van hun regt afſtaan*, *of geneceſſiteert worden af te ſtaan*, *'t welk zy uit de natuur hebben*, *om na zekere Canon hun leven te dirigeren*, *dit hangt alleen van de menſchelyke goedkeuring af.* Hier op zeggen wy, dat de beſchryving van een wet, die van de nootzakelykheit der Natuur afhangt, twyfelzinnig, en in de meening des Schryvers vals is. Twyfelzinnig, om dat ze deezen goeden zin kan hebben, dat'er zekere eigenſchappen en orde van werkingen in alle dingen, door d'Opperoorzaak, zyn gelegt, naar welke zy gewoonlyk bewogen worden, of die haar natuur meede brengen, gelyk daar

toe 't voorbeeld van den Schryver kan dienen, en meer andere, boven, by 't verhandelen der Wonderwerken, aangehaalt. Maar hy verſtaat door een nootzakelykheit der natuur, waar door alle dingen in zulk een ſtant door zich zyn, en zoodanig werken, gelyk ze zyn, en wy ze zien werken, zonder de Goddelyke Wil buiten de dingen te erkennen, die hun alle hunne byzondere eigenſchappen gegeeven, en werkingen bepaalt heeft; en in zulk een zin kennen wy geen wetten der natuur, maar tellen ze onder de verdichtzelen.

Wat de Wetten belangt, door d'overeenkomſt der menſchen gemaakt, de zulke erkennen wy, en mogen lyden, dat ze voor 't Borgerlyk recht, of menſchelyke wetten geboekt worden: maar dat'er boven die noch niet een Goddelyk recht, of Goddelyke wetten zouden zyn, den menſchen ingeſchreven, en noch volmaakter door Godt zelf hun geopenbaart, achten wy te zyn het heilloofte gevoelen, ooit uit den afgrond opgeborrelt. Hier nu zoekt ons de Schryver heen te leiden; dit is 't wit van de ganſche *Godtgeleerde Staatkundige verhandeling* van Spinoza; want d'Ongodiſten weeten wel, dat, zoo lang de Goddelyke Wet onder de menſchen word erkent, hunne Wiskonſt, hoe bedrieglyk toegeſtelt,

tot vernietiging der Godtheit, in 't minste geen vat op 't gemoed zal hebben; gelyk, aan d'andere kant, zoo zy 't gezag deezer Goddelyke Wet eenmaal wechneemen, zy zich het bereiken van hun oogwit, 't invoeren van alle Godtloosheit, konnen belooven. Maar laat ons, na dit voor af gestelde, eens zien, wat de vermomde *Philomates*, tot ontzwagteling van deeze tweederlei wetten; d'eene volstrekt nootzakelyk uit haar natuur, en d'andere die van 't believen der menschen afhangen, neêrstelt.

Op de 136 bladz. hooren wy hem dus meesterlyk het woord opneemen: *hoewel men buiten twyffel moet toestaan, dat alle dingen, zonder iets te particulariseren, volgens d'algemeene wetten der natuur bepaalt worden om te zyn, en na een zekere en bepaalde wyze te werken, zoo moet men evenwel, om net te spreken, differentie maken omtrent de wet of wetten, die van 't believen der menschen afhangen, en de geen, die uit de nootzakelykheit van de bepaalde zaak zelve volgt; en hierom zeggen we, dat'er wetten zyn die van 't menschelyk believen afhangen, om dat eerstelyk, voor zoo veel den mensch een deel van de Natuur is, ook voor zoo veel een deel van 't vermogen der natuur is: de dingen dan die nootzakelyk uit de menschelyke natuur volgen, dat is uit de na-*

natuur zelve, voor zoo veel wy haar, door de menschelyke natuur bepaalt, comproberen, volgen evenwel, schoon nootzakelyk, van 't menschelyk vermogen; en dieshalven zegt men wel, dat de bevestiging dezer wetten afhangt van 't menschelyk believen, om dat ze van 't vermogen der menschelyke geest zoo afhangt, dat de menschelyke geest, voor zoo veel men de dingen, onder de reden van 't waare en valsche bevat, egter zonder deeze wetten zeer distinctelyk kan bevatten, dog niet zonder een nootzakelyke wet. Laat ons deeze redeneering eens van vooren aan ter toetze brengen.

Voor eerst, verre dat wy, als ontwyfelbaar, *toestaan, dat alle dingen, volgens d'algemeene wetten der natuur bepaalt worden, om te zyn, en naar een zekere en bepaalde wyze te werken*, gelyk het de Schryver verstaat, zeggen wy, dat dit een verdichte onderstelling van Spinoza is, waar onder zyn grootste vergif schuild, om de Natuur in Godt te hervormen, of geen verstandige werkzaamheit van Godt, door zyn Wil, te erkennen. Wy vraagen, waar van daan alle dingen deeze bepaling, en bepaalde wyze van te werken hebben gekregen? By voorbeeld, de hemellichten hunnen geregelden loop en beweeging, of dat d'aarde zoo bepaalt om haare assen draait?

****** ****** Heeft

Heeſt het ligchaam uit zyne natuur deeze beweeging, en bepaalde werking; dat is, dat de wezentheit van 't ligchaam dezelve nootzakelyk inſluit? Maar wie durft zulks beweeren, dewyl alle ligchaam zoo wel in ruſt, als in beweeging kan zyn, gelyk zulks de Heer Jaquelot breeder aandringt en betoogt? Wy vraagen dan noch eens; wie heeft de Natuur deeze wetten geſtelt? Het blinde geval, of een t'zamenloop van Vezelen? Maar wat is 't eerſte; en hoe koomen de laatſte in beweeging, om, zonder verſtand, en een verwarde t'zamenzweeving, deeze geſchikte orde in de ganſche Natuur te veroorzaaken? Wat antwoord de Spinoziſten ook hier op geeven, 't zullen loutere harſſenſchimmen, en verwarringen zyn.

Dat'er Wetten zyn, die van 't menſchelyk believen afhangen, is boven al toegeſtaan, en dit zyn alle byzondere Staatwetten, en willekeuren, naar de verſcheiden inborſt der volkeren, of 't gemeene belang, dus of zoo geſchikt, die deels vry en onverſchillig, deels door de Wet der Natuure, anders de Goddelyke Wet, bepaalt zyn. Maar hoe verklaart de Schryver deeze wetten? Van gelyken uit de t'zamenſchakeling aller dingen, als nootwendig uit de Natuur vloeijende, en, by gevolg, als *nootzakelyk*, die ſlechts gezegt

wor-

worden van 't menschelyk believen af te hangen, *om dat eerstelyk, voor zoo veel de mensch een deel van de Natuur is, ook voor zoo veel een deel van 't vermogen der natuur is*, en 't geen'er volgt. Wy staan geerne toe, dat de mensch een deel van de Natuur, dat is, van 't gansche schepzel is, waar toe Spinoza gemeenelyk 't woord van wyziging beezigt, maar loochenen rond uit, dat daarom de wetten, door de menschen gemaakt, uit de nootzakelykheit der natuur vloeijen, welk verband de Spinozisten moeten aantoonen; alzoo het blykbaar is, dat het bestaan en de loop der Natuur in 't algemeen, geenzins van deeze, of geene byzondere wetten afhangt, of dat de wetten door een zekere nootschikking ontstaan, maar alleen door 't welbehagen der menschen, naar deeze of geene gelegentheit, ingestelt worden. Maar hoe vervolgt de Schryver dit stuk verder?

Ten tweeden, zegt hy, *kan men zeggen, dat deeze wetten van 't believen der menschen afhangen, om dat we de zaaken, door hun naaste oorzaken moeten verklaren en bepalen, en d'algemeene aanmerking van de nootzakelykheit, en zamenschakeling der oorzaken, dient ons niet, om onze gedagten rakende de singuliere dingen te schikken: waar by nog komt, dat we onkundig zyn in de zamenschikking der*

dingen zelve ; dat is , hoe de dingen inderdaad geſchikt en te zamen geſchakelt zyn , en daarom is 't ten gebruik van 't leven noodzakelyk, de dingen als mogelyk aan te ſchouwen. Daar hebben wy de verklaring van de t'zamenſchakeling der dingen , en hoe de menſchelyke wetten uit de nootzakelykheit der Natuur vloeijen. Maar hoe hoog klimt doch deezen ſchakel op ? Alleen tot *de naaſte oorzaak*, tot den menſch , waar over 't geſchil niet valt. Want wie weet niet dat de menſchelyke wetten, de menſchen tot haare naaſte oorzaak hebben? Maar hier was 't des Schryvers plicht aan te toonen , waar naar ik reikhalsde , hoe alle menſchelyke wetten nootzakelyk uit de algemeene wetten , of de bepaalde orde der natuur vloeijen , en door wat oorzaak de menſchen deeze of geene wetten maaken. Doch hier in bekent hy rond uit zyne onkunde ; dat is , hy zegt'er ons niet met allen van. Wat ſchreeuwt hy dan , in 't vervolg, tegens Deurhof uit , als wy boven zagen , om dat deezen Wysgeer bekent, dat hy 't veroorzaaken der waereld , of de wyze der Schepping niet kan verklaaren ? Hy , die ons den tweeden ſchakel niet kan aantoonen , hoe zyne Godtheit , de Natuur , de menſchelyke wetten nootzakelyk ter waereld invoert ? Hy leere derhalven , naar zyn eigen gron-

gronden, dat, ſchoon wy de wyze van een zaak niet verſtaan, wy daarom de zaak zelf niet hebben te loochenen; en daar na, van hoe kleinen uitſtrekking de menſchelyke reden is: op dat hy Godt, en zyne wyze van werken, naar zyn eindig en bepaalt verſtand niet afmeete, maar liever eerbiediglyk aanbidde, dat hy niet kan doorzien, wanneer'er Godt ons verzekering van geeft, of 't geen ons door de gezonde reden geleeraart word.

Nu was'er noch overig van de Goddelyke Wet, en in 't byzonder van die van Mozes te handelen, die de Schryver laſterlyk voor een menſchelyke *vond*, op de 155 bladz. uitkrytt, waar op hy ſchaamteloos de allerſnoodſte betichtingen, tegens dien grooten Propheet, uitwerpt en bouwt. Dan vervolgens van d'onſterffelykheit der ziel: de kenniſſe der Beeſten, enz. nevens veele ongezoute ſpotternyen, tegens 't puik der Geleerden in Nederland, t'zamengehaalt, maar wy zullen, om de volgende redenen, hier niet toe overgaan.

Voor eerſt, om dat deeze Aanmerkingen reeds te verre, door de ruimte der ſtoffe, zyn uitgeloopen. Daar na, dat ons volgende Werk, van de Heeren Bayle en Jaquelot, veelzins deeze zaaken voldoen. En eindelyk, dat de vermaarde Mannen, tegens wien de

O P
FRANCOIS HALMAAS
WERK EN VERTALINGE
TEGENS DE ONGODISTEN.

Hac casti maneant in relligione nepotes.

Ampzalig nachtgespuis van razende Ongodisten,
Die Godt natuur noemt, gout uw' Godt schat, of den buik;
Vertrek van waar gy komt, keer hellewaart, en duik,
Met al uw doornige en verwarde Spinozisten.

Waanwysheit, die u dient, van blinde Epikuristen,
Of Mahomets gebroet, lokt zielen in haar fuik
Vergeefs met snode kunst van reênloos reêngebruik:
Godts waarheit triomfeert, en tart al 's afgronts listen.

Men

Men lett', hoe HALMA 't recht van aller
dingen Heer
Met pers en pen, vertolkt en eigen bladt,
verweer'.
De hel mag zulk een werk begrimmen: zali-
ge Engelen

Begroeten 't met muzyk. My dunkt alre-
de', ik hoor
De wachters van Godts troon met vreugt in 't
hoogste koor
Wie voor Godts eer dus pleit een' lof- en eer-
krans strengelen.

J. VOLLENHOVE.

Op

Op de Overwinning der ONGODISTERYE, door de Heeren BAILE en JAQUELOT, *vertaelt en uitgebreidt* door F. HALMA.

Riomf, triomf! men kroon'' met lauwer JAQUELOT
En BAILE, een edel paer van godtgewyde helden,
Die 't ongodiſtendom, een' poeldraak, nedervelden
Op 't vrolyk hantgeklap van engel, menſch en Godt.
Waenwysheit, geblanket door ſchyn van reden, ſpot
Met pennen, die 't verſchil van Godt en ſchepſel ſtelden,
Den eerſten oirſprong van 't geſchapendom vertelden,
En eert den baiert, nu geſmaldeelt, dom en zot.

En

Dit kan de Bouheer van den baiert niet ge-
doogen.
Dies ſterkt hy door zyn' Geeſt twee geeſten
uit den hoogen,
Twee overwinners van dees godvergete
peſt.
En HALMA, ook door 't vier van 's hemels
huis verſlonden,
Bazuint dees dappre zege aen Nederduitſche
monden
En ooren, en bant ſluks den vloek uit ons
geweſt.

A. MOONEN.

Op

Op de gevelde

ONGODISTERY,

Door de HEEREN

BAYLE en JAQUELOT,

Vertaalt door F. HALMA.

Ndankbaar ſchepzel, dat de goddelyke magt,
Uw eigen ſchepper dwaas verlochent en veracht,
Hoe miſt uw oordeel vaak in Godsbeſpiegelingen!
Hoe word het hoogſte goed, en d' oorſprongk aller dingen
Mishandelt door uw pen; die door uw geeſt verdwaalt,
En letters vol venyn op vloektafreelen maalt!
Gy bouwt uw wetenſchap op loſſe en dwaaze gronden,
Op redeneringen, en nieuwbedachte vonden,
Troonzuilen van de hel; die reeds met open muil
Naar uwe zielen gaapt. uw arbeid graaft een kuil,
Vervloekte muiters, daar uw hoogmoed in zal zinken;
Wanneer de blikſem in de vuiſt van God zal blinken,

En

En storten op uw kruin. Zo zag men Lucifer,
Die aan den Hemel blonk gelyk een heldre ster,
Versmooren in een poel van grondelooze plaagen,
Door 't zwaard van Michaël, Gods Veldheer, kloek verslagen.
Het Goddelyk gedult, te lang getergt, neemt wraak,
En straft den muiteling. Toen moeder Evaas smaak,
Door 't bloozende ooft gestreelt, het hoog bevel verachtte;
Nam 't quaad straks d' overhand op 't aardtryk: yder trachtte
Den God gelyk te zyn in kennis en verstand.
Verkeerde leerzucht kroop in 't dolende ingewand,
En nestelde onder 't dak der menschelyke zinnen.
Men schreef tot hoon van God, zocht prys en eer te winnen
Door hem t' onteeren, die alleen de wysheid teelt,
En 't sterflyk volk verrykt met reden naar zyn beelt:
Die 't menschdom schept, en door zyn voorzorg houd in 't leven:
Die 't pluimgedierte leert op vlugge pennen zweeven,
De visschen roeijen met hun vinnen door den stroom:
Die 't land met kruiden kleed, de vruchten op den boom

*Doet groeijen, en het veld vergult met kooren-
aaren;
Tot nodig onderhoud der waereldlyke ſchaaren.
Men kent de miltheid van dien Albezorger niet,
Maar beuzelt dat die zaak ſlechts by geval ge-
ſchied,
En door natuur alleen geteelt word. helſche boe-
ken,
O Laſterſchriften, ô gevoelen, waard te vloeken,
Men banne uw leſſen uit de ſchool van Neder-
land,
Eer 't onkruid in de ziel der volken word geplant!
Maar gy, ô BAYLE, ô roem der franſche let-
terhelden,
Hoe zal Gods trouwe knecht uw trouwen dienſt
vergelden!
Gy dood den Ongodiſt, Spinoza, door uw ſchrift.
En gy, ô JAQUELOT, ô kerkzuil, door dien
drift
En yver opgewekt, gy volgt uw vaderlander;
Gy vecht voor 't recht van God, en plant den
zegeſtander
In 't overweldigt ryk des vyands, die vaſt zwicht.
Maar Neêrland boven al is aan uw vlyt ver-
plicht,
ô HALMA, die dit werk, ten dienſt der Bata-
vieren,
In zuiver Nederduitſch vertaalt op uw papie-
ren.*

L. ROTGANS.

Op

Op de VERTALING
van 't Leven, en de Wederlegging van Spinoza,
door de HEEREN

BAYLE EN JAQUELOT,

En den ontmaskerden
PHILOPATER
Door F. HALMA.

at 's recht de lastertong door-
boort,
En 't grouwlyk wangedrocht
versmoort,
Wannneer men zulk een snoden Schryver,
(Die Godt, en Godts aanbiddlykheên
Ontkent met zyn verdwaasde reên)
Te keer gaat, met zo groot een yver;
Als BAYLE doet, en JAQUELOT,
Die aan Spinoza toont een Godt:

Maar zulk een Godt, die is, en leeft;
Voor wien zyn hert wel heeft gebeeft,
Schoon hy 't ontkende, door zyn veder.
Dees' klemtaal, bondig neêrgestelt,
Vergruist zyn' valschen Godt in 't veldt,
En stelt een Oppermagt ter neder,
Uit, door, en tot wien 't alles is;
Ten trots van 't ryk der duisternis.

Dank zy u HALMA, brave Tolk!
Die d'Ongodist (uit d'Afgronds kolk
Voor weinig jaaren weêr verreezen,)
Door uw Vertaling maakt verstomt;
En schoon Philopater ook komt,
Die zyne vloektaal ons laat leezen;
Hy valt door u, als Dagon, neêr.
Wel hem, die dus pleit voor Godts eer!

W. KOOLENKAMP.

HET

HET LEVEN VAN BENEDIKTUS DE SPINOZA.

INLEIDING.

ALhoewel de waereld in den loop deezer eeuwe, welkers kring op 't ſluiten ſtaat, zoo veele doorluchtige Verſtanden, die allerlei wetenſchappen opgedolven, en als uit haare puinhoopen doen herleeven hebben, heeft gezien, als'er mogelyk eenige der voorgaande tyden uitleverde, is aan zulk een geluk deeze onvolmaaktheit, dit beklaaglyk toeval verknocht geweeſt, dat'er, onder zoo veele ſcherpzinnige Geeſten, zich zommigen, van tyd tot tyd, hebben vertoont, die, in plaats van hun verſtand aan te leggen, tot erkentenis en verheerlyking van Godt,

ſtaaving zyner hemelwaarheit , en heil van 't menſchelyk geſlacht , het groote , en eenigſte einde van den menſch op deeze waereld ; dat'er , zeggen we , zommigen zyn gevonden, die alle hunne ſchranderheit en verſtand hebben ingeſpannen , om den * Band van Godtsdienſt te verbreeken , en de kenniſſe, teffens met de liefde van Godt, als den Schepper en Behouder van 't Geheele-al , ware 't mogelyk , uit de herten van 't ganſche Menſchdom te rukken ; en vervolgens , het zelve van het toppunt der gelukzaligheit afbrengende , in den poel te ſtorten van de hoogſte rampzaligheit , de Goddelyke ongenade ; dat hier meede naar de leiding der redeneering, (laat deeze ontaarde menſchen zelfs Rechters zyn) zoo 't Godsdienſtig gevoelen waar , en 't hunne valſch is , onafſcheidelyk moet verzelt gaan.

Onder zulke , die hier voor bekent zyn , en wier toeleg in deezen , door hunne Schriften , is openbaar geworden , is geenſins de onberoemſte, BENEDIKTUS DE SPINOSA, die voor weinige jaaren hier te lande leefde , en , ongelukkiglyk op de gronden van Deskartes bou-

* *Religio* , van *religare* afkoomſtig , dat verbinden beteekent , alzoo de Godtsdienſt den menſch eigentlyk aan Godt verbindt , en hem tot zyne vereeniging opleidt.

bouwende, aldaar, door mond en pen, zyn verderffelyk zaad geſtrooit, en dus zommige Leerlingen en Aanhangers, tot voorſtant van zyn Ongodiſtendom, aangequeekt heeft; welke zich noch zomtyds by vlaagen, uit de ſchuilhoeken der duiſternis, alhoewel vermomt, laaten zien, en hunne vergiftige ſchichten, op den ſtaalen beukelaar van 't Chriſtengeloof, losſchieten. 't Vervolg van 't Levens-verdichtzel van Philopater is'er een varſch ſtaal van, waar in Spinozaas doodelyk onkruid, als in zyn vollen groei en waſdom word vertoont, en, onder een ſcherſſende t'zamenkouting, vermengt met ſlinxſe konſtgreepen, voor de heilzaamſte en ſmaakelykſte vruchten worden opgediſcht, en aangeprezen. Uit deezen inzigt achtten we dat het niet t'onpas konde zyn, zoo we hier tegens, niet een verzierde, maar waare Levensſchets van den beruchten ongodiſt Spinoza, die de rolle der Godverzaaking zoo in 't openbaar heeft geſpeelt, den Nederlanders voor 't oog bragten, nevens zyne leeringen en gevoelens, gelyk ze ons, in hunne ontmaſkerde gedaante, door den wydvermaarden en ſcherpzinnigen Wyſgeer, den heer Bayle, vertoont, en, door klem van redentaal, van hem vergruiſt zyn. Hier uit konnen alle de geenen, die de waarheit ernſthaftig zoeken, en

begeerig zyn deeze Perſonaadje, nevens 't geſtel zyner Wyſgeerte eens in den grond te beſchouwen, en niet naar vooroordeelen, of gemoedsneigingen, maar alleen volgens 't licht der reden hun oordeel richten, vonniſſen, wat van zyne verdienſten, of heilloosheden te keuren zy; en uit welk eene onreine ſtang onlangs zoo veel modder, en onklaar water is geſchept, door de penne van den gemelden Levensbeſchryver, in zyn doemwaerdig ſchimpſchrift, uitgeſtort. Doch hier van hebben we een breeder vertoog, in 't algemeen voorbericht van dit werk, gegeeven. Laat ons nu, zonder verdere toereeding, bezien, 't geen'er ons de heer Bayle van opleevert.

BENEDIKTUS DE SPINOZA, een Jood van geboorte, naderhand een verlater van 't Joodendom, en eindelyk een Godtverzaker, maar zulk een, die van de (A) Ongodiſtery een † t'Zamenſtel maakte, en zyne leerwys op een ganſch nieuwe leeſt ſchoeide, was een Amſterdammer. Van zyn

† Syſtema.

zyn geslacht heb ik niets zonderlings konnen verneemen, maar waarschynelyk was hy arm, en van een zeer geringe afkomst. Hy leerde de Latynsche taal van een * Geneesmeester, die dezelve t'Amsterdam boekstaafde, en begaf zich vroeg tot de leeroeffening der Godtkunde, daar in hy veele jaaren versleet, waar na hy zich t'eenemaal aan de Wysgeerte overgaf. Maar gemerkt zyn verstand naar de Wiskonst helde, en dat de reden hem alles goedmaaken moest, zag hy ligtelyk dat de leering der Rabbynen hem in zyn kraam niet diende; zoo dat hy haast blyken gaf, dat hy 't Joodendom, in veele geloofstukken, wraakte, en zich aan geen gezintheitsband, wyl

* Frans van den Ende, een bekent Ongodist; naderhant in Vrankryk, om eenigen toeleg op den Dauphin, opgehangen.

hy de gewetensprang volſlagen vyandig, en een groot haater van alle geveinſtheit was, liet binden, waarom hy ſchroomeloos zyne twyffelingen en gevoelens den Abramyten ontdekte, en vry uit verklaarde. Men zegt dat de Jooden, nu kundig van zyn ongeloof, hem echter hunne gemeenſchap aanboden, onder beding, dat hy zyn uiterlyk gebaar naar hunne kerkzeden aanſtelde, ja dat ze hem zelf, by 't aanneemen dier voorwaarde, een * jaarlykſche wedde toezeiden, maar dat hy tot zulk een huigchelary nooit kon verſtaan. Allengs vervremde hy zich van hunne † Vergadering; en mogelyk had hy langer eenige omzigtigheit omtrent hen gehouden, by aldien hy niet, uit de Schouwburg koomende, door een

* Penſion. † Synagoge.

een Jood was aangerand, die hem, met een mes, een ſneê over 't aangezicht gaf. 't Was een ligte quetzuur, maar hy vermoedde, dat de dader het op zyn leven had gemuntt, waar toe genoegzaame grond ſcheen. Van dien tyd aan, brak hy alle vriendſchap met hen af, en dit was de reden, waarom zy hem hunne kerkgemeenſchap ontzeiden, en, naar hunne gewoonten, uit de *Synagoge* wierpen. De verdere omſtandigheden, van deeze vredensbreuk, hebbe ik nooit, wat moeite ik ook hebbe aangewendt, konnen uitvorſchen. Hy maakte een verantwoording, in 't Spaanſch, voor zyne afſcheiding van de Joodſche vergadering. Dit ſchrift is nooit gedrukt, * echter weet men dat'er veele dingen in vloei-

* Zie van Til Voorhof der Heidenen, Pag. 6.

den, die naderhand in zyn *Tractatus Theologico-Politicus*, t'Amsterdam in den jaare 1670 uitgegeeven, voor den dag quamen. Dit Schrift is voorwaar een ſchadelyk, en verfoeijelyk boek, waar in hy den Godtsdienſt ondermynde, en heimelyk alle de zaaden van 't ongodiſtendom ſtrooide, die opentlyk in zyne *Opera Poſthuma*, tot hunne volle hoogte opgeſchoten, werden gezien. t'Onrecht verwyt de † heer Stoupa den Hollandſchen Kerkenleeraars, dat ze op het *Tractatus Theologico-Politicus* niets hebben geantwoord; het tegendeel is waereldkundig, en hy zelf ſpreekt altoos niet te wel gegrondt van Spinozaas gevoelen; ten blykbaaren bewyze, van zyne onbe-

† In zyn Boekjen de Godtsdienſt der Hollanders genaamt, door den Heer Braunius, Hoogleeraar der Godtkunde te Groeningen, wederlegt.

bedreevenheit in deeze wyſgeerige leeroeffening.

Na dat Spinoza zich tot de Wyſbegeerte had begeeven, kreeg hy haaſt een tegenzin in de gewoone t'zamenſtelſels der oude Wyſgeeren; alleenlyk dat van Deskartes viel hem wonderlyk toe, 't geen hy vervolgens merkelyk tot zyn voordeel wendde. Hy voelde zulk een ſterken drift tot het onderzoek der waarheit, of liever om zyne grondbeginſels te konnen ſtaande houden, dat hy eeniger wyze de waereld verliet, om 'er zich te meer toe te verleedigen. Niet vergenoegt met zich van allen huiſlyken omſlag te hebben ontſlaagen, verliet hy ook zyne Geboorteſtadt, vermids het bezoek zyner vrienden te veel zyne beſpiegelingen ſtoorde.

Hy begaf zich derhalven op 't land, alwaar hy alles, wat tot de Natuur-en Overnatuurkunde behoort, aan den toetsteen zyner reden streek, en zich met het slypen van Vergroot- en Verregezigtglazen bezig hielt. In den Haage zich hebbende neêrgezet, volgde hy de zelve levensstreek, en schepte zulk een behagen in de beschouwing van de deelen der Wysgeerte, en, daar beneven, in 't opmaaken, en 't meededeelen van zyne bedenkingen aan zyne Vertrouwelingen, dat hy weinig tydts tot uitspanning voor zynen geest nam, en zomtyds drie geheele maanden liet verloopen, zonder dat hy een voet uit den huis zette. Dit afgezondert leven belette echter 't gerucht van zynen naam, en van zyne achting niet. De * sterke Geesten vloeiden

* Esprits forts.

den van allen kanten tot hem toe. Het Paltziſch Hof zocht hem aan, en liet hem een Hoogleeraars-plaats der Wysgeerte, in d'Opperlands-ſchool te Heidelberg, aanbieden; dat hy heuſchelyk afſloeg, als een ampt weinig overeenkoomſtig met zynen inborſt, om, in 't onderzoek der waarheit, zonder belemmering en hindernis, voort te gaan. Hy viel in een quynende ziekte, waar aan hy overleed in 's Gravenhaage, den 23 van Sprokkelmaand, 1677, een weinig meer dan 44 jaaren oud zynde.

My is verhaalt, dat de heer Prins van Kondé, in den jaare 1673, het Landvoogdyſchap binnen Utrecht bekleedende, Spinoza verzogt, om eens, uit Holland, by hem te willen koomen, (en 't is ten

vol-

vollen zeker, dat hy den Prins, met een vrygeleibrief gewapent, bezocht, en verſcheide dagen in zyn gezelſchap, en in dat van andere Grooten, voornamentlyk van den Lt. Kornel Stouppa, doorgebragt heeft.)

De geenen, die aan Spinoza eenige kennis hebben gehad, en het landvolk op de dorpen, alwaar hy zich eenigen tyd, in ſtilte, ophielt, bevestigen in 't algemeen, dat hy een man van een goeden omgang was, vriendelyk, beleeft, gedienſtig, en geſchikt in zyne zeden. Zulks ſchynt wat vremt te luiden, maar, alles wel ingezien, is'er geen meer reden, om zich over dit ingetoogen gedrag van deezen Ongodiſt te verwonderen, dan dat men menſchen van een heel quaad leeven ziet, ſchoonze van de Euangeliſche waarheden

heden ten vollen overreedt zyn. Daarenboven heeft hy den grondregel gevolgt, *Nemo repente turpiſſimus: Niemant valt ſchielijk tot het ſchendelykſte.* Allengks en ongevoeliglyk ſtortte hy in d'ongodiſtery. Toen hy, in 't jaar 1663 , de Wiskonſtige betooging van Deskartes Beginſſelen uitgaf , ſcheen hy'er noch heel van vervremt. In dat boek toont hy zich zoo rechtzinnig, omtrent het wezen van Godt, als Deskartes zelf. Niet t'onrecht oordeelt men , dat hy door 't misbruik van eenige grondregels deezes Wysgeers, by trappen, in den poel van 't ongodiſtendom verzonken is. Zommige willen dat het naamloos Schrift (B) , *de Jure Eccleſiaſticorum*, *van 't Recht der Kerkelyken* , in 't jaar 1665 gedrukt , van hem geſchreeven , en een voorlooper van

zyn

zyn *Tractatus Theologico-Politicus* is. Alle die dit laatste Boek wederlegt hebben, ontdekten'er de zaaden van 't ongodistendom in, maar niemant ontleedde ze zoo klaar als Jan van Bredenburg, Rotterdammer, in zyn werk, dat hy'er tegen geschreven heeft. Op alle de zwarigheden en twyfelingen van dit Traktaat te voldoen, heeft meer in, dan het Gestel, in zyne *Opera Posthuma* begreepen, van den top tot den grond, om ver te smyten; want het is (C) d'allergedrochtelykste, d'ongerymste, en d'allerstrydigste onderstelling, tegens de klaarste kenzaaden van 's menschen geest, die van een averechts verstand kan verzonnen worden. Men houde met reden, dat de Goddelyke Voorzienigheit den trotz, en de vermeetel-

telheit van deezen Menſch op eene byzondere wyze geſtraft heeft, hem zoodanig verblindende, dat hy, om zwarigheden te ontwyken, zich in verwarringen heeft gewikkelt, die eindeloos onverklaarbaarder, en zoo taſtelyk zyn, dat ze nimmer 't oog, van een rechtſchapen verſtand, ontſchieten konnen. Zyne Afzetzels, welke roepen dat zyne Tegenſtrevers, in 't wederleggen zyner gronden, te kort geſchoten, of qualyk geſlaagt zyn, doen zulks ganſch t'onrecht, en verbyſteren den toeſtant der dingen: zy vorderen, dat men hen (D)ten vollen de zwarigheden wechneeme, waar onder hy bezweeken is; daar 't hen genoeg moeſte zyn, dat zyn ongodiſtiſch gebouw wiert onder de voet gebonſt, gelyk d'allerzwakſten zelfs, van zyne Wederleggers, gedaan hebben.

Men

Men moet hier ook aanteekenen; dat deezen Godtverzaker de onafscheidelyke aanhangsels van zyn t'zamenstel niet gezien heeft; want hy spotte met alle verschyningen der Geesten, daar ondertusschen geen Wysgeer dezelve met minder reden kan loochenen. Hy moet, naar zyne beginsselen, vaststellen, dat alles denkt in de Natuur: daar beneeven is hy gedwongen toe te staan, dat de mensch d'allerverlichtste en verstandigste * wyziging van 't Geheele-al niet zy; derhalven moet hy noch andere Geesten, 't zy goede, of quaade, erkennen. Alle de zintwistingen zyner Navolgers over de (E) Wonderdaaden, is maar een speeling met de woorden, en strekt slechts, om de lossigheit zyner gedachten meer en meer te ontdekken, dat

* Modificatio.

dat we in 't vervolg zullen aantoonen.

In de gronden van d'Ongodistery, by hem in zyn leven beweert, volhardde hy ten einde toe, en stierf, naar men zegt, onder betuiging van d'overreeding zyns gevoelens. Op dat, (F) in geval van nood, zyne onstantvastigheit niet bleeke, wapende hy zich met eenige voorbehoedzelen, hier na aangeteekent. Zoo hy naar den schakel der gevolgen geredeneert had, zou hy de schrik van de (G) Hel voor geen harssenschim, uit een laffe vrees gebooren, hebben uitgekreeten. Zyn vrienden geeven voor, dat hy, uit zedigheit, wenschte, dat zynen naam aan zyne Volgers niet gegeeven wiert. Zyn Aanhang is niet groot. Weinigen houd men verdacht zyne leering aan

te kleeven, en van de geenen, daar vermoeden op valt, zyn'er luttel die ze recht onderzocht, en onder die een klein getal die ze wel verſtaan hebben: want door de verwarringen, en afgetrokke beſpiegelingen, uit wiskonſtige betogingen beſtaande, waar op weinige menſchen zyn afgerecht, en die voor hun verſtand onnaakbaar zyn, worden ze afgeſchrikt; (hoewel 't echter waarachtig is, dat veele, die Spinozaas gronden maar ten halven hebben ingezien, door zucht en neiging, hem aankleeven, en zyne gevoelens ſchynen toegedaan.) Maar dit is'er ook van, dat men aanſtonds die geenen voor Spinoziſten uitmaakt, dien de Godtsdienſt weinig ter herten gaat, en zuimachtig zyn in de openbaare oeffening, en kerkplichten. Dus noemt men

men in Vrankryk al de geenen Sociniaanen, die voor ongeloovig, omtrent de verborgentheden van 't Christendom, verdacht zyn, schoon 't meeste deel van dit volk de boeken van Socyn, en zyner Leerlingen, nooit geleezen hebben.

Maar ten besluit, van deeze Levens-schets, zeggen we, dat Spinoza is overgekomen, 't geen onvermydelyk den geenen wedervaart, die t'Zamenstelzels van Godtloosheit maaken: zy verschansfen zich voor zekere tegenwerpingen, en stellen zich bloot voor andere aanvallen en zwarigheden, veel moeijelyker om af te weeren, oneindigwerf grooter van belang, en waar in onvergelykelyk meer gevaar steekt. Zoo zy zich aan 't rechtzinnig gevoelen niet konnen onderwerpen, by aldien zy op

het zintwiſten zoo gezet zyn, wa-
re 't echter hun heilzaamer zich bui-
ten de behandeling der Godtgeleerd-
heit te houden, en zich niet tot in-
voerders van nieuwe leeringen op te
werpen. Van alle de onderſtellin-
gen der Ongodiſtery, is die van Spi-
noza t'minſte bequaam om te verlei-
den; want, gelyk ik reeds gezegt
heb, zy ſtryd met de allerklaarſte
kennelykheden, waar van 's men-
ſchen geeſt bewuſt is. Heele zwar-
men van tegenwerpingen ſtorten hem
op 't lyf, en hy heeft geen andere
verweering dan zulke antwoorden,
die in duiſterheit de ſtelling, welke
hy moet ſtaande houden, te boven
gaan. Dit maakt dat zyn vergif
zyn eigen geneesmiddel meedebrengt.
Meer ware hy te vreezen geweeſt,
had hy alle zyne krachten ingeſpan-

nen, om 't gevoelen der (H) Chineezen omtrent Godt, en d'ondergeschikte geestelyke wezens, te verklaaren, dewyl'er, ten minsten, zulk een reest van gedrochtelyke ongerymtheden niet aan verknocht is.

HIer eindigt de Heer Bayle het korte Levensvertoog van Spinoza, genoegzaam tot ons oogmerk, om, volgens de gestelde hoofdletters (A) enz. de krachtige en scherpzinnige redeneeringen van hem, tegens den gemelden Ongodist, in onze Taal voor te draagen. Alles wat deezen geleerden Heer, by gelegentheit van Spinozaas leven, alleen als van ter zyden heeft bygebragt, achtten we wel tot zynen, maar niet tot onzen toeleg te konnen dienen: weshalven wy alleen dat geschichtkundige uit zyn werk hebben gekipt, dat tot verklaaring, en opheldering van zyne stellingen strekte, meest de leering der oude Stoïcynen, en zommiger hedendaagsche Oosterlingen betreffende. Het overige zyn wysgeerige betoogingen, om welkers kracht te gevoelen, men alle de krachten van zynen geest hebbe in te spannen, als wanneer men de zwakheit, of liever dulligheit van 't Ongodistendom middagklaar zal gewaar worden. Lees met opmerking, en toets alles onzydiglyk.

AANMERKINGEN
op het Leven, en 't Gevoelen van
SPINOZA.

(A) E*en Ongodist die van de Godtloochening een t'Zamenstel maakte.*] Ik geloof dat Spinoza de eerste is, die d'Ongodistery tot een t'Zamenstel heeft betrokken, en van die heilloosheit, naar de wyze der Wiskonstenaars, een verbonden en geschakelt Begryp der leere gemaakt; maar anderssins is zyn gevoelen niet nieuw. Van over lang geloofde men, dat het volstrekte Geheele-al maar eene * zelfstandigheit was, en dat Godt en de waereld maar een eenig wezen waren. (a) Pietro della Valla gewaagt van zommige Mahometanen, die zich *Ehl El-*

* Substantia.

(a) Pietro della Valla Pag. 39. 3de deel. Zie ook Bespier *Remarques sur l'Etat de l'Empire Ottoman par Ricaut*, pag. 666.

De Heer Bayle haalt dit gevoelen van deeze Turken wat breeder op in 't Leven van Abimuslimus, algemeen Veldheer onder de eerste Kalifes, van 't geslacht van Abbasi, dien hy stelt van deeze zelve Mahometaansche Gezintheit geweest te zyn; waar van die van den ongelukkigen Spinoza, zegt hy, in den grond, weinig verscheelt. Hy meld verder, dat

Eltahkik, of *Mannen van waarheit*, *Lu den*

dat de Gedeeltheit, waar onder deezen Otthomanſchen Overſte zich vlydde, een ſlach van Zielverhuizing leeraarde, die weinig naar die van Pythagorasgeleek, deeze vernietigde de zielen niet, maar zond ze alleen van 't eene ligchaam in 't ander over; maar de andere Zielverhuizing word dus van den vermaarden Reiziger Pietro della Valla, ter aangehaalder plaatze, beſchreven, alwaar hy gewag van zekere Mahometaanſche ketters maakt, die zich, als boven, „*Ehl* „*Eltahkik*, *Mannen van waarheit*, *Luiden van zeker-* „*heit* noemen, zy gelooven, zegt hy, dat'er geen „andere Godt is, dan de vier Hoofdſtoffen. . . . . „dat'er geen redelyke ziel, noch geen leven na dit „leven is; maar dat de ganſche menſch maar een „t'zamenmengſel van de vier Hoofdſtoffen is, waar „uit hy, geduurende zyn leven, beſtaat, door deeze „nauwe vereeniging, die de Hoofdſtoffen aan malkan- „deren verbindt, t'zamen gevoegt en bezielt, die ſter- „vende ontloſt, en in de vier enkele hoofdſtoffen „verſpreidt word, en, by gevolg, weder tot Godt „keert, van wien hy geſchapen is; en van gelyken van „alle andere dingen, die op aarden, en in den hemel „zyn. Met een woord, dat'er in 't geheel niet anders „dan de vier Hoofdſtoffen zyn, die Godt, de menſch, „en alle dingen uitmaaken; dat, gevolgelyk, de „vier Hoofdſtoffen, nevens de waereld, in alle haare „wiſſelvalligheden en veranderingen, eeuwig zyn. Wat onderſcheid dat'er tuſſchen dit gevoelen, en de leering van Spinoza is, zoo blyft de grond altoos dezelve; aan beide kanten houd men vaſt, dat het Geheele-al maar een eenige zelfſtandigheit is, en dat alles wat men voortteelingen en bederffeniſſen, of leven en dood noemt, niet anders dan een zeekere t'zamenvoeging, of ontbinding der wyzen zyn. Elkmacin noemt *Zielverhuizing van ontloſſing* die, welke Abimuſlimus geloofde.

van zekerheit noemen, die gelooven *dat'er in 't Geheele-al niet dan de vier Hoofdstoffen zyn, die Godt, de mensch, en alle dingen zyn.* Hy spreekt ook van de Zindikiten, een andere Mahometaansche Gezintheit, deezer voegen (b) *Zy koomen zeer na by de Sadduceën, en hebben van hen hunnen naam ontleent. Zy gelooven dat'er geen Voorzienigheit, noch Opstandinge der dooden is, gelyk het Giggoïus, over het woord Zindik, verklaart.* (c) *Eene van hunne gevoelens is, dat alles wat men ziet, alles wat in de waereld, en alles wat geschapen is, Godt is.* Diergelyke ketters zyn'er onder de Christenen geweest, want men vind in de XIII eeuwe zekeren David van Dinant, die geen onderscheid tusschen Godt, en de eerste stoffe stelde. 't Is een misvatting (d) te willen, dat niemant voor hem deeze raaskalling heeft gemeen gemaakt. Want, spreekt Albert de Groote niet van een Wysgeer, die dezelve verspreidt had? (e) *Alexander Epicurus dixit Deum esse materiam, vel*

(b) Bespier *Remarques curieuses sur Ricaut Etat present de l'Empire Ottoman. p.* 648, (c) *Pietro della Valla pag.* 394. *tom.* 3. *apud Bespier ibid.* (d) Asseruit Deum esse materiam primam, quod nemo ante eum deliraverat. *Theoph. Rainand Theol. naturali distinct.* 6. *n.* 6. *p.* 563. (e) *Albertus in* 1. *Phys. tract.* 3. *cap.* 13. *apud Pererium de communibus Principiis, lib.* 5. *c.* 12, *p. m.* 309: 310.

vel non eſſe extra ipſam, & omnia eſſentialiter eſſe Deum, & formas eſſe accidentia imaginata, & non habere veram entitatem, & ideo dixit omnia idem eſſe ſubſtantialiter, & hunc Deum appellavit aliquando Jovem, aliquando Apollinem, & aliquando Palladem, & formas eſſe peplum Palladis, & Veſtem Jovis; & neminem ſapientum ajebat ad plenum revelare poſſe ea quæ latebant ſub peplo Palladis, & ſub veſte Jovis. Dat is; *Alexander d'Epikuriſt heeft geſtelt, dat Godt een ſtoffe is, of dat hy niet buiten dezelve, en dat alles wezenlyk Godt is; dat de gedaanten zyn ingebeelde toevalligheden, en dat ze geen waare wezentheit hebben; daarom heeft hy ook gezegt, dat alles zelfſtandelyker wyze het zelve is; en deezen Godt heeft hy zomwylen Jupiter, zomtyds Apollo, en dan weêr Pallas genoemt, en dat zyne vormen, of gedaanten, de ſluyer van Pallas, en 't kleed van Jupiter zyn; ook zeide hy, dat niemant van de geleerden konde ontdekken 't geen onder den ſluyer van Pallas en 't kleed van Jupiter verborgen ware.*

Zommigen meenen (f) dat deezer Alexander ten tyde van Plutarchus heeft geleeft;

(f) Is eſt, opinor, quem inter ſodales ſuos memorat Plutarchus II. ſympoſ. 3. *Thomſius Diſſertat. 14. ad Phil. Stoic. p.* 199.

andere teekenen met uitdrukkelyke woorden aan, dat hy David van Dinant is voorgegaan. *Secutus fuit Alexandrum, qui fecit librum de materia, ubi probare conatur omnia eſſe unum in materia. Hy is Alexander gevolgt, die een boek van de ſtoffe heeft geſchreven, waar in hy tracht te bewyzen, dat alles in de ſtoffe een is.* Dit leeſt men op de (g) kant van het boek, waar in Thomas van Aquynen dit buitenſpoorig en gedrochtelyk gevoelen wederlegt. David van Dinant was mogelyk onkundig, dat'er zulk een Wysgeer, van Epikurus aanhang, was geweeſt; maar ten minſten moet men my toeſtaan, dat hy t'over wiſt, dat dit leerſtuk van hem niet uitgevonden ware. Had hy 't van zyn Meeſter niet geleert? was hy geen ſcholier van dien Amaulri, wiens doode ligchaam, in 't jaar 1581 (h) opgegraaven, en tot aſſche verbrandt wiert, en die geleeraart had, dat alle dingen Godt, en een eenig wezen waren? *Omnia ſunt Deus: Deus eſt omnia. Creator & creaturæ idem. Ideæ creant & creantur. Deus ideo dicitur finis omnium, quod omnia re-*

(g) Ad lib. 1. Thomæ contra Gentil. c. 17. f. 23. ed. Lugd. A. 1586. *Thomaſ. ib. p.* 200. (h) *Zie Prateolus in Elencho hæreſium, in voce* Almaricus, *p. m.* 23. Hy zegt dat, naar 't gevoelen van zommige Schryvers, deezen ketter en zyne aanhangers levendig verbrandt wierden.

reversura sunt in ipsum, ut in Deo immutabiliter conquiescant, & unum individuum atque incommutabile permanebunt. Et sicut alterius naturæ non est Abraham, alterius Isaac, sed unius atque ejusdem: sic dixit omnia esse unum, & omnia esse Deum. Dixit enim, Deum esse essentiam omnium (i) *creaturarum.* Dat is; *Alle dingen zyn Godt: Godt is alles. De Schepper en het schepzel zyn het zelve. De denkbeelden scheppen, en worden geschapen. Godt word daarom gezegt het einde van alle dingen te zyn, om dat alle dingen in hem zullen wederkeeren, op dat ze in Godt onveranderlyk rusten mogen, en zy alle een eenige ondeelige, en onwisselbaar blyven. En gelyk Abraham van geen andere natuur is dan Isaak, maar een en de zelve: zoo heeft hy gezegt, dat alles een, en alles Godt is; want hy stelde dat Godt het wezen van alle schepzelen was.* Ik zou niet durven stellen dat Strato, een der * Wandelende Wysgeeren, het zelve gevoelen heeft gehad; want my blykt niet of hy leeraarde, dat het Geheele-al, of de Natuur, een enkelvoudig wezen, en een eenige zelfstandigheit was: dit alleen zie ik, dat hy ze zielloos, en geen ander Godt dan de Natuur stelde.

Nec

* Philosophus peripateticus.

(i) *Hæg. de Almarico Gerson tract. de Concord. Metaph. cum Log. part.* 11. *Oper. alphab.* 20. *lit. N. ex Hostiensi et Odone Tusculano.* Thomasius ubi supra, pag. 200.

Nec audiendus ejus, (Theophrasti) *auditor Strato, is qui Physicus appellatur, qui omnem vim divinam in natura sitam esse censet, quæ causas gignendi, augendi, minuendi habeat, sed careat omni sensu ac figura.* (k) Dat is; *Ook moet Strato, leerling van den zelven* (Theophrastus) *de Natuurkundige genaamt, geen gehoor gegeeven worden, welke wil, dat al de Goddelyke kracht in de Natuur schuilt, die de oorzaaken van voortbrengen, toe- en afneemen in zich heeft, maar alle gevoelen en gedaanten derft.* Gelyk hy met de vezeltjens, en 't ledig ruim van Epikurus spotte, mogt men denken dat hy geen onderscheid tusschen de deelen van 't Geheele al toestont; maar zulks is geen nootzakelyk gevolg. Alleenlyk kan men besluiten, dat zyne stelling het Spinozisdom onvergelykelyk nader byquam, dan 't gevoelen van de vezeltjens, of ondeelbaare stofjens. In de volgende woorden draagt Cicero deszelfs meening breeder voor: (l) *Negas sine Deo posse quicquam, ecce tibi è transverso Lampsacenus Strato, qui det isti Deo immunitatem magni quidem muneris. Sed quam Sacerdotes Deorum vacationem habeant, quanto est æquius habere ipsos Deos? Negat opera Deorum se uti ad Fabri-* can-

(k) *Cicero de Natura Deorum*, *l.* 1. *p. m.* 56.

(l) Academ. quaest. lib. 2. fol. 211. c.

candum mundum. Quæcunque ſint docet omnia effecta eſſe naturæ, nec ut ille qui aſperis, & levibus, & hamatis, uncinatiſque corpuſculis concreta hæc eſſe Democriti non docentis, ſed optantis. Ipſe autem ſingulas mundi partes perſequens, quicquid aut ſit, aut fiat, Naturalibus fieri, aut factum eſſe docet ponderibus, & motibus: ſic ille & Deum opere magno liberat, & me timore. Dat dus, vertaalt, luidt. *Gy zegt dat'er niets zonder Godt kan geſchieden; zie daar recht tegen u over ſtaat Lampſacenus Strato, die dien Godt zekerlyk wel van een groot deel zynes bewinds ontſlaat. Want naardien de Prieſters van de Goden zomtyds ampts-ſtilſtant hebben, hoe veel betamelyker is't dan dat de Goden zelfs zomwylen ledig zyn? Hy loochent dat d'arbeid der Goden tot het maaken van de waereld word beſteedt: Alles wat'er is, leeraart hy, een gewrocht van de Natuur te zyn; maar niet, gelyk een ander ſtelt, dat dit Geheele-al uit ſcherpe, ligte, kromme, en haakachtige ligchaamtjens, t'zamen gegroeit is, daar zommige leedige ruimtens zyn tuſſchen beiden gebleven; dit oordeelt hy droomen, niet van den onderwyzenden, maar wenſchenden Demokritus te zyn. Maar hy, de byzondere deelen der waereld naſpeurende, van't geen'er reeds is, of gebeurd is, wil dat alles geſchied, en geſchied*

is,

is, door natuurlyke gewigten, en beweegingen: en alzoo ontslaat hy Godt van een groot werk, en my van vreeze.

Men heeft zelf reden om te gelooven, dat hy niet leeraarde, gelyk de Vezeldryvers, dat de waereld een nieuw werk, en by geval voortgekomen was; maar dat hy stelde, gelyk de Spinozisten, dat de Natuur haar nootzakelyk, en van alle eeuwigheit heeft voortgebragt. De volgende woorden van Plutarchus beteekenen, naar ik meen, indien ze behoorlyk worden verklaart, dat de Natuur alle dingen van zich zelf, en zonder kennisse heeft gemaakt, en niet dat haare werken door een onzeker geval begonnen zyn. (m) Τελευτῶν τὸν κόσμον αὐτὸν οὐ ζῶον εἶναι τὸ δὲ κατὰ φύσιν ἕπεσθαι τῷ κατὰ τύχην, ἀρχὴν γὰρ ἐνδιδόναι τὸ αὐτόματον, εἶτα οὕτω περαίνεσθαι τῶν φυσικῶν παθῶν ἕκαστον. *Deniquæ mundum ipsum animal esse, negat* (Strato) *vultque naturam sequi temerarios fortunæ impetus, initium enim rebus dare spontaneam quandam naturæ vim, & sic deinceps ab eadem natura physicis motibus imponi finem.* Dat is: *Eindelyk ontkent* (Strato) *dat de waereld zelf een dier is, en hy wil dat de natuur de losse driften van het geval volgt; vermids het beginsel aan de dingen een zekere vrywillige kracht van de natuur geeft,* en

(m) *Plutarchus adversus Colotem. p.* 1115. *B.*

en dat alzoo daar na, van de zelve natuur, door natuurlyke beweegingen, het einde bepaalt word. Deeze (Latynſche) vertaling (n) is beeter dan de Franſche van Amiot, en de Latynſche van Xylander: evenwel ſteekt'er iets in, dat met de gedachte, welke men van 't gevoelen van deezen vermaarden Wysgeer, de grootſte van alle de (o) Wandelaars, moet maaken, niet overeenkoomt. De woorden *temerarii fortunæ impetus*; *de loſſe driften van 't geval*, verwrikken d'evenredigheit van zyn geſtel; en wy zien dat Laktantius zyn gevoelen van dat van d'Epikuriſten onderſcheidt, nadien hy'er 't loſſe geval van afzondert: *Qui nolunt*, zegt hy, (p) *divina providentia factum eſſe mundum, aut principiis inter ſe temere coëuntibus dicunt eſſe concretum, aut repente natura extitiſſe. Natura verò (ut ait Straton) habere in ſe vim gignendi, & vivendi, ſed eam nec ſenſum habere ullum, nec figuram: ut intelligamus, omnia quaſi ſua ſponte eſſe generata, nullo artifice, nec aucthore. Utrumque vanum, & impoſſible.* De woorden van Laktantius koo-

(n) *Ik heb dezelve gevonden in Leſcaloperus*, Commentar. in Cicer. de natura Deorum, l. 1. p. 58. *maar heb'er* enim *aan* res initum *bygevoegt.* (o) Τῶν ἄλλων Περιπατητικῶν ὁ κορυφαιότατος Στράτων Peripateticorum reliquorum ſummus Strato. *Plutarch. ubi ſupra.* (p) *Lactant. de ira Dei, cap. 10. p. m. 533.*

koomen, vertaalt, hier op uit. *Daar zyn'er die niet willen, dat de waereld door de Goddelyke voorzienigheit is gemaakt; maar die ſtellen, dat dezelve is t'zamengegroeit uit beginſſelen, ſlechts by geval aan malkanderen gezet, of ſchielyk door de Natuur voortgekoomen. Wyders dat de Natuur (gelyk Strato ſtelt) in zich waarlyk een kracht van voortbrengen, en van leven, maar geen gevoel noch gedaante heeft: op dat wy verſtaan mogen, dat alle dingen als van zich zelfs, buiten toedoen van eenig Werkmeeſter, of Maker, zyn voortgeteelt. Dat beide ydel en onmogelyk is.* Merk aan dat Seneka (q) het leerſtuk van Plato, en dat van Strato als twee tegenſtrydige uiterſten heeft geſtelt: de een leeraarde dat Godt geen ligchaam, en de ander dat hy geen ziel had.

Het leerſtuk van de ziel der waereld, zoo gemeen onder de Ouden, en 't voornaamſte gedeelte van de leeringen der Stoïcynen, is in den grond het zelve met dat van Spinoza. Zulks zou te klaarder blyken, indien het door wiskonſtige Schryvers verklaart was: maar gelyk de ſchriften, daar het zelve in voorkoomt, meer op den leeſt der redenryk-

(q) Ego feram aut Platonem aut Peripateticum Stratonem, alter fecit Deum ſine corpore, alter ſine animo? *Seneca in libro contra ſuperſtitiones, apud Auguſtin. de Civitat. Dei, lib. 6. cap. 10.*

rykkonſt, dan van het onderwyzend beleed, zyn geſchoeit; en dat Spinoza, in tegendeel, zich aan ſtipte uitdrukkingen heeft gebonden, zonder leenſpreuken, of oneigentlyke woorden, die ons zoo meenigmaal van de nette denkbeelden eener leere berooven, te gebruiken, zoo koomt het hier van daan, dat wy verſcheide hoofdverſchillen tuſſchen zyn gevoelen, en dat van de ziel der waereld vinden. Die geenen, welke zouden willen beweeren, dat het Spinoziſdom beter aan malkanderen hangt, moeten ook toeſtaan dat het op verre na zoo rechtzinnig niet is; want de Stoïcynen ontnamen Godt de Voorzienigheit niet; zy vereenigden in hem de kenniſſe van alle dingen; daar Spinoza Godt maar een verdeelde, en een zeer nauw bepaalde kenniſſe toeſchryft. Lees eens deeze woorden van Seneka, (r) *Eundem, quem nos Jovem, intelligunt, cuſtodem rectoremque univerſi, animum ac ſpiritum, mundani hujus operis dominum & artificem, cui nomen omne convenit. Vis illum fatum*

(r) *Seneca Quæſt. natur. lib. 2. c. 45. Zie hem* ook in den 29. *brief p. m.* 381, *alwaar hy zegt.* Quid eſt autem, cur non exiſtimes in eo divini aliquid exiſtere, qui Dei pars eſt? Totum hoc quo continemur, & unum eſt, & Deus: & ſocii ejus ſumus & membra. *Maar waarom acht gy niet dat'er in hem, die een deel van Godt is, iets goddelyks woont? Dit geheel, daar in wy beſloten zyn, is niets dan een, namelyk Godt; en wy zyn zyne gezellen en leden.*

tum vocare? non errabis. Hic eſt, ex quo ſuſpenſa ſunt omnia, cauſa cauſſarum. Vis illum providentiam dicere? recte dices. Eſt enim cujus conſilio huic mundo providetur, ut inconcuſſus eat, & actus ſuos explicet. Vis illum naturam vocare? non peccabis. Eſt enim, ex quo nata ſunt omnia, cujus ſpiritu vivimus. Vis illum vocare mundum? non falleris. Ipſe enim eſt, totum quod vides, totus ſuis partibus inditus, & ſe ſuſtinens vi ſua. Dat, naar Glazemakers vertaling, pag. 95. in Seneka van de Natuurlyke oorzaaken, dus luidt. *Zy hebben een zelfden Jupiter, als wy gekent. Zy hebben hem voor den Bewaarder en* Beſtierder *van 't Heel-al, voor de ziel en geeſt, en voor den Heer en Werkmeeſter van dit werk des waerelts gehouden, aan de welk alle namen paſſen. Wilt gy hem Nootlot noemen? gy zult niet dolen. Hy is de geen, van de welk alle dingen afhangen; en d'oorzaak aller oorzaken. Wilt gy hem Voorzorg noemen? gy zult recht ſpreken: want hy is de geen, door welks berading deze waerelt verzorgt en verzien word, om onbewogen voort te gaan, en zyn werken uit te voeren. Wilt gy hem Natuur noemen? gy zult niet zondigen: want hy is de geen, uit de welk alle dingen geboren zyn, en door welks geeſt wy leven. Wilt gy hem Waerelt noemen? gy zult niet bedrogen zyn: want hy is al't geen,*

geen, dat gy ziet, geheel in zyn deelen ingeſloten, en onderhoud zich door zyn eigen kracht. Lees ook 't geſprek van Kato, in 't 9. boek van Farſalie, en let voornamelyk op deeze drie vaerzen.

Eſtne (s) *Dei ſedes niſi terra, & pontus, & aër,*
Et cœlum & virtus? Superos quid quærimus ultra?
Juppiter eſt quodcunque vides, quocunque moveris.

Dat hier op uitkoomt:

Heeft Godt zyn woonplaats maar op d'aarde, in zee en lucht,
Den hemel, en de deugd? waarom dan onze zucht
Noch verder uitgeſtrekt, om 't Godendom te zoeken?
Jupyn is 't waar ge u wendt, of ziet in allen hoeken.

Ik zal in 't voorbygaan eene ongerymtheit aanteekenen, van de geenen, die de leere van de ziel der waereld ſtaande houden. Zy zeggen dat al de zielen van de menſchen en beeſten, deeltjens van de ziel der waereld

(s) *Lucan. Pharſal. lib. 9. v. 578.*

reld zyn, die met hun geheel door de dood van 't ligchaam vereenigt worden; en om ons dit te doen verstaan, vergelyken ze de dieren by vlesschen met water gevult, die in de zee dryven. Indien deeze vlesschen braken, zou haar water zich met zyn geheel vereenigen; dit, zeggen ze, koomt de byzondere zielen over, wanneer de dood de werktuigen verbreekt, waar in ze besloten waren. Zommigen zeggen zelfs, dat de verrukkingen, de droomen, de sterke bespiegelingen 's menschen ziel aan de ziel van de waereld vereenigt, en dat dit de oorzaak is, waarom men het toekoomstige raadt, wanneer men afbeeldzels van de * Stiprekenkonst maakt. De valschheit van de vergelyking is ligtelyk te zien. (t) De stoffe van de dryvende vlesschen in de zee, is een schutzel, 't welk belet dat het water der zee

* Geomantia.

(t) *Nihil hic attingo de arte illa prophetica deque Geomantia, quibus ipse Fluddus quamplurimum tribuit. Etsi enim Mens cogitando sic in seipsam colligi, ac veluti abstrahi possit, ut humanas res contempletur velut è quadam specula: attamen quod illa possit, quandiu hoc mortali circumvestitur corpore, ita uniri animæ mundanæ, ut sicut illa omnia cognoscit, ita ipsa particeps fiat cognitionis hujusmodi: quod illa item in hac extasi digitos regat ad exprimenda varia punctula, ex quibus effectus sive arbitrarios, sive fortuitos colligere liceat; hoc aut longe fallor, aut fabulam sapit.* Gassendus in examine *Philosoph. Fluddanæ n.* 29. *Operum* 10. 3. *p.* 247.

Dat

zee het water niet raakt, waar meede zy gevult zyn; maar indien'er een ziel van de waereld ware, zoude zy in alle de deelen van 't Geheele-al zyn verſpreidt, en overzulks kon niets de vereeniging van elke ziel met haar geheel verhinderen; noch de dood geen middel van haare wedervereeniging zyn. Ik zal hier een lang uittrekzel van den Heer Bernier invoegen, waar uit men zal zien, dat het Spinoziſdom niet anders dan een byzondere wyze van 't verklaaren eenes leerſtuks is, dat in Indiën zeer in zwang gaat.

* ,, De leering van veele oude Wysgeeren,

Dat is:

Ik raak hier niets aan van die konſt van voorwikking, en waarzegging, aan welke Flud zelf zeer veel toegeſchreven heeft. Want alhoewel de ziel met denken zoo in zig zelve t'zamen getrokken, en als weggerukt kan worden, dat zy de menſchelyke dingen als van een wachttoren beſchouwt: maar nochtans dat dezelve, zoo lang zy met dit ſterffelyk lichhaam omkleed is, zoo kan vereenigt worden met de ziel van de waerelt, dat gelyk de eerſte alle dingen kent, de laatſte alzoo deelagtig word aan de kenniſſe van die zelve zaaken: dat die insgelyx in deze verrukking de vingeren regeeren kan, om verſcheide ſtipjes uyt te drukken, uyt dewelke men de uytwerkzels, die met voordacht, of by toeval gebeuren, beſluyten kan. Daar in, of bedriege ik my geweldig, of het gelykt een verdichtzel.

* *Bernier ſuite des Memoires ſur l'Empire du Grand Mogol, p. 202. & ſuiv. edit. de Holland.*

„nopende deeze groote ziel van de waereld,
„waar van zy willen dat onze zielen, en die van
„de dieren gedeelten zyn, is u t'over bekent.
„Indien wy Plato en Ariſtoteles wel in den
„grond inzien, zullen we mogelyk vinden
„dat zy deeze gedachte gevoedt hebben. Dit
„is gelyk de algemeene leere van de Pendets,
„Indiaanſche Heidenen; en 't is deeze zelve
„leere, die noch hedendaags de geheimkun-
„de der Soufys, en van 't grootſte deel van
„de Geletterden in Perſien is, en die men in
„zulke hoogdravende en nadrukkelyke Per-
„ſiaanſche vaerſſen, in hunne *Goultchen-raz*, of
„*Bloemhof der Verborgentheden* vind verklaart:
„gelyk ook dit de leere van Flud is geweeſt,
„door onzen grooten Gaſſendus zoo geleer-
„delyk wederlegt, en die, alwaar onze meeſte
„Stofſcheiders zich in verliezen. Nu die Ge-
„heimkundige, of Indiaanſche Pendets, daar
„ik van wil melden, dryven de ongerymt-
„heit veel verder dan alle deeze Wysgeeren,
„en willen dat Godt, of dit opperſte Wezen,
„dat zy *Achar* noemen, onbeweeglyk, on-
„veranderlyk, niet alleen de zielen uit zyn
„eige zelfſtandigheit heeft voortgebragt, of
„gehaalt; maar in 't algemeen zelf, al wat'er
„ſtoffelyk en ligchamelyk in 't Geheele-al is;
„en dat deeze voortbrenging niet enkelyk zy
„geſchied, naar de wyze van uitwerkende
oor-

„oorzaaken, maar eveneens als een Spinne-„kop, die een webbe voortbrengt dat ze uit „haaren navel haalt, en, wanneer ze wil, „weêr intrekt. De ſchepping is derhalven „niet anders, zeggen, deeze ingebeelde Lee-„raars, dan een uittrekking en uitbreiding, „die Godt van zyn eigen zelfſtandigheit doet, „van deeze netten, welke hy als uit zyn eige in-„gewanden haalt; gelyk ook de verbreeking „niet anders dan een herneeming, of weder-„intrekking van deeze Goddelyke zelfſtan-„digheit, van deeze Goddelyke netten in „zichzelven is; zoo dat de jongſte dag van „de waereld, die zy *Maperlé*, of *Pralea* „noemen, op welken zy gelooven dat alles „zal vernietigt worden, niet anders is, dan „een algemeene weder-in-haaling van alle dee-„ze netten, die Godt dus uit zich zelven ge-„trokken hadde. Daar is dan niets wezent-„lyks, noch dadelyks, zeggen ze, van alles wat „wy meinen te zien, te hooren, te rieken, te „ſmaaken, of te gevoelen: deze ganſche waereld „is maar als een droom, en een louter bedrog, „zoo verre als deeze meenigvuldigheit en ver-„ſcheidenheit der dingen, die ons voorkoo-„men, niet anders dan een eenige, en de „zelve zaak zyn, die Godt zelf is; gelyk alle „de verſcheide getallen, die wy hebben, van „tien, twintig, honderd, duizend, en zoo

„ voort, eindelyk niet anders dan de zelve eenig-
„ heden zyn, verfcheidemaal herhaalt. Maar
„ vraag hen eens naar eenige reden van dit ver-
„ dichtzel, of dat ze u verklaaren, hoe dee-
„ zen uitgang en weêr-intrekking der Godde-
„ lyke zelfftandigheit, deeze uitbreiding, en
„ deeze fchynbaare verfcheidenheit gefchiedt;
„ of hoe het weezen kan dat Godt, niet lig-
„ chaamelyk, maar *Biapeh*, en onbederffelyk
„ zynde, gelyk zy toeftaan, nochtans in
„ zoo veele gedeelten, van ligchaamen en zie-
„ len, is verdeelt? zy zullen u nooit dan met
„ fraije gelykeniffen voldoen; dat Godt als
„ een onmeetelyke zee zynde, waar in veele
„ vleffchen vol water dryven, deeze vleffchen,
„ naar welke kant zy ook dreven, altoos in
„ de zelve zee, en in 't zelve water zouden bly-
„ ven; en dat wanneer ze braken, haar water
„ alsdan met zyn geheel, met deeze zee, waar
„ van ze gedeelten waren, zou vereenigt wor-
„ den. Of wel zullen ze u zeggen, dat het
„ met Godt als met het licht geleegen is, dat
„ door 't Geheele- al het zelve is, en niet af-
„ laat zich op honderd verfcheiden wyzen
„ te vertoonen, naar het onderfcheit der
„ voorwerpen daar het op valt, of naar de
„ verfcheide verwen en gedaanten der glazen
„ daar het doorftraalt: zy zullen u nooit
„ anders, zegge ik, dan met deeze en dier-
ge-

„gelyke gelykenissen voldoen, die geen even-
„reedigheit met Godt hebben, en maar strek-
„ken, om wat stof in de oogen van een onwe-
„tend volk te werpen; overzulks heeft men
„niet te wachten, dat ze ooit met eenige bondi-
„ge antwoord zullen voor den dag koomen.
„Zoo men tot hen zegt, dat deeze vlesschen
„waarlyk wel in een * diergelyk water, maar niet
„in het zelve water zouden dryven; en dat het
„door de gansche waereld wel een diergelyk
„licht, maar niet het zelve licht is; en op gely-
„ke wyze veele andere krachtige tegenwerpin-
„gen, die men hen maakt; zy koomen altoos
„weder tot dezelve gelykenissen, tot schoone
„woorden, of, gelyk de Soufys, tot fraaije
„vaerzen van hunne *Goultchenraz*.

(B) [*Zommige willen dat het naamloos Schrift*, ... van 't Recht der Kerkelyken, *van hem geschreven is, enz.*] De heer Dartis, in zyn Dagregister zommige tegenwerpingen inlasschende, tegens (u) een boek van den Heer de la Placette, (voornaam Fransch Leeraar te Koppenhagen, roemruchtig in de Geleerde waereld wegens zoo veele uitstekende Schriften, meest de Zedenkonst betreffende) zegt dat de geenen, die

* Merk aan, dat de Spinozisten niet beter antwoorden, op de onderscheiding, waar meede zy geduurig worden gedrongen, tusschen *het zelve*, en *diergelyk*.

(u) Dat van de gevallen des Gewetens.

oprecht zynde, (x) *'t Kerkelyk aanzien verkleinen, en ter zelver tyd zoo veel te meer het Waereldlyk gezagh verheffen . . . . niet toezien, dat ze hier door in den eersten strik vervallen, die Spinoza, om de deure van zyne godloosheid te openen, gespannen heeft. Deeze gissing is gegrondt op de verscheide jaaren, waar in deezen verderffelyken mensch twee Boeken uitgaf, 't een in 't jaar* 1665, *en 't ander* 1670. *Het eerste draagt tot opschrift* * Lucii Antistii Constantis, de jure Ecclesiasticorum, liber singularis, quo docetur: quodcumque Divini humanique juris Ecclesiasticis tribuitur, vel ipsi sibi tribuunt, hoc aut falsò impièque illis tribui, aut non aliundè quam à suis, hoc est, ejus Reipublicæ sivè Civitatis Prodiis, in qua sunt constituti, accepisse, *Het tweede is zyn* Tractatus Theologico-Politicus; *Dat is*, Staatkundige-Godtgeleerde Verhandeling, (*in de Nederlandsche waereld, wegens de vertolking, t'over bekent,*) dat veel meer *gerucht heeft gemaakt dan het eerste. De schryfwys, en beginsselen van deeze twee Schriften zyn zoo gelykvormig, dat men ze maar met den anderen behoeve te ver-*

* 't Zal niet nodig zyn 't Opschrift van dit Boek hier, vertaalt, by te voegen, dewyl het werk zelf nooit is overgezet, en dus voor den Ontaalkundigen van geen gebruik, terwyl 't oorspronkelyke den Geleerden voldoet.

vergelyken, om ten vollen overreedt te worden dat ze uit dezelve penne zyn gevloeit. Men moet ook slechts het een na 't ander leezen, om te zien dat hy 't recht en 't gezagh der Kerkelyken in 't eerste uit geen andere inzicht heeft uitgekreten, en teffens dat van de Koningen en Overheden opgevyzelt, dan om een brug te leggen voor de godtloosheden, die hy in 't tweede heeft verspreidt.

(C) *D'allergedrochtelykste, d'ongerymste, en d'allerstrydigste onderstelling, tegens de klaarste kenzaaden van 's menschen geest, enz.*] Spinoza stelt voor vast (u); dat'er maar eene Zelfstandigheit in de natuur der dingen is, en dat deeze eenige zelfstandigheit met oneindige toeëigeningen is voorzien, onder anderen, die van de *uitbreiding*, en van de *denking*. Daar op bevestigt hy dan verder, dat alle ligchaamen, in 't Geheele-al, * Wyzigingen zyn van deeze zelfstandigheit, voor zoo veel als dezelve uitbreiding is; en dat, by voorbeeld, de menschelyke zielen, wyzigingen zyn van deeze zelfstandigheit, voor zoo veel ze in denking bestaat: zoo dat Godt, het nootzakelyke wezen, en oneindig volmaakt, wel de oorzaak van alle dingen is die wezentlyk zyn, maar hy verschilt niet van dezelve. Daar is maar een Wezen, en maar eene Natuur,

(u) Zie zyne Zeedekunst. * Modificationes.

tuur, en deeze Natuur brengt in zich zelven, en door een inblyvende daad, alles voort wat den naam van ſchepzelen draagt. Hy is te gelyk de werker, en lyder, d'uitwerkende oorzaak, en 't onderwerp, hy brengt niets voort, dat niet zyn eige wyziging zy. Zie daar een onderſtelling, welke de ophooping van alle uitſpoorigheden, die bedacht konnen worden, te boven gaat. Al het ſchandelykſte, dat de Heidenſche Dichters hebben durven zingen tegens Jupiter, en Venus, koomt niet te pas by het laſterlyk denkbeeld dat Spinoza ons van Godt geeſt: want, ten minſten, ſchreven de Poëten den Goden alle de ſchelmſtukken niet toe die geſchieden, noch alle de gebreeken der waereld; maar, naar 't gevoelen van Spinoza, is'er geen andere werker, noch lyder, dan Godt, in opzicht van al het geene men 't quaad der ſtraffe, en 't quaad der ſchuld noemt, 't natuurlyke, en 't zedelyke quaad. Laat ons, vervolgens, eenige ongerymtheden, van zyn Wysgeerig t'Zamenſtelzel hier aantoonen.

1. Het is onmogelyk dat het Geheele-al een eenige zelfſtandigheit zy, want al wat uitgebreid is heeft nootzakelyk deelen, en al wat deelen heeft is t'zamengeſtelt; en gelyk de deelen van de uitbreiding de eene in de andere niet beſtaan, zoo volgt nootzakelyk, of dat de uitbreiding in 't algemeen geen eene zelf-

ſtan-

ſtandigheit is, of dat elk deel van de uitbreiding een byzondere zelfſtandigheit is, onderſcheiden van alle andere. Nu, naar de ſtelling van Spinoza, is de uitbreiding in 't algemeen de toeëigening van eene zelfſtandigheit. Hy ſtemt toe, met alle andere Wysgeeren, dat de toeëigening van een zelfſtandigheit niet wezentlyk van deeze zelfſtandigheit verſchilt; derhalven moet hy bekennen, dat de uitbreiding in 't algemeen een zelfſtandigheit is: waar uit men beſluiten moet, dat elk deel van de uitbreiding een byzondere zelfſtandigheit zy; 't geen de grondveſten van 't ganſche gebouw dezes Schryvers 't onderſte boven ſmyt. Hy zou niet konnen zeggen, dat de uitbreiding in 't algemeen van Godts zelfſtandigheit onderſcheiden zy, want als hy dit ſtelde, zou hy leeraaren, dat deeze zelfſtandigheit in zich zelven niet uitgebreidt is; zy hadde dan nooit de drie afmeetingen konnen krygen, dan door de zelve te ſcheppen; naardien het zonneklaar blykt, dat de uitbreiding niet kan uitgaan, of uitvloeijen uit een onderwerp dat zelf geen uitbreiding heeft, dan by wyze van ſchepping. Nu Spinoza geloofde niet, dat iets van niet kon gemaakt worden. Het is daarenboven blykelyk, dat eene van natuure onuitgebreidde zelfſtandigheit, nooit het onderwerp van de drie afmeetingen kan worden;

den; want hoe ware het mogelyk haar op een wiskonſtig ſtip te plaatzen? Zy zouden dan zonder een onderwerp beſtaan; zy waaren dan een zelfſtandigheit zoo dat indien deeze Schryver een wezendlyk onderſcheit toeliet, tuſſchen Godts zelfſtandigheit, en d'algemeene uitbreiding, hy genootzaakt zou zyn te zeggen, dat Godt van twee zelfſtandigheden, de eene van de andere onderſcheiden, ware t'zamengeſtelt, te weeten, van zyn uitgebreid, en van zyn onuitgebreid wezen. Zie daar hem dan gedwongen te belyden, dat de uitbreiding en Godt niet anders dan het zelve zyn; en gelyk hy daar nevens beweert, dat'er maar eene zelfſtandigheit in 't Geheele-al is, moet hy ſtellen, dat de uitbreiding een enkelvoudig wezen is, en zoo ver af van alle zamenſtelling als de wiskonſtige ſtippen. Maar ſpot men niet met de waereld, door zulks te willen ſtaande houden? Is dit niet de allerklaarſte denkbeelden te beſtryden die wy in 't verſtand hebben? Is het blykbaarder dat het duizendgetal uit duizend eenheden is t'zamengeſtelt, dan dat een ligchaam van honderd duimen is t'zamengeſtelt van honderd deelen, wezentlyk de eene van de andere onderſcheiden, die elk de uitbreiding van een duim hebben?

Dat men ons hier geen verwyt tegens de in-

inbeelding, en de vooroordeelen der zinnen doe; want de allerverſtaanelykſte, en onſtoffelykſte kundigheden doen ons middagklaar zien, dat'er een zeer wezentlyk onderſcheit tuſſchen de dingen is, waar van de eene een hoedanigheit bezit, die de andere derft. De Schoolleeraars hebben ons gelukkiglyk de merktekens, en onfeilbaare blyken van deeze onderſcheiding aangetoont: wanneer men, zeggen ze, van de eene zaak kan beveſtigen, dat men van de andere niet kan beveſtigen, zyn zy onderſcheiden; de dingen die van malkanderen konnen verdeelt worden, of ten aanzien van den tyd, of van de plaats, zyn onderſcheiden. Deeze merktekens tot de 12 duimen van een voet uitbreiding toepaſſende, zullen we onder hen een waar onderſcheit vinden. Ik kan van den vyfden duim zeggen dat hy aan den zeſden vaſt is, en zulks van den eerſten en tweeden, enz, loochenen. Ik kan den zeſden in de plaats van den twaalfden brengen; derhalven kan hy van den vyfden worden afgezondert. En men lette wel, dat Spinoza niet kan ontkennen dat de merktekens, by de Schoolleeraars gebeezigt, hier toe recht paſſelyk zyn, want het is aan deeze tekenen dat hy bekent, dat de Steenen en Dieren de zelve wyzigheit niet van 't oneindige Wezen zyn. Hy ſtaat dan, zal men my te gemoet voeren

ren, toe, dat'er eenig onderſcheit tuſſchen de dingen is. Zulks moet hy, danks of ondanks, wel doen; want hy was zoo uitzinnig niet om te gelooven, dat'er geen onderſcheit tuſſchen hem en den Jood was, die hem een ſnee in 't aanzigt gaf; noch om te durven ſtellen, dat zyn kamer en bed, in allerlei opzicht, het zelve wezen met den Keizer van China was. Wat zeide hy dan? Gy zult het ſtraks zien: hy leeraarde, dat twee boomen, geen twee deelen van de uitbreiding, maar twee * wyzigingen waren. Men moet verzet ſtaan, dat hy zoo lange jaaren heeft gearbeid om een nieuw † t'Zamenſtel te ſmeeden, daar van een der voornaamſte zuilen ſlechts het gewaant onderſcheid, tuſſchen het woord *deel*, en *wyziging*, moeſte zyn. Heeft hy zich wel eenig voordeel, wegens de verandering van dit woord, konnen belooven? Laat hem, zoo veel hy wil, het woord van *deel* ontwyken; en, naar zyn welgevallen, het woord van *wyziging*, of *wyzigheit* in de plaats ſtellen; wat doet dit ter zaak? Zullen de denkbeelden, die men aan 't woord *deel* vaſthecht, hier door worden uitgewiſcht? zullen zy niet op 't woord *wyziging* worden toegepaſt? zyn de blyken en merktekens van onderſcheit min wezentlyk, en min blykbaar als de ſtoffe in wy-

* Modificationes. † Syſtema.

wyzigingen, dan wanneer ze in deelen word verdeelt? Dit zyn, voorwaar, loutere herſſenſchimmen. Het denkbeeld van de ſtoffe blyft altoos dat van een t'zamengeſtelt wezen, en een t'zamenhooping van veele zelfſtandigheden: het volgende zal'er ons een klaare betooging van uitleeveren.

De wyzigingen zyn wezens, die niet konnen beſtaan zonder de zelfſtandigheid die ze wyzigen, of waar aan ze een byzondere wyze van zyn geeven; overzulks moet de zelfſtandigheid overal gevonden worden daar wyzigingen zyn; zy moet zelf vermeenigvuldigt worden, naar maate dat de ſtrydige, of onovereenkomelyke wyzigingen onder zich vermeenigvuldigen; zoo dat overal daar 5 of 6 deezer wyzigingen zyn, daar ook 5 of 6 zelfſtandigheden zyn. Het is blykbaar, en geen Spinoziſt kan het loochenen, dat het vierkante, en ronde, of kringswyze afbeeldzel in het zelve ſtuk waſch onmogelyk te gelyk kan t'zamen gaan. Daar uit volgt nootzakelyk, dat de zelfſtandigheit door het vierkant afbeeldzel gewyzigt, de zelve zelfſtandigheit niet is, die door 't rond afbeeldzel is gewyzigt. Overzulks, wanneer ik in een kamer een ronde, en een vierkante tafel zie, kan ik beweeren dat de uitbreiding, die het onderwerp van de ronde tafel is, een zelfſtan-

digheit is verscheiden van de uitbreiding die het onderwerp van de andere tafel is ; want anders ware het zeker , dat het vierkant , en het rond afbeeldzel, op den zelven tyd , in een en het zelfde onderwerp zouden gevonden worden; dat onmogelyk is. Het yzer en 't water, de wyn en 't hout zyn onovereenkomelyk ; zy vereischen derhalven onderwerpen die in getal zyn onderscheiden. Het onderste end van een paal , in een stroom geheit , is de zelve wyziging niet als het andere end : dit is met aarde omzet , daar het ander door 't water word omstroomt ; zy ontfangen dan twee tegenstrydige toeëigeningen , van 't water omringt , en niet van 't water omringt te zyn ; dienvolgens moet het onderwerp , dat zy wyzigen , gewisselyk twee zelfstandighe-den zyn ; want een eenige zelfstandigheit kan niet te gelyk gewyzigt worden door een toeval met water omstroomt, en door een toeval dat niet met water is omstroomt. Dit toont onwederspreekelyk, dat de uitbreiding uit zoo veele onderscheidene zelfstandigheden, als wyzigingen , is t'zamengestelt.

II. Indien het ongerymt is Godt als uitgebreid te stellen , om dat men hem dus zyne Eenvoudigheit beneemt, en hem van oneindige deelen t'zamenstelt ; wat zullen we zeggen, wanneer wy denken , dat hy diervoegen tot

tot den ſtaat van de ſtoffe word gebragt, het alleronwaardigſte van alle wezens, en dat geene, 't welk byna alle oude Wysgeeren onmiddelyk boven het *niet* hebben geſtelt? Die *ſtoffe* noemt, zegt hier meede, het Tooneel van allerlei veranderingen, het Vechtperk aller ſtrydige oorzaaken, het Onderwerp van alle bederffeniſſen, en voorttee-lingen, met een woord, het Wezen, welkers aart 't alleronovereenkomelykſt met de onveranderlykheit van Godt is. De Spinoziſten houden echter ſtaande, dat zy geene verdeeling is onderhavig; maar zy beweeren zulks door de allerbeuzelachtigſte, en koutſte haairkloving die'er kan bedacht worden. Zy geeven dan voor, dat, op dat de ſtoffe verdeelt wierde, eene van de deelen van d'andere zou moeten geſcheiden worden door ledige ruimten; dat nooit geſchiedt. 't Is zeker dat dit een ongerymde, en onwaarachtige beſchryving van de verdeeling is. Wy zyn zoo dadelyk van onze vrienden afgeſcheiden, wanneer de tuſſchenſtant, die ons ſcheid, met andere menſchen, op een ry naaſt malkanderen ſtaande, is beſlagen, dan of zy met aarde was gevult. Men keert dan, en de denkbeelden, en de taal om, wanneer men ſtelt, dat de ſtoffe in aſſche en rook verandert, geen verdeeling lyd. Maar wat zouden ze win-

nen, indien wy van 't voordeel afſtonden, dat ons hunne valſche beſchryving van het Deelbaare geeft? Zouden ons geen genoegzaame bewyzen van de veranderlykheit, en bederffenis van den Spinoziaanſchen Godt overſchieten? Alle menſchen hebben een klaar denkbeeld van 't Onveranderlyke; zy verſtaan door dat woord een wezen, dat nooit iet nieuws aanwint; dat nimmer verlieſt 't geen het eenmaal heeſt; dat altyd het zelve is, ten aanzien van zyne zelfſtandigheit, en van zyne wyzen van zyn. De klaarheit van dit denkbeeld maakt dat men heel onderſcheidentlyk bevat, wat een veranderlyk, of wiſſelvallig wezen is; namelyk niet alleen een natuur waar van de wezentlykheit kan beginnen en eindigen; maar ook, die altoos, ten aanzien van zyne zelfſtandigheit, beſtaande, verſcheide wyzigingen, d'een na d'ander, kan verkrygen, en de toevallen of gedaanten verliezen, die zy zomwylen gehad heeft. Alle oude Wysgeeren hebben bekent, dat dit geduurig vervolg van voortteelingen en bederffeniſſen, die men in de waereld ziet, geen gedeelte van de ſtoffe voortbrengt noch vernietigt; en daar koomt het van daan dat ze ſtelden, dat de ſtoffe, ten aanzien van zyne zelfſtandigheit, *onteelbaar* en *onbederffelyk* was, alhoewel zy het onderwerp van alle voortteelingen,

en

en van alle bederffenissen is. De zelve stoffe die op deezen tyd vuur is, was te vooren hout; alle haare wezentlyke eigenschappen blyven de zelve, onder de gedaante van hout, en van vuur; zy verliest, noch verkrygt derhalven niet dan toevalligheden, en wyzen van zyn, wanneer het hout in vuur, 't brood in vleesch, 't vleesch in aarde, enz. word verandert. De stoffe is ondertusschen het allertastelykste en klaarste voorbeeld, dat van een wisselvallig wezen, en 't geene dadelyk allerlei veranderingen, en innerlyke verwisselingen onderhavig is, kan gegeeven worden. Ik zegge innerlyke, want de verscheide gedaanten, onder welke zy bestaat, zyn niet gelyk de verscheidenheit der kleeiaadjen, onder welke de Tooneelspeelers op het schouwburg verschynen. Het ligchaam van deeze Tooneelspeelers kan bestaan zonder eenigerhande verandering, of verscheide aandoening, onder duizentderlei slach van kleedingen; het laken en lynwaat, de zyde en 't gout vereenigen zich niet met den geenen die het draagt; het blyven altyd vremde ligchaamen, en uiterlyke verciersselen: maar de gedaanten, in de stoffe voortgebragt, zyn met haar inwendiglyk en doordringentlyk vereenigt; het is haar inhangend onderwerp, en, naar de gronden der gezonde Wysgeerte, is'er geen ander onderscheit

tusschen haar en de stoffe, dan die tusschen de wyzen, en de gewyzigde zaak is. Waar uit volgt, dat de Godt der Spinozisten een dadelyke veranderende natuur is, gedurigelyk verscheide staaten, inwendiglyk en wezentlyk de eene van d'andere onderscheiden, onderworpen. Hy is dan het oneindige volmaakte wezen niet, * *waar in geen de minste verandering, noch schaduwe van omkeeringe is.* En merk aan, dat de Proteus van de Dichters, hunne Thetis, en Vertumnes, de afschetzingen en voorbeelden der onstantvastigheit, en de grondvest der (a) Byspreuken, die de alleruitsporigste ongestadigheit van 's menschen hert te kennen gaven, zouden on- ver-

* Jacob. 1. 17.

(a) *Quo teneam vultus mutantem Protea nodo?*
Horat. Epist. 1. lib. 1.
Dat is:

Wat keten, of band, is ergens zoo sterk te vinden,
Om zulk een wisselbaaren Proteus te binden?

—— —— —— *Sæpe notatus*
Cum tribus annellis, modo læva Priscus inani,
Vixit inæqualis, clavum ut mutaret in horas:
Ædibus ex magnis subito se conderet, unde
Mundior exiret vix libertinus honeste.
Jam mœchus Romæ, jam mallet doctus Athenis
Vivere: Vertumnis, quotquot sunt, natus iniquis.
Idem Sat. 7. lib. 2. v. 8.

Dat, volgens de Fransche vertaaling van den Heer Dacier, hier op uitkoomt:

By voorbeeld, Priscus was zoo ongelyk in zyn gansche levensbestier, dat men hem dan eens drie ringen zag

veranderlyke Goden zyn geweeſt, indien de Godt der Spinoziſten onveranderlyk ware; want nooit gaf men voor dat hen een verandering van zelfſtandigheit overquam, maar alleen van nieuwe wyzigheden. Zoo eenig Lezer graag op een tuſſchen-gerecht is, hy leeze deeze Vaerzen van Virgilius, nopende Proteus;

Verum, ubi correptum manibus, vincliſque tenebis,
Tum variæ illudent ſpecies, atque ora ferarum:
Fiet enim ſubito ſus horridus, atraque tigris,
Squamoſuſque draco, & fulvâ cervice leæna:
Aut acrem flammæ ſonitum dabit, atque ita vinclis,
Excidet: aut in aquas tenues dilapſus abibit.
Sed, quanto ille magis formas ſe vertet in omnes,
Tanto, nate, magis contende tenacia vincla:
Donec talis erit mutato corpore, qualem
Videris, incepto tegeret cùm lumina ſomno.

zag aan hebben, en een oogenblik daar na had hy'er niet een. Hy deed twintigmaal 's daags den Raadsheerlyken mantel om. Op een ſprong verliet hy zyn huis, om in een gat te kruipen, daar een Gevrydde ſlaaf, die eer in 't lyf had, zich zou geſchaamt hebben uit te koomen. Den eenen dag wenſchte hy zyn leven te Rome, daar d'ongebondenheit en vuiligheit heerſcht, te verſlyten, en 's anderendaags wilde hy wel te Athene zyn geweeſt, dat hy als de zitplaats van de wetenſchappen, en wysheit verhefte. Eindelyk is'er nooit eenig menſch gebooren, die, gelyk hy, alle de razernyen van de Vertumnes, *van deeze Goden, die 't opperbewind over de wiſſelvalligheit hebben*, is onderhavig geweeſt.

't welk, naar de vertaling van Vondel, op 't Nederduitsch dus klinkt, in Virgilius Landgedichten, pag. 125.

— — — Maar als gy hem nu vast
In uwen schoot beknelt, dan zal die looze gast
U in verscheiden vorm en schim van veele dieren
Beguichlen, zich gezwint in 't everzwyn, dat vieren
Uit oog en tanden schiet, in 't schubbig draakevel,
Geelachtig tyger, en leeuwinne, ros en fel,
Verandren, of zoo luid gelyk een fakkel kraaken,
En zoo uit uwen strik ontglippen en geraaken,
Of, smiltende in een bron, u druppen door de hant,
Maar nu, myn zoon, hoe hy zich meer en meer vermant
In veele vormen en gedaanten te verzetten,
Zoo veel te styver hou hem vast in uwe netten,
Tot dat zyn ligchaam die gedaante, en 't wezen draagt,
Waar inne gy hem eerst in slaap gevallen zaagt.

Van Thetis zingt Ovidius in zyne Herschepping, naar des zelven Dichters vertaaling, het XI. boek, pag. 341. aldus:

O Tetis, dikwyl quaamt ge op een Dolfyn gereden,
Getoomt met uwe hand. hier greep u Peleus vast,
Toen gy al droomende laagt van den slaap verrast:
En als ge aan zyn verzoek u geenerwys wou keeren,
Zocht hy omhelzende u te schenden en schoffeeren:
En hadtge u niet vermomt in veelerhanden slagh
Van vormen, als gy pleegt, geen aanzien noch ontzagh
Kon u beschutten: hy waar tot zyn wit gekoomen.
Dan scheent ge een vogel: in dien schyn wert gy genomen.
Dan scheent ge een dikken boom. hier hing held
Peleus aan.
Gy scheent ten derdemaal, om u van hem t'ontslaan,
Een wreede tygerin. toen schonk hy aan de stranden

Den

Den zeegoôn offerwyn, en vee en offerhanden,
En wierookgeuren. hier riep Proteus uit den vloet:
O zoon van Eakus, ô Peleus hou ſlechts moedt.
Gy zult noch eindelyk uw liefſte Tetis trouwen.
Pas haar aan 't ſtranthol, daar zy ſlaapt, eens vaſt te houwen;
En werpt een taajen ſtrik om haaren blanken hals.
Ontzie geenzins, ſchoon zy in hondert vormen valſch
En liſtig zich verkeer', maar houze vaſt gegreepen,
Zy ſchyne ook wat ze wil, belemmert en geneepen.
Ontſlaze geenerwys, tot dat ze weer in 't end
Haar eerſte wezen kryg', waar in zy blyft bekent.
Aldus ſprak Proteus uit de baaren, en dook neder,
En ſloot het water, na dees huuwlyksſpelling, weder.
De zon hing over met den wagen, rydens moe,
En daalde neder naar de zee van Spanje toe,
Als Tetis uit der zee in haar ſpelonk ging ruſten:
Terſtont greep Peleus, heet van minne en huuwlyks-luſten,
De blanke Tetis heuſch en minzaam in den arm.
Zy trok veel vormen aan, en voelende zich warm,
En zacht gegreepen, wou zich worſtelende ontwringen.
Toen zuchte ze noch eens, en ſprak, ik laatme dwingen.
Gy wint niet zonder Godt. toen was zy Tetis weer.

De zelve Dichter ſpreekt van Vertumnus, in het XIV boek, van de gemelde vertolking pag. 454, op deeze wyze:

— — — Maar in het vierig minnen
Ging een Vertumnus al de Vryers, die hun zinnen
Op deeze ſtelden en aanhielen, ver voorby,
In 't vryen echter niet gelukkiger dan zy.
Hoe dikwils torſte hy een korf met korenaeren,
Gelyk een mayer, in het bloejenſt' van zyn jaeren,
Van ieder aangezien? hoe dikwyl ſcheen hy moy
Om 't hooft bevlochten met een krans van 't verſche hoy,

Als een die gras, op 't velt gemaeit, had helpen harken?
Hoe dikwyl droeg dees knaap den dryfstok, met een sterken
En ruigen arm? gewis men zoude zweeren dat
Dees zweetende ossen uit den ploeg gespannen hadt.
Hy, met zyn snoeimes, scheen op boomgaartooft te passen,
Of een wyngaerdenier, daar muskadellen wassen.
Met eene ladder op den nek, zoo kloek als vroom,
Scheen 't of hy weelig ooft wou plukken van den boom.
Hy scheen een krygsman met den degen, trots te moede,
Een visscher met zyn aas en bevende angelroede.
Ook kreeg hy dikwyl door veranderen van gestalt,
Een vryen toegang tot de maaght, die hem gevalt
Om haere schoonheit. hy ging, leunende voor over
Op eenen stok, en met zyn bonte muts door lover
En gras, gelyk een out en grys gerimpelt wyf,
In haeren schoonen hof, en stont verbaast stokstyf
En sprak, verwondert om al d'appels, die hier blozen.

(Wy hebben deeze vertaalde vaerzen hier wat breeder ingelascht, zoo tot uitspanning van den lezer in deeze overnatuurkundige stoffen, wat schraal in haare verhandeling; als om dat ze, van den Schryver aangetrokken, wonderlyk tot zyn oogmerk dienen, en de eindelooze veranderlykheit van den Spinoziaanschen Godt, met levendige trekken, vertoonen. Men zie hier verder over *Propertius lib.* 4. *El.* 2.)

III. Wy zullen noch gedrochtelyker ongerymtheden zien, wanneer wy den Godt van Spinoza als het onderwerp van alle de wy-

zi-

zigingen der gedachte bemerken. Dit is vooraf een groote zwarigheit, om de Uitbreiding en de Denking in een eenige zelfſtandigheit te vervangen; want het betreft hier niet ſlechts een t'zamenſmelting, als van de bergſtoffen, of een vermenging, als van water en wyn: zulks vereiſcht niet anders dan de (b) byſtelling: maar de t'zamenvereeniging van de denking en uitbreiding moet een (c) vereenzelving zyn; de zwaarte en d'uitbreiding zyn twee vereenzelvigde eigenſchappen met de zelfſtandigheit: zy zyn dan onder zich vereenzelvigt, door den grondſtelligen en wezentlyken regel van de menſchelyke redenkaveling; (d) *die de zelve in een derde zyn, zyn ook de zelve onder zich.* Ik houde zeker, dat, indien Spinoza zoodanig een verwarring in de leer van een andere Gezintheit had gevonden, hy ze onwaardig voor zyn onderzoek hadde geoordeelt; maar hy heeft zulks in zyn eige zaak ligtelyk konnen verdouwen: zoo vaſt gaat het dat die geenen, welke 't allerſmadelykſt de gedachten van hunnen naaſten doorſtryken, t'allergedoogzaamſt ontrent hun zelven zyn. Hy ſpotte ontwyfelbaar met het leerſtuk der Drieëenigheit, en was verwondert hoe een oneindig getal menſchen durfden reppen

pen

(b) *Juxtapoſitio.* (c) *Identitas.* (d) *Qui ſunt idem in uno tertio, ſunt idem inter ſe.*

pen van een Natuur door drie Bestaanlykheden bepaalt; hy die, om eigentlyk te spreeken, aan het Goddelyke wezen zoo veel Persoonen toeschryft als'er menschen op de aarde zyn. Hy zag die geenen voor uitzinnigen aan, die de (e) Verzelfstandiging stellen, en zeggen dat een mensch kan te gelyk op veele plaatzen zyn, te Parys leeven, te Rome dood zyn, enz; hy die beweert, dat de eenige en ondeelbaare uitgebreide zelfstandigheit, te gelyk over al is, hier kout, elders heet, hier droevig, ergens anders bly, enz. Dit alleen in 't voorby gaan: maar let met aandacht op 't geene ik nu zeggen zal. Indien'er iets zekers en onbetwistbaar in de menschelyke kundigheden is, is het dit voorstel; *Opposita sunt quæ neque de se invicem, neque de eodem tertio secundum idem, ad idem, eodem modo atque tempore vere affirmari possunt.* Dat is: *Het zyn tegengestelde dingen, die niet van malkanderen over en weder, noch van een zelve derde volgens het zelve, op de zelve wyze en tyden konnen bevestigt worden*; by voorbeeld, men kan niet zeggen zonder liegen; *Pieter vaart heel wel, Pieter is heel krank*; *hy loochent dat, en hy bevestigt dat*: wel verstaande, dat de woorden altoos het zelve opzicht, en de zelve zin hebben. De Spinozisten vernielen dit denkbeeld, en vervál-

(e) *Transubstantiatio.*

valſchen het zoodanig, dat men niet meer weet, van waar zy het kenteken der waarheit konnen afleiden; want zoo dusdanige voorſtellingen valſch waren, zyn'er geene, daar voor men als waarachtige kan inſtaan. Men heeft zich dan van een zintwiſting met hen niets te belooven; want indien ze onbeſchaamt genoeg zyn om dit te loochenen, konnen alle andere redenen, die men mogt bybrengen, van hen gewraakt worden. Laat ons nu toonen dat deeze gemeene kundigheit t'eenemaal valſch in hun t'Zamenſtel is; en vooraf tot eenen onbetwiſtbaaren grondregel ſtellen, dat alle benamingen, die men aan een onderwerp geeft, om aan te wyzen, of het geene het doet; of het geene het lyd, eigentlyk en natuurkundiglyk tot zyne zelfſtandigheit, en niet tot zyne toevallen behooren. Wanneer we zeggen, het yzer is hart, het yzer is zwaar, het zinkt in 't water, het klooft het hout; willen we daar meede niet uitdrukken, dat zyne hardigheit hart, zyne zwaarheit zwaar, enz is, dit waare een heel onhebbelyke ontaal; wy willen dan zeggen, dat zyne uitgebreide zelfſtandigheit, welke het yzer t'zamenſtelt, weêrbarſtig is, dat de zelve weegt, onder water zinkt, en 't hout klieft. Van gelyken, wanneer we zeggen, dat een menſch loochent,

bevestigt, toornig word, vleit, pryst, enz, brengen wy alle die toeëigeningen op de zelfstandigheit van zyn ziel over, en niet op zyne gedachten, voor zoo veel zy toevallen, of wyzigingen zyn. Indien het dan waar was, gelyk Spinoza waant, dat de menschen wyzigingen van Godt waren, zoude men valschelyk spreeken, wanneer men zeide, Pieter loochent dit, hy wil dat, hy bevestigt die zaak, want wezentlyk en uitwerkelyk is 't, naar dit gevoelen, Godt die loochent, die wil, die bevestigt; en, by gevolg, alle de afnoemingen, die uit de gedachten van alle menschen ontstaan, vallen eigentlyk en natuurkundiglyk op de zelfstandigheit van Godt. Waar uit volgt, dat Godt de zelve dingen haat en bemint, loochent en bevestigt op den zelven tyt; en dat de grondregel, boven bygebragt, nopende de tegenstrydige benaamingen, naar alle de vereischte voorwaarden, valsch zy: want men kan niet ontkennen, dat, volgens alle deeze bedingen, in hunne volle strengheit genomen, zekere menschen beminnen en bevestigen, dat andere menschen haaten en loochenen. Laat ons verder gaan; de tegenzeggelyke woorden, *willen en niet willen*, behooren, naar alle deeze gestelde voorwaarden, op den zelven tyd aan verscheide menschen; zy moeten

ten dan in 't Geſtel van Spinoza tot deeze eenige en ondeelbaare Zelfſtandigheit behooren, die hy Godt noemt. 't Is Godt dan die op den zelven tyd de daad vormt van willen, en die de zelve niet vormt ten aanzien van 't zelve voorwerp. Men beveſtigt derhalven van hem twee tegenſtrydige benaamingen * 't geen de omkeering van d'eerſte beginſſelen der Overnatuurkunde is. Ik weet wel dat men in de twiſtredeningen van de Verzelfſtandiging zich van een haarklovery dient, die de Spinoziſten hier zoude konnen te baat koomen. Men zegt dat indien Pieter te Rome een ding wilde, dat hy niet zou willen te Parys, de tegenſtrydige benaamingen, van willen en niet willen, ten zynen aanzien niet waarachtig zouden zyn; want naardien men vaſtſtelt dat hy te Rome wil, zoude men liegen met te zeggen dat hy niet wil. Laat ons hun deeze ydele ſpitsvinnigheit overlaaten, en alleenlyk zeggen, dat gelyk een vierkante kring een tegenzegging is, een zelfſtandigheit zulks ook is, wanneer zy liefde en haat, op den zelven tyd, tot het zelve voorwerp oeffent. Een vierkant rond zou een rond zyn, en zou het niet zyn; zie daar een volſlagen te-

* *Duo contradictoria non poſſunt eſſe ſimul vera: de qualibet re vera eſt affirmatio, vel negatio.* Twee tegenzeggelyke dingen konnen niet te gelyk waarachtig zyn: een der zelve moet beveſtigt, of geloochent worden.

tegenzegging ; het zoude het zyn volgens de onderſtelling , en het zoude het niet zyn, dewyl het vierkant afbeeldzel wezentlyk het ronde , of kringswyze uitſluit. Ik zeg het zelfde van een zelfſtandigheit die de zelve zaak, gelyktydig , haat en bemint , niets ontbreekt'er aan de tegenzegging; zy bemint ze, want men onderſtelt zulks, zy bemint ze niet, naardien de haat wezentlyk van de liefde is uitgeſloten. Daar uit is te keuren wat eene averechtze viezigheit zy. Onze man kon de minſte duiſterheden , noch van de * Wandelwysgeerte , noch van 't Joodendom , noch van 't Chriſtendom dulden ; en hy omhelſde met voller herten eene onderſtelling, die twee benaamingen t'zamen vereenigt , zoo ſtrydig als 't vierkante en 't ronde afbeeldzel ; en die maakt dat oneindige ſtrydige , en onverdraaglyke toeëigeningen , en alle de verſcheidenheit , en tegenzinnigheit der gedachten van 't menſchdom , te gelyk van een eenige, en de zelve Zelfſtandigheit , die allereenvoudigſt en ondeelbaar is , beveſtigt worden. Men zegt gemeenelyk, *quot capita, tot ſenſus*; *zoo veel hoofden, zoo veel zinnen*; maar , naar Spinozaas meening , zyn alle gevoelens van alle menſchen , hoe ſtrydig en verſcheiden , in een eenig wezen. Deeze dingen enkelyk voor te ſtellen , is de zelve te wederleggen , en

* Peripatetiſmus.

en'er zonneklaar de tegenzeggingen van te doen zien; want het is openbaar, of dat'er niets onmogelyk is, zelf niet dat tweemaal twee twaalf zy; of dat'er in 't Geheele-al ook zoo veele zelfstandigheden als onderwerpen zyn, die op de zelve tyd de zelve afnoemingen niet konnen ontfangen.

IV Maar indien het, natuurkundiglyk te spreeken, eene allertastelykste ongerymtheit is, dat een enkel en eenig onderwerp, op de zelve tyd, door de gedachten van alle menschen gewyzigt word, zoo is het een verfoeijelyken grouwel, wanneer men zulks van de kant der Zedenleer beschouwt. Wat? het oneindig Wezen, het nootzakelyk wezen, het wezen dat op het allerhoogste volmaakt is, zal niet bestendig, stantvastig, en onveranderlyk zyn! Wat zeg ik onveranderlyk? het zal geen oogenblik het zelve zyn; zyne gedachten zullen na malkanderen, zonder einde en onophoudelyk, volgen; de zelve ongelykheit van hertstochten en gevoelens, zal niet tweewerf gezien worden. Zulks is hard te verdouwen, maar het volgende is vry wat erger. Deeze geduurige veranderlykheit zal zeer gelykvormig blyven in deezen zin, dat het oneindig Wezen, voor eene goede gedachte, duizend zotte, buitenspoorige, onreine, en afschuwelyke gedachten zal hebben.

Het zal in zichzelven alle de zotternyen, raaſkallingen, vuiligheden, en ongerechtigheden van het menſchelyk geſlacht voortbrengen: 't zal'er niet alleen de uitwerkende oorzaak, maar ook het lydelyk en inhangend onderwerp van zyn, 't *ſubjectum inhæſionis*; 't zal zich met de zelve t'zamenvoegen, door de allernauſte vereeniging die kan bedacht worden; want dit is eene doordringelyke vereeniging, of veel eer, is het een waarachtige * vereenzelving; naardien de wyze niet wezentlyk van de gewyzigde zelfſtandigheit onderſcheiden is. Veele groote Wysbegeerigen, niet konnende begrypen, dat het overeenkomelyk met het oneindig-volmaakte Wezen zy, te lyden dat de menſch zoo boos en zoo ongelukkig is, hebben twee Beginſſelen verdicht, een goed, en een quaad; en hier zien we een Wysgeer, die goedvint dat Godt zelf, en de werker, en de lyder, van alle de ſchelmſtukken, en de rampzaligheden van 't menſchdom is! Dat de menſchen malkanderen haaten, malkanderen in een hoek van een boſſchaadje vermoorden; dat ze in heyrmagten verzamelen om malkanderen den hals te breeken; dat de overwinnaars meenigwerf de overwonnenen opeeten, zulks kan bevat worden; vermids men onderſtelt, dat de eene van de anderen onderſcheiden zyn, en dat het

* Identitas.

het opzicht van 't *uw* en 't *myn* in hen ſtrydige hertstochten verwekken. Maar dat de menſchen niet anders dan de wyziging van het zelve wezen zouden zyn, en dat'er, by gevolg, niets dan Godt zynde die werkt, de zelve Godt in getal, die zich in den Turk wyzigt, zich in den Hongaar wyzigende, alsdan oorlogen zouden zyn, en veldſlagen geſchieden, gaat alle gedrochtelyke en herſſenlooze uitſpoorigheden van d'allerkrankzinnigſte menſchen, die ooit in 't dolhuis opgeſloten wierden, te boven. Merk wel, gelyk ik alreede gezegt hebbe, dat de wyzen, of wyzigheden niets doen, en dat het de zelfſtandigheden alleen zyn die bedryven, en lyden. Deeze ſpreekwys, *de zoetigheit van den honig kittelt de tong*, is niet waar dan voor zoo veel ze beteekent, dat de uitgebreide zelfſtandigheit, waar van den honig is t'zamengeſtelt, de tong kittelt. Van gelyken, naar 't geſtel van Spinoza, al de geenen die zeggen, *de Duitſchers hebben tien duizend Turken doodgeſlaagen*, ſpreeken qualyk en valſch, zoo zy niet ten minſten het zoo verſtaan, *Godt in Duitſchers gewyzigt, heeft Godt in tien duizend Turken gewyzigt doodgeſlagen*; en dus hebben alle de ſpreekwyzen, waar door word uitgedrukt wat de menſchen tegens malkanderen doen, geenen anderen waaren zin dan deezen, *Godt haat*

*zich zelven, verzoekt gunſten van zich zelven, en weigert ze zich zelven ; hy vervolgt zich zelven , hy doodt zich zelven , hy * eet zich zelven op , hy laſtert zich zelven , hy brengt zich zelven op 't ſchavot , enz.* Dit ware min onbegrypelyk , by aldien Spinoza zich Godt hadde voorgeſtelt als een t'zamenkoppeling van veele en verſcheide deelen; maar hy heeft hem tot de volmaakſte eenvoudigheit, tot de eenigheit van zelfſtandigheit, en ondeelbaarheit betrokken. Hy ſtoot dan de allereerlooſte, en allerdulſte buitenſpoorigheden uit die bedacht konnen worden , en oneindelyk belagchelyker, dan die van de Dichters nopende de Goden van 't Heidendom. Ik verwondere my, of dat hy ze niet ontwaar geworden is, of dat hy ze gezien hebbende, hardnekkiglyk by zyne beginſſelen is gebleven. Een edelmoedig verſtandt zou liever de aarde met de tanden en nagels willen omwroeten, dan zulk eene aanſtootelyke en ongerymde onderſtelling queeken , gelyk deeze is.

V. Noch twee tegenwerpingen. Daar zyn wel zulke godtlooze Wysgeeren geweeſt, die durfden loochenen dat'er een Godt was; maar nim-

* 't Verdichtzel van Saturnus , die zyn eige kinderen verſlind , is oneindig min onredelyk , dan 't geen Spinoza beveſtigt.

nimmer is hunne ſpooreloosheit zoo verre gegaan, om te zeggen, dat, indien Godt beſtont, hy niet een allergelukzaligſte natuur zoude zyn. De gelukzaligheit was de onafſcheidelykſte eigenſchap die zy in zyn denkbeeld beſloten. Die geenen, welke hem 't oppergezag, en de regeering der waereld ontnamen, lieten hem ten minſten de gelukzaligheit, en een onſterffelyk heil. (a) Anderen, die hem onderhavig aan de dood ſtelden, zeiden ten minſten dat hy zyn leven lang gelukkig was. Dit was ontwyfelbaar een gevoelen dat met harſſenwoede ging verzelt, waar door in de Goddelyke natuur de onſterffelykheit en gelukzaligheit geſchei-

(a) *Omnis enim per ſe Divum natura neceſſe eſt*
Immortali ævo ſumma cum pace fruatur,
Semota ab noſtris rebus, ſejunctaque longe;
Nam privata dolore omni, privata periclis,
Ipſa ſuis pollens opibus, nihil indiga noſtri,
Nec bene promeritis capitur, nec tangitur ira.

Lucret. lib. 1. v. 57. Dat is: Want het is nootzakelyk dat elke natuur der Goden door zich zelven, met de hoogſte vrede, de onſterffelyke eeuwigheit geniet, zynde van onze zaken afgeſcheiden, en verre afgelegen; want van alle pynen bevryd, en buiten gevaar levende, hun eigen goed bezittende, ons niet van doen hebbende, worden ze noch door weldoen getrokken, noch door gramſchap geraakt. *De Epikuriſten ſchreeven den Goden toe alles wat Homeer hun in deeze woorden, zoo dikwils herhaalt, toeëigent:* Μάκαρες θεοὶ αἰὲν ἐόντες. Beati Dii ſemper exiſtentes. *De gelukzalige en altijt beſtaande Goden.*

den wierden. Plutarchus wederlegt bondiglyk deeze ongerymtheit der Stoïcynen, ik brenge zyne woorden wat breeder by, zoo om datze een gedachte beveſtigen die ik boven ſtelle, als doordien ze tegens het (b) Spinozisdom klem hebben. (c) Καὶ ἴσως ἐντύχοι τις ἂν ἔθνεσι βαρβάροις καὶ ἀγρίοις Θεὸν μὴ νοοῦσι. Θεὸν δὲ νοῶν, μὴ νοῶν δὲ ἄφθαρτον, μηδὲ ἀΐδιον, ἄνθρωπος οὐδὲ εἷς γέγονεν. οἱ γοῦν ἄθεοι προσαγορευθέντες οὗτοι, Θεόδωροι, καὶ Διαγόραι, καὶ Ἵππωνες, οὐκ ἐτόλμησαν εἰπεῖν τὸ θεῖον, ὅτι φθαρτόν ἐστιν, ἀλλ' οὐκ ἐπίστευσαν, ὡς ἔστι τι ἄφθαρτον, τοῦ μὲν ἀφθάρτου τὴν ὕπαρξιν μὴ ἀπολείποντες, τοῦ Θεοῦ δὲ τὴν πρόληψιν φυλάττοντες. ἀλλὰ Χρύσιππος καὶ Κλεάνθης ἐμπεπληκότες (ὡς ἔπος εἰπεῖν) τῷ λόγῳ θεῶν τὸν οὐρανόν, τὴν γῆν, τὸν ἀέρα, τὴν θάλατταν, οὐδένα τῶν τοσούτων ἄφθαρτον οὐδὲ ἀΐδιον ἀπολελοίπασι, πλὴν μόνου τοῦ Διός· εἰς ὃν πάντας καταναλίσκουσι τοὺς ἄλλους, ὥστε καὶ τούτῳ τὸ φθείρειν προσεῖναι τοῦ φθείρεσθαι μὴ ἐπιεικέστερον. ἀσθενείᾳ γάρ τινι καὶ τὸ μεταβάλλον εἰς ἕτερον φθείρεται, καὶ

(b) De grondregels van Plutarchus loopen lynrecht aan tegens de ſtelling dat Godt, ten aanzien van zyne deelen, of wyzigheden, de dood zy onderworpen; dat hy als de ſtoffe, of het onderwerp der voortteelingen en bederffeniſſen is, dat hy zyne wyzigheden vernielt, en zich met dien ondergang onderhoud, of in wezen bewaart.

(c) *Plutarchus adverſus Stoïcos, pag.* 1075. *A.*

καὶ τὸ τοῖς ἄλλοις εἰς ἑαυτὸ φθειρομένοις τρεφόμενον σώζεται. Ac fieri sanè poteſt, ut inci-
„ dat aliquis in homines barbaros & feros, qui
„ Deum eſſe nullum putent: deum vero eſſe qui
„ exiſtimet, ſed eundem non ſecurum interi-
„ tus, non æternum, inventus eſt ne unus qui-
„ dem homo. Certè qui *Athei* appellantur quod
„ negarent eſſe Deos, Theodorus, Diagoras,
„ Hippo, non auſi ſunt dicere deum eſſe inte-
„ ritui obnoxium; ſed non crediderunt aliquid
„ eſſe ab interitu immune, ac talem naturam
„ aliquam eſſe poſſe negantes, notitiam de Deo
„ reliquerunt in medio. Chryſippus verò &
„ Cleanthes, cùm impleviſſent (ut ſic dicam)
„ ſuis dictis cœlum, terras, aërem, mare diis:
„ nullum horum ab interitu liberum aut ſempi-
„ ternum ſtatuerunt, ſolo Jove excepto, in
„ quem reliquos omnes conſumi putant; ut jam
„ is perdat, quod nihilo eſt quàm perire me-
„ lius. Eſt enim imbecillitas, ut pereundo in
„ alium tranſire, ita interitu aliorum in ſe trans-
„ euntium nutriri atque ſervari. Dat in 't Ne-
derduitſch dus luidt: *Ook kan het wel gebeuren dat iemant valt in handen van woeſte en wreede menſchen, die niet gelooven dat'er een Godt is: maar daar word geen menſch gevonden, die het daar voor houd dat'er een Godt is, doch dat hy niet vry van ondergang, en niet eeuwig weeſen zoude. Voorwaar die geenen,*

die Ongodisten genaamt worden, als Theodorus, Diagoras, Hippo, om dat ze loochenden dat'er Goden waren, hebben niet durven zeggen, dat Godt een ondergang onderworpen was; maar zy hebben gelooft dat'er niets vry van ondergang ware, en ontkennende dat'er eenige zoodanige natuur was, hebben zy de kennis van Godt in 't midden gelaaten, zonder de zelve vast te stellen, of te loochenen. Maar Chrysippus en Kleantes, wanneer zy, op dat ik zoo spreeke, den hemel, de aarde, de lucht en de zee met hunne genaamde Goden vervult hadden, hebben zy geene van die vry van ondergang, noch eeuwigduurend gestelt: uitgenomen Jupiter alleen, in welken zy meenen dat alle de anderen verteert worden; op dat hy dat geene te niete doe, 't geene niet beters verdient dan te vergaan. Want het is de zelve zwakheit, door te vergaan, in een ander overgebragt te worden, als door den ondergang van anderen, die in hem overgaan, gevoedt en bewaart te worden. Maar hoe dwaas deeze raaskalling der Stoïcynen was, zy benam den Goden terwyl zy leefden hun geluk niet. De Spinozisten zyn mogelyk de eenigste, die de Godtheit (d) ellendig hebben gemaakt.

Nu

(d) De Voorvaders, die ik hun in de eerste aanmerking geef, hebben de gevolgen van hun beginzel zoo diep niet ingezien, noch zoo naakt ontzwachtelt als Spinoza.

Nu hoedanig eene ellende? Meenigwerf zoo groot dat hy in wanhoop vervalt, en zichzelven zou vernietigen, indien hy konde; hy poogt zulks te doen; hy ontneemt zich zelven alles wat hy kan; hy verhangt zich zelven; hy verdrinkt zich zelven, of ſtort zich van boven needer, doordien hy de vervaarlyke droefheit niet langer kan verdraagen die hem verteert. Dit nu zyn geen uitſchreeuwingen, maar 't is een naukeurige en wysgeerige taal: want indien de menſch niet anders dan een wyziging, of wyze van zyn is, zoo doet hy niet met allen. 't Zoude een onhebbelyke, boertende, en ontaalige ſpreekwys zyn, als men zeide, *de blydſchap is bly*, *de droefheit is droevig*, *de gekheit is gek enz.*; nu in 't Zamenſtel van Spinoza is 't een diergelyke wyze van ſpreeken, wanneer men beveſtigt, *de menſch denkt*, *de menſch bedroeft zich*, *de menſch verhangt zich zelven enz.* Alle deeze voorſtellen moeten van de Zelfſtandigheit gezegt worden, waar van de menſch niet anders dan de wyze is. Hoe heeft men zich konnen inbeelden, dat eene onafhangkelyke natuur, die door zich zelven beſtaat, en oneindige volmaaktheden heeft, alle de ongevallen van het menſchelyk geſlacht onderworpen zy? Indien eenige andere natuur haar tot droefheit dwong, of om ſmert te

gevoelen, 't zou zoo vreemt niet schynen, dat ze haare werkzaamheit gebruikte om zich ongelukkig te maaken; men zou zeggen, zy moet voor een meerder kracht zwigten; 't is waarschynelyk om een grooter quaad te ontgaan, dat ze zich zelven 't graveel, 't kolyk, een heete koorts, de dulligheit geeft. Maar zy is alleen in 't Geheele-al; niets gebied over haar, niets port haar aan, niets bid haar. 't Is haar eige natuur, zal Spinoza zeggen, die haar daar toe brengt, om zich zelven, in zeekere omstandigheden, een groot verdriet, en gevoelige smert aan te doen. Maar ik zal hem antwoorden; vind gy niet iets gedrochtelyks en onbegrypelyks in zulk eene nootschikkelykheit?

Indien ik my niet te binnen bragt, dat ik hier niet voorheb een volslagen boek tegens 't gansche gestel van deezen Ongodist, maar alleen eenige aanmerkingen, als in 't voorbygaan, by gelegentheit van zyne Levensschets, te maaken, ik zoude noch wel andere ongerymtheden in zyn gevoelen vinden. Laat'er ons met deeze van afscheiden. Hy heeft zich in een onderstelling gewikkelt, die al zynen arbeid belagchelyk maakt; en ik ben verzekert dat op elke blad van zyne Zedekonst een beuzelachtige gril te vinden zy. Voor eerst wilde ik wel weeten waar op hy 't heeft aan-

ge-

gezien, wanneer hy zommige leeringen verwerpt, en andere voorſtelt. Wil hy waarheden leeraaren? wil hy dwalingen wederleggen. Maar heeft hy recht om te zeggen dat'er dwalingen zyn? De gedachten van de gewoone Wysgeeren, nevens die van de Jooden, en Chriſtenen, zyn de zelve geen wyzen van 't oneindige Wezen, zoo wel als die van zyne Zedenkonſt? Zyn 't geen wezentlykheden zoo nootzakelyk tot de volmaaktheit van 't Geheele-al, dan alle zyne beſpiegelingen? Vloeijen ze niet uit de nootzakelyke oorzaak? Hoe durft hy dan waanen, dat'er iets in te verbeteren valt? Ten tweeden, geeft hy niet voor dat de Natuur, waar van dezelve wyzigingen zyn, nootzakelyk werkt, altoos haaren gang gaat, dat zy hier van noch kan afwyken, noch ſtilſtaan; en dat ze eenig in 't Geheele-al zynde, geen uitwendige oorzaak haar ooit zal ophouden, of te recht brengen. Daar is dan niet ydelder, noch geen vergeefſcher arbeid dan de leſſen van deezen Onwysgeer. 't Koomt hem wel toe, die maar een wyziging van d'algemeene zelfſtandigheit is, het oneindige wezen voor te ſchryven wat het doen moet! Zal dit wezen hem verſtaan? en indien het hem verſtont, zou het'er iets door konnen leeren? Werkt het niet altoos naar de volle uitſtrekking van zyne krachten, zonder

te weeten, noch waar het heene gaat, noch wat het doet? Een mensch gelyk Spinoza, zou, indien hy wel redeneerde, zich zelven gerust houden. Zoo het mogelyk is, zou hy zeggen, dat zulk een leerstuk stant grype, zal het de nootzakelykheit van de natuur wel invoeren buiten mynen arbeid: is 't niet mogelyk, zullen'er al myne schriften niets omtrent uitrechten.

(D) [*Dat men hen ten vollen de zwarigheden wechnam, waar onder Spinoza bezweken is.*] Men zal niet mistasten, naar ik meen, wanneer men onderstelt, dat hy hier door alleen in den afgrond der ongodistery is gestort, om dat hy niet kon begrypen; noch dat de stoffe eeuwig en verscheiden van Godt is; noch dat ze uit niet zy voortgebragt; noch dat een oneindige, en op 't allerhoogste vrye Geest, Schepper van alle dingen, zoo een werkstuk, als de waereld, heeft konnen voortbrengen. Een stoffe die nootzakelyk bestaat, en echter van werkzaamheit is ontbloot, en de magt van een ander beginzel onderworpen, is geen voorwerp dat met de reden t'zamenstemt. Wy zien geene overeenkomst tusschen deeze drie hoedanigheden: het denkbeeld van d'orde stryd met zulk een verbandt. Een stoffe uit niet geschapen is niet begrypelyk, hoe sterk men zyne krachten

ten inſpant om zich een denkbeeld van een daad der wil te maaken, die in een wezentlyke zelfſtandigheit verandert, dat te vooren niet was. Dit beginſel der Ouden, *ex nihilo nihil fit*, *uit niet koomt niet voort*, vertoont zich geduurig aan onze inbeelding, en flikkert met zulk een kracht, dat ingevalle wy begonnen iets van de ſchepping te verſtaan, het ons ſtraks van 't ſtuk weêr afbrengt. Eindelyk dat een Godt, die op een oneindige wyze goed, heilig, en vry is, en die ſchepzelen konde maaken, welke altoos heilig en gelukzalig waren, liever gewilt heeſt dat ze zondig, en eeuwig rampzalig zouden zyn, is een voorwerp daar de reden op ſcheemeroogt; en zulks te meer, om dat ze d'overeenkomſt niet kan vatten van 's menſchen (a) vryheit, met de hoedanigheit van een wezen uit het niet voortgebragt. Nu zonder deeze overeenkomſt, kan zy niet begrypen dat de menſch eenige ſtraffe kan verdienen, onder 't beſtier van eene vrye, goede, heilige, en rechtvaerdige Voorzienigheit. Zie daar drie aanſtotelykheden, welke Spinoza verplichtten om een nieuw t'zamenſtel te zoeken, daar Godt van de ſtoffe niet onderſcheiden ware, en daar hy nootzakelyk, uit al zyne magt, niet buiten, maar in zich

(a) Dat is, van de vryheit van onverſchilligheit.

zich zelven, werkzaam is. Uit deeze onderstelling volgt, dat deeze nootzakelyke Oorzaak, geen paalen aan zyne magt stellende, en noch de goedheit, noch de rechtvaerdigheit, noch de wetenschap tot een regel van zyne daaden hebbende, maar alleen de oneindige kracht van zyn natuur, zich heeft moeten wyzigen naar alle de wezentlykheden die mogelyk zyn; zoo dat de dwalingen en schelmstukken, de smert en droefheit, zoo wel wezentlyke wyzigingen, als de waarheden, deugden, en gelukzaligheit zynde, 't Geheel-al nootzakelyk van dit alles in zich heeft moeten begrypen. Spinoza meende hier door de Manicheensche tegenwerpingen te voldoen, die d'eenigheit van 't beginzel bestryden. Zy hebben geen kracht dan in d'onderstelling, dat een eenig Beginsel van alle dingen door keur werkt, dat hy iet kan doen, of niet doen, en dat hy zyne magt naar de regels van goedheit, en betamelykheit, of naar de quaadaardigheit bepaalt. Dit vast stellende, (b) word gevraagt, zoo dit eenig Be-

(b) *Deteriora velle, nostri fuerit fortasse defectus: posse vero contra innocentiam, quæ sceleratus quisque conceperit, inspectante Deo, monstri simile est: unde haut injuria tuorum quidam familiarium quæsivit: Siquidem Deus, inquit, est, unde mala? bona vero unde: si non est?* Boëthius de Consol. Philosoph. lib. 1. prosa

Beginſel goed is, van waar dan het quaad koomt? Indien quaad, van waar het goed? Spinoza zou antwoorden, myn eenig Beginſel de magt hebbende om quaad en goed te doen, en doende alles wat het kan, zoo moet nootzakelyk volgen, dat'er goed en quaad in de waereld zy. Weeg nu, bidde ik u, eens in eenen eevenaar de drie aanſtootelykheden die hy heeft willen ontwyken, met de buitenſpoorige en verſoeijelijke gevolgen van 't gevoelen dat hy omhelſt heeft, en gy zult vinden dat hy, noch als een rechtſchapen eerlyk, noch als een verſtandig man naar die kant is overgeſlaagen. Hy verlaat dingen, daar van men, ten ergſten genomen, kan zeggen, dat de zwakheit van onze reden ons niet toelaat, klaarlyk te verſtaan dat ze mogelyk zyn, en hy kieſt andere, welkers onmogelykheit openbaar is. Daar is een groot onderſcheit tuſſchen de mogelykheit van een voorwerp niet te begrypen, en'er d'onmogelyk-

ā 4. m. 11. *Dat is:* Het ſlimſte te willen, is mogelyk een gebrek in ons geweeſt: maar tegens de onnozelheit alles te konnen uitvoeren, wat een ſchelms gemoed by zich zelf geſmeedt heeft, en dat in het aanſchouwen van Godt zelf, is aan een boos gedrocht gelyk te zyn: weshalven niet te onrecht iemant uwer gemeenzame vrienden deeze vrage gedaan heeft: Indien'er ergens een Godt is, waar komt het quaad van daan? en zo'er geen is, van waar komt dan het goed?

lykheit van te bevatten. Zie nu eens de onrekkelykheit van zommige menschen. Zy willen dat alle de geenen, die tegen Spinoza schryven, gehouden zyn door d'allerklaarste betoogingen, en die geen twyfeling overlaaten, de waarheden, die hy niet konde begrypen, en door welkers zwarigheden hy 't over eenen anderen boeg heeft gewent, te bevestigen; en vermids zy zulks in de Tegen-Spinoziaansche schriften niet vinden, roepen zy dat zyne bestryders te kort geschoten zyn. Is 't niet genoeg dat men 't gebouw van deezen Ongodist om ver smyte? De gezonde reden wil dat de gewoonte, tegens 't bestaan der Nieuwigheitdryvers, gehandhaaft worde, of ten minsten moesten zy betere zaaken voor den dag brengen; en uit dien hoofde alleen, dat hunne gedachten niet beter zyn, dan 't geene is vastgestelt en in zwang gaat, verdienden ze zelfs, schoon ze niet erger dan de misbruiken waren die zy bestreedden, gewraakt te worden. Onderwerp u de (c) gewoonte, moet men tot dit volk zeggen, of geef ons wat beters. Met hoe veel meer reden nu is 't gevoelen der Spinozisten te verwerpen, nadien het zich alleen uit zommige zwarigheden wikkelt, en zich ondertusschen in andere stort

(c) *Sin melius quid habes, accerse, aut imperium fer.* Horat. Epist. 5. lib. 1.

ſtort, die oneindigwerf onoploſſelyker, en onmogelyker te ontknoopen zyn. Zoo de zwarigheden wederzyds gelyk waren, moeſt men de zyde van 't gemeene gevoelen kiezen, gemerkt het, behalven 't voorrecht van in 't bezit te zyn, daarenbooven dit voordeel heeft, van ons groote goederen voor het toekomende te belooven, en ons duizenderlei vertrooſtingen in de ongevallen van dit leven te verſchaffen. Wat een trooſt is 't niet in zyne wederwaerdigheden, wanneer men zich voorſtelt, dat de gebeden, die men tot Godt doet, zullen verhoort worden; dat hy ons, in onze lydzaamheit, en onderwerping aan zynen wille met een vaderlyk ooge aanziet, en ons een heerlyke vergelding, een eeuwig gewigt van heerlykheit, bereidt heeft? 't Geeft een groot genoegen zich te konnen voorſtellen, dat andere menſchen eenige achting voor den indruk van hun gewiſſe, en de vreeze van Godt hebben. Zulks wil zeggen, dat de gewoone onderſtelling, te gelyk waarachtiger, en (d) gevoegzaamer is.

(d) 't is 't belang van elk in 't byzonder, dat alle anderen teêr van gewiſſe en Godsdienſtig zyn. Want indien 't voor elk gemakkelyk valt de ſtraffen van 't andere leven niet te vreezen, 't is noch ongemakkelyker te denken, dat men alle dagen met menſchen te doen heeft, die voor dezelve onvervaart zyn. 't Strekt derhalven niet ten voordeel der gemeene ingezetenen, dat eenig leerſtuk, 't welk de vrees voor de Hel

is. 't Ware dan genoeg, om met een volkomen recht 't gevoelen van Spinoza te mogen verwerpen, te konnen zeggen, *dat het zelve voor geen minder tegenwerpingen bloot ſtaat, als de Chriſtelyke Leere.* Derhalven elk Schryver die toont dat het Spinozisdom duiſter, en valſch in zyne eerſte voorſtellingen is, en in ondoorgrondelyke ongerymtheden, die in haare gevolgen tegenzeggelyk zyn, is verwart, moet gehouden worden voor een die hem bondig wederlegt, ſchoon hy niet volklaarlyk op alle zyne tegenwerpingen voldeede. Laat ons alles in weinig woorden betrek-

Hel vermindert, in een land worde ingevoert; en 't is waarſchynelyk, dat de Predikers van zulke vleijende toegeevingen, 't Gemeen altoos veel meer ſtooten, dan behaagen zullen. De Schryver van de verſcheide Bedenkingen over de Staertſterren (in 't Franſch uitgegeeven) zegt, n. 89. p. 592. *Dat de zelve menſchen, die 't Euangelie verwerpen, wegens de geſtrengheit van deszelfs zedeleer, noch meer hunnen afkeer van eenen Godtsdienſt zouden toonen, die hun gebood zich in de eerlooſte ongebondentheden uit te laaten, wanneer ze hun in een ſtaat wierde voorgedraagen dat ze konden redenwikken, en aleer ze in de vooroordeelen der opvoeding begraven waren.* Hier over redeneert de gemelde Schryver, maar ſlaat een van de voornaamſte aanmerkingen voorby; hy heeft de zelfliefde, en 't eige belang niet aangeroert. 't Is waar dat een ſchelmachtig menſch zich, ten aanzien van zyn gewiſſe, in een leere wel vergenoegt zoude vinden, die hem de vergiftiging, 't overſpel, de myneedigheit, enz, toeliet,

trekken. Het gemeene gevoelen, by dat van de Spinoziſten vergeleeken, ten aanzien van 't geene in beide klaar is, toont ons meer blykbaarheit: en wanneer het malkander word tegengeſtelt, ten aanzien van 't geen in beide duiſter is, blykt het veel minder ſtrydig met het natuurlyk licht te zyn; daarenboven belooft het ons een oneindig goed na dit leven, en verſchaft ons, tegens de tegenwoordige ellenden, duizenderlei vertrooſtingen; daar het ander ons niets buiten deeze waereld toezegt, en ons van 't vertrouwen in onze gebeden, en de hoop van alle gelukzaligheit be-

liet, maar in veelerlei ander opzicht zou ze hem voor de borſt ſtooten. Hy heeft een moeder, vrou, zuſters, en nichten, die hem een doodelyke quelling zouden aandoen, indien ze door onkuisheden, en ſchandbedryf zich te buiten gingen. Daar zyn meer menſchen die hem vergeeven, beſteelen, bedriegen, enz, konnen, dan'er zyn tegens wien hy deeze zelve laſterſtukken kan begaan. Ieder kan eer beleedigt worden dan beleedigen; want onder 20 gelyke perſoonen, is 't blykbaar dat elk minder kracht tegens 19 heeft, dan 19 * tegens een. 't Is elks byzonder belang dan, hoe bedorven hy ook zy, dat'er een Zedekonſt geleert worde, bequaam om de gewetens wakker, en in den toom te houden. Derhalven mag men beſluiten, dat de Spinoziſten, al was 't maar uit deezen inzicht, onduldelyk zyn in een Gemeenebeſt, dewyl hunne godloosheit alle verwachting van het toekomſtige wechneemt.

* *En dat zonder te onderſtellen dat de 19 gelykerhand tegen de 20 aangaan,*

rooft : 't gemeene gevoelen is derhalven , al was 't maar uit deezen inzicht, eindeloos boven het andere te achten.

[*Gelyk zelf zyne allerzwakſte beſtryders gedaan hebben.*] De Schryvers tegens Spinoza , die tot myne kenniſſe zyn gekoomen , zal ik hier aanteekenen , zonder nauw te letten hoe ze malkanderen volgen. (e) De Heer Velthuiſen gaf een boek tegen Spinoza uit in 't jaar 1680 , onder 't opſchrift van , *Tractatus de cultu naturali , & origine moralitatis.* Vier jaaren daar na gaf Sr. Aubert de Verſé een boek in 't licht , dat hy noemde , *l'Impie convaincu , ou diſſertation contre Spinoſa , dans laquelle l'on refute les fondemens de ſon Atheëſme.* De heer Poiret voegde in den tweeden druk van zyne gedachten *de Deo , Anima & Malo* , een verhandeling in , genaamt *Fundamenta Atheiſmi everſa , ſive ſpecimen abſurditatis Atheiſmi Spinoziani.* Eindelyk zag men in 't jaar 1690 een boek na de dood van Witichius uitkoomen , *Anti-Spinoza , ſive examen Ethices Benedicti de Spinoza , & commentarius de Deo & ejus Attributis* genaamt. (Dit werk is naderhand in 't Nederduitſch vertaalt, en t'Amſterdam by de Waasbergens gedrukt.) Doe daar by het Boek van

(e) Merk aan, dat ik maar ſpreek van die de *Opera Poſthuma* van Spinoza wederlegt hebben.

van Willem van Blyenberg, Dortenaar, tot Verdediging van den Chriſtelyken Godtsdienſt, tegen Spinoza, geſchreven. (Waar by Willem Deurhof, den Heer Bayle zekerlyk onbekent geweeſt, ter baane mag koomen, die in zyne Werken doorgaans, en byzonderlyk in zyn Boek de *Voorleeringen der H. Godtgeleertheit* genaamt, 't gevoelen van Spinoza zoo krachtig heeft wederlegt, dat tot noch toe niemant der Ongodiſten heeft beſtaan deezen ſcherpzinnigen Schryver voor de vuiſt op te neemen, maar alleen hem in 't duiſter eenige vergiftige pylen toe te ſchieten, gelyk noch onlangs in 't Levensvervolg van Philopater, die als ſtoppelen op 't borſtwapen der waarheit verbrooken worden, of weêrom ſtuitende, der ſmeders eige ingewanden doorgrieven.) In alle deeze Schriften ziet men de beginſſelen van Spinoza omver geſmeten; men bevind dat hy in 't begin van zyn werk valſche voorſtellingen, of grondbeginzels heeft gemaakt; overzulks kan al 't geen hy'er in 't vervolg uit beſluit, van geene kracht zyn. Men kan hem laaten draaven zoo hard als hy wil: wat zal hy'er meê winnen, terwyl hy ter eerſter ſtap ter zyden uitſlaat? En merk aan, dat zyne grootſte Verwonderaars toegeeven, dat, indien hy de leerſtukken had geleert, daar van hy beticht word, hy der vervloekinge waerdig ware; maar zy

geeven voor dat men hem niet heeft verſtaan.
„ Si igitur prædicti Philoſophi intentio vel
„ opinio fuit naturam cum Deo hoc modo
„ tam fœdè confundere, judico illum ab ad-
„ verſariis juſtè impetitum atque condemna-
„ tum, imo & memoriam ejus in omne ævum
„ execrandam eſſe; attamen quia de alicujus
„ intentione ſolus poteſt judicare intimus cor-
„ dium perſcrutator Deus, nobis nihil aliud re-
„ ſtat niſi ut judicemus de opinione quæ con-
„ tinetur in ſcriptis quæ memoratus vir in lu-
„ cem emiſit: & licet inter illius adverſarios
„ habeantur etiam perſpicaciſſimi, puto ta-
„ men eos horum ſcriptorum verum ſenſum
„ minimè aſſecutos fuiſſe, quoniam in iis ni-
„ hil reperio niſi id quod abunde ſatis indicat
„ hunc virum minimè confundere velle Deum
„ & naturam: ſaltem ego ita judico ex ejus
„ ſcriptis, quæ ſi alii melius intelligant, quæ
„ dixi indicta ſunto, patrocinium illius ho-
„ minis in me ſuſcipere nolo, peto duntaxat
„ ut quod aliis licuit, id & mihi liceat, nem-
„ pe ut exprimam quem puto horum ſcripto-
„ rum genuinum ſenſum eſſe.

Dat, vertaalt, dus luidt.

Indien dan de meening en 't gevoelen van den voorzeiden Wysgeer geweeſt is, dus de Natuur met Godt zoo leelyk te vermengen, oordeele ik dat hy met recht van zyne beſtryders

aan-

aangevallen, en veroordeelt is; ja ook dat zyne gedachtenis in der eeuwigheit tot eene afgryzinge moet ſtrekken. Evenwel om dat Godt, die de innigſte doorzoeker is der herten, alleen van iemants opzet kan oordeelen, is voor ons niet anders overig, dan dat wy van het gevoelen, vervat in de Schriften by de gemelde man uitgegeeven, door zyn eigen woorden vonniſſen. En alhoewel onder zyne Tegenſtreevers ook de allergauſte gevonden worden, meine ik echter, dat ze den waaren zin van deeze Schriften ganſchelyk niet gevat hebben: nademaal ik in de zelve niets vinde, dan 't geene overvloedelyk aantoont, dat deezen man in 't minſte Godt en de Natuur niet wil vermengen. Immers dit oordeele ik uit zyne ſchriften, welke indien andere beter verſtaan, zoo laat het geene ik gezegt hebbe, ongezegt zyn. Ik wil de verdediging van dien menſch niet op my neemen, 'k verzoek alleenlyk, dat het geene anderen is geoorloft geweeſt, my ook vry ſtaa; te weeten, dat ik uit moge drukken, welken zin ik meine de rechte van deeze ſchriften te zyn. Deeze woorden, getrokken uit een boek van een zyner aanhangers, t'Utrecht in 't jaar 1684 gedrukt, doen zonneklaar zien, dat de Beſtryders van Spinoza hem zodanig verſtomt, en ontheiſtert hebben, dat hun niets anders tot verantwoordinge over-

ſchiet, dan de kunſtgreep waar van zich de Janſeniſten tegens de Jeſuiten gedient hebben, namelyk met te zeggen, dat zyn gevoelen zoodanig niet is als 't beſchreven word. Daar heene wend het zynen Verweerder. Op dat men dan zie dat niemant zynen Tegenſtrevers de eer der zegepraal kan betwiſten, is 't genoeg te bemerken, dat hy in der daad heeft geſtelt, 't geene hem te laſt word gelegt, of dat hy zichzelven jammerlyk heeft tegen geſproken, en zelf niet geweeten wat hy wilde. Hy word beſchuldigt te hebben geleeraart, dat alle de byzondere wezens wyzigingen van Godt zyn. 't Is openbaar dat zulks zyne leere is, naardien hy dus zyne 14 Voorſtelling uitdrukt. *Præter Deum nulla dari neque concipi poteſt ſubſtantia : Behalven Godt kan'er geen zelfſtandigheit geſtelt, of begreepen worden :* en dat hy verzekert in de 15 Voorſtelling, *quicquid eſt, in Deo eſt, & nihil ſine Deo eſſe concipi poteſt ; alles wat'er is, is in Godt, en niets kan'er zonder Godt te zyn bevat worden :* 't geen hy door deze reden bewyſt, dat alles een wyze, of zelfſtandigheit is, en dat de wyzen niet konnen beſtaan noch begrepen worden zonder de zelfſtandigheit. Wanneer dan een Verantwoorder deezer voegen ſpreekt, „ indien het waar „was, dat Spinoza geleeraart had dat alle by-
„zon-

„ zondere wezens wyzen van de Goddelyke „ zelfſtandigheit zyn, dat zyne Tegenſtreevers „ dan een volle zege op hem bevochten hadden, „ en daar by voegt, ik zoude hen zulks niet wil- „ len betwiſten, ik betwiſt hen alleen de waar- „ heit van 't ſtuk, en geloove niet dat de lee- „ re, die zy heel wel wederlegt hebben, in „ zyn boek begrepen zy: wanneer, zeg ik, een Verdediger zoo ſpreekt, wat ontbreekt hem anders, dan een uitdrukkelyke bekentenis dat zynen Held in 't voetzant leit, want het leerſtuk, daar 't op aankoomt, ſtaat klaarblykelyk in de Zedekonſt van Spinoza. (f)

Ik zal hier een voorbeeld van de valſchheit zyner eerſte Voorſtellingen byvoegen: dat aantoonen zal, hoe ligtelyk zyn ganſche geſtel omver te ſmyten is. Zyn 5de Voorſtel is in deeze woorden bevat: *In rerum natura non poſſunt dari duæ aut plures ſubſtantiæ, ejuſdem naturæ ſeu attributi. In 't wezen der dingen konnen geen twee of meer zelfſtandigheden worden geſtelt, van de zelve natuur of eigenſchappen:* dat is zynen Achilles, dat de allervaſtſte grondveſt van zyn gebouw, maar teffens zulk eene onnozele bedriegreden, dat'er de geringſte ſchooljongen zich niet door zou laaten ver-

(f) De Verantwoorder zelf, by my aangetrokken, houd met alle magt ſtaande Pag. 14. dat'er maar eene Zelfſtandigheit in 't Geheele-al wezen kan.

ſtrikken, na dat hy 't geen men de *parva Logicalia*, *de eerſte beginſſelen der Redenkonſt*, of de vyf klanken van Porfyrius noemt, geleert hadde. Al de geenen die de School-wysgeerte leeraaren, maaken hunne toehoorders aanſtonds vroet, wat *geſlacht*, *ſlach*, of *ſoort*, en *ondeelig*, of *byzonder is*. Men behoeft maar deeze les te weeten, om eensſlaags 't ganſche ſtormgevaart van Spinoza te verlemmen en onbruikbaar te maaken, daar is maar een kleine onderſcheiding van nooden, in deeze woorden bevat: *Non poſſunt dari plures ſubſtantiæ ejuſdem numero naturæ ſive attributi, concedo; non poſſunt dari plures ſubſtantiæ ejuſdem ſpecie naturæ ſive attributi, nego. Daar konnen geen meer zelfſtandigheden van de zelve natuur of eigenſchappen in getal weeſen, ſtemme ik toe: maar daar konnen geen meer zelfſtandigheden van de zelve natuur of toeëigeningen in ſoort zyn, ontkenne ik.* Wat kan Spinoza tegen deeze onderſcheiding inbrengen? moet hy ze niet toeſtaan in opzicht van de wyzigingen? Is de menſch, naar zyn gevoelen, niet een ſlach, of ſoort van wyziging, en is Sokrates niet een ondeelige of byzondere van deeze ſoort? Zou hy willen dat men tegens hem beweerde, dat Benediktus de Spïnoza, en de Jood, die hem een ſnee over 't aangezicht gaf, geen twee wyzigin-

gingen, maar een eenige waren? Men kan het onwederleggelyk doen, indien zyn bewys van d'eenigheit der zelfstandigheit goed ware; maar nadien het te veel bewyst, want het sluit in, dat'er in 't Geheele-al maar een eenige wyziging konde zyn, moet hy de eerste zyn om zulks te wraaken. Hy hebbe dan te weeten, dat het woord *Idem*, *'t zelve*, twee dingen beteekent, of * *eenzelvigheit*, of *gelykheit*. Zulk een, zeggen wy, is op den zelven dag geboren als zyn vader, en op den zelven dag gestorven als zyn moeder. Ten aanzien van een man die den 1 Maert 1630 gebooren, en den 10 February 1655 gestorven ware, en wiens Vader den 1 Maert 1610 ware gebooren, en de Moeder den 10 February 1655 gestorven, zoude de voorstelling naar de tweederlei zin van 't woord *zelve* waarachtig zyn. 't Zou voor *diergelyk* in 't eerste deel van deeze voorstelling gelden, maar niet in het tweede. Pythagoras en Aristoteles waren, naar de stelling van Spinoza, (g) twee gelyke wyzigheden: elk had de gansche natuur van wyziging, en echter verschilde de een van den anderen. Wy zeggen het

* Identitas.

(g) Merk, in 't voorbygaan, aan, dat door den grondregel *Quæ sunt idem uni tertio, sunt idem inter se; Die de zelve zyn in een derde, zyn de zelve onder zich*, Spinoza niet kan loochenen dat Pythagoras en Aristoteles maar een eenig mensch waren: *erant enim idem uni tertio, nempe substantiæ Dei: want zy waren de zelve in een derde, namelyk Godts zelfstandigheit.*

het zelve van twee zelfstandigheden; elk bezit de gansche natuur en al de toeëigeningen der zelfstandigheit, en echter zyn ze geen eene zelfstandigheit, maar twee. Laat ons hier by doen 't geen een (h) Spanjaart tegens die geenen heeft geschreven, die door diergelyk een bedriegreden, als die van Spinoza, zich verbeeldden dat de eerste stoffe niet van Godt verschilde. *Quis non obstupescat, fuisse ullo tempore aliquos adeò desipientes, & in clarissima luce caecutientes, qui Deum esse materiam primam & constanter asseverarent, & pugnaciter defenderent? At qua ratione tam stultam & impiam opinionem confirmabant? Si materia prima & Deus (inquiunt) non sunt idem, ergò differunt inter se, quaecunque autem differunt, ea necesse est in aliquo differre, quare composita esse oportet ex eo in quo conveniunt, & ex eo in quo differunt; cùm igitur nec in Deo nec in materia prima ulla sit compositio, nulla quoque differentia inter ea esse poterit; quare necesse est esse unum & idem. Vide quàm levi argumento in tam gravem errorem seu potiùs amentiam inducti sint, non intelligentes discrimen, quod est inter differens & diversum, quod etiam traditur ab Aristotele* 10. *lib. Metaphys. text.* 12. *Differunt enim inter se, quaecunque in aliquo conveniunt & in aliquo*

(h) *Benedictus Pererius, De communibus principiis lib.* 5. *cap.* 12. *p. m.* 309.

quo distinguuntur ; ut homo & leo conveniunt in genere , quia uterque est animal , & distinguuntur per proprias differentias , alter enim est rationis particeps , alter verò expers : Diversa autem sunt quæcunque seipsis distinguuntur , quoniam sunt simplicissima. Dat is : *Wie moet niet verbaast zyn , dat'er t'eeniger tyt zulke dwaaze en verblinde menschen in 't midden van het allergrootste licht geweest zyn, die stoutelyk dorsten vaststellen , en hardnekkiglyk beweeren , dat Godt een eerste stoffe is? Maar met welk een reden hielden zy zoo een dwaas en godloos gevoelen staande? Indien (zeggen zy) de eerste stoffe en Godt niet een en 't zelve zyn, dan verschillen zy van malkanderen , maar die dingen die van een verschillen , moeten nootzakelyk van iets verschillen, weshalven zy moeten zamengestelt weesen uyt het geene , waar in ze overeenkomen , en uyt het geene waar in ze van malkanderen onderscheiden zyn: dewyl'er dan noch in Godt, noch in de eerste stoffe eenige t'zamenstelling is , zo kan'er ook geen onderscheid tusschen deeze weesen , waarom 't nootzakelyk is , dat ze een en 't zelve zyn. Zie eens door hoe slegten bewysreden zy tot zoo groot een dwaling , of liever zotheit vervoert zyn , niet verstaande 't onderscheit , dat'er is tusschen het* verschillende , *en het* verscheide , *welk ook van Aristote-*

ſtoteles in zyn 10 *boek van de Overnatuur-kunde, text* 12, *geleeraart word, want die dingen verſchillen onder malkander, die ergens in overeenkomen, en ergens in onderſcheiden zyn; gelyk een menſch en een leeuw komen overeen in geſlacht, om dat ze beide een dier zyn, en worden onderſcheiden door eigen ver-ſcheidentheden, want de eene is redelyk, maar de andere onredelyk; maar alles is verſchei-den wat door zich zelf onderſcheiden word, alhoewel het de allereenvoudigſte zaken zyn.* Daar zyn heel weinig denkbeelden in ons ver-ſtand klaarder dan de * *eenzelvigheit.* Ik ſtaa toe dat het verwart word, en, in de ge-woone taal, heel qualyk toegepaſt; de vol-ken, de ſtroomen enz, worden voor de zel-ve volken, en voor de zelve ſtroomen, veele eeuwen lang, gehouden; het ligchaam van een menſch gaat zeſtig jaaren, of langer, voor het zelve ligchaam door; maar deeze verkeer-de uitdrukkingen van 't volk, ontneemen ons den zekeren regel niet van de *eenzelvigheit*; zy wiſſchen dit denkbeeld niet uit onze ziel; *Een zaak waar van men beveſtigen, of ont-kennen kan, 't geen van een andere zaak niet kan ontkent of beveſtigt worden, is van deeze andere onderſcheiden. Wanneer alle de eigenſchappen van tyd, plaats enz, die tot een zaak behooren, ook tot een andere zaak be-*

* Identitas.

behooren, *zyn ze maar een wezen.* Maar onaangezien de klaarheit van deeze denkbeelden, is 't niet te zeggen, hoe veel groote Wysgeeren daar omtrent gedwaalt hebben, en die alle de zielen, en alle de verſtanden, ſchoon ze beleden dat zommigen met ligchaamen waren vereenigt, daar anderen niet meede vereenigt waren, tot de eenigheit betrokken hebben. Dit gevoelen was zoo gemeen in Italje, in de XVI eeuw, dat Paus Leo de X zich verplicht vond het zelve te veroordeelen, en al de geenen onder zwaare ſtraffen te ſtellen, die 't zouden leeraaren. Dit zyn de woorden van zyne Bulle getekent den 19 Decemb. 1513. *Cum diebus noſtris Zizaniæ ſeminator nonnullos pernicioſiſſimos errores in agro Domini ſeminare ſit auſus, de natura præſertim animæ rationalis, quod videlicet mortalis ſit aut unica in cunctis hominibus; & nonnulli temere Philoſophantes ſecundum ſaltem Philoſophiam verum eſſe aſſeverent: Contra hoc, ſacro approbante concilio, damnamus & reprobamus omnes aſſerentes, Animam intellectivam mortalem eſſe aut unicam in cunctis hominibus; aut hoc in dubium vertentes: cum illa . . . . immortalis, & pro corporum quibus infunditur multitudine ſingulariter multiplicabilis & multiplicata & multiplicanda ſit.* Dat is: *Terwyle in onze dagen*

gen d'Onkruytzaaijer bestaan heeft eenige zeer verderfelyke dwalingen in den akker des Heeren te zaaijen, voornamentlyk raakende de natuur van de redelyke ziel, te weten, dat de zelve sterfelyk, of een eenige in alle menschen is, en zommigen ligtveerdiglyk wysgeerende, ten minsten volgens de Philosophie moeten vaststellen dat zulks waar is: zoo is't dat wy hier tegen, met goedkeuring van de heilige Kerkvergadering, veroordeelen en verwerpen alle de geenen, die staande houden dat de verstandige ziel sterffelyk, of maar een eenige is in alle menschen; of die dit in twyfel trekken: alzoo de zelve onsterfelyk is, en naar de meenigte van de ligchamen in welke de zelve gestort word, byzonderlyk vermeenigvuldigt kan, en moet worden. Hier door wierd een grooten tak van 't Spinozisdom afgehouwen. Men lette dan, dat'er Wysgeeren zyn, die het denkbeeld van de *eenzelvigheit* op eene wonderzinnige wyze verwarren; want zy beweeren, dat de deelen van een geheel niet voor de dadelyke afscheiding onderscheiden zyn.

[*Die met minder reden de verschyning der geesten kan loochenen.*] Wanneer men onderstelt, dat een oneindige volmaakte Geest de schepzelen uit het niet heeft voortgebragt, zonder daar toe door zyn natuur bepaalt te worden, maar door een vrye keur van zyn wel-

welbehagen, kan men ontkennen (a) dat'er Engelen zyn. Indien gy my vraagt waarom zoodanig een Schepper geen andere geeſten dan de ziel van den menſch heeft voortgebragt? ik zal u antwoorden, zoodanig is geweeſt zyn welbehagen, *ſtat pro ratione voluntas*: gy kont niets dat redelyk is teegens deeze antwoord inbrengen, of moet ten minſten het ſtuk bewyzen, namelyk, dat'er Engelen zyn. Maar wanneer men onderſtelt dat de Schepper niet vrywilliglyk heeft te werk gegaan, en, zonder keur of regel, de ganſche uitſtrekking van zyne magt heeft uitgeputt; dat, daar beneven, de gedachte een van zyne eigenſchappen is, maakt men zich belagchelyk, als men ſtaande houd dat'er geen Duivelen zyn. Men moet gelooven dat de gedachte van den Schepper (d'ongodiſt wraake dit woord niet, of kieze welk hy tot behandeling van deeze ſtoffe liever wil beezigen) zich niet alleen in de ligchaamen der menſchen heeft gewyzigt, maar ook door 't Geheeleal; en dat'er, behalven de dieren die wy kennen, een oneindig getal zyn die wy niet kennen, en ons in verſtand en boosheit te boven gaan, zoo verre als wy ten dien aanzien de

(a) Wel verſtaande, als men 't gezag der H. Schrift aan een zyde ſtelt, en verklaart dat men niet dan wysgeegeeriglyk redeneert.

honden en ossen overtreffen : want het ware d'onredelykste zaak van de waereld, zich te willen inbeelden, dat des menschen geest de volmaakste wyziging zy, die een oneindig Wezen, naar de gansche uitstrekking van zyne krachten werkende, konde voortbrengen. Wy bevatten geen natuurlyk verbandt tusschen 't verstand en de harssenen, overzulks moeten we gelooven, dat een schepzel, (of, naar Spinozaas taal, een wyziging) zonder harssenen zoo bequaam is om te denken, als een schepzel dat met deeze werktuigen is voorzien. Wat heeft overzulks Spinoza konnen beweegen om te loochenen * 't geen men van de Geesten zegt? Waarom heeft hy gelooft dat'er niets in de waereld zy, magtig om in onze zintuigen 't gezicht van een spookzel te verwekken, geraas in een kamer te maaken, en alle de toverachtige verschynselen te veroorzaaken, daar de boeken van gewaagen? Meende hy, dat'er, om alle deeze uitwerkzelen te doen, zulk een vasten ligchaam van noden ware als dat van den mensch; en dat, in zulk een geval, de Duivelen in de lucht niet konnen verblyven, noch in onze huizen koomen, en daar voor ons gezicht verborgen zyn? Maar deeze gedachte ware belagchelyk: de klomp vleesch, waar uit ons ligchaam bestaat,

is

* Zie zyn 56. 58. en 60. Brief.

is minder een hulp, dan een hinderpaal voor den geeſt, en de kracht. (b) Een bezielt werktuig tien duizendmaal kleinder dan een mier, kon bequaamer zyn om groote dingen uit te voeren dan een Olyfant; 't kon de onzichtbaare deelen der dieren en gewaſſen ontdekken, en zich op den zetel van de eerſte beweegvezelen onzer harſſenen plaatzende, daar in vliezen openen, waar door wy dan (c) ſpooken zagen, geraas, enz, hoorden. Indien de Geneesheeren de eerſte vezelen, en d'eerſte t'zamenvoeging der deelen in de gewaſſen, bergſtoffen, en dieren kenden, zouden ze ook de bequaame werktuigen kennen om

(b) Dat is, tot de middelyke kracht, of tot het vermogen, om de bequaamſte werktuigen, tot verrichting van groote uitwerkingen, te gebruiken. Uit dit vermogen komen de verwonderlykſte daaden van den menſch voort. Duizend en duizend voorbeelden beveſtigen zulks. Een Veſtingbouwer zoo klein als een dwerg, mager, bleek, en byna zonder kracht in de armen, voert meer uit dan 2000 Wilden zouden doen ſterker dan Milo.

(c) Merk, in 't voorbygaan, aan, dat'er niets meer buiten den haak is dan te zintwiſten, of de Engelen, die verſchynen, zich een menſchen-ligchaam vormen, of dat ze eenig dood ligchaam aanneemen. Noch 't een, noch 't ander hebben zy nodig: 't is genoeg dat zy de gezicht- en gehoorzenuwen roeren, gelyk de weêrſchyn van een menſchelyk ligchaam, en de lucht, die uit den mond van een ſpreekend menſch komt, haar beweegen.

ze te ſcheiden, en dan konden zy deeze werktuigen gebruiken, als 't van noden ware, om nieuwe zamenvoegingen te maaken, die de goede ſpyzen in vergiften, en de vergiften in goede ſpyzen veranderden. Zoodanige Artzen zouden onvergelykelyk gauwer dan Hippokrates zyn; en waren ze klein genoeg, om in de harſſenen en ingewanden te dringen, konden ze geneezen dien ze wilden, en en'er ook, als ze wilden, de wonderlykſte ziekten in veroorzaaken, die te bedenken zyn. Alles koomt op dit vraagſtuk uit: *of het mogelyk is dat eene onzichtbaare wyziging meer verſtand, en boosheit dan de menſch heeft*? Zoo Spinoza de zyde der ontkenning kieſt, verſtaat hy de gevolgen van zyne onderſtelling niet, en loopt in 't wild zonder eenige grondbeginſſelen. Men kon dit tot een lange verhandeling doen uitdygen, waar in men alle zyne uitvluchten voorquame, en de tegenwerpingen beantwoordde; maar dit weinige is overgenoeg, om de zwakheit en tegenſtooting der Spinoziaanſche gronden te ontdekken.

[*De zintwiſting* der Spinoziſten, *over de wonderwerken, is maar een woordenſpel*] 't Gemeene gevoelen, van de rechtzinnige Godtgeleerden, is, dat Godt de wonderwerken onmiddelyk werkt, 't zy dat hy zich van de daad der ſchepzelen dient, of niet. Beide

deeze

deeze wyzen zyn een onwraakbaar getùigenis dat hy boven de Natuur is; want wanneer hy iets voortbrengt, zonder daar toe andere oorzaaken te beezigen, heeft hy de Natuur niet van noden; en nimmer gebruikt hy ze in een wonderdaad, dan na dat hy haaren loop heeft verandert: hy doet dan zien dat ze van zynen wille afhangt, dat hy haare kracht opschort als hy wil, of gebruikt op een verschillende wyze van haare gewoone bepalinge. De Kartesiaanen, die Godt de naaste en onmiddelbaare oorzaak van alle de uitwerkzelen der Natuur maaken, stellen dat, wanneer hy wonderen doet, hy de algemeene wetten niet volgt, by hem ingestelt; overzulks maakt hy'er een uitzondering in, en gebruikt de ligchaamen geheel anders dan hy gedaan zoude hebben, wanneer hy de algemeene wetten had opgevolgt. Daar op zeggen ze verder, dat, indien'er algemeene wetten waren, door welke Godt zich hadde verplicht om de ligchaamen naar de begeerte der Engelen te beweegen, en dat een Engel had gewilt, dat de wateren van de roode zee geklieft wierden, de doorgang der Israëliten geen eigentlyk gezegt wonderwerk zoude zyn. Dit gevolg, 't welk nootzakelyk uit hun beginsel vloeit, belet dat hunne beschryving van een Wonderwerk niet alle de vereischte gevoeglykheden heeft: 't

ware dan beter als ze zeidden, dat alle uitwerkingen, tegens de algemeene wetten strydig die ons bekent zyn, wonderdaaden zyn; en hier door zullen de plaagen van Egypten, en diergelyke ongewoone gevallen, die de Schriftuur verhaalt, eigentlyk-gezeide Wonderwerken zyn. Nu om de trouwloosheit, en guychelaryen der Spinozisten, omtrent deeze stoffe, te doen zien, is 't genoeg te zeggen; dat wanneer ze de mogelykheit der wonderdaaden omver werpen, zy deeze reeden bybrengen, namelyk, dat Godt en de Natuur het zelve wezen zyn: zoo dat wanneer Godt iets tegens de wetten der natuur deede, hy iets tegen zich zelven zoude doen; dat onmogelyk is. Spreek duidelyk, en zonder dubbelzinnigheit; zeg, naardien de wetten van de Natuur, niet door een vrye Wetgeever, en die wist wat hy deede, zyn gemaakt, maar de werking van een blinde en nootzakelyke oorzaak zyn; dat'er dienvolgens ook niets kan geschieden 't geene strydig met deeze wetten zy. Gy zult dan tegens de wonderdaaden uw eige stelling inbrengen; dit zal zekerlyk onderstelt zyn 't geen in geschil staat, maar ten minsten zult gy rond uit spreeken. Laat ons hen uit deeze algemeenheit trekken, en hen vraagen, wat ze van de wonderwerken denken, in de Schriftuur gemeldt? Zy zullen'er volstrekte-

lyk

lyk alles van loochenen, 'tgeen ze niet aan eenige bedrieglyke ſtreek konnen toeſchryven. Laat ons in hen het ſtaale voorhoofd voorby zien, dat iemant moet hebben, om daaden van deezen aart voor valſch uit te kryten; en hen met hunne eige grondbeginſſelen aantaſten. Zegt gy niet dat de magt van de Natuur oneindig is? en zou zy zulks wel zyn, by aldien'er niets in 't Geheele-al was, om een dood menſch levendig te maaken? Zou zy het zyn, indien'er maar een eenig middel ware om menſchen voort te brengen, namelyk dat van de gewoone voortteeling? Zegt gy niet dat de kenniſſe van de Natuur oneindig is? Gy loochent dit Goddelyk verſtand, waar in, naar ons gevoelen, de kennis van alle mogelyke wezens is vereenigt; maar met deeze kenniſſe te verſpreiden, ontkent gy echter haare oneindigheit niet. Gy moet derhalven zeggen, dat de Natuur alle dingen kent, bykans gelyk we zeggen, dat de menſch alle taalen verſtaat; een eenig menſch verſtaat ze niet alle, maar d' eene verſtaat deeze, en d'andere die. Kont gy zeggen dat het Geheele-al niets bevat dat het t'zamenſtelzel van ons ligchaam kent? Indien dat ware, zoud gy in tegenzegging vervallen, en niet meer erkennen, dat de kenniſſe van Godt op eene oneindige wyze verdeelt was: de konſt van de zamenſtelling on-

zer werktuigen zou hem niet bekent zyn. Bely dan, zoo gy gevolgelyk wilt redeneeren, dat'er eenige wyziging is die ze kent; ſtaa toe dat het zeer mogelyk is voor de Natuur, eenen dooden op te wekken; en dat uw Meeſter zelf zyne denkbeelden verwarde, en de gevolgen van zyn beginſel niet verſtont, wanneer hy zeide, (d) dat, indien hy van d'opſtanding van Lazarus kon overreedt worden, hy zyn ganſche geſtel zou in duigen geſmeeten, en, ſchroomeloos, het gemeene geloof der Chriſtenen omhelſt hebben.

Dit is genoeg om te toonen, dat deeze menſchen hunne eige onderſtellingen omver ſmyten, wanneer ze de mogelykheit der Wonderwerken loochenenen: dat is, om alle dubbelzinnigheit wech te neemen, de mogelykheit der wonder-gevallen, die in de H. Schrift voor zodanig geboekt ſtaan.

(F) [*Om te beletten dat, ingeval het'er op aanquam, zyne onſtantvaſtigheit niet openbaar wierde.*] Ik wil zeggen, dat hy zorgvuldig laſt gaf, indien het naderen van de dood, of de uitwerkzels der ziekte hem tegens zyn gevoelen deede ſpreeken, dat'er niemant die verdacht was getuige van ware. Zie hier

(d) Men heeft my verzekert dat hy zulks tegen zyne vrienden gezegt heeft.

hier hoe 't zich in, en omtrent zyn dood toedroeg, of ten minsten 't geen'er een hedensdaags Schryver van zegt (d) *Dit is mogelyk dat de Ongodisten slechts maar flauwelyk naar lof haaken. Maar wat kan men meer doen, dan 't geen Spinoza een weinig voor zyn dood deede? De zaak is varsch gebeurt, en ik heb ze uit den mond van een groot man, die'er van goeder hand van verzekert is. 't Was de grootste Ongodist die'er ooit zy geweest, en die het zoodanig op zommige grondbeginsselen der Wysgeerte gezet had, dat hy, omze beter te konnen bespiegelen, geheel als in eenzaamheit vertrok, al het geene, wat den naam van waereldsche vermakelykheden en ydelheden draagt, verzaakende, en zich alleen met deeze afgetrokke bedenkingen beezig houdende. Zich naby zyn einde voelende, deede hy zyn Huiswaerdin koomen, en verzocht aan haar te willen beletten dat geen Predikant hem in deezen staat bezochte. Zyn reden hier toe was, gelyk men van zyn vrienden heeft verstaan, dat hy zonder woordgeschil wilde sterven, en zorgde in eenige zwakheit van verstant te vallen, die hem iets deede zeggen, waar uit men eenig voordeel tegens zyn beginsselen mogt trekken. Dat is, hy vreesde dat men in de wae-*

(d) *Pensées diverses sur les Cometes*, n, 181. *Pag.* 565. 566.

waereld mogt uitstrooijen, dat zyn gewisse, op 't gezicht van de dood, ontwaakt zynde, hem zynen trots had doen ontvallen, en tot afstant van zyne gevoelens gebragt. Kan'er een belagchelyker en uitspooriger hovaerdye bedacht worden dan deeze, en een zotter drift voor de valsche bevatting die men zich heeft gesmeedt van de stantvastigheit?

(G) [*Hy had de vrees van de Hel niet voor een zotte inbeelding uitgekreeten.*] Men geloove, zoo lang men wil, dat deeze waereld Godts werk niet is, en niet door een enkelvoudige, geestelyke, en van alle ligchaamen afgescheidde Natuur bestiert word; ten minsten moet men toestaan, dat'er zekere dingen zyn die verstant en wil hebben, en die yverzuchtig over hunne magt zyn; die, gezagh over anderen voeren, en hun dit, of dat beveelen; die hen straffen, mishandelen, en strenge wraak oeffenen. Is de aarde niet vol van dit slach van dingen? Weet elk mensch zulks niet door ervarentheit? Zich nu in te beelden, dat alle de wezens van deezen aart zich bepaaldelyk op de aarde, die maar een stip in vergelyking van de waereld is, bevinden, is voorwaar een gansch reedenlooze gedachte. De reden, 't verstant, de staatzucht, de haat, de wreedheit zouden veel eer op d'aarde dan overal elders

ders zyn? Waarom dat? Kan'er wel een goede of quaade oorzaak van aangewezen worden? Ik vinde zulks niet. Onze oogen doen ons gelooven, dat deeze onmeetbaare ruymten, die wy den hemel noemen, waar in zulke ſnelle en wakkere beweegingen geſchieden, zoo bequaam zyn als d'aarde om menſchen voort te brengen, en zoo waardig als zy, om in verſcheide heerſchappyen verdeelt te worden. Wy weeten niet wat'er in omgaat, maar zoo wy ons alleen met de reden beraaden, moeten we gelooven dat het heel bewyſſelyk, of ten minſten mogelyk is, dat'er denkende wezens in zyn, die hunne heerſchappy, zoo wel als hunne kenniſſe, over onze waereld uitſtrekken. Dat wy hen niet zien, is geen bewys dat wy hun onbekent zyn, of niet aangaan; mogelyk zyn we een deel van hunne heerlykheit: veellicht maaken ze wetten, die zy ons door 't licht van 't geweeten openbaaren, en vertoornen zich ſchrikkelyk tegens d'overtreeders. 't Is genoeg dat zulks mogelyk zy, om de Ongodiſten in ongeruſtheit te brengen; en daar is maar een eenig middel om hier omtrent buiten alle vrees te zyn, namelyk, de ſterffelykheit der ziele te gelooven. Hier door zou men de gramſchap deezer Geeſten ontgaan; maar anderzins konden ze ontzaghlyker dan Godt zelf zyn. Ik

ver-

verklaar my. Daar zyn menſchen die een Godt, een Hemel en Hel gelooven; maar, zich verbeeldende dat de oneindige goedheit van 't allervolmaakſte Wezen, hem niet toelaat om eeuwiglyk zyn eigen werk te ſtraffen, bedriegen ze zich hier door. Hy is de Vader van alle menſchen, zeggen ze; derhalven kaſtyd hy vaderlyk de geenen, die hem ongehoorzaam zyn, en na dat hy hen hunne misdaad heeft doen gevoelen, ontfangt hy ze weder in genaden. (e) Andere onderſtellen dat Godt de wederſpannige ſchepzelen de wezentlykheit zal beneemen, en dat met een *quem das finem Rex magne laborum? wat zal, o groote Koning, het einde van uwen arbeit zyn?* hy bevreedigt, en vermorwt zal worden. Indien zulke menſchen niet wiſten dat'er een Godt ware, en dat ze, redeneerende op 't geen in onze waereld omgaat, overreedt wierden, dat'er elders wezens worden gevonden, die zich aan 't menſchdom laaten geleegen zyn, konden ze zich, ſtervende, niet van de ongeruſtheit ontſlaan, dan ingevalle zy de ſterffelykheit der ziele vaſthielden: want indien zy geloofden dat de ziel onſterffelyk ware, hadden ze te vreezen, om onder de magt van eenen harden Heer te ver-

(e) Diervoegen redeneerde Origines, en na hem alle die Jakob Boheem volgen.

vervallen, die, wegens hunne daaden, op hen verſtoort geworden was. Te vergeeſs zouden zy'er, na eenige jaaren lydens, van hoopen verloſt te worden: een bepaalde natuur kan van alle redelyke volmaaktheden zyn ontbloot, en heel wel naar onze Falariſſen en Neroos gelyken, menſchen bequaam om hunnen vyand eeuwiglyk in een gevangkenis te laaten zitten, zoo hun gezach zich eeuwiglyk hadde uitgeſtrekt. Heeft men te hoopen dat de quaaddoende wezens niet altoos duuren zullen? Maar hoe veele ongodiſten zyn'er die waanen, dat de Zon nimmer begin heeft gehad, en nooit einde hebben zal? Zie daar wat ik verſtont, als ik zeide dat'er wezens zyn, die ontzaghelyker konnen ſchynen dan God zelf: men kan zich zelven noch met hoop vleijen, wanneer men 't oog op een Godt werpt, die oneindig goed, en oneindig volmaakt is; maar men heeft alles van een onvolkomen natuur te vreezen; naardien men niet weet of haare gramſchap niet altoos duuren zal.

Om dit alles op een Spinoziſt toe te paſſen, laat ons gedenken, dat hy, volgens zyne beginſſelen, gedwongen is de onſterffelykheit der ziele te erkennen; want hy bemerkt zich zelven als een wyziging van een wezentlyk denkend wezen. Laat ons onthouden dat hy

niet

niet kan loochenen, dat'er Wyzigheden in zyn, die tegens malkanderen in woede uitbarſten, die anderen op de pyn-en folterbank brengen, die hunne pynigingen zoo lang uitrekken als ze konnen, die hen voor hun leefdage op de galeijen bannen, en deeze ſtraffe eeuwiglyk zouden doen duuren, zoo'er de dood niet, van de eene, of d'andere kant, in voorzag. Tiberius, Kaligula, en hondert andere zulke menſchengedrochten, zyn voorbeelden van zulk een ſlach van wyzigheden. Laat ons gedenken, dat een Spinoziſt zich belagchelyk maakt, zoo hy niet toegeeft dat het Geheele-al met ſtaatzuchtige, t'onvreedene, yverzuchtige, en wreede wyzigheden is vervult; want nadien'er de aarde vol van is, vind men geen reden om te denken, dat'er de lucht en de hemelen ook niet van grimmelen zouden. Laat ons, eindelyk, in gedachten houden, dat het wezen der menſchelyke wyzigheden niet beſtaat, in groote vleeſchklompen om te dragen. Sokrates was Sokrates op den dag van zyn ontfangkenis, of korts daar na, (f) alles wat hy in dien tyd had, kan in zyn geheel beſtaan, na dat een doodelyke ziekte d'omloop des bloeds, en de beweeging van 't

(f) Spinoza, een Slyper van Vergrootglazen, moeſt gelooven dat de menſch in het zaad gewerktuigt en bezielt is, en dat overzulks Sokrates Sokrates was, voor dat hem zyn moeder ontfangen had.

't hert, in de ſtoffe waar van hy grooter was geworden, heeft doen ophouden: hy is derhalven na zyn dood, wanneer men alleen 't wezentlyke van zyn perſoon bemerkt, de zelve wyzigheit die hy in zyn leven was: hy ontkoomt dan door zyn dood het recht, noch de wraakzucht van zyne onzichtbaare Vervolgers niet. Zy konnen hem over al op de hielen zitten waar hy heene vlucht, en hem qualyk handelen onder alle de zichtbaare gedaanten die hy aanneemen mogt.

Men kon zich van deeze aanmerkingen dienen, om die geenen zelfs tot d'oeffening van de deugd over te brengen, die in de godlooshedcn van diergelyke Gezintheden bedolven leggen; want de reden wil dat ze voornamentlyk vreezen, om dat ze de wetten, aan hun gewiſſe geopenbaart, geſchonden hebben. 't Zou waarſchynelyk zyn, dat deeze onzichtbaare Wezens het meeſt op het ſtraffen van deeze misdaaden zouden hebben aangezien.

(H) [*Om 't gevoelen der Chineezen te verklaaren.*] Een Oudvader der Kerke heeft een bekentenis gedaan, die miſſchien hedendaags geen Wysgeer vergeeven wierd; te weeten, dat die geenen zelfs, die de Godtheit, of de voorzienigheit loogchenen, bewyſſelykheden bybrengen, zoo voor hunne zaak,

als

als tegens hunne beſtryders. (g) *Deos nonnulli eſſe abnegant: prorſus dubitare ſe alii an ſint uſpiam dicunt: alii vero exiſtere, neque humana curare: immo alii perhibent, & rebus intereſſe mortalium, & terrenas administrare rationes. Cum ergo hæc ita ſint, neque aliter fiat, quin ſit unum ex omnibus verum, pugnant tamen argumentis omnes, neque ſingulis deeſt id, quod probabiliter dicant, ſive cum ſuas res aſſerunt, ſive cum alienis opinionibus contradicunt* Dat is: *Zommige loogchenen dat'er Goden zyn: andere zeggen dat zy geheelyk twyfelen of'er ergens zyn: maar andere willen datz'er zyn, maar zich met de menſchelyke dingen niet bemoeijen: ja andere willen, dat zy by de menſchelyke dingen tegenwoordig zyn, en de aardſche zaaken beſtieren. Dewyle deze dingen dan zoo zyn, en het niet anders weeſen kan, of een van alle die gevoelens moet waar zyn, en zy alle nochtans met bewysredenen voor den dag koomen, en hun ieder in 't byzonder dat geene niet ontbreekt dat hun zeggen waarſchynelyk maakt, 't zy dat zy hunne gevoelens beweeren, 't zy dat zy die van anderen tegenſpreeken.* Zoo hy gelyk had, ware het mogelyk ten aanzien van die geenen, welke een groote meenigte geeſten in 't Geheele-al onderſtellen,

(g) *Arnobius adverſus* Gentes lib. 2. p. m. 81.

ſtellen, de eene van d'anderen onderſcheiden, waar van elk door zich zelven beſtaat, en door een inwendig en wezentlyk beginſel werkzaam is. Zommigen van deeze geeſten hebben meer magt dan d'anderen, enz. Hier in beſtaat d'Ongodiſtery zoo algemeen onder de Chineezen verſpreidt. Zie hier hoe men meent dat ze allengskens de waare denkbeelden verduiſtert hebben. (a) „Godt, dat zuivere en vol-
„maakte Wezen, is, ten hoogſten, geworden
„de ſtoffelyke ziel van de ganſche waereld,
„of van haar ſchoonſte deel, dat den hemel
„is. Zyne voorzienigheit en magt, zyn niet
„meer dan een bepaalde magt en voorzienig-
„heit gebleeven, alhoewel veel verder uitge-
„ſtrekt, dan de kracht, en voorzichtigheit der
„menſchen . . . . De leere der Chineezen
„heeft ten allen tyde den vier deelen van de
„waereld, de ſterren, bergen, ſtroomen
„en gewaſſen, de ſteeden en haare grachten,
„de huizen en hunne haertſteeden, en, met
„een woord, allen dingen geeſten toegeëigent:
„en alle de geeſten ſchynen hun toe niet goed
„te zyn: zy erkennen booze geeſten, om de
„onmiddelbaare oorzaak van de rampen en
„quaalen te zyn, waar aan het menſchelyk le-
„ven onderhavig is. . . . (b) Gelyk dan de

 ziel

(a) La Loubere Relation de Siam, Tom. 1. chap. 23. n. 2. pag. 503.

(b) Id. La Loubere ibid. n. 3. p. 505. 506.

„ziel des menſchen, naar hun gevoelen, de „ſpringader van alle levendige daaden van den „menſch was, ſchreeven ze van gelyken de „Zon een ziel toe, om den oorſprongk van „zyne hoedanigheden en beweegingen te zyn: „en, op dat grondbeginſel, de zielen over- „al verſpreidt zynde, en in alle ligchaamen de „daaden veroorzaakende, die voor deeze lig- „chaamen natuurlyk ſchynen, wierd'er niet „meer vereiſcht, om, naar deeze meening, „de ganſche huishouding der Natuur te ver- „klaaren, en de almagt nevens d'oneindige „voorzienigheit, die ze in geenen Geeſt toe- „ſtonden, zelf in die van den Hemel niet, te „vervullen. Voorwaar, gelyk het ſchynt „dat de menſch, natuurlyke dingen tot zyn „voedzel, of gemak gebruikende, eenig ver- „mogen op de natuurlyke dingen heeft, het „oude gevoelen der Chineezen, naar evenre- „digheit, diergelyk een magt aan alle de zie- „len toeëigenende, ſtelde vaſt, dat die van „den Hemel op de Natuur konde werken, „met een voorzichtigheit en kracht onverge- „lykelyk grooter, dan de menſchelyke kracht „en voorzichtigheit. Maar het erkende te „gelyk in de ziel van elk ding een inwendige „kracht, uit der aart van de magt des Hemels „onafhangkelyk, en die dikwils tegens de „voorneemens van den Hemel aanwerkte.

De

„De Hemel regeerde de Natuur als een mag-
„tig Koningk: de andere zielen waren hem
„gehoorzaamheit ſchuldig: hy dwong'er hen
„bykans geduurig toe, maar daar waren'er
„anderen, die zich zomtyds zyne gehoorzaam-
„heit ontrokken. . . . . Ik bekenne dat het ongerymt is verſcheide eeuwige wezens, van malkanderen onafhangkelyk, en in krachten ongelyk, te onderſtellen; echter heeft deeze ſtelling Demokryt, Epikuur, en veele andere groote Wysgeeren konnen behaagen. Zy erkenden een oneindige meenigte van kleine ligchaamtjes, van verſcheide gedaanten, ongeſchapen, van zelfs beweegende, enz. Dit gevoelen is noch zeer gemeen in het Ooſten. Die geenen, welke d'eeuwigheit van de ſtoffe beweeren, ſtellen niets redelyker dan of ze d'eeuwigheit van oneindige vezeltjens verdedigden; want konnen'er twee wezens zyn, meede-eeuwig, en, ten aanzien van de wezentlykheit, onafhangkelyk, zoo konnen'er hondert duizend millioenen, tot het oneindige toe, zyn geweeſt. Zy moeten zelfs zeggen, dat'er waarlyk een oneindig getal van zulke ligchaamtjens zyn, want de ſtoffe, hoe klein de zelve zy, bevat onderſcheidene deeltjens. En merk wel aan, dat de ganſche Oudheit van 't Heidendom, omtrent de ſchepping van de ſtoffe, gedoolt heeft; want zy heeft nooit den

grondregel verlaaten , *ex nihilo nihil fit*, *uit niet koomt niet voort*. Dienvolgens wist zy niet dat het ongerymt ware , eene oneindigheit van meede-eeuwige , en , ten aanzien van 't bestaan , van malkanderen onafhangkelyke zelfstandigheden te erkennen. Hoe ongerymt dan deeze onderstelling ook zy, is zy echter de afschuuwelyke wanstaltigheden niet onderworpen, waar door die van Spinoza van zelf vervalt. Zy kon reden van veele verschynselen geeven, met aan elk ding een werkzaam beginsel toe te schryven, aan 't eene sterker, aan 't andere flauwer; of zoo zy gelyk in magt waren, moest men zeggen, dat die de zeege wechdroegen , zich talryker t'zamen verbonden hadden. Ik weet niet of'er geen Sociniaan zy geweest , die gezegt , of gelooft heeft, dat de ziel van den mensch niet uit het Niet zynde voortgekoomen, door zich zelven bestaat en werkzaam is. Haare vryheit van onverschilligheit zou daar klaarlyk uit afvloeijen.

[illegible]

E N D.

KORT

KORT BETOOG VAN DE WAARHEIT DES Christelyken Godtsdiensts, TEGENS SPINOZA, EN ZYNE VERDEDIGERS;

Waar in de Goddelykheit van Mozes Schriften, en de Zekerheit van 't Christengeloof, door klaare redeneeringen, tegens d'Ongodisten, bewezen word.

Door den Heer JAQUELOT,
Leeraar der Fransche Kerke in
's Gravenhage.

Uit het Fransch vertaalt door

F. HALMA.

AAN DEN LEZER.

Bescheide **Lezer.**

Vry uit bekenne ik, dat het nooit mynen toeleg was, na ik het verfoeijelyk *Levensvervolg van Philopater* had geleezen, om iets anders mynen Landsgenooten, tegens dat ongodistisch lasterschrift, meede te deelen, dan alleen 't geen de Heer Bayle, in zyn *Groot Historisch Naamboek*, omtrent Spinoza en zyne gevoelens heeft aangeteekent, waar in ik zoo veel kracht van redeneering, tot wederlegging van deezen Godtverzaaker, en zyn gedrochtelyk Gebroedzel, vond, dat het my niet alleen een onverwinbaare borstweering, tegens d'aanvallen van de verwaate Spinoziaansche

ſlagorde, ſcheen, maar ook een vaſt-geklonke ſtormtuig, waar meê de ſterkte der Ongodiſtery, ſchoon naar de hedensdaagſe veſtingbouw, 'k verſtaa de Wiskonſt, ten top opgehaalt, met gelukkigen uitſlag over hoop geſmeeten, en ten gronde toe geſloopt wierd. Maar terwyl ik deeze ſtoffe voor de perſſe bereidde, beving my de luſt, om te zien wat de heer Jaquelot, Leeraar der Franſche Kerke in 's Gravenhage, in zyn boek van *Godts Wezentlykheit*, opzettelyk tegens Spinoza geſchreven, had in 't licht gebragt, en wat weg by hem ingeſlagen was, om deeze godtloosheit, zoo aanlokkelyk voor menſchen die hun geluk in de genoegten van dit leven bepaalen, met klem van reden te bevechten. 's Mans geleerdheit, geſleepen oordeel, en ongemeene gaven, van de nyd niet onbegrimt gebleven, waren my kundig; en naardien de Heer Bayle het niet in alles tegens den ontaarden Jood opnam, en het genoeg achtte 't Spinoziaanſche ge-

gevaart 't onderſte boven geramt, en in puinhoopen verkeert te hebben, dat het beſtek van zyn Werk alleen vorderde; ſcheen 't my toe niet buiten reden te zullen zyn, zoo'er iets van 't geene uit de welbeſnede penne des gemelden Leeraars, zoo tot het zelve einde, als meeſt tot ſtaaving van 't Chriſten-geloof, en der Goddelyke Openbaring, was gevloeit, hier wierde bygevoegt. Want ſchoon twee het zelfde verhandelden, wiſt ik dat de Verhandeling echter niet de zelve zoude zyn; en dat het wonderlyk tot genoegen der Lezers, en opheldering der ſtoffe ſtrekte, wanneer twee groote Verſtanden, die gelyktydig, en naar den draad van eige redeneering ſchryven, hunne gedachten omtrent het zelve onderwerp ontvouwen. Hier by quam, dat ik dit werk, hoe klein van omtrek, geerne tot een volkomen Wapenhuis wilde maaken, waar in niet alleen beſchuttend wapentuig, ter verweering, maar ook ſcherpgeſleepen geweer, tot velling der vyanden, te vinden ware.

En, eindelyk, op dat alles wat wezentlyk in 't meergemelde Schimpschrift van Philopater is neêrgestelt, hier door vermorsselt, en als onder zyn eigen gruis begraaven wierde.

Want naardien het deezen Godtbevechter voornamentlyk op drie dingen, in d'algemeene Voorreden breeder opgehaalt, toeleidt; de verheffing en aanpryzing van den Spinoziaanschen Godt, met recht een Ongodt te noemen; de lasterende verguizing van Mozes, en der Profeeten, en, by gevolg, van Christus, wiens gezag en zending op beide rust; en de vernietiging van de ziel, nevens de loochening van een ander leven, onafscheidelyk aan 't eerste verknocht; naardien het, zegge ik, deezen heilloozen Schryver op deeze drie dingen, waar aan 't alles hangt, meest heeft aangezien, meende ik, dat het, tot een volle zegepraal van 't Christendom over de Godtloochening, niet t'onpas konde zyn, zoo we niet slechts Spinozaas Godt, door den Heer Bayle, als

als voortyds den Baäl door Elias, ten ſpot geſtelt, en van alle grondveſt ontzet zagen; maar ook, dat het gezag van Mozes en der H. Schrift, daar de beloften van 't eeuwig leven aan vaſt zyn, door onwrikbaare bewyzen beveſtigt wierde. Derhalven zag ik dit Boek in, doorbladerde het van vooren tot achteren, en vond het zoo rykelyk met Geſchichtkunde, en Oudheden, uit een ganſche zee van ſchriften, opgepropt, dat ik my over des Schryvers bedrevenheid en kenniſſe, zelf in de donkerſte en verſtafgelegenſte tyden, met reden verwonderde. Maar een Werk van zoo ruimen beſlag, ſcheen mynen toeleg luttel gunſtig te zyn, alzoo die niet minder dan zoo een wydluftige verhandeling eiſchte; overzulks wierd ik te raade, om al het Geſchicht- en Oudheitskundige in het werk voorbyſlaande, alleenlyk dat in redeneerende betoogingen beſtont uit het zelve te kippen, en tot een kort begryp t'zaamen te trekken. Doch, met deeze gedachte

bezet, koom ik aan 't einde, en zie dat de Schryver zelf 't nodig heeft gedacht, om het wezentlykste uit zyn gansche Boek, in 't laatste Hoofddeel, zoo kort te betrekken als men wenschen kon, en tot myn oogmerk scheen te dienen, niet zonder behouding van zynen t'zamenhang, en het innigste pit zyner bewyzen. Wonderlyk vergenoegde my zulks, als bewust hoe moeijelyk en zorgelyk het is, verkort eens anders gedachten, zonder ooit den doel te missen, in een voegzaam verbant voor te draagen. Om te zwygen, dat zulke uittrekzels, flux met het oog van vooroordeel aangezien, vaak zonder onderzoek gewraakt, of, ten minsten, voor verminkt en gebrekkelyk gekeurt worden. Ik las en herlas derhalven dit kort Begryp, en vond dat de Schryver als op nieuw zyne krachten hadde ingespannen, om 't geene hy te vooren zoo breedspraakelyk, en met het puik der waereldwysheit gesterkt, tegens 't Ongodistendom aandrong, nu,

met het grootſte oordeel, alles als tot een middelſtip betrok, daar al de bewyslynen zyner voorſtellingen zich uit verſpreidden. Met luſt vatte ik dan ook deeze vertaling aan, alleen des Schryvers woorden, daar hy zich op zyne voorgaande bewyzen beroept, zomtyds een weinig verſchikkende, op dat deeze Verhandeling als onafhangkelyk van 't werk, en op zich zelven ſtaande, den Lezer voorquam. Maar dewyl het Voorbericht van den heer Jaquelot ook uit byzondere fraaije gedachten, en zaakelyke redenwikkingen, tot beſtryding van 't Spinoziſdom, en zommige gevoelens aan 't zelve verwant, is ingeſtelt, vonden we goed, om het zelve, vóor zoo veel het een doorgaande redeneering is, hier vooraf te laaten gaan, als wonder wel ter ſnee, en tot een inleiding der verhandelbaare zaaken dienende. Ik hoope dat dit den Lezer zal voldoen, en hy, nevens my, in de Goddelyke waarheit, van den Hemel afgedaalt, worden opgebouwt.

KORT BETOOG

Van de Waarheit des Christelyken

GODTSDIENSTS.

VOORBERICHT.

At onze Eeuw verstandig en geleert is, blykt onwederspreekelyk. Groote vordering heeft men in de Konsten en Wetenschappen gedaan, 't zy tot verbeetering van haare beginsselen, 't zy tot nader bevestiging van haare bewyzen en betoogingen. Hoe veele nieuwe ontdekkingen, hoe veele wonderlyke ondervindingen zyn'er niet in 't licht gebragt, tot hulp van 't verstandt, om buiten de paalen heene te dringen, waar in het, door de woestheit der voorige tyden, besloten was.

Ondertusschen heeft men met reden te twyfelen, of den Godtsdienst, uit al dit nauwkeurig onderzoek, groot voordeel getrokken, en niet veel meer hier door verloren, dan aangewonnen heeft. De Wiskonstenaars gewennen 't verstand, om zich niet te laaten over-

overreeden, dan door een zekere blykbaarheit, die omtrent de Godtgeleerde ſtoffen geen plaats hebben kan. De Hemelloopkunde verbyſtert de reden en inbeelding, door de denkbeelden die zy ons van de byna oneindige uitbreiding van 't Geheele-al, en d'onmeetbaare grootte der Sterren geeſt, die ons als vonkjens van den Hemel toeflikkeren. D' Aarde verdwynt tot niet, wanneer men bemerkt dat de * tuſſchenſtant der Sterren door honderd-duizenden mylen word getelt, en dat de mistelling van drie, of vier millioenen, in de rekening omtrent zoo veel is, als of men zich vier of vyf ſchreeden, in d'afmeeting van een halve myl, of daar omſtreeks, op 't oog vergiſte. Wanneer men op deeze onmetelykheit van de waereld denkt, weet men nauwelyks wat plaats deeze Aarde beſlaat. 't Is een ſtip, 't is een niet; 't geen de Godtsdienſt echter wil dat voor 't voornaamſte deel van 't Geheele-al, dat het meeſt van den Schepper is begunſtigt, en het eenigſte dat hy met zyne genade, en doorluchtigſte wonderen heeft vereert, gehouden worde. De Wysgeerte, met het onderzoek der natuurlyke Oorzaaken beezig, meent het verſtand t'over voldaan te hebben, wanneer zy het tot d'eerſte deezer Oorzaa-

* Zie de Sterreloopkundige aanmerkingen van de Hemelloopbeſchouwers te Parys.

zaaken opgeleidt, en ons de kenniſſe van de Natuur gegeeven heeft. 't Is waar dat *de Overnatuurkunde* een ſtap verder gaat, maar derzelver denkbeelden zyn zoo afgetrokken, en veelzins zoo verwart en diſtelig, dat'er weinigen zich aan haare beſpiegelingen gewennen, en noch minder door haar tot het geloof overgehaalt, en inwendiglyk overreedt worden.

Overzulks kan men van de Wetenſchappen zeggen, dat ze 't verſtand te ver inneemen, en te veel naar haar beleedt doen zwenken: Myn oogmerk is niet haar te verachten, of af te keuren; zy zyn d'eer van onze eeuw, en baaren veel nut voor de gemeene t'zamenleving; maar met reden hebbe men toe te zien, dat ze in 't verſtand geen denkbeelden en vooren drukken, die voor den Godtsdienſt nadeelig en verderfelyk zyn.

Veele hinderpaalen doen zich in 't gemoed, tegens de veſtiging der Godtsvrucht, op. D'eige hertstochten moeten overwonnen, en de beweegingen der natuur dikwils wederſtaan worden. Men moet geloof ſlaan aan 't geen 't ongelooflykſt ſchynt. Tegens alle baarblykelykheit, moet men eene Opſtandinge, 't algemeen Oordeel, en een eeuwige Geluk- of rampzaligheit gelooven. 't Gansche ontwerp van 's menſchen gedachten, en levens

be-

beſtier moet verandert, en hy aan zich zelven verloochent worden. Op dat nu zulk een groote onderneeming ten gelukkigen uitſlag, en men zoo veele zwarigheden te boven koome, is'er volſtrektelyk eene vaſte overreeding des geloofs, en een klaar gezicht van de waarheit nodig.

Weinigen ondertusſchen ſpooren de waarheden, van den Godtsdienſt, tot in den grond na. De meeſte menſchen, met andere werkzaamheit bezig, gedraagen zich, in dit ſtuk, buiten bekommering, aan 't geen'er hen van word voorgeſpeldt, zonder het aan den toets der Goddelyke openbaring te ſtryken. En wanneer hen dan iemant voorkoomt, die deeze waarheit, by hen luttel betracht, tegenſpreekt, vinden zy zich, op de minſte zwarigheit, verlegen. Daarenboven, gelyk de Godtsdienſt weinige overeenkoomſt met de grondregels der gewoone levenswyze heeft, is'er in 't hert van den menſch een heimelyke neiging, om de geringſte voorwerpzels, tegens de beginſſelen van den Godtsdienſt, greetiglyk aan te vatten. Om in 't warnet van zorgelyke twyfelingen te geraaken, behoeft men maar een Geleerden, een Wiskonſtenaar, een Wysgeer te hooren zeggen, dat Mozes veele dingen heeft ter neêr geſtelt, die zwaarlyk te bewyzen zouden vallen. Geerne zag ik dat

alle menschen in 't gemeen, zonder tegenspraak, den Godtsdienst omhelsden, doch ben niet onbewust, dat'er weinigen hun voornaamste werk van maaken, en noch minder, die'er zich met een Godtvruchtig gemoed aan overgeeven. Overmids de lessen van 't Euangelie een jok zyn, waar onder men ongeerne zynen hals buigt, behoeft men slechts 't minste voorwendzel om het af te schudden; een Geschiedenis, waar in eenige onwaarschynelykheit steekt, een scheemerige duisterheit, is hier t'over genoeg toe.

Men hebbe zich dan niet te verwonderen, dat men zoo veele Vrygeesten, en Ongodisten in de waereld ziet, d'een door een drift van ongebondenheit, en d'anderen door onkunde; d'een door een rampzalige zucht om onder de Sterke Geesten door te gaan, d'anderen door quaade voorbeelden verleid, of altoos met andere dingen bezig, zonder ooit ter deege op den Godtsdienst te denken. Zelfs zyn'er, die noch wel met aandacht de Godtgeleerde stoffen betrachten, maar niet tot het onderzoek deezer eerste beginsselen opklimmen, namelyk, *Godts Wezentlykheit, en de Goddelykheit der H. Schrift*. Zoo dat, alhoewel ze genoegzaam omtrent de verschilstukken zyn onderwezen, die'er tusschen Gezintheit en Gezintheit zyn, zy echter de vereischte

kennisse niet hebben, om deeze eerste grondbeginsselen staande te houden, tegens die geenen, die dezelve trachten te ondermynen, en om ver te smyten. Men zegge schoon, dat deeze beginsselen onderstelt moeten worden; de waereld is vol van menschen die ze loochenen, en bestryden. 't Is derhalven van de hoogste aangelegentheit, *de Wezentlykheit van Godt*, de bronader van alle waarheden, door bondige en klaare redenen, te betoogen.

Veele treffelyke schriften zyn'er over dit gewigtige stuk, en de waarheit van den Christelyken Godtsdienst, voorhanden, die alle hunne waerde en nuttigheit hebben. Van overlang lei ik toe, om deeze gewigtige zaak, met ingespannen gedachten, te bespiegelen, als bewust, dat ik geen beter gebruik van myne leeroeffeningen, en van mynen tyd konde maaken. Ik hebbe omtrent dit stuk aangemerkt, dat zommigen meenen zich wonder wel te quyten, wanneer ze allerlei slach van bewyzen, en redeneeringen, slechts op malkanderen hoopen, zonder te denken dat de Lezer, ten aanzien van deeze groote waarheden, die tot wetten van zyn gedrag en gedachten worden, van natuuren ongeloovig zynde, alles verdacht houd, zoo draa hy eens een Schryver in een valsche redeneering gevat heeft. Ik heb daarenboven gemerkt, dat vee-

le Overnatuurkundige bewyzen , geen ligchaam noch kracht genoeg hebben , om 't hert gevoeliglyk te treffen. 't Verſtand kant zich tegens de bewysredenen aan, die voor het zelve te ſcherpzinnig ſchynen , wanneer het ſchoon de zelve niet beantwoorden kan. Deskartes , die weêrgadelooze Wysgeer , meent onwederleggelyk te bewyzen dat'er een Godt is , overmids de wezentlykheit , of het beſtaan , onafſcheidelyk van de wezentheit van dit eeuwig wezen is , en dat Godt , een *oneindig volmaakt* wezen zynde , nootzakelyk *de wezentlykheit* moet hebben , die de grondſlag, en d'eerſte van alle volmaaktheden is. Dit bewys heeft alle zyne vereiſchte leden. Het gaat altoos aan , omtrent allerlei onderwerpen , daar op het zou mogen worden toegepaſt. Ondertuſſchen twyfele ik , of het genoegzaam ter overreeding zy. 's Menſchen geeſt geeft het zoo ligtelyk niet gewonnen. De zaak ſchynt hem van zoo grooten belang te zyn , dat hy meent , terwyl hy natuurlyk in 't ongeloof zit verſchanſt, dat hy'er zich kloekelyk in verweeren , en het ten uiterſten uitharden moet. Aan d'andere kant heb ik altoos geacht , dat de Godtheit overtuigende bewyzen van haare wezentlykheit, vatbaar voor A: alle menſchen, heeft, zonder dat men de Schoolen der Wysgeerte behoeft betreeden te hebben ,

A: dit is ook logies als
strydende tegens de H: Schriftuur die zegt
dat het geloof is ook gave Gods,
maar niet
tegens der [illegible] wiens Grondste[illegible]

ben, om'er de kracht en klem van te gevoelen. Zich door een enkele geloovigheit tot den Godtsdienſt te laaten overhaalen, is wraakbaar, geeft den Godtloozen voordeel tegens de waarheit, en is voor een gevaarlyke zwakheit te keuren. Maar een halſtarrig ongeloof, dat eer ſtelt in het licht der reden te beſtryden, en ſlechts maar gezochte twyfelingen, of ydele zwarigheden tot een grondveſt heeft, mag met recht voor de verdoemelykſte, en ſtrafwaerdigſte miſdaad gereekent worden.

Om dan den menſch tot den Godsdienſt te leiden, en gezondelyk van dit groote verſchilſtuk te konnen oordeelen, moet het gemoed in een geſteltheit worden gebragt, dat naar reden luiſtere. Ten dien einde hebbe men 't gewigt van dit ſtuk wel te overwegen, dat'er, namelyk, ons ganſche welweezen aan verknocht is: 't koomt hier op een eeuwig heil, of een eeuwige rampzaligheit aan. Want zoo'er een Godt is, als ons de Chriſtelyke Godtsdienſt onderwyſt, zyn ook zyne beloften en dreigingen waarachtig, en zullen onfeilbaarlyk haare vervulling hebben. Zoo dat, indien enkelyk de nieuwsgierigheit my, als Wysgeer, noopt, om d'eerſte Oorzaak van alle dingen te zoeken, myn eige belang, myn geluk my moet overhaalen, om zyde

omtrent deeze eerſte waarheit te kiezen, die'er d'oorſprong en grondſlag van is.

Men tracht hedensdaags voor een Wysbegeerige te gaan: elk zegt dat'er een Godt is; maar uit deezen grooten Naam ryſt dikwils eene gevaarlyke twyfelzinnigheit, die ſlechts ſtrekt om d'oogen te verblinden, en 't een voor 't ander te doen aanzien. Zulk een die van Godt, van zyn verſtand, wil, en liefde ſpreekt, heeft echter geen ander denkbeeld van de Godtheit, dan dat ze de ſtoffe van 't Geheele-al is. Men moet derhalven den Godt zoeken, dien Mozes ons verkondigt heeft, om kenniſſe van dit eerſte beginſel te hebben, waar in 't heil, of onheil van den menſch geleegen is.

Alles, zegt men, heeft men te hoopen, en niets te vreezen, wanneer men zich ſchoon in 't geloof van eenen Godt bedroog, dien ons Mozes geleeraart heeft: daar in de zyde van 't Ongodiſtendom alles te vreezen, en niets te hoopen is. Deeze redeneering kan haare nuttigheit en gebruik hebben, wanneer ze niet te ver aangedrongen word. Zy is ongenoegzaam om 't verſtand tot het omhelzen van de kant des Godsdienſts te doen overſlaan. Godt wil niet op 't geval en 't onzeekere gevolgt zyn; een twyfeling, een *miſſchien* is een miſdaad; daar word kenniſſe en overreeding

vereischt. Daarenboven, gelyk de Godtsdienst de beetering des levens en der zeden vordert, moet'er meer dan een *misschien* tot zoo een zwaare onderneeming zyn, en om in dezelve gelukkiglijk te slaagen. Men gebruike dan vry deeze reden, om de menschen, als begraven in de dingen van de waereld, uit d'ongevoeligheit en zorgeloosheit, omtrent den Godtsdienst, te trekken: maar dat'er een bewys van worde gemaakt, om hen aan de zyde der Godtsvrucht over te brengen, is haar boven de waerde te doen gelden.

't Voornaamste, waar op, in 't onderzoek van deeze gewigtige waarheit, te letten staat, is dat het gemoed 't verstand niet verleide. Wanneer het herte geen genegentheit tot een waarheit heeft, ziet het verstand dezelve met een achteloos, of quaadaardig oogein, overmids het verstand en het herte byna altoos malkanderen verstaan, en in deeze heimelyke onderhandeling, spant het verstand alle zyne krachten in, om de belangen van het gemoed zich aan te trekken. De goederen, de vleeschelyke wellusten winnen het hert: en 't hert overwonnen, trekt het verstand over. Dit is de grondoorzaak van 't ongeloof, en der weêrstand, die tegens 't omhelzen van dit groot beginsel des Godtsdiensts

geschiedt, * dat de menschen door huune driften, als zelfsbeweegzels door hunne raderen, bewogen worden. Overzulks moet men trachten de Wezentlykheit van Godt, niet door de neiging van 't hert, noch naar men wenscht, of vreest; maar door het licht van 't verstand, en de waarheid van 't voorwerp te onderzoeken.

Daarenboven moet men aanmerken, dat de Godtheit een voorwerp is 't welk niet onder de zinnen valt. 't Is een geestelyk Wezen, dat we alleen door de kracht van 't verstand en der overdenking konnen naderen; zoo dat'er niets de reden helpt, om van het denkbeeld van dit oneindig Wezen doorstraalt te worden, dan haare eige redeneeringen. In d'andere dingen word het verstand ondersteunt door d'inbeelding, 't word getrokken en werkzaam gemaakt door de denkbeelden, die zy van zelf aan 't verstand voordraagt. Het staat in ons vermogen niet, onkundig te zyn dat wy een Ligchaam hebben, of dat'er een Zon aan den hemel is, ten minsten zoo wy niet blind zyn, vermids wy deeze voorwerpen zien en gevoelen. Daar is noch overdenking, noch redenwikking van noden om ons dezelve indachtig te maaken: maar wanneer 't voorwerp niet onder 't bereik van onze zinnen is, noch uit zyn natuur haar kan aan-

* Plato Dial. I.

aandoen, konnen deszelfs denkbeelden niet anders dan door de kracht van overdenking, en redeneering in onze zielen geboren, en bewaart worden. Hier koomt het van daan, dat weinig menschen de natuur van hunne ziel, de grootte van de Zon-bol, of van d'andere hemellichten kennen, vermids deeze waarheden alleen door de werking van 't verstand konnen geweeten en bevat worden.

Derhalven moet men nootzakelyk tweederlei slach van Voorwerpen toestaan, waar van d'eene, zichtbaar en gevoelig zynde, zich aan de zinnen en d'inbeelding opdoen; en d'anderen alleen voor 't verstand en de reden genaakbaar zyn. 't Gezicht en d'Inbeelding vertoonen ons de Zon als een Vuurbol, van een of twee voeten in de middellyn; dit denkbeeld hebben'er alle menschen van. Maar men zou zich belagchelyk maaken, wanneer men staande hield, dat dit groote ligchaam van geen wyder omtrek dan d'aarde was, overmids dit licht voor ons noch tastelyk noch zichtbaar is. De reden heeft haar eige gezicht, en werkingen, van die der inbeelding onderscheiden: zoo dat d'omtrek van de Zon-bol, die zoo klein voor onze oogen schynt, door de reden van een gauw Sterreloopkundigen begrepen word,

* honderd duizend bollen te konnen bevatten, gelyk onze aarde is.

Alle menſchen worden 't menſchelyke ligchaam gewaar. D'ontleedkunde brengt ons alle de raderen, tot de beweeging nodig, voor 't oog. Maar weinige maaken een recht denkbeeld van den geeſt, die 't ligchaam bezielt, en regeert, vermids de reden hem alleen door d'overdenking en ingeſpanne beſpiegelingen, begrypen kan.

Noch moet, ten aanzien van deeze geeſtelyke Voorwerpen, wel worden aangemerkt, dat men dikwils zyne gedachten weder hebbe te laaten gaan over de redenen, die'er ons de waarheit en wezentlykheit van doen blyken; vermids men in deeze ſlach van kenniſſe, noch door de zinnen, noch door d'inbeelding geholpen zynde, zy ongevoeliglyk weêr verdwynt, en verloren wordt. De denkbeelden van de ligchamelyke voorwerpen houden ons bezet, tegens onzen wille en dank, en vervullen onze gedachten. Gereedelyk vergeet men deeze geeſtelyke Wezens: vermids het niet ligt valt teffens de bewyzen en redenen van hunne wezentlykheit, die als het licht en de ſtraalen zyn, waar door wy hen zyn ontwaar geworden, zich te erinneren.

Dee-

* Zie M. Caſſini Obſervat. Aſtronom.

Deeze verſcheidenheit der Voorwerpen geſtelt zynde, gelyk ook d'onderſcheide wyze, welke wy gebruiken moeten om dezelve te kennen, kan men, daar benevens, niet twyfelen, of *Godts wezentlykheit* is van deeze ſlach van waarheden, die de reden alleen gewaar worden kan. Dit eerſte Wezen laat zich alleen aan d'overdenking zien; 't moet door redeneering gezocht en gevonden worden. Dit Geheele-al is een werk dat hy geſchapen heeft, en regeert. De Wysgeerte ſtelt zich te werk, om het door redenwikking t'ontleeden, zoo 't vry ſtaat dit woord hier te beezigen. Zy ſpeurt de ſlagveeren naar van deszelfs werkzaamheit: maar 't voornaamſte is, deezen eeuwigen Geeſt te kennen, die 't wezen en de beweeging aan alle dingen geeft.

Deeze groote waarheit, d'eerſte van alle waarheden, is van een oneindige aangelegentheit voor den menſch; en men behoeve zich niet te bekommeren, dat haar onderzoek eenig berouw, van eenen qualykbeſteeden tyd, zal achterlaaten. En alhoewel zommigen inbrengen, dat het een beginſel is, waar over men niet zintwiſten moet; dien antwoorden wy, dat, ſchoon zulks wenſchelyk ware, de zaak anders geleegen is. En gelyk dit ſtuk voor de grondſlag van den Godts-

dienſt

dienſt zy te achten, helpt de minſte twyfeling, de minſte ſtoot tegens deezen hoekſteen, eer men 't gewaar word, 't ganſche gebouw aan 't waggelen. 't Ongeloof baart onvermydelyk d'ongodtsdienſtigheit, waar uit alle d'ongeregeltheden des levens ontſtaan.

Derhalven achtten wy 't nodig, 't Ongodiſtendom in zyne binnenſte ſterkte, en uiterſte affnydingen, indien men zoo ſpreeken mag, te beſpringen. 't Is te vergeefs dat men wenſcht dat'er geen Godt ware, of poogt deeze gewigtige waarheit te verduiſteren. 't Is te vergeefs dat een verdorven, of onwetend verſtand ons van haare naſpooring trachte af te leiden. 't Is te vergeefs, zoo men zich door quaade voorbeelden, door averechts beſtierde kundigheden, of een neiging tot het Sterke Geeſtendom laat vervoeren, als of den Godtsdienſt ſlechts verzonnen ware, om 't volk in zynen plicht, en in gehoorzaamheit omtrent d'Overigheit te houden. Alle deeze quaade geſtelteniſſen van 't hert zullen 't wezen der zaaken niet veranderen. Elk is hier voor zyn eige rekening. Zoo'er een Godt is, gelyk we betoogen zullen, is hy nootzakelyk d'Oorſpronk des levens, en zyn wy hem eerbewyzing ſchuldig. En indien 't Godsdienſtig gevoelen

len waarachtig is, moet'er onvermydelyk na de dood een vonnis van vryſpreeking, of van veroordeeling volgen, naar 't geen men in dit leven, 't zy goed, of quaad, gedaan heeft.

Ik eiſche hier geene ligtgeloovigheit, om alles wat ik ter neêrſtelle, zonder onderzoek, aan te neemen. Genoeg dat men naar onderrichting luiſtere, en zich de reden onderwerpe. Men ſtelt'er immers eere in, dat men in alle gelegentheden redelyk zy. Steekt'er nu zoo veel voordeel in, dat men onkundig van den Godt weeſen wil, dien men dienen moet, om'er, verkeerdelyk en tegens de reden te werk gaande, een rampzalige eeuwigheit aan te waagen?

Het gevoelen van Epikuur, door Spinoza, onder een andere gedaante, verleevendigt, word hier ook kortelyk opgehaalt, en wederlegt. Het onderſcheit, tuſſchen deeze twee Ongodiſten, beſtaat hier in, dat Epikuur klaarlyk van de Veezelen ſprak, by hem als de eenige Oorzaak van de vorming der Wezens, die 't Geheele-al uitmaaken, aangezien. En, gelyk hy zich niet zocht te verſchuilen, verſchoof hy zyne verzierde Goden in een genoegte van een vadzig en ledig leven, buiten alle gemeenſchap met de waereld, en d'ondermaanſche dingen. Maar Spinoza, die zich

zich maar met een half woord dorfte uitdrukken, heeft eenen Godt van eene onbekende Zelfstandigheit gemaakt, zoo wel vatbaar voor d'uitbreiding en d'afbeelding, in 't geene men *ligchaam*, als voor de gedachten en kennisse, in 't geene men *Geest* noemt, die deeze eige zelfstandigheit is, gewyzigt en gevormt, om een mensch te maaken. Deeze onbekende Zelfstandigheit schryft hy alles toe, dat Godt toekoomt. En alhoewel zy altoos nootzakelyk werkt, en altyd alles doet wat ze kan, naar de gansche uitstrekking van haare krachten, noemt hy ze echter *Vry*, overmids zy onafhangkelyk, en van den dwang van een hooger oorzaak bevryd is. Hy kent geene andere vryheit. De menschen achten zich, naar zyne meening, uit dien hoofde alleenlyk vry te zyn, om dat ze hunne eige daaden kennen, en d'oorzaak niet weeten die dezelve voortbrengt.

Deeze nootschikkelykheit vernietigt niet alleenlyk allen Godtsdienst, gelyk men ziet, maar daarenboven al het geene, om eigentlyk te spreeken, den naam van deugd of zonde kan draagen; overmids deeze eerste Zelfstandigheit, de menschelyke daaden, die d'allervryste schynen, zoo nootzakelyk, en met de zelve indrukzelen voortbrengt, als de beweegingen van de lucht en van 't vuur.

Het

Het ergſte van allen is noch, dat men deeze ſnoode Wysgeerte met de denkbeelden van den Godtsdienſt zoekt te bekleeden. Men wil den aart van het quaad en der ſchelmſtukken vernietigen, onder den dekmantel, dat Chriſtus Jeſus voor de zonden van 't menſchdom voldaan heeft. De Godtsdienſt beſtaat, naar 't gevoelen van de geenen, daar ik van ſpreeke, alleen in een zuivere verſtandelyke, of kennelyke daad, die men *Geloof* noemt. En ten aanzien van 's menſchen vryheit, hebben zy geenen minderen toeleg, dan om de zelve t'eenemaal wech te neemen, en te vernietigen, onder voorwending dat de genade, tot d'oeffening van de deugd, volſtrekt nootzakelyk is. Hier omtrent moeten de geenen gewaarſchouwt zyn, die valſche gevolgen uit de dood van Chriſtus trekken, als of 't niet meer van noden ware Godt om de vergeving onzer zonden te bidden, en dat het genoeg zy te gelooven, en te erkennen dat ze ons vergeeven zyn, Godt, wegens zyne goedheit, dankende. Waar kan de Godtloosheit geen misbruik van maaken; naardien men een Voorreden voor de werken van Spinoza vindt, waar in een meenigte van Schriftuurplaatzen worden aangetrokken, om de Wysgeerte van deezen menſch, die den Godtsdienſt en d'Openbaring in 't aangezicht bevecht, te bewyzen.

Dus

Dus verre achtten we nodig, dit redeneerend Bericht, van den heer Jaquelot, voor af te laaten gaan, in welks ſlot iets voorkoomt, waar over d'opmerkende Lezer, nevens my, ontwyfelbaar eenigzins verwondert zal ſtaan. Ik bekenne, dat ik nooit zoo klaar het gevoelen van Pontiaan van Hattem voor een ſpruit van 't Spinoziſdom, of een masker, waar onder Spinoza zich vermomde, hebbe gekent. Wie kon verwachten dat een Ongodiſt, als Spinoza, Chriſtus voldoening zou misbruiken, om alle onderſcheit tuſſchen deugd, en ondeugd, wech te neemen, om dat'er quanſuis, wegens Chriſtus zoenoffer, geen zonde meer in de waereld kon overblyven? Van Pontiaan was my wel iets voorgekoomen, dat hier naar zweemde; want in 't onderzoek, aan hem, over zyne Leere, door d'Utrechtſche Godtsgeleerden, gedaan, wou hy hier heene, wanner hy hardnekkiglyk dreef, dat alles, wat'er geſchiedde, Godts wil was, en dat die Godts wil deede, zekerlyk wel moeſte doen, en niet zondigde. Maar hier gelykt het eene ey het ander niet beter, dan hy naar Spinoza: weshalven de waarſchouwing van den Schryver, aan de Hebreeuſche Broederſchap, hier recht ter ſnee koomt. Godt geeve, dat we nooit door eenige ſchynredenen van averechtze verſtanden, die de genade van Chriſtus veranderen, van de Goddelyke openbaaring mogen afgeleit, en tot een ander Euangelie overgebragt worden!

'tGe-

'T edrag der menſchen omtrent den Godtsdienſt is een zaak, waar over men met reden moet verbaaſt ſtaan. Want daar dit het eerſte van alles is, waar aan zich de menſch, in dit leven, verbindt, en dat zyn hert moeſt overhaalen, om een verſtandige keur te doen, is 't echter gewis, dat'er niets minder met kenniſſe, overleg, en verkiezing betracht word. Men is gewoon aan den Godtsdienſt te blyven hangen, waar in men gebooren is. Men leeft'er in met eene ongevoelige zorgeloosheit, terwyl de waereld, en de dingen van dit leven 't gemoed bezet houden. Zonder meenigwerf zyns volks Godtsdienſt te kennen, ſtryd men'er voor, als voor 's lands behoudenis, de Chriſten voor 't Euangelie, en de Turk voor zynen Alkoran.

Om de oorzaak van deezen yver, zoo algemeen in 't herte van alle menſchen verſpreidt, op te delven, is geen groot onderzoek nodig. Elk weet dat hy ſterven moet, en elk zoekt zich met eenige hoop na de dood te vleijen. Natuurlyk is den menſch een heimelyk denkbeeld van Godt, den Heer van 't Geheele-al, en den Oppermagtigen Beſtierder van alle waereldſche gebeurteniſſen, inge-

drukt; en alhoewel dit denkbeeld met veele dikke wolken, van onkunde en verkeerde hertstochten, is beneevelt, toont het zich echter in de donkere ſchuilhoeken van de ziel werkzaam, om den menſch tot eenige eerbewyzing aan dien Heer, van hemel en aarde, te beweegen. Daar is derhalven geen twyfel aan, of deeze ingeſchape kennis der Godtheit, hoe duiſter ſchoon, en deeze hoop van eenig geluk na de dood, hoe hagchelyk en onzeker, zyn de baarmoeders van deezen Godsdienſtsdrift, waar uit zoo veele valſche dienſten, en ſchandelyke bygelovigheden geſproten zyn.

Maar wanneer 't aan d'andere kant geldt, om den waaren Godtsdienſt in zyn herte te ontfangen, en tot een regel, zoo wel als ten beginſel van zyn levensbeſtier te ſtellen, vind men zich natuurlyk tegens de Godtsvrucht vooringenomen, vermids de menſchelyke hertstochten geſlaage vyandinnen van haare wetten en grondregels zyn. Het herte, in deeze quaade zyde gewikkelt, ſleept met alle zyne krachten het verſtand meê; 't zy om het van 't onderzoek des Godtsdienſts af te keeren, 't zy om het den Godtsdienſt met een boos oog, en met een bedorven oordeel te doen beſpiegelen.

Overzulks doen zich tweederlei ſlach van On-

Ongodiſten, en Vrygeeſten, in de waereld op. De eene verwerpen den Godtsdienſt, enkel uit een grond van ongebondenheit; de naam alleen van *Godtzaligheit*, maakt hunne zucht tot ſcherſſing, en verachting gaande. Hoe veele worden'er gezien, (en gave Godt dat'er zoo veele niet gezien wierden!) die de H. Schrift verſmaaden, en in ſpotterny verkeeren, zonder haar ooit geleezen, of, ten minſten, hunne aandacht zoo zeer ingeſpannen te hebben, om haar te verſtaan, als ze in 't leezen van een Verdichtzel, of Minnery-verhaal doen? Anderen, noch erger gezint, zoeken zorgvuldiglyk alle de zwarigheden op, die uit zoo veele zonderlinge en ongehoorde gevallen, in deeze H. geſchiedenis gemeldt, konnen opryzen, om haar door deezen weg van alle geloofbaarheit te ontzetten. Men werpt ons de Hiſtorie van Samſon tegen, men trekt die van Jonas aan, om de Goddelyke openbaaring voor de beknibbeling van 't ongeloof bloot te ſtellen: en zulk een, die 't niet vreemt vind, dat de Schryvers van 't leven des Grooten Alexanders, van een Walviſch, of ander Zeegedrocht gewaagen, dat den dyk, welke men in zee tot de beleegering van Tyrus maakte, om ver haalde, meent echter een ſterke reden te hebben, om de geſchiedenis van den Profeet Jonas in twyfel te

trekken, vermids men zegt dat'er geen Walviſſchen in de Middelandſche zee zyn.

Echter zou ik niet willen opneemen, om de waarheit van de H. Hiſtorie door de ſchynbaarheit, in alle haare verhaalen te vinden, te beweeren. Ik bekenne dat'er dikwils geene in is. Derhalven, zal ik toegeeven, zoo men wil, dat de geſchiedeniſſen van Samſon, en Jonas, gelyk ook het trekken van de Iſraëliten uit Egypten, en 't geene hen in de woeſtyne overquam, zeer verre van waarſchynelyk te zyn, in tegendeel, natuurlyk onmogelyk is. Overzulks vereiſcht het leezen van deeze H. Godtsſpraaken nootzakelyk, dat men van *Godts Wezentlykheit, en van de Goddelykheit deezer H. Letteren* overreedt zy. Alsdan zyn de allerzeldzaamſte gevallen, uit dien hoofde, niet ongeloofbaar. Want wat moet men zich niet voorſtellen, wanneer men weet, dat deeze geſchiedenis 't verhaal van de daaden der Goddelyke Almagt vervat? Alsdan ſpot het ongeloof te vergeefs met den Zondvloed, met de tocht van Iſraël door de roode zee, de klieving van de wateren der Jordaan, 't neerſtorten van de muuren van Jericho. Ydelyk knaagt men dan aan 't Levensverhaal van Samſon, of de hiſtorie van Jonas. De Godt, die 't Geheele-al heeft geſchapen, en uit het

Niet

Niet voortgebragt, kan noch duizendwerf meer wonderen hebben gedaan, dan de H. Geſchiedenis aanteekent Indien men eenmaal overreedt is, dat deeze Hiſtorie van mannen zy beſchreeven die een Goddelyke inblaazing hadden, moet alle knibbelzucht, en ongeloovigheit flux verſtuiven, en voor 't gezag van deeze Oppermajeſteit zwigten.

Het is derhalven zeker, dat men deeze twee grondſtukken van 's menſchen kenniſſe en hoop, *dat'er een Godt is, en dat die Godt zich zelven aan ons bekent gemaakt, en ons zynen wil in zyn woord geopenbaart heeft, om ons, na dit leven, eeuwiglyk te zaligen*, niet te veel kan betrachten. Zie daar, buiten alle tegenſpraak, de eenige bronader van een waar geluk. Het zelve te verwerpen, zonder het te kennen, en zyne krachten tot het onderzoek van alle deszelfs bewyzen in te ſpannen, terwyl men zynen tyd ſlyt om wat tydelyk goed, in de waereld, te bejaagen, is een uitſpoorigheit, jaa uitzinnigheit. Laat de Dood een menſch wechrukken, voor dat hy de tyd had om veele ſchatten te verzamelen, of om d'achting van een gauw Rechtsgeleerde, een wys Regeerder, een voorzichtig Staatkundige, een ſchrander Wysgeer, een groot Overſte, te verkrygen, zulks is, voor het geene van den menſch na de dood over-

blyft, wat het ook zy, van klein aanbelang. Maar by aldien'er in deeze eeuwigheit, daar de dood hem heene sleept, iets van den mensch overschiet, dat kennis en gevoelen heeft, konnen deeze rampzaligen, die den Godtsdienst en de Godtheit versmaaden, niet anders dan een staat van straffen en verschrikkingen, en wel eindelooze straffen en verschrikkingen, te gemoet zien. Kan, voorwaar, de reden toestaan, dat men gevaar loope om eeuwig ongelukkig te zyn? gewisselyk neen; overzulks is 't zeker, dat'er in 't gedrag van d'Ongodisten en Vrygeesten zonder kennisse, maar alleen door een inborst van ongebondenheit en Godtloosheit, een buitenspoorigheit steekt, die op dwaasheit en dulligheit uitloopt. Want zoo een gemoed niet door de vrees van een eeuwige rampzaligheit word geraakt, waar door zal het getroffen worden? Deszelfs hardigheit, en strafwaerdige ongevoeligheit schynt een ongeneeslyk quaad te zyn.

Anderen meenen bewysredenen te hebben, om den Godtsdienst te verwerpen. Zy spreeken van Godt, vermids de reden ons leert, dat'er een zeker Wezen, een zekere Zelfstandigheit is, die 't Geheele-al geschapen heeft. Maar wanneer men van een Godt spreekt, die de waereld zal oordeelen, om een iegelyk te vergelden naar zyne Werken, stoot hen straks

dit

dit denkbeeld van Godt, en maakt hen in hun gemoed geemelyk. Zulk eene Godtheit is niet anders verzonnen, zoo men hen gelooft, dan om 't gemeene volk in zynen plicht te houden. 't Ware dan van luttel voordeel, zoo men deeze menſchen de Wezentlykheit van Godt betoogde, indien men niet teffens de Goddelykheit der H. Schriften bewees. Men zegge ſchoon, om hun den Godtsdienſt in te boezemen, dat in deszelfs geloof niets te vreezen, en, in tegendeel, alles te hoopen is; zulks is niet genoeg: want zoo men niet zekerlyk na dit leven eenig geluk, of eenige ſtraffen kent, zal men niet in ſtaat zyn om zyn hert geduuriglyk te overdwarſſen, noch zich zelven te vergeefs onophoudelyk geweld aandoen. Derhalven, om de grondveſten van den Godtsdienſt onwrikbaar vaſt te ſtellen, moet het bewys van de Goddelykheit der H. Schrift, met dat van Godts Wezentlykheit gepaart gaan, als waar door het Geloof zyne zekerheit bekoomt, ('t Bewys nu van de Goddelykheit der H. Schrift, door den heer Jaquelot wydluſtig, in zyn Boek van Godts wezentlykheit, uitgebreid, betrekt hy kortelyk tot de volgende redeneering, voor alle die gezonde harſſenen hebben, en de leiding der reden volgen, vatbaar, en genoegzaam ter overtuiging.)

Het is zeker, dat indien Mozes net van den tyd der waereldmaaking heeft geschreven, hy een Goddelyke ingeeving gehad, of, ten minsten, ons een Goddelyke overlevering verhaalt heeft: en op wat wyze zulks ook zy geschiedt, deeze overlevering, of onmiddelyke ingeeving onderstelt nootzakelyk een Godt, die zich aan den menschen geopenbaart heeft. De vastigheit van dit gevolg kan in geen twyfel vallen; want om van den oorsprongk van 't Geheele-al te spreeken, moet men een gezigt hebben dat het Geheele-al heeft doorwandelt: 't welk oneindiglyk de krachten van 't menschelyk verstand te boven gaat. Dit is 't noch niet al, dat'er, om wel van de Schepping te spreeken, vereischt word. De geene, die stiptelyk den tyt aanwyst, waar in 't Geheele-al, de Aarde, en de Menschen hebben begonnen te zyn, moet daarenboven een kennisse hebben, die 't Geheele-al, neffens het bestaan der Aarde, en van 't Menschdom voorgaat. Zoo dat dit een onwederleggelyk gevolg is, dat, indien Mozes naar waarheit den tydwortel van de schepping der waereld heeft gestelt, hy daar toe licht van den Schepper van 't Geheele-al ontfangen heeft. Van gelyken moet men ten aanzien van den algemeenen Zondvloed besluiten, waar door het gansche menschelyk geslacht, behalven een eenig

huis-

huisgezin, wierd verdelgt: want dit is als een Wedergeboorte van de waereld, waar omtrent men, gelyk over de eerste Scheppinge, redeneeren moet. Naardien Mozes nu, buiten eenige nootzaake, twee duizend jaaren van 's waerelds ouderdom afgesneeden, en de geboorte van 't menschdom nader aangebragt heeft, in plaats van dezelve in een onbekende en onnaspeurlyke oudheit te verschuiven, gelyk een Bedrieger onfeilbaarlyk had gedaan, zoo volgt hier uit, dat, indien de Historie van den Zondvloed waarachtig is, deeze kennisse van de gansche uitroeijing des menschelyken geslachts, zoo verre 't bereik van 's menschen Geest oversteigert, dat'er, om de zelve te verkrygen, meer dan een natuurlyk licht van nooden is.

D'Ongodist spot met deezen Vloed, en beweert, door een valsche redenkaveling, op een quaad beleed gegrondt, dat denzelven onmogelyk is. Want indien hy, in plaats van zich af te slooven in 't nareekenen, waar zoo veel water, dat de vlakte der bewoonde waereld bedekte, konde van daan koomen, op een andere wyze redenkavelde, zou hy haast overreedt zyn, dat men voor zulke zwarigheden niet moet blyven staan; aangezien de Historie verklaart, dat deeze overstrooming der wateren door de magt van dien geenen de

aarde overquam, die, door zyn Woord, de hemelen, de aarde, en de wateren der zee gemaakt heeft. Zoo dat het geschil niet is, of de Zondvloed mogelyk voor den Schepper der waereld was, want om hier aan te twyfelen, moest men zyns verstands, en de redeneering niet magtig zyn; 't koomt dan alleen op de toetze aan, of de onderstelling van dit Oppermagtig Wezen, Schepper van 't Geheele-al, waarachtig zy. Nu in 't onderzoek van deeze waarheit, moet men alleen de Historie van Mozes volgen. Hy spreekt van eenen algemeenen Watervloed, zestien, of zeventien eeuwen, ten langsten, voor den tyd voorgevallen, waar in hy schreef, die 't gansche menschelyk geslacht, Noach en zyn huisgezin uitgezondert, deed sneuvelen. Zie hier dan een nieuwen oorsprong van den Borgerstant. Indien een eenig mensch uit een andere Stam afkoomstig ware, was de Historie van Mozes vals. Nu gaf hy veel voordeel op zyn verhaal, indien het vals geweest ware. Maar ook, by aldien hy in zulk een geval, waar in hy zich zoo bloot voor de tegenspraak heeft gestelt, niet van valsheit heeft konnen overtuigt worden, moet men hem, buiten bedenken, voor een waarachtig Schryver keuren, en de Godtheit gelooven, die hy ons aanwyst.

Ein-

Eindelyk leeraart Mozes ons noch een zaak, weinig min zeldzaam dan den Zondvloed. Hy gewaagt van een tyd, waar in de menſchen maar een en de zelve taal ſpraaken; wie heeft Mozes dit gezegt? By aldien nu deezen tyd in de duiſterniſſen van een verſchoove Oudheit bedolven ware geweeſt, kon'er mogelyk met geen recht eenig gevolg uit getrokken worden. Maar 't was geen twaalf eeuwen geleden dat Mozes deeze gelykvormigheit van taal, over de ganſche aarde, vaſt ſtelde. Moet men my niet toeſtaan, dat deezen Geſchichtſchryver buitengemeen ſtout is, om zulke gebeurteniſſen, met zoo veel zekerheit, te verhaalen? Wanneer'er niet anders ware, als men denkt, zegge ik, dat'er, volgens deeze hiſtorie, een zekeren tyd is geweeſt, die ſtiptelyk aangeweezen word, waar in het ganſche menſchelyk geſlacht maar een eenige taal kende; dat'er noch een zekeren tyd is geweeſt, waar in de aarde verwoeſt, en van een eenig huisgezin, dat de waereld weêr moeſt bevolken, bewoont wiert; moet Mozes nootzakelyk uitzinnig zyn geweeſt, dat hy ons zulke ſprookjens heeft vertelt, of de kenniſſe, die hy van deeze voorvallen heeft gehad, moet meer dan menſchelyk zyn.

Zoo dat, gelyk het hier alleen aankoomt om deeze zeldzaame geſchiedeniſſen te bewyzen

zen

zen; by aldien'er 't verhaal van waarachtig is, volgt'er onwederſpreekelyk uit, niet alleenlyk dat'er een Godt is, die de waereld heeft geſchapen, maar, daarenboven, blykt het ook zeker, dat deeze Godt aan Mozes een kenniſſe heeft meedegedeelt, die hy niet anders dan door d'openbaringe verkrygen konde: en naardien Godt heeft gewilt, dat deeze hiſtorie merkteekens van eene Goddelyke openbaring droeg, zyn'er geen redenen om te gelooven, dat Godt deezen Schryver heeft verlaaten, om ons verdichtzelen en leugenen wys te maaken, na dat hy onze verſtanden met de voortreffelyke en Goddelyke kenniſſe, van de Waereldmaaking, de hiſtorie des Zondvloeds, en d'overeenkomſt, gelyk ook de verdeeling der Taalen, ingenoomen hadde.

Eiſcht men bewyzen van de waarheit deezer hiſtorie? Zy heeft alle de betogingen die ze hebben kan. Een hiſtorie bewyſt haar eige waarheit, wanneer ze wel t'zamenhangt, en met omſtandigheden beſchreven is, en dat men, in den draad van haar verhaal, veel overeenkoomſt met vreemde geſchiedeniſſen, en voorvallen, door andere hiſtorien en gedenktekenen bekent, ontwaar word. Dit nu vind men in de hiſtorie van Mozes. Wanneer ze van de Aſſyriers en Egyptenaars ſpreekt,

ſpreekt, word het geene dat van deeze Volken hier als van ter zyden voorkoomt, gelykvormig met het verhaal, van alle andere Geſchichtſchryvers, bevonden.

Met een woord, een hiſtorie kan geene andere betoogingen, noch krachtiger bewysredenen van haare waarheit hebben, dan haare overeenkoomſt met andere Schryvers; 't zy dat ze van het zelve Volk, of van de Nabuurige Volkeren, of in 't algemeen van die geenen handelen, die iets met het Volk, wiens geſchiedeniſſen worden beſchreven, gemeen hebben gehad. 't Verſtant vordert niet meer, omtrent dit ſlach van zaaken, op dat het zich laate overreeden. Nu heeft de Hiſtorie van Mozes meer van alzulke bewyzen dan eenige andere, welke ze ook zy, aangezien zy de algemeene Waereldgeſchiedenis bevattende, alle andere Geſchichtboeken nootzakelyk met haar moeten t'zamenſtemmen. Maar zoo ook, aan d'andere kant, deeze overeenkoomſt zeker is, kan men buiten onbillykheit, en zich zelven geweld aan te doen, de waarheit van deeze Hiſtorie, zoo weinig als haare Goddelykheit, in twyfel trekken. 't Is waar dat hier uit zomtyds niets zou konnen beſloten worden, dat Geſchichtſchryvers niet ſtrydig zyn, of tegens malkanderen ſtooten, aangezien zy het zelve geval, of dezelve ge-

ſchie-

ſchiedenis niet aangetekent hebbende, uit hun ſtilzwygen geen overeenkomſt van gevoelen kan beſloten worden. Maar de ſtoffe die Mozes verhandelt, is van zoo ruimen beſlag, naardien ze den Tydwortel van 't Geheele-al begrypt, dat geen ſchryver iets op 't papier kon ſtellen, dat aan zyn onderwerp niet raakte, of verwant was.

Daar waren ſtraks na de Zondvloed geen andere menſchen in de waereld, dan Noach, met zyne drie zoonen, en hunne vrouwen; indien'er eenige Hiſtorie, eenig Gedenkteken is 't welk bewyſt, dat'er achtien eeuwen te vooren eenig ander menſch zy geweeſt, waar van een volk, een geſlacht, of eenig perſoon zyn afkoomſt heeft, is 't verhaal van Mozes vals. 't Was, naar Mozes aantekening, ten hoogſten twaalf eeuwen geleden, dat men over den ganſchen aardbodem maar een en de zelve taal ſprak. Zo zulks zeker is, blykt de Hiſtorie van Mozes waarachtig en Goddelyk te zyn. Indien dat ſtuk niet waar is, was nimmer eenig verdichtzel ligter te vernietigen, nooit geſchil gemakkelyker te beſlechten. Anderzins moeſt men zeggen, dat'er geen meerder kenniſſe van deeze Oudheit dan van het Niet, dat de ſchepping is voorgegaan, overig was: noch zou het een groot wonder zyn, dat Mozes deeze algemeene on-

wetenheit, van den tyd daar hy van ſprak, voorzien had, om'er verzekert de grondveſten van zyne Hiſtorie op te ſtichten. Zie daar ſtiptelyk den ſtaat van 't geſchil, (hier maar aangeroert, vermids de geſchichtkundige verhandeling, ter verdading van Mozes, en de waarheit zyner Hiſtorie, ons te ver buiten de paalen van ons beſtek zouden leiden, wydluftig te vinden in het werk van den heer Jaquelot, waar van dit ſlechts tot een t'zametrekking der ſtoffe, en ten beſluit ſtrekt.)

Hy bewyſt dan vervolgens in 't breede, dat het ligt ware kennis van den ſtant der eerſte waereld te hebben. En deeze uitbreiding achtte de Schryver nodig, zegt hy, om te beter de redeneerende Vrygeeſten te overtuigen, en hen te doen zien, dat de volſlage onkunde der Oudheit, daar ze zoo van ſchreeuwen, en die zy de waereld, tot voorſtant hunnes ongeloofs, poogen op te dringen, zonder eenig bewys, en zelf tegens de kenniſſe die wy van deeze eerſte kindsheit der tyden hebben, onderſtelt word. Naardien d'Ongodiſten hard op deeze gewaande duiſterheit aanhouden, breid hy zich vervolgens ruimweidig uit, om, met alle naukeurigheit, de gewoonten en zeden der alleroudſte Volkeren op te haalen, om hier door de Vrygeeſten tot bekentenis te dwingen, dat men, by voorbeeld

beeld, reden hebbe te besluiten, dat'er in Griekenland, twee duizend jaaren voor des Heilands geboorte, niets merkwaerdigs gevonden wiert, dewyl alle de Schryvers, die'er van spreeken, noch van deszelfs Steden, Tempelen, Beelden, Praalzuilen, Graven, of eenige andere Gedenktekenen gewaagen. Men ziet geene wetten in den Borgerstant, geene kerkgewoonte van den Godtsdienst; de Verdichtzelen zelfs der Helden stygen niet hooger. Maar na dien tyd, ziet men de menschen van dit land hunne onbeschaafde boersheit verlaaten, ten aanzien van hunne woningen, spyzen, klederen, en alle hunne levenszeden. Daar worden Steden gebouwt, Tempelen gesticht; den Goden, en Helden, voor levenden en dooden, beelden opgerecht. Men vereenigt zich in maatschappye van t'zamenleving, en verdedigt zich tegens den overlast zyner Nabuuren, en d'invallen der Vreemden. Daar worden wetten ingestelt, en op pylaaren gesneeden: en eindelyk 't verstand, genoegzaam in de nootzakelykheden des levens voorzien hebbende, wend zich naar de Wetenschappen en Konsten, om dezelve te ontdekken, haare kennis voort te zetten, en tot volmaaktheit te brengen. In den Godtsdienst, behalven de pracht en aanzienelykheit der gebouwen, had men Spelen, en Offerhanden inge-

geſtelt, waar van de overlevering, die in de lofzangen en dienſtgebeden bewaart, en alle jaaren herhaalt wierd, de Hiſtorie der eerſte Oudheit in de geheughenis deede herleeven. Alle deeze dingen, t' zamen genomen, verſchaffen een overvloedig en genoegzaam licht, om in de duiſterniſſen van d'Oudheit te zien, en den tyd te ontdekken, wanneer'er inwoonders in een Land waren, en deezen tyd vervolgens van de eeuwen te onderſcheiden, dat'er noch geen vaſtgeſtelde Borgerſtant, en verbonde t'zameleving in gevonden wiert; 't zy om dat'er alstoen ganſch geen Bewoonder van was, of vermids zy zoo weinig in getal waren, datz'er geheel onbekent, en buiten eenig gerucht in leefden, dat niet lange duuren kon.

Zoo draa men zekerlyk het vaſte tydſtip weet, wanneer Griekenland is begonnen bevolkt te worden, gaat men vervolgens verder, en men redeneert met zekerheit. Het menſchelyk geſlacht vermeerdert van naaſte tot naaſte, en ſtroomt, gelyk het water, eerſt in de Nabuurige landen, zonder zich verder te verſpreiden. Mozes ſtelt'er den oorſprongk van aan de oevers van den Eufraat: d'Aſſyriers en Egyptenaars waren de eerſte volken, die zich ontzagbaar vertoonden in de waereld. Dit Geweſt, daar Mozes den wor-

tel van 't menſchdom plaatſt, deeze eerſte Volkeren waar van hy gewaagt, koomt in alles met de Hiſtorie der waereld, de verſcheide tydbeginſſels der Volken, en d'onderſcheide trappen der Oudheit, die haar worden toegeëigent, overeen. Uit den tyd, waar in Griekenland is bevolkt geworden, kan men zekerlyk oordeelen, dat noch Aziën, noch Afrika geen duizenden eeuwen van te vooren kan bewoont zyn geweeſt. Griekenland paalde aan deeze waereldsdeelen, zou nu dit land veele eeuwen onbebouwt en woeſt hebben blyven leggen, gelyk een betovert Eiland, dat zich voor 't oog verſchuilt, terwyl de verdere afgeleegene landſtreeken langen tyd te vooren bevolkt waren? Overzulks, naardien Griekenland geen Inwoonders, dan twee duizend jaaren voor de geboorte van Chriſtus, heeft gekent, moet men vaſtſtellen, dat Aziën en Afrika ſlechts de nootzakelyke tyd gehad hadden, tot haare overkroppende bevolking, waar door de menſchen genootzaakt wierden andere woonplaatzen te zoeken.

Wanneer men ook op de Volkplantingen let, die Griekenland naar allen kanten zond, ziet men Landen, verre van 't Geboorteland der eerſte menſchen afgelegen, zoo bloot ſtaan voor den eerſten Inneemer, dat een kleine bende Waaghalzen magtig was, zich een

woon-

woonplaats, naar haar welgevallen, uit te kippen.

Zal men zeggen, dat van de gansche bewoonbaare aarde niet door de landen moet worden geoordeelt die ons de historie ontdekt? Maar daar is niets onredelyker dan deeze tegenwerping. De waarheit van Mozes historie word door alle de kennisse, die wy van de algemeene geschiedenis der waereld hebben, bevestigt. D'Ongodist zegt, dat wy alles niet weeten. Het zy zoo; wat besluit hy daar uit? Zal hy, om te haairklooven, van een onbekende waereld spreeken? Hy kon al zoo gereed zyne zwarigheden op de waereld vestigen, die men wil dat in de Maan is. Waarom zich zelven dan gewelt aangedaan, uit vreeze van zich te laaten overreeden? Mozes heeft een begin gestelt, alwaar hy zegt, dat Godt in den beginne Hemel en Aarde schiep. Hy breidt zyne historie verder, van eeuw tot eeuw, van geslacht tot geslacht, uit, zich byzonderlyk aan de geschiedenis der Israëliten, en van 't Joodsche volk bindende, 't geen andere H. Schryvers, tot den tyd van de Koningen van Persiën, vervolgt hebben.

Alstoen begonden de Grieken de wetenschappen aan te queeken. Want elk, in de historien bedreeven, weet, dat Solon en Thales, onder 't getal der zeven Wyzen gestelt,

tydgenooten van Kresus waren, die door Cyrus overwonnen wiert. Korts daar aan begint men de natuur van 't Geheele-al te onderzoeken. 't Geschil ryst onder de Wysbegeerigen, wegens den ouderdom der waereld, op, die zommigen van eeuwigheit, en d'anderen heel nieuw stellen. Dit verschilstuk wierd zoo lang en zoo hevig gedreven, dat buiten allen twyfel, wanneer de Jooden en Christenen bepaaldelyk van 's waerelds ouderdom spraken, de Heidensche Wysgeeren zeer wel op deeze stoffe waren afgerecht. De Epikuristen beweerden, als een onwederspreekelyke zaak, dat men niets ouder in Griekenland kende, dan de oorlogen van Theben en Troyen. Die geenen, welke van de eeuwigheit der waereld spraken, waren zoo ver af om bewyzen en redenen, ter betooging van dit gevoelen, voort te brengen, dat ze gedwongen waren, om tot verzierde watervloeden en branden hunnen toevlucht te neemen. Overzulks was de Historie, de Tydrekening van Mozes, by de drie duizend jaaren lang, overeenkomstig met alle andere Geschiedenissen, en 't zoude een heele vreemde zaak zyn, dat men t'zedert eenig gedenkteeken had opgedolven, magtig om haar te doen wankelen, of te vernietigen.

Maar ook is'er dit verre af; de landen t'zedert eenige jaaren ontdekt, de nieuwe waereld

reld, is met zulke rouwe en onbeſchaafde menſchen bevolkt, zoo onvoorzien van alle gerieflykheden des levens, dat den oorſprongk van 't menſchdom t'over blykbaar by hen niet te vinden zy. Derhalven is 't gevolg, uit de gelykvormigheit der H. Hiſtorie met alle andere getrokken, geene de minſte uitvlucht onderworpen.

Indien'er, onder zekere volkeren, van een tydrekening veeler duizenden Eeuwen word gewaagt, zulks geſchied zonder eenigen grond, en alleen door verwaantheit, om met eene Oudheit te pronken, waar in noch vervolg, noch verband, noch bewyzen, en zelf alle onwaarſchynelykheit gezien wordt.

Zoo dat men, gelyk we hebben aangetoont, tot de Hiſtorie van Mozes niet alleen de kenniſſe van de ganſche waereld, maar zelf de verdichtzelen der valſche Godtsdienſten kan betrekken, en overbrengen. D'allieroudſte Schryvers laaten ons een ſchemering van een bedorven overlevering der waarheden zien, die Mozes ons geleeraart heeft; en daarenboven ſtrekken de Taalen, en het Schrift tot getuigen voor de Hebreeuſche ſpraak, waar van ze oorſprongkelyk zyn.

Alle deeze dingen konden met onwraakbaare bewyzen, en ophelderingen, uit de Oudheitsſchriften, hier geſterkt worden, zoo

 zulks

zulks onzen toeleg ware ; de Schryver is'er overboodig in , wanneer hy breedſpraakelyk de gewoonten der eerſte Oudheit ophaalt, en vervolgens de middelen en gereedheit doed zien , hoe alstoen de Hiſtorie kon beſchreven worden. Na aldus die eerſte tyden doorkropen , en hunne overeenkomſt ten vollen met de H. Boeken aangetoont te hebben, kan men dan niet met recht beſluiten , moet men dan niet nootzakelyk overtuigt ſtaan, dat de Hiſtorie van Mozes waarachtig is , naardien nooit eenige geſchiedenis, nimmer eenig verhaal met zoo veele bewyzen is geſtaaft geweeſt ? Daarenboven moet men hier uit ook haare Goddelykheit keuren , dat zy gevallen behelſcht , die niet dan door Godts Openbaringe konden geweeten worden.

Deeze redeneeringen zyn voor allerlei verſtanden vatbaar , vermids dat , om door de hiſtorie te weeten dat Godt de waereld, op zulk eenen tyd, heeft geſchapen , men maar behoeft te konnen leezen , en aan te merken, dat alle andere Geſchiedeniſſen niets ouder opleeveren, niets dat boven de Zondvloed gaat; en dat in deezen ouderdom van de waereld , waar van Mozes ſpreekt, men het menſchdom ziet uit zyn kindsheit en onbeſchaaftheit koomen , om zich , onder 't beſtier en 't gezagh der wetten, tot een genootſchap en

t'za-

t'zamenleving te voegen. Men ziet het zyne boersheit en onkunde verlaaten, om in de kennisse van de konsten en wetenschappen te vorderen. Zoo dat deeze verwisselingen van staat en gelegentheit, waar van alle de geschiedenissen gewag maaken, ons zonneklaar toonen, en als met de hand doen tasten, den tyd van de geboorte der waereld, en van haare volmaaking.

Bezwaarlyker is 't als een Wysgeer 't Beginsel, en d'Oorzaak van 't Geheele-al, op te speuren, vermids dit geschil d'onderscheiding van de wezentheit des ligchaams, met de natuur van de ziel, de vermogens van d'een, en de eigenschappen van d'andere vereischt; 't welk niet zonder groote opmerking, en overdenking geschieden kan. Men is zoo weinig gewoon zyn verstand boven de ligchamelyke voorwerpen te verheffen, dat men nauwelyks andere, dan alleen die ons door de inbeelding worden vertoont, kan beseffen, alhoewel die zich geen andere denkbeelden dan van uitgebreidde en afgebeeldde voorwerpen kan maaken. Wanneer 't dan op 't onderzoek aankoomt, of de Ziel en 't Ligchaam twee Zelfstandigheden, van verscheide slach, zyn, hebbe men te weeten, dat de Inbeelding niet magtig is om zich een geestelyk wezen voor te stellen. 't Is genoeg om'er de reden alleen

toe te beezigen, en de kracht der bewysredenen te begrypen, die de waarheit van eene Geestelyke Zelfstandigheit, door zyne uitwerkingen en gewrochten, onwrikbaar bevestigen. Men moet niet meenen dat deeze onderscheiding, die tusschen d'*Inbeelding* en 't *Verstand* word gemaakt, eene nieuwe Wysgeerte zy, naardien'er de Schryver van de *Vraagstukken en Antwoorden, aan den Grieken*, die zommigen Justyn den Martelaar toeschryven, zich van gedient heeft, om te bewyzen, dat'er een onligchamelyke zelfstandigheit is.

De betoging der wezentlykheit van een Oneindig Geestelyk wezen, word krachtiglyk hier uit afgeleid, dat'er een Oorzaak moet zyn, die de stoffe de beweeging heeft ingedrukt. Zy kan ze zichzelven niet hebben meêgedeelt, vermids de beweeging niet tot haare wezentheit behoort. Zulks is ligtelyk te begrypen, want indien de beweeging tot het wezen van 't ligchaam behoorde, konz'er niet van worden afgescheiden, en men zou nooit een ligchaam in rust zien. Het ligchaam, of de stoffe moet dan nootzakelyk de beweeging van eene andere Oorzaak ontfangen hebben, dat geen Ligchaam kan zyn, overmids anders het zelve geschil, en de zelve zwarigheit altoos zou overblyven.

Daar benevens, wanneer wy op ons zelven acht geeven, weeten, en gevoelen we dat onzen Wil het eerste beginsel van onze beweegingen is. Wy beweegen, by voorbeeld, de hand, om dat wy ze willen beweegen. Waar uit klaarlyk volgt, dat'er zeekere Oorzaak in het Geheele-al moet zyn, die, door een daad van de wil, de stoffe de beweeging byzet; en men kan niet twyfelen dat deeze Oorzaak, die de stoffe de beweeging heeft ingedrukt, de zelve Oorzaak niet zy die haar het wezen heeft gegeeven. Want om te gelooven dat een Oorzaak door haare wil op een onderwerp werkt, moet nootzakelyk dit onderwerp van haar afhangkelyk zyn; men moet zelf, om net te spreeken, zeggen, dat een Wil haar gewrocht voortbrengt, door het zelve het wezen te geven. Zoo dat de stoffe, die haare beweeging van een andere Oorzaak buiten zich heeft ontfangen, nootzakelyk van deeze Oorzaak afhangen moet. Nu kan in den staat, waar in wy de stoffe aanmerken, deeze afhangkelykheit niet anders dan in de *Wezentlykheit* en in 't *Wezen* bestaan, welke zy van de Oorzaak heeft ontfangen, die haar de beweeging heeft ingedrukt, naardien zy voor haare beweeging niet anders, om wel te spreeken, dan het *Wezen* heeft. Met een woord, deeze stoffe moest het ge-

wrocht van eene Almagtige Wille zyn, op dat dezelve, en de kracht, en het recht hadde, om'er naar haar welgevallen meê te handelen.

Overzulks, wanneer men zyne gedachten door 't Geheele-al laat weiden, word men over al de merktekenen en blyken van een verſtandige en almagtige Oorzaak gewaar. Men kan de oneindige magt van deeze Oorzaak daar uit afneemen, dat de waereld flukx alle de volmaaktheit heeft verkregen die wy'er hedenſdaags in zien. Is 't ondertuſſchen niet zeker, dat, indien eene oneindige ſtoffe, door langkheit van tyd en beweeging, eindelyk zommige deelen malkanderen had doen ontmoeten, bequaam om de Aarde, en andere, om de Zon en Sterren te maaken, men naderhant deeze zelve ſtoffe, en deeze zelve beweeging zoude hebben gezien, en noch zien, die dan het eene ligchaam, en dan het ander voortbragt? Want een oneindige ſtoffe kan niet worden uitgeput, een geduurige en onbeſuiſde beweeging kan de dingen geen langen tyd in den zelven ſtaat laaten. Ondertuſſchen wat verandering heeft men in de waereld, t'zedert meer dan drie duizend jaaren, dat ze ons, door de hiſtorie is bekent geworden, gezien? Is men nieuwe aardbollen, of nieuwe zonnen ontwaar geworden? Men heeft

heeft den hemel, en zyne bewegingen nauwkeuriglyk gaade geslagen, maar wat verandering is'er in ontdekt? Men spreekt van acht of tien Sterren die verscheenen, en naderhand weêr verdweenen zyn, geduurende al deezen langen tydreeks, maar wat gevolg kan hier uit gemaakt worden? Daar is reden om te denken, dat het Staertsterren waren, welkers beweeging zeer langzaam, of buiten 't bereik van 't gezicht, wegens haare te grooten afstant, zy geweest. Ook kan 't wel zyn, dat d'eene ster door 't ligchaam van een andere bedekt geworden is. Wat'er van zy, dit klein getal nieuwe Gesternten, die men in eenige jaaren heeft zien opkoomen, en verdwynen, kan in 't minste de kracht deezer redeneering niet krenken, noch dit gevolg, dat het Geheele-al door een almagtige Oorzaak gemaakt is, verwrikken, naardien het in den staat en d'orde is gestelt, waar in wy het zien, zonder t'zedert zoo veele eeuwen eenige merkwaardige verandering ontfangen te hebben: dat zekerlyk verscheidewerf gebeurt hadde, en dikwils voorvallen zou, indien de waereld niet anders dan het uitwerkzel der beweeging van een oneindige, en eeuwige stoffe ware.

Maar, daarenboven, wanneer men de schikking en d'orde van 't Geheele-al bemerkt,

moet

moet men zich zelven gewelt aandoen, om niet te erkennen, dat'er eene verstandigheit en een zeker oogwit in de Oorzaak uitblinkt, die het gemaakt heeft. Ons is maar een heel klein gedeelte van dit oogwit bekent, dat ons door 't voordeel, dat we uit zommige schepzelen erlangen, toescheemert. Indien my gevraagt wiert, waarom het Geheele-al zoo groot van begryp is, dat'er geen paalen van konnen bevat worden? Waar toe zoo een ontelbaare meenigte van sterren dienen, van zulk een onmaatigen grootte, 'dat'er d'inbeelding, zoo draa men eenige kracht inspant om'er zich eenig denkbeeld van te maaken, voor bezwykt; indien, zeg ik, my hier van de reden wierd afgevordert, ik zou niet anders konnen antwoorden, dan 't geen my de H. Schrift van 't oogmerk des Scheppers heeft geleert, *dat hy alles tot zyne heerlykheit heeft gemaakt*; ik zou zeggen, dat het Geheele-al, de hemelen, en de sterren van eene onbevatbaare onmeetelykheit zyn, vermids de grootheit van 't werk de oneindige magt van den Werkmeester moest beantwoorden. Evenwel, wanneer men op het nut en 't voordeel blyft staan, dat ons van de Zon en Maan, van de regens en stroomen, van de beurtwisselingen der jaargetyden, van het wyken der wateren in de Zeekolken, om d'aarde be-

woonbaar te maaken, toekoomt, kan men qualyk, in den Stichter van 't Geheele-al, niet eenig oogwit, eenigen vaſten toeleg erkennen, om d'aarde, voor hare bewoonders, in behoorlyken ſtaat te ſtellen. Maar laat zy eens zeggen, dat wy dus redeneeren, overmids wy van alles, in opzicht en betrekking van ons zelven, oordeelen; en dat wy, in dit vooroordeel, aan d'eerſte Oorzaak oogmerken toeſchryven, dat niet anders dan uitwerkzels van onze voorinneeming zyn: wil men dus redenkavelen, ik zal my luttel om eenig antwoord verlegen vinden. Maar wat zal men zeggen, wanneer men den menſch, de dieren, en 't geſtel van hunne ligchaamen beſchouwt? Dit is een t'zamenſtelſel van werktuigen en gereedſchappen, tot byzondere gebruiken geſchikt, om het konſtgevaert te bewaaren en te onderhouden. Ik weet en verſtaa dat het oog gemaakt is om te zien, 't oor om te hooren, en de voeten om te gaan. Men kan gelooven dat de Zon andere gebruiken heeft dan alleen deeze, van te verlichten, en te verwarmen; ik ken niet genoegzaam de natuur van dit geſternte, om'er alle d'uitwerkzels van te bepaalen. Maar ik begryp onderſcheidentlyk waar toe myn oog in myn ligchaam dient: ik weet dat het my is gegeeven om te zien, en het is zoo waarach-

tig

tig dat het my alleen tot dat einde is gegeeven, dat die geenen, die de oogen verloren hebben, zich van niets anders berooft vinden, van 't geen ze te vooren hadden, dan alleen van 't voordeel om te zien; van gelyken is 't met de ooren en voeten, ten aanzien van hunne werkingen, geleegen. Dit is derhalven een onwederſpreekelyke zaak, dat het oog gemaakt is om te zien, het oor om te hooren, en de voeten om te gaan: en, by gevolg, de beginſſelen, die deeze waarheit vernietigen, zyn valſche en onverdraaglyke grondbeginſſels. Dit echter vloeit onvermydelyk uit de gronden van d'Ongodiſtery en 't Vrygeeſtendom. Die geenen, welke dit heilloos gevoelen omhelzen, zonder het in den grond te verſtaan, hebben te weeten, dat indien 't Geheele-al niet door een verſtandige Oorzaak is geſchapen, zoo is 't by geval dat wy onze oogen gebruiken om te zien, het oor om te hooren, en de voeten om te gaan; alhoewel alle deeze werktuigen niet bequaam zyn om eenige andere uitwerking voort te brengen. Voorwaar, indien een valſch en ongerymt gevolg genoeg zy, om de beginſſelen om ver te ſmyten waar van het nootzakelyk afvloeit; is 't niet genoeg om de grondbeginſſels der Ongodiſten, 't zamenſtel van Epikuur en Spinoza, te vernietigen,

te weeten, dat het, volgens hunne gronden, valſch zoude zyn te zeggen, dat *het oog gemaakt ware om te zien*, *het oor om te hooren*, en *de voeten om te gaan*: de ongerymtheit van dit gevolg is taſtelyk.

Zie hier een andere, die niet min grof, en onredelyk is, alhoewel een nootzakelyk gevolg van deeze zelve beginſſelen. Want indien'er geen verſtandige Oorzaak is, die den menſch en de Dieren, met de kracht om hun geſlacht door de voortteeling te bewaaren, heeft gemaakt, moet men gelooven dat de aarde, door haar eigen vermogen, den menſch en al het gedierte heeft voortgebragt, en uit haare ingewanden geteelt: en indien zulks eertyds zy geſchied, waarom zou het noch hedendaags niet gebeuren? Is 't om dat de aarde te oud, of dat de ſtoffe, om Dieren voort te brengen, uitgeputt zoude zyn? Maar wie kan zich zoo een arme reden in de hand laaten ſteeken? Want het is zeker, dat de Dieren op de aarde vermeenigvuldigt zynde, men veel eer moeſt beſluiten dat de ſtoftuigen, bequaam om menſchen en beeſten van te maaken, veel meerder in getal zyn, ten vollen toebereid, en veel beter geſchikt dan ze in den beginne waren. Overzulks, zoo het immer waarachtig zy geweeſt, dat men Leeuwen, Olyfanten, Paerden, en Oſſen

uit

uit de aarde heeft zien voortkomen, zou men zulks hedendaags meer dan ooit zien. Indien dan dit niet gebeurt, gelyk het waereldkundig is, zulks is om dat het nooit geschiedde, en dat d'aarde 't vermogen en de kracht niet heeft om levendige wezens voort te brengen; die dan, by gevolg, een andere oorzaak als de aarde moeten hebben.

Deeze waarheit zal krachtiglyk blyken, indien men met eenige aandacht de natuur van den mensch bespiegelt. Ik wilde wel, onderstelt zynde dat d'aarde magt had om redelyke wezens voort te brengen, dat men my eens zeide, waarom'er op den ganschen aardbodem niets dan de mensch is, die 't gebruik der reden heeft? Waarom is deezen mensch zoo gelykstaltig over de geheele aarde, in alle zyne deelen, en de gedaante van zyn ligchaam, zonder dat'er de minste verscheidenheit, (voor zoo veel 't wezen belangt) in gevonden word? D'aarde heeft zulke verschillende Gewesten, dat ze niets dan de naam gemeen hebben. Waar uit koomt het dan dat menschen, in landen, zoo strydig in alle dingen, gevormt, echter alle de deelen van hunne ligchaamen zoo overeenkoomstig in orde, stant, en gestalte hebben? In 't Zuiden, in 't Noorden, in 't Oosten, als ook in 't Westen is 't ligchaam van den mensch, inwendig, en uitwendig,

over al het zelve, (de verbrandheit en getaande verwe uitgezondert, door de nabyheit der zonne veroorzaakt, dat niets aan 't wezen der gestalte geeft.) Het is t'over blykbaar, dat de aarde hen niet by geval, en op 't onzekere in haaren schoot heeft geteelt: indien zulks ware, zouden zy van de ongelykheit haarer waereldstreeken zeekeren indruk hebben. D'Europeërs en Amerikanen hadden ontwyfelbaar, van zoo een verscheiden Oorzaak, geen ligchaam ontfangen, in alle zyne werktuigen, en afbeeldzels, tot de minste trekken toe, overeenkomstig. Men moet dan nootwendiglyk vast stellen, dat het menschdom uit de zelve vorm is gekomen, en zynen oorsprongk van een en het zelve bloed heeft. Kon men tastelyker bewyzen van de de ongerymtheit eenes gevoelens geeven, dan dit gevolg,A dat indien de beginselen der Ongodisten waarachtig waren, de menschen alle daage, gelyk de Kruiden en Gewassen, uit de aarde zouden voortkoomen?

Daar is derhalven een wyze, verstandige, en almagtige Oorzaak, die de waereld uit de afgronden van het Niet, en de stoffe van hemel en aarde, door een eenige daad van haaren Wil, heeft voortgebragt. 's Menschen natuur is genoeg, om ons eene geestelyke Zelfstandigheit, veel uitmuntender dan

A dit strijd tegens de gemeene kunde van dat de Zaken die onder malkanderen niets gemeen hebben ook geen oorsaake van malkanderen

't ligchaam, te doen gewaar worden. Men vind, in 't onderzoek van 't wezen der menſchelyke ziel, dat haare denkbeelden, gedachten, kenniſſe, overleggingen, en oordeelen niets gemeens met de wezentheit van een ligchaam hebben; met deszelfs uitbreiding, de verdeeling tot het oneindige onderworpen, noch met zyne afbeeldzels, ſtant, ruſte, of beweeging; en dat men overzulks moet beſluiten, dat de ziel van den menſch niet ligchamelyk is. Daarenboven kan men begrypen, dat 's menſchen Geeſt het vermogen van *denken* hebbende, en zyne werkingen, in een oogenblik, naar den hemel en d'aarde, op het voorledene en het toekoomſtige, het Niet, en het Wezen, den tyd en de eeuwigheit konnende uitſtrekken, deezen Geeſt, met zoodanige vermogens, niets gemeen met het ligchaam heeft; gemerkt alle de daaden en beweegingen van 't ligchaam niets overeenkomſtig met deeze wyze van werken van den Geeſt hebben. Wyders, de ziel werkt op het ligchaam, waar meede zy vereenigt is, door een enkele daad van haaren wil, en van haar welbehagen: het ligchaam ryſt op, en wandelt, zoo dra het de Wil gebiedt', de ſtoffe houd een traagen gang in haare werkingen, vermids haare ſnelſte en gezwindſte beweegingen nootzakelyk tyd vereiſchen. Voeg

daar

daar by, dat de ziel van den mensch kent, en inwendiglyk overreedt is, dat ze in zich zelven de beginsselen van haare kundigheden, en der beweegingen, die zy 't Ligchaam indrukt, bevat: daar het ligchaam van zulk een aart is, dat het nootzakelyk, tot verrichting van eenige daad, door een van buiten aankomende oorzaak, aan 't beweegen moet geholpen worden.

Al dit onderscheit, dat men tusschen den Geest en 't Ligchaam kan waarneemen, is zoo ten voordeele van de ziel, en verheft haar zoo hoog boven het ligchaam, dat men daar uit ligtelyk het denkbeeld van de geestelyke, en oneindig vermogende Oorzaak, die, door haaren wil, de stoffe geschapen, en 't Geheele-al toebereidt heeft, kan afleiden.

Epikuur had van Vezeltjens gesproken, die hard, ondoordringelyk, beweegbaar, en gebeeldt zynde, niet het geene men *Geest* noemt, die noch uitgebreidt, noch gebeeldt is, konden uitmaaken.

Spinoza heeft zich in de allerdonkerste duisternissen verscholen; en alhoewel wy geen ligchaam zonder deelen, en, by gevolg, zonder uitbreiding konnen begrypen, echter heeft het hem behaagt de Zelfstandigheit, die hy eenig en ligchamelyk stelt, als * *eene on-*

* Zie zyne 12 en 13 Voorstelling van 't 1ste deel.

eindige en ondeelbaare Zelfſtandigheit te beſchryven : en om klaarder zyne gedachten uit te drukken, zegt hy, in de verklaring van 't 15de Voorſtel, dat, wanneer men de hoegrootheit door de inbeelding aanmerkt, zy in der waarheit eindig, uit deelen t'zaamgeſtelt, en, gevolgelyk, deelbaar zal ſchynen : maar indien men toelegt om haar met den Geeſt te begrypen, alsdan zal ze enkel, oneindig, en ondeelbaar bevonden worden.

Deeze plaats, uit de Wysgeerte van Spinoza, verklaart genoegzaam zyne gedachten. Laat ons deswegen, om zeer veele redenen nu niet aan te roeren, hier op alleenlyk zeggen, dat naardien Spinoza de hoegrootheit in zyne ligchamelyke zelfſtandigheit toeſtaat, en wel eene oneindige en ondeelbaare hoegrootheit, wy den Spinoziaanſchen Godt wel haaſt zullen gevonden hebben. Want deeze uitgebreide, eenige, oneindige, en ondeelbaare Zelfſtandigheit, kan niet anders dan de ruimte zyn, die wy, om op eene verſtaanelyke wyze te ſpreeken, bevatten door 't Geheeleal beſlagen, of vervult te zyn. Nu deeze ruimte is niet met al, wanneer gy haar van het ligchaam onderſcheid, dat haar beſlaat. Laat ons, om dit op te helderen, een voet in 't vierkant in 't Geheele-al begrypen : Ik on-

onderzoek wat deeze ſtoffe is ; is 't een ſteen, is 't water, lucht, of de fyne ſtoffe, die alle de ligchaamen, door d'allerkleinſte buizen en openingen, doordringt ? Maar deeze fyne ſtoffe is uitgebreidt, gebeeldt, en kan bewogen worden. Zy is derhalven geen Geeſt, want een Geeſt is niets van dat alles. Spinoza zegt het zelve van zyne Zelfſtandigheit, die uitgebreidt is, ſchoon ze oneindig en ondeelbaar zy. Wat zal dan eindelyk deeze vierkante ruimte zyn, die men in 't Geheeleal kent ? Zy is noch deezen ſteen, noch dit water, noch deeze lucht, noch deeze fyne ſtoffe, die zy vervangt, naardien alle deeze Zelfſtandigheden konnen bewogen worden, en dat deeze ruimte, uit haare natuur, onbeweeglyk is. Men zoude langen tyd naar de wezentheit van deeze ruimte moeten zoeken, die Spinoza voor zyne Zelfſtandigheit, voor zynen Godt, genoomen heeft, alhoewel ze in den grond niet anders dan een naam is.

Om dit te begrypen, hebbe men aan te merken, dat alle Ligchaam twee onveranderlyke denkbeelden nalaat, die, buiten afhanging van 't Ligchaam, in 't verſtand overblyven. Het eerſte is een denkbeeld van de uitbreiding, wanneer ik, by voorbeeld, een vierkant van hout begryp, zoo dra ik eenmaal het denkbeeld van dit vierkant heb, ſtel ik

my aanſtonts deeze ruimte voor, zonder haar aan het hout vaſt te koppelen, vermids de ſteen, d'aarde, 't water en de lucht in een zelve ruimte konnen beſloten zyn; zoo dat ik my eindelyk een denkbeeld van deeze ruimte maake, die my noch hout, noch ſteen, noch aarde, noch water, noch eenig ander Ligchaam vertoont. Daarenboven, wanneer ik tot dit denkbeeld de betrekking, of 't opzicht voege, dat deeze ruimte met de vaſte punten van de waereld heeft, die ik my in 't Ooſten en 't Weſten verbeelde, alsdan merk ik deeze ruimte als onbeweeglyk aan, overmids ik haar, door myne inbeelding en redeneering, aan de plaatze hechte, daar ik haar eenmaal bepaalt heb. Indien wy tegenwoordig van 't Geheele-al redenkavelen, gelyk wy over dit Vierkant hebben gedaan, zullen wy het denkbeeld van deeze eenige, oneindige ruimte hebben, die de Zelfſtandigheit, en den Godt van Spinoza uitmaakt.

Nu het is zeker, dat zulks niet anders dan woorden zyn, en dat het onmogelyk is, dat deeze Ruimte van het Ligchaam onderſcheiden zy. Want, voorwaar, indien deeze ruimte de Zelfſtandigheit van Spinoza ware, zoude zy nooit iets hebben konnen voortbrengen. De reden is klaar, aangezien deeze ruimte nootzakelyk altoos moet blyven 't geen ze

is,

is, zonder eenige verandering, noch in haar geheel, noch in haare deelen te ontfangen. Men begrypt duidelyk, dat dit vierkant van een voet, dat ik my in deeze oneindige ruimte verbeelde, nootzakelyk de zelve plaats moet beslaan die ze beslaat; van gelyken moet men van 't vierkant van een duim, of van een lyn redeneeren. En, by gevolg, indien er geen andere Zelfstandigheit zy, is het te vergeefs te spreeken, gelyk Spinoza doet, van * Aandoeningen, of Wyzigingen der Zelfstandigheit, zy zal altoos de zelve blyven, zonder beweeging, noch eenige andere verandering te ontfangen. Dat nu is ongerymt, overzulks is de Zelfstandigheit van Spinoza een harssenverdichtzel. De ruimte in zichzelven, en onafhangkelyk van onze inbeelding, is niet anders dan het Ligchaam, met alle zyne eigenschappen, die in haaren aart verschillende van die van den Geest zyn: en 't geen de ruimte meer dan het Ligchaam zegt, sleept slechts naamen naar zich, die niet dan in de denkbeelden van 't verstand hun steunzel vinden.

Men moet derhalven in 't Geheele-al een geestelyke Zelfstandigheit vast stellen, oneindig in wysheit, en magt; 't Beginsel van alle wezens, d'oorsprongk van alle volmaakthe-

 den,

* Affectiones, vel Modificationes Substantiæ.

den, de eerste van alle Oorzaaken, die de waereld heeft geschapen op den tyd als Mozes aanwyst. De Historie en Wysgeerte, de gebeurtenissen en redeneeringen schraagen als eenschouderlyk deeze waarheit, zonder aan den Ongodist iets dan vrywillige twyffelingen, als ydele zwarigheden over te laaten. Want, kortom, daar moet een Zelfstandigheit zyn die een nootzakelyk bestaan heeft, dat is, een Zelfstandigheit welkers wezentlykheit onafscheidelyk van de wezentheit is. Dit is de betooging van Deskartes: laat ons ook zeggen, dat het de betooging van Mozes is, wanneer hy deeze woorden van Godt bybrengt, IK BEN DE GEEN DIE IS, en die IK BEN geheeten word.

Na dat we dus de Natuur, als een Geschichtkundige en Wysgeer, doorloopen hebben, zullen we tot een kort onderzoek van den Godtsdienst overgaan, (waar omtrent de Schryver breedspraakelyk in zyn werk uitweid) om te zien, of wy daar in eenige bewyzen van eene Openbaring konnen ontdekken, die oneindelyk boven alle de krachten van 's menschen geest uitblinkt. Ten dien einde hebbe men te bemerken, voor eerst dat het Joodsche volk een van de oudste volkeren is, en dat Mozes deszelfs Wetgever is geweest lang te vooren, eer onder andere volken van wetten

geſproken wierd. Men ziet dat dit Volk, door zyne Plechtelykheden en Godtsdienſt, van alle andere onderſcheiden, ook van de zelve gehaat en veracht word. Het was, noch wegens zyne dapperheit, noch wegens zyne heerſchappye beroemt, en in een klein land beſloten, alwaar het geduurig, voor den eerſten aanſtoot van de nabuurige Vorſten, bloot lag. De wetenſchappen, noch kunſten, de ſchranderheit noch voorzichtigheit onderſcheidden de Jooden van de Grieken, of Romeinen: in 't tegendeel overtroffen de laatſte verre alle andere volken. Zoo dat, als men tegens de Grieken, of Romeinen, van de Jooden repte, men, naar hunne bevatting, van het verachtelykſte ſchuim van alle menſchen ſprak.

Maar wanneer men den Godtsdienſt van dit volk, zoo veracht by de ganſche waereld, aanmerkt, wie zal de Goddelykheit van zyne leerſtukken, de wysheit en heiligheit van zyne wetten, de zuiverheit van zynen dienſt zonder verwondering beſchouwen? Men leert'er in dat alles 't beſtier der Voorzienigheit onderworpen, en dat Godt meeſter van alle beurtwiſſelige gevallen is: zoo dat het een Godt is die men liefhebben, en vreezen moet.

Men ziet d'andere Volken langen tyd aan

hun eige goeddunken, en de wuftheit van hunnen aart overgelaaten. Zy maaken beginſſelen van wetten en t'zamenleving, worden met der tyd beſchaafder, en verzamelen van allen kanten 't geen zy wys en billyk in de willekeuren van verſcheide landen vinden, om hunne wetten te verbeeteren; 't zy om'er iets by te doen, of van af te ſnyden, naar 't belang van den Staat, daar de wet in alle gelegentheden voor moeſt zwigten, en zich naar voegen, vereiſchte. Zoo dat men kan zeggen, dat onder alle volkeren het wetboek niet alleen langen tyd onvolkomen is gebleven, maar dat het zelve t'allen tyden veranderingen, en herroepingen, naar de vereiſchte behoeften van den Staat, onderworpen zy geweeſt.

Maar niets diergelyks is in de wetten van 't Joodſche volk te vinden. Voor eerſt, zy zyn zeer verre de oudſte boven alle andere wetten. Ten tweeden, zy zyn vaſt en onveranderlyk, zonder naar de nootwendigheden van den Staat gebogen, of geſchikt te konnen worden. In tegendeel moet de Staat zich in alle gelegentheden onder haar jok buigen, en zich voegen naar haare geſtrengheit. Overal elders is het volk boven de wet, overmids het meerder dan de wet is: haare inſtelling en ganſche kracht is ze aan 't volk ver-

ſchuldigt, en alleen tot deszelfs welwezen gemaakt. Maar de wet van Mozes, de eenige wet der Jooden, is boven 't volk. Men konde zelf, zonder ver buiten 't ſpoor te loopen, zeggen, dat dit volk nergens anders dan om de Wet was gemaakt. Men kent hier noch Staatkundige inzigt, noch eenigen nood van den Staat, hoe hoogdringende, voor een genoegzaame reden, om van de wet af te ſtappen. Waarom zou zich dan dit volk tot zulk een ſlaaf van deeze wetten hebben gemaakt, indien dezelve geenen anderen oorſprongk, dan 't gezagh, of de voorzichtigheit hunner Voorvaderen gehad hadden? Waarom is'er niet dan dit volk in de waereld, alwaar de onderhouding der wetten boven den welſtant van 't gemeene-beſt geldt? Schoon de Staat mogt verlooren gaan, en onder het drukkend jok van een afgodiſch Overwinnaar vervallen, de Wet verbied hen eenigen anderen Godt te aanbidden, dan den Schepper van den hemel en d'aarde. Zyn hunne vyanden verbonden tegens hen, de Wet ontzeit hen allerlei bondgenootſchap met de Afgodendienaars, 't zy om anderen te beſpringen, of zich te verweeren. Hoe zeer men door den honger word geprangt, de Wet gebied hen de aarde om 't zevende jaar te laaten braak leggen. Waarom zou dan dit volk zich

zelf

zelf onder den druk en de last van de Wet hebben gebragt, zoo deeze wet haar gezagh uit geenen anderen oorsprongk dan van 's lands Oppermagt had verkregen, en by aldien men geenen Godt, wien men een gansche en onbepaalde gehoorzaamheit schuldig is, voor den Insteller van deeze willekeuren en geboden erkent had? Dit is de eenige reden waarom alleen onder Abrahams geslacht de wet meerder dan het volk was. In alle andere Staaten, kan men met waarheit zeggen, dat de wetten voor het volk gemaakt, en, uit haaren aart, zoo streng, noch zoo onbuigzaam niet zyn, dat ze voor de nooden van den Staat niet konnen, en moeten wyken: alles is'er 't gemeene welwezen in ondergeschikt en onderworpen. Maar hier zoude men, zegge ik, niet te ruim spreeken, wanneer men zeide dat het volk voor de wet was gemaakt, vermids het verkooren zynde om Godt te dienen, de Godtsdienst iets heiligers en onschenbaarder is dan den Staat. 't Is van Godt en van den Godtsdienst, dat dit volk zyne wetten en regeering ontfangt. Het schynt dat deeze aanmerkingen alleen genoegzaam zyn, om, tot den eersten oorsprongk deezer Joodsche wetten opklimmende, aan te toonen, dat het volk, 't welk dezelve ontfing, ten vollen van de Goddelykheit van haaren Instelder

over-

overreedt ware, om ze hunne nakomelingſchap te verhandreiken, zonder aan 's Lands Oppermagten, of 't ligchaam van 't ganſche Volk 't recht over te laaten, om'er de minſte verandering in te brengen, op dat zy ze naar 't gemeene welwezen, en de dringenſte nooden van 't gemeene-beſt ſchikten.

De waarheit van deezen Goddelyken oorſprongk, waar uit deeze wetten vloeijen, blykt zonneklaar, wanneer men bedenkt, dat ze noch hedenſdaags d'allerwyſte, en welgegrondſte zyn. Is het niet een onwederſpreekelyk kenteeken van Goddelykheit, dat een Schrift, gemaakt in den tyd dat de menſchelyke reden zichzelven nauwelyks kende, en dat alle haare poogingen, en uitwerkingen niet verder dan op ruuwe ſchetzen uitliepen, dat dit werk, zegge ik, van Mozes zich in zulk een volmaaktheit vertoont, dat het hedendaags noch met verwondering word aangezien? Deeze Schryver geeft de goddelykheit zyner wetten voor, en om zulks vroed te maaken, ſtelt hy boven aan, als tot een Voorreden, een korte hiſtorie van 't menſchelyk geſlacht, en der Scheppinge van hemel en aarde. Deeze hiſtorie heeft onbetwiſtbaare bewyzen van haare oudheit, waarheit, en goddelykheit, (te lang om hier in te laſſchen, doch van den Schryver in 't

breede

breede voorgeſtelt.) Zy beſlecht met twee woorden een geſchil, waar door 's menſchen geeſt als afgefoltert wierd. Mozes leeraart ons voor 1, dat de waereld niet eeuwig is; 2. dat eene geeſtelyke, verſtandige, en almagtige Oorzaak haar gemaakt heeft; 3. dat deeze Oorzaak de ſtoffe, waar van de waereld beſtaat, uit het Niet, door een eenige daad van haaren Wil, heeft voortgebragt. Elk deezer vraagſtukken had te vergeefs de krachten van 't menſchelyk verſtand uitgeput. Zommige Wysbegeerigen hadden in der waarheit wel bevat, dat de waereld niet eeuwig konde zyn, vermids d'algemeene Hiſtorie hun de opkoomſt, en voortzetting van 't menſchdom, nevens d'uitbreiding van zyne wooninge op d'aardkreits, voor oogen ſtelde. Maar zoo dra zy wilden onderzoeken, op hoedanig eene wyze de waereld was gemaakt, vervielen ze ſtraks weêr in hunne voorige blindheit, en eenen doolhof, waar in ze geduuriglyk omdwaalden.

Het blykt, wanneer men ernſtig deeze Goddelyke wetten beſpiegelt, dat ze zulk eene volmaakte heiligheit behelzen, dat in haar, met weinig woorden, alle de plichten van den menſch, in opzicht van Godt en den Naaſten, begrepen zyn. Deeze Goddelyke wetten voorzagen overvloediglyk in de nooden

der

der Weduwen en Weesen, der Vreemdelingen en Slaaven, der Ouden en Zwakken. D'allerdeftigste en welgegrondste wetten duldden verfoeijelyke schendaaden, of gaven'er uitdrukkelyk vryheit toe: de willekeuren van Mozes zyn alleen vry van deeze gebreken. 't Menschelyk vernuft was in allen oorden bezig geweest, om het toekoomstige, door valsche Godspraaken, en veele kinderlyke bygeloovigheden, te onderzoeken: de Wet van Mozes verbied al deeze ydele nieuwsgierigheden, zy geeft ons te verstaan, dat Godt alleen d'Oppermagtige Bestierder aller uitkomsten is, dat hy ze alleen den menschen, door d'openbaring van zyn wille, kan bekent maaken. Men moet, buiten tegenspraak, door een ongewoone sterkte ondersteunt worden, om zich zoo hoog boven de menschelyke krachten te verheffen, en aan de reden een voorschrift van volmaaktheit te geeven, in den tyd, dat ze, begraven in d'onwetenheit en verblinding, ontembaar, en voor alle onderwys onbequaam scheen.

Maar boven al blykt deeze Goddelykheit van Mozes Wetten in den Godtsdienst der Jooden, wanneer ze met alle andere Godtsdiensten vergeleken word. Men ziet te Rome dien doorluchtigen Raad, deeze Meesters van de waereld, aan duizent bygelovigheden

ver-

verflaaft, waar van zich de Reden, wanneer men met haar maar ten halve te rade ging, schaamde. Indien men alle de valsche diensten, die zy hunnen Huisgoden, eene Vesta, hunnen Jupiter van 't Latynsche land, Saturnus, en de Moeder der Goden beweezen, eens in 't licht stelde; wat zou men niet gedrochtelyks zien! Als men van Rome naar Athene overstak, om zich met de Wysgeeren, de Meesters der Wetenschappen, die anderen leeraarden de Reden aan te queeken, te beraaden, hoorde men niet anders dan zintwistingen, zag men niet dan schermutzelingen in de Schoolen: en waar over toch? Over de gewigtigste verschillen tot ruste van de gemeene t'zamenleeving. Men speurt na of'er een Godt is; men onderzoekt of deezen Godt de Lucht, het Water, het Vuur, of de Stoffe in 't algemeen is. Men zintwist of'er een Voorzienigheit zy, en of ze zich zelf zoo verre uitstrekt, dat ze over 't gedrag der menschen, en de gevallen des levens 't bewind heeft. Men vraagt of de dingen, door een blind en onvermydelyk Nootlot geschiedden, of dat'er in 't leven beraading, verkiezing, en vryheit plaats heeft. Eindelyk d'onsterfelykheit van de Ziel is een heel twyfelachtig verschilstuk: tegens eenen Wysgeer die gelooft dat de ziel onsterfelyk is, zyn'er hondert ande-

deren die zulks loochenen. Zie daar de diſtelen van de School, die het verſtand omtrent de kundigheden, voor de Reden de ſtoffe van onderzoek, zoo dra zy der redeneering magtig ware, waggelend, en onzeker hielden. Nochtans kan men zeggen, dat dit de ſtaat van 't menſchdom was, daar men 't van zyn beſte kant, en van die zyde beſchouwt, alwaar het zyne grootſte krachten, om d'onwetenheit te ontworſtelen, hadde ingeſpannen. Want hoedanig was, buiten de School, de ſtaat van Athene? Deeze Stadt, wegens de Geleertheit alom vermaart, lag bedolven in dwaaze overgelovigheden. De geheimeniſſen van Eleuſine, zoo hoog opgevyzelt, maakten de grootſte godvruchtigheit van dit volk uit, en de ſchaamte, nevens de voorzorge die men heeft aangewend tot bedekking van deeze verborgentheit, laaten niet toe om dezelve hedendaags uit haare ſchuilhoeken te ſleepen. Wend men 't naar d'Egyptenaars, om hen over 't ſtuk van den Godtsdienſt te hooren, wat wanſchape beuzelingen, welke verdichtzelen vertellen ze niet van hunne Iſis, en Oſiris, eenen Typhon, Apis, en Serapis? Men ziet by hen de Gewaſſen en Dieren aangebeden. 't Is echter noch veel, dat hunne altaaren niet met menſchen-bloed waren bezoedelt. Want in welke ſtreek van de waereld

wierden deeze afschouwelyke slagtofferen den Goden niet gedaan? * Men ziet in de heilige historie eenen Koningk van de Moabiten zynen oudsten Zoon op de muuren der Stadt offeren, waar in hy belegert was. De Nabuuren van Godts volk verbrandden hunne kinderen in den Moloch. Eindelyk binnen Athene en Rome, te Tyrus en Karthago, in Duitschland en Vrankryk, stroomde 't menschen-bloed aan de voeten der Altaaren, wanneer'er een gemeene landplaag was, of 't goedgevonden wierd ongemeene hulpmiddelen ter hand te slaan, om de gramschap der Goden te stillen. Dus stont het over den ganschen Aardbodem geschapen, diervoegen quamen de Godtsdiensten der Volkeren eenen Reiziger voor. Overal vont hy 's menschen geest met belagchelyke verzierssélen, en plompe ongerymtheden, zonder eenige kennisse van Godt, opgevult; en alom zag hy, of eenen kinderlyken, of eenen wreeden en onmenschelyken dienst, waar voor men schrikken en grouwelen moest. Wanneer dan deezen Reiziger Judea aandeed, quam hy'er in met alle de vooroordeelen, die de gansche waereld hem van dit Volk, van elk met de hoogste smaad en verachting aangezien, had ingeboezemt. Wat kon hy nu, in 't stuk van Godtsdienst, van zulk een onwaerdig Volk, dat

* 2 Kon. 3:27.

dat alle andere Volkeren met de nek aanzagen, verwachten? Zoo d'allerwyste volkeren, in den Godtsdienst niet dan tastelyke ongerymtheden, dan wreede Godtvruchtigheden hadden ingevoert, wat is'er van een volk te hoopen, dat alle d'andere voor 't schuim en uitschot van 't menschdom uitkryten? Evenwel, zoo dra men de voeten in Judea heeft gezet, wie zou niet denken dat men in een nieuwe waereld ware, en met menschen van een andere slach had te doen? Men hoort uit den mont van den eersten Landbouwer, die men ontmoet, meer waarheden, dan de Katoos, Ciceroos, en de Roomsche Raad kende, meer dan Pythagoras en Thales, Sokrates, Plato en Aristoteles wisten; meer dan in de Lyceesche School en Akademie geleert wierd. Men leert van deezen Landbouwer de wezentlykheit van eenen Godt, die de waereld heeft geschapen, en door zyne Voorzienigheit onderhoud. Men leert een Godt kennen, van wien men zonneschyn, en regen, voor een vruchtbaar jaargety, en eenen overvloedigen oogst van de vruchten der aarden moet verwachten; een Godt dien hy aanbidt, vreest, en eert, voor wiens wetten hy ontzagh heeft, en die hy zoekt te betrachten. Men vind in 't huis van deezen Landbouwer een Boek, dat de Historie der waereld be-

helſt, en ons zulke byzondere en verwonderlyke gevallen leert, die de vinding van 's menſchen geeſt overſteigeren; een Boek waar in men wetten vind vervat, zoo wegens haare oudheit, als de wysheit en heiligheit van haaren inhoud, eerwaardig. Dit Boek leeraart alles omtrent het Geheele-al, wat de Wysgeerte te vergeefs getracht had op te delven. Dit Boek begrypt veel volmaakter en uitvoeriger wetten dan die van Rome, en Athene, alhoewel deeze wetten der Jooden verre de eerſte van alle andere zyn, en van 't begin haarer uitgeeving de zelve, gelyk men ze hedensdaags ziet: in plaats dat men te Rome, en t'Athene genootzaakt was de wetten te verbeeteren, alhoewel ze, een reeks van eeuwen, de grootſte krachten van 't menſchelyk verſtand hadden uitgeput. Is het niet iets zonderlings en Goddelyks, dat alleen in Mozes de Reden zoo gezuivert, zoo verheven boven zichzelven word gevonden, terwyl ze overal elders niet deede dan ſtruikelen en ſtamelen? Indien men 't naar Jeruzalem, de hooftſtadt van Judea wendt; wanneer men ten Tempel opſtygt, ziet men daar Kerkplichten en Offerhanden: maar men word twee zeer aanmerkelyke zaaken, nopende deeze Godtsdienſtoeffeningen, gewaar. D'eene, dat deezen dienſt uit zich zelven on-

bequaam

bequaam was om Godt te behaagen. Indien dezelve van de heiligheit des levens, en reinigheit van 't hert was afgescheiden, verklaarde Godt dat hy deezen dienst, hoe naaukeurig ook betracht, niet dan met verachting en verontwaerdiging aanzag. De andere zaak, die zich hier omtrent opdeed, was, dat gelyk Godt voorhad door 't Levitisch Kerkgebaar zyn Volk van andere Volkeren te onderscheiden, hy het zelve ook door deezen Tempel, de eenige plaats voor de Offerhanden geschikt, aan Judea wilde verknocht houden, op dat men 't vervolg der Openbaring, en deeze buis, waar door dezelve geduurende de schaduwachtige en duistere eeuwen had gevloeit, ten tyde van 't Euangelie ligtelyk konde ontdekken. Indien dit Volk niet, door onoversteigerende slagboomen, van d'andere Volkeren ware afgesloten geweest, hadde het zich met hen vermengt, en in die verwarde vermenging, had men veel bezwaarlyker het Goddelyk bestier, in de Huishouding van zyne kerke, konnen ontwaar worden. Maar een klein, en bykans onbekent volk te zien, de smaat van 't menschelyk geslacht, in zyne heerschappy niet doorluchtig, wegens konsten en wetenschappen onberoemt; dit Volk zoo bedreven in de Historie van 's waerelds Oorsprongk te zien, zoo wel onderwezen

omtrent de Godtheit, de Voorzienigheit, en den dienſt die men Godt bewyzen moet, zoo wyſſelyk beſtiert door Wetten, die de bronader van gerechtigheit en billykheit zyn, ſchoon in eenen tyd gegeeven, dat overal elders 't Vermogen en 't Gewelt de Wet ſtelde; alle deeze dingen te zien, zegge ik, wanneer men dit hand vol volks met de ganſche waereld vergelykt, moet men nootzakelyk toeſtaan, dat het zyne kundigheden en wetten uit eenen anderen oorſprongk, dan alleen die van de menſchelyke reden, heeft moeten ontleenen. Deeze bron was te onklaar en te modderig in alle andere waereldſtreeken, om zoo klaar en zuiver alleen in Paleſtina te vloeijen, zoo'er niets ongemeens en Goddelyks onder geſchuilt had.

Maar 't Euangelie volendt om de ganſche Goddelykheit van deezen dienſt, door d'overeenkomſt van 't Chriſtendom met de Wet van Mozes en de Profeeten, in haaren dag te ſtellen. De zekerheit van dit ſtuk, dat Chriſtus Jeſus ten tyde van den Keizer Tiberius leefde; dat hy ter dood veroordeelt is, en men korts daar aan Chriſtenen zag, die hem als hunnen Godt en Zaligmaker eerden, blykt door een Wolke van getuigen, en uit de Gedenkſchriften die ons van de beroemſte Schryvers dier tyden, zelfs vyanden van 't Chriſtendom, overſchieten. Om niet te zeggen,

gen, dat de ganſche waereld met Chriſten-geloofsgenooten vervult zynde, dit ſpreekende bewyzen van zulk eenen oorſprongk zyn. Deeze eerſte Chriſtenen nu belyden te gelooven dat Jeſus Chriſtus uit den dooden was opgeſtaan, en dat zy ook op het einde der waereld verryzen zouden.

Zie hier drie Geloofsſtukken, die alle geloof te boven gaan; het eerſte dat de waereld een einde zal neemen; het tweede, dat alle menſchen, die ooit geweeſt zyn, zullen opſtaan; en het derde, dat'er een algemeen oordeel weſen zal, om een iegelyk, naar zyne werken, 't zy goede of quaade, te vergelden. 's Menſchen verſtant ſpilt hier te vergeefs al zyne krachten; deeze waarheden zyn van dien aart niet, om door redeneeringen te konnen betoogt worden. Zy onderſtellen een Godt, een Heer van 't Geheele-al, en d'Oppermogende Richter der ſtervelingen, die eenen dag in zynen raad heeft bepaalt, om Levenden en Dooden te oordeelen. Overzulks word hier toe een opentlyke en zekere verklaring van zyne wil vereiſcht. Dit heeft Chriſtus Jeſus gedaan; hy is geſtorven, en opgeſtaan, op dat zyne opſtanding een achtbaar bewys van de waarheit zyner beloften ware, en een ontwyfelbaare verzekering, dat wy ten jongſten dage ook verryzen zullen, gelyk hy den grafkerker verlaaten heeft.

Overzulks worden alle de bewyzen, van de Euangelische waarheit, tot dit eene stuk betrokken, namelyk, of Jesus Christus is opgestaan. Laat ons het Ongeloof en 't Vrygeestendom de keur geeven. Wat bewysredenen zou men konnen vorderen, om aan de waarheit deezer zaak zyne toestemming te gunnen? Moest Christus zich van den hemel laaten zien? Maar gelooven wy niets dan op 't getuigenis van ons gezigt? Hoe? Merken wy 't geslacht, dat ons is voorgegaan, als een harssenschim aan, vermids wy 't niet voor onze oogen hebben? Voor eene zaak die wy zien, gelooven wy'er duizend die wy niet zien. Wy laaten allerlei slach van bewyzen, en bescheiden toe: en wanneer wy ze goed en bondig vinden, twyfelen wy niet meer aan de waarheit der zaak. Dus leeft men in de waereld, en bestiert men zich door zyne reden. Zou d'Opstanding van Christus alleen een geval zyn, waar toe alle bewyzen onmagtig waren, en dat niet anders dan op 't getuigenis van zyn eigen oogen zou moeten gelooft worden? Maar, in tegendeel, de bewysredenen die wy van deeze waarheit hebben, zyn oneindigwerf krachtiger, dan alle die 't Ongeloof redelyker wyze kan vereischen. Wanneer Christus, na dat hy ten grave was uitgestapt, met de menschen eenige jaaren,

eenige eeuwen verkeert hadde, zou men zich hedensdaags dieswegen niet aan de waarheit der historie moeten gedraagen ? Zoo hy zelf heden ten dage in d'eene of d'andere plaats verscheen, konden de geenen, die hem niet gezien hadden, de zelve zwarigheden maaken: zoo dat Christus, naar de beginsselen der Ongeloovigen, aan allen menschen, in allen tyden, en in alle plaatzen zou moeten verschynen. Kan'er iets ongerymder verzonnen worden ? Hoe, de mensch, die zich in 't leven door gevolgen, dien hem de reden en voorzichtigheit opleeveren, bestiert, zal in 't stuk van Godtsdienst niet anders dan een blok, of onredelyk dier zyn, onbequaam om te redeneeren, niets geloovende, noch kennende dan 't geene zich voor zyne oogen vertoont? Daar beneeven, wanneer Christus zelf met de menschen verkeerde, zie ik niet waarom 't Ongeloof zyn dood en opstandinge niet in twyfel zou konnen trekken. Ik durve wel verzekeren, dat, indien men gewent was een onsterfelyk mensch te zien, d'Ongeloovigen eindelyk hunne krachten zouden inspannen, om natuurlyke oorzaaken, in de gestaltenis van zyn ligchaam, te vinden.

Alles dan wel ingezien, zal men moeten toestaan, dat, wanneer de redenen wel overwogen worden, die tot bewys van Christus

opſtanding dienen, (van den Schryver in 't breede aangedrongen) zy alle de kracht hebben die men wenſchen mag. Kan men den ſtaat der eerſte Chriſtenen met aandacht bemerken, zonder over de beweegredenen hunnes geloofs geraakt te zyn? D'eerſte Chriſtenen wierden, van Jooden en Heidenen, vervolgt. Daarenboven had het Euangelie niet de minſte gedoogzaamheit voor de hertstochten, noch zwakheden van 't menſchelyk gemoed. Niet alleen wraakt het alle zyne gebreken; maar 't keurt zelf de liefde tot de waereld, tot haare goederen, en hoogheden af. Zoo dat een Chriſten, in die gelukkige tyden, een menſch was van de waereld afgezondert, in eenen geduurigen oorlog met zyn eigen hert; en, daarenboven, die voor de ſmaad, en woede van alle andere menſchen bloot ſtont. Indien deeze Chriſtenen niet uitzinnig waren, moeten ze eenige redenen, en wel krachtige redenen hebben gehad, tot zulk een gedrag, zoo ſtrydig met dat van al het overige menſchdom. Laat ons hen hooren: zy zeggen, dat ze weinig d'ongewiſſe duuring van dit leven achten, in vergelyking van eene eeuwigheit, waar in men, naar 't goede of quaade dat men heeft gedaan, gelukkig, of rampzalig zal zyn. By aldien het geene zy van deeze eeuwigheit, van dit heil

of onheil zeggen, waarachtig is, leeraart de Voorzichtigheit, buiten tegenſpraak, dat ze diervoegen moeſten handelen, als ze doen.

Indien wy hen vraagen waarom ze eene eeuwigheit na dit leven hoopen? zy antwoorden dat Chriſtus Jeſus, die hun deeze beloften heeft gedaan, aan 't kruis geſtorven, en ten derden dage verrezen is. Het bewys is overtuigend; maar 't koomt op de zekerheit aan. Dit is derhalven 't beſlechtend ſtuk van alle deeze groote geſchillen; want zoo Chriſtus Jeſus is opgeſtaan, is alles wat hy ons beloofd heeft zeker, en zal onfeilbaarlyk zyne vervulling hebben. Laat ons overzulks deeze eerſte Chriſtenen eens onderzoeken; laat ons hen vraagen, waarom zy gelooven dat Chriſtus Jeſus van den dooden verrezen is? Zy zullen ons antwoorden, dat, behalven 't getuigenis van eerlyke luiden, die verzekeren dat ze deezen Jeſus, na zyne dood, gezien, en met hem verkeert hebben, zy noch de Leerlingen van deezen Heiland veele wonderdaaden, in zynen naam, hebben zien verrichten: en dat ze hen zelfs de magt gegeeven hebben, om'er, door de kracht van deezen grooten naam, meede te konnen doen.

't Geen ons deeze eerſte Chriſtenen zeggen, is waarachtig, of vals. Indien waarachtig, is d'Euangeliſche Hiſtorie zeker. Indien

dien vals, zou het, zonder Godtslastering gesproken, 't allerslechtstverzonne verdichtzel zyn, waar van ooit gehoort wierd: verre om verstandige menschen voorgestelt, was 't niet waerd den kinderen vertelt te worden. Ondertusschen heeft dit verhaal, van Christus Opstanding, op Joden en Heidenen gehecht, en hen overreedt van de waarheit: en in weêrwil van de natuurlyke neiging, elk tot zynen Godtsdienst als aangeboren, heeft het Euangelie de menschen, om zoo te spreeken, uit d'armen van d'oude gevoelens gerukt, waar in ze geboren waren en opgevoedt, en over 't hardnekkig ongeloof, zoo wel als 't ingewortelt overgeloof, ten vollen gezegepraalt.

Met reden was de Jood voor den Kerkplichtigen dienst van Mozes vooringenomen, als van Godt zelf ingestelt, door oneindige wonderen gesterkt, en nu meer dan tweê duizent jaaren by hen in gebruik geweest.

De Heiden zag zyne Afgoden als Goden aan, die van aaloude tyden gedient wierden. Hy kon in zyne onwetenheit gelooven, dat deeze valsche Godheden hunne Aanbidders, met d'eer en heerschappyen der waereld beloont hadden. 't Was geen kleine zaak voor 't Euangelie, zoo veele diepgewortelde vooroordeelen uit 's menschen hert te rukken. Geredelyk verwisselt men van staat als'er eenig

voor-

voordeel aan vaſt is. Maar de Jood en Heiden vonden, in de belydenis van 't Euangelie, niet dan tegenwoordige ellenden, behalven den inwendigen ſtryd, de zelfverloochening, die de heiligheit van deezen Godtsdienſt vordert, menigwerf moeijelyker, en zwaarder te ondergaan, dan d'uiterlyke rampen. Het is derhalven buiten tegenſpraak, dat de Jooden en Heidenen, by 't aanneemen van 't Euangelie, de tegenwoordige voordeelen en goederen verzaakten, en zich voor d'allerzekerſte ſtraffen en wederwaerdigheden bloot gaven. Wat kon nu de beweegoorzaak, 't groote beweegrad van zoo een ongewoonen handel zyn? Niet anders, voorwaar, dan d'overreeding van Chriſtus Opſtanding, door de wonderwerken, die zy zagen geſchieden, en die zy zelfs in zynen naame deeden, geſterkt. Daar uit beſloten zy, en beſloten ze betooglyk voor de waarheit van 't Euangelie. By gevolg, zoo draa men heeft vaſtgeſtelt, dat, ten tyde wanneer 't Euangelie begon gepredikt te worden, deeze heilige Leer een volk vormde, dat onaangezien alle de weêrſtant van de waereld, der vervolgingen, en liefde van 't leven, uit Jooden en Heidenen wierd gekipt; zoo draa, zegge ik, als men deeze dingen ſtelt, moet men nootzakelyk toeſtaan, dat d'eerſte Chriſtenen van d'Euangeliſche waarheit, zoo door

de

de zuiverheit der Leere zelf, als de wonderdaaden, die in Christus naam geschiedden, volkomen overtuigt waren. De Goddelykheit nu van 't Euangelie beveſtigt die van 't Oude Verbond, vermids d'Euangeliſche hiſtorie de verklaring en ontknooping van vele plaatzen is, die in de Wet en Profeeten voorkomen, welke duiſter, en zonder eenigen zin zouden zyn, indien ze van de verklaring van 't Euangelie ontbloot waren.

Noch is 't geen klein bewys van de waarheit der Openbaring, dat zoo veele Schryvers, in tyden zoo verre van den anderen afſtandig, altoos op den zelven doel gemikt, altyd den zelven voet gehouden, en op de zelve grondveſten, tot uitvoering van het zelve oogwit, gebouwt hebben.

Zie daar een verkort Tafreel van 't geene wydluftig door den Schryver verhandelt, en met het puik der Geleertheit geſterkt word. Men zegge ons eens, wat'er meer, ter overreeding van Godts wezentlykheit, kan vereiſcht worden? Doet men de oogen op, ziet men den hemel en de aarde, en begrypt, dat die ze geſchapen heeft Almagtig weezen moet: men kan met geen reden twyfelen dat'er Mozes ons de rechte kenniſſe niet van heeft gegeeven, naardien hy alleen onder de menſchen, die ooit waren, heeft durven den ouderdom der

der waereld bepaalen, en ſtiptelyk den tyd van haar begin aanwyzen, waar meede ondertuſſchen alle andere Hiſtorien bevonden worden t'zamen te ſtemmen en overeenkomſtig te zyn.

Ik weet niet waar op de minſte twyfeling, de minſte zwarigheit zou konnen geveſtigt worden. Merkt men d'algemeene Hiſtorie der waereld aan? Zoo'er zekere bewyzen in zyn, verſterken ze de hiſtorie van Mozes: Zyn'er giſſingen in, die eenige baarblykelykheit hebben, zyn ze de Heilige Hiſtorie voordeelig. Zelfs ſchynen de meeſte oude Verdichtzelen, uit eene vervalſte en bedorve Overlevering, te zyn geſproten, waar van de waarheit in de H. Boeken te vinden is. Zoo dat, nopende de Hiſtorie, zekere bewyzen, verzierzelen, giſſingen, kortom alles, voor 't geſtel van Mozes ſpreekt; alles beſluit dat'er een Godt is, die in den beginne den Hemel en d'Aarde ſchiep.

Indien men als Wysgeer naar de Oorzaak van 't Geheele-al zoekt, (want daar is geen meer waarſchynelykheit te zeggen, dat de waereld geen begin heeft gehad, dan te beweeren dat Amſterdam, Rome, Londen of Parys van alle eeuwigheit zouden zyn) indien men, zegge ik, naar de oorzaak van 't Geheele-al wil zoeken, de beweeging der ſtoffe,

de

de gelykvormigheit der ſchepzelen met malkanderen, de gewerktuigde ligchaamen der dieren, d'overeenkomſt van 's menſchen ligchaam in alle de waereldſtreeken, alle deeze dingen betoogen wiskonſtiglyk de wezentlykheit eener Oorzaak, van de ſtoffe onderſcheiden, die met kenniſſe werkt, die zyne einden en voornemens heeft. Daarenboven, de kenniſſe en vryheit, die de menſchen in zich zelven gevoelen, vereiſchen volſtrektelyk dat'er in 't Geheele-al een geeſtelyk Beginſel worde geſtelt, dat, door zynen wille werkende, eene oneindige magt gebruikt. Deeze Wysgeerte ſteunt op onwrikbaare gronden, haare wegen zyn recht en zeker: daar, in tegendeel, de Wysgeerte der Ongodiſten, op elke ſtap, onverwinnelyke zwarigheden, en afgronden onder haare voeten ontmoett. Overzulks beſluiten de Natuur en Reden eenpariglyk, dat'er een Godt, een Schepper van alle dingen is.

Indien men den Godtsdienſt aanmerkt, over al vind men, omtrent dit ſtuk, de Reden van den menſch blind en onredelyk. Een eenig Volk ondertuſſchen, kent meer dan twee duizend jaaren lang alleen deezen Godt als den Schepper van hemel en aarde. Uit een eenig Boek, dat dit Volk voor heilig keurt, worden deeze waarheden van de Schepping der

waereld, en andere gevallen, die verre 't bereik der krachten van 's menschen geest te boven gaan, gehaalt. Met een woord, dit Volk alleen heeft kennisse om de Godtheit eenen dienst te bewyzen, den mensch waerdig, en de majesteit van Godt betamelyk.

Eindelyk, Christus Jesus heeft den menschen klaarlyk beloften van een Opstanding, en eeuwig Leven gedaan. Hy zelf is opgestaan, en zyne eerste Leerlingen deeden zoo veele wonderwerken in zynen naam, dat ze Jooden en Heidenen overtuigden, en hen alle hinderpaalen en zwarigheden, die tegens hunne bekeering opreezen, deeden te boven koomen. Moet men overzulks niet toestaan, dat, naar welke kant men 't verstand wend, alles roept, alles bewyst dat'er een Godt, Schepper van hemel en aarde, is? Indien de halstarrigste Ongodist dit werk met aandacht doorleest, en zyne zwarigheden, met de redenen en bewyzen, in 't zelve neêrgestelt, vergelykt, twyfele ik met reden, of hy langer de zyde van 't ongeloof zal houden, om de Oorzaak niet te erkennen, die hy alleen zyn wezen verschuldigt is.

Ten besluit, gemerkt dat'er een Godt is, volgt het nootzakelyk, dat hy te vreezen en te eeren zy: naardien hy ons zyne wille

heeft geopenbaart, moeten we arbeiden om'er ons ganſche gedrag naar te beſtieren. Dit tegenwoordige leven gaat ter vlucht voorby; 't is een groot geluk, zoo men zyn voordeel weet te doen, met dien grooten Godt, den Meeſter van den tyd en de eeuwigheit, den Oppermagtigen Heer van leven en dood, recht te kennen. Die groote waarheit, welke wy getracht hebben in haaren vollen dag te ſtellen, openbaare zich, door haaren Goddelyken glans, in het duiſtere verſtand en gemoed, op dat de nevelen van vooroordeelen en ongeloof daar uit verdreven, en de waereld eens van dit doodelyke quaad geneezen worde. Het zy zoo!

E N D.

TWEE WYSGEERIGE

VERHANDELINGEN,

I. *Van het wezen der ziel:*

II. *Van Godts wezentlykheit.*

Waar in, tegens SPINOZA en andere Ongodisten, *de geestelykheit van de Ziel*, en 't *nootzakelyk bestaan van Godt buiten de stoffe*, onwederspreekelyk betoogt word.

Door den Heer JAQUELOT, Leeraar der Fransche Kerke in 's Gravenhage.

Uit het Fransch vertaalt door

F. HALMA.

VOORGESPREK.

Waarheitlievende Lezer.

en houde het my gunstiglyk te goede, dat ik nochmaal uw gedult en aandacht rekke, en u, op het spoor van den heer Jaquelot, als tot in het binnenste Heiligdom van d'Overnatuurkunde leide, om daar uwe geestelyke, *en* onsterfelyke Ziel, *ja, het* Wezen aller Wezens, *Godt zelf, door 't licht der natuurlyke redeneering te doen beschouwen, zoo verre een geestelyk voorwerp voor 't Verstand, met dit sterfelyk vleesch vereenigt, bereikbaar zy. Door de* Aanmerkingen *van den heer Bayle, en 't voorgaande* Betoog van de waarheit des Christelyken Godtsdiensts, *waar in verkort de algemeene Bewysstukken, tegens de Ongodisten, zyn vervat, achtten we den Godtvergeeten schryver, van* Philopaters Levensvervolg, *zoodanig den mond gestopt, en alle reden van uitvlucht benoomen te zyn, dat zyne heilloosheit nooit op eenig mensch, van gezonde zinnen, zal hechten, maar zyn redenloos schrift altoos voor een vergiftig gedrocht, in ongestelde harssenen gebooren, gedoemt worden.*

Ondertusschen beken ik onbewimpelt, dat hoe ik verder deeze stoffe, en 't werk van den heer Jaquelot doorzag, hoe my de lust meer wakkerde om noch dieper in te dringen, byzonderlyk daar het, door wysgeerige redeneeringen, d'onstoffelyke natuur van de Ziel, nevens Godts waare wezentheit, en wezentlykheit, recht uit, tegens den Godtverzaker Spinoza, betoogde. De verhandeling, in afgetrokke bespiegelingen, en de scherpzinnigste redenwikkingen, niet dan voor sterke overdenking genaakbaar, quam my, ter eerster aankoomst, niet in alle hare klaarheit voor, waarom ze my meer dan eene herleezing koste; geen onaangenaam tydverdryf in 't wintergetyde, wanneer, met de Hooge schools stilstant, en de toestremming der stroomen, mynen handel van minder beslag, en genoegzaam gestremt was. Wonderlyk verheugde 't my, toen ik de volle kracht van des schryvers redeneeringen en bewyyzen gevoelde, waar door 't Gebouw van den Godtsdienst, en de Hoop der zalige onsterfelykheit onwrikbaar vastgestelt, en 't ongodistisch Babelgevaart, vol verwarring en eige tegenspraak, verbryzelt, en onder zyn eigen puinhoopen bedolven wierd. My was niet onbewust wat wydberoemde Mannen, schrandere Wysgeeren, reeds in onze taal, tegens deeze godtloosheit, gelukkiglyk geschre-

ven, en in 't licht gebragt hadden, voornamentlyk de Heeren Blyenburg, van Til, Aalſtius, en Deurhof, die naar verdienſte, over de zege op 't Spinoziſtendom bevochten, den lauwer wechdraagen. Veele Schriften van deeze beroemde Schryvers geleezen, of ten minſten doorloopen hebbende, vond ik bondig ingeſtelt, en krachtig, tegens 't ongeloof, ter overtuiging. Maar, gelyk ik in myn voorige Bericht zeide, dat twee wel het zelve, maar, echter, wegens de verſcheide orde en wyze, niet het zelve ſchreven, en dat, daarenboven, over een goede zaak, en 't gewigtigſte ſtuk van den Godtsdienſt niet te veel kan gezegt worden; meeſt wanneer de waarheitbeſtryders, onaangezien alle voorgaande nederlaagen, hunne verlemde krachten weêr verzamelen, en eenen nieuwen aanval waagen, gelyk de ſchaamtelooze Levensbeſchryver beſtaat; kon ik 't van my zelven niet verwerven, om 't by myn eerſte, ja tweede opzet te laaten, en de bovengemelde Verhandelingen, voor de kern en 't pit uit het geleerde Werk van den heer Jaquelot te achten, den Nederlanderen niet meede te deelen, op dat alle Beminnaars van waarheit en deugd, wien den toegang tot de Franſche taale was geſloten, nevens my 't genot van deeze ſchatten gegunt wierde. De Liefde is uit haaren aart meede-

deelzaam, en overwint de grootste hindernissen. Overzulks, schoon ik wel bevroedde, dat uit d'onderneeming van deeze Vertalingen, en Byvoegzels veel en verscheiden oordeel, zoo geen scherssing en beschimping, omtrent my zoude opryzen, heb ik my daar tegens met de bewustheit van een goed oogwit en gewisse gewapent; en my gezet, om, over de goedkeuring, of wraaking van dit bestaan, my in 't minste niet te ontrusten, als meenende den tyd myner uitspanning niet vruchteloos te besteeden, wanneer ze tot staaving der Grondwaarheit, en opbouw van 't Christen-geloof, het dierbaarste dat ik in de waereld kenne, worde aangelegt. Momus belagche en verachte zulks vry, en roepe, dat ik dus als buiten den draaikring myner dagelyksche beezigheit raake; ik lagche weder, op myn beurt, met zoo een berisping; en zegge dat zulke, die noch hert, noch verstand hebben, om zich eenigzins boven 't gemeen te verheffen, wat my belangt, zich gerust aan hunne gewinzucht, en tydelyk beroep zoo verre mogen verslaaven, dat hun geenen tyd, tot edelder betrachtingen, overschiet. Ik laat hun dan de vreedzaame genieting van dat geluk, schoon ik andere gedachten heilzaamer keure; en wensche slechts dat ik de verkiezing, omtrent myne tydverdeeling en gebruik, ook ongemoeit moge opvolgen.

Gelyk dan deeze twee Verhandelingen, *van* Godts Wezentlykheit, *en de* Geestelykheit van de ziel, *zekerlyk van 't grootste aanbelang, en van den Schryver, door de kracht van Overnatuurkundige redeneeringen, naar vereisch der stoffe, volkomen zyn uitgevoert; ja, dat hier aan deeze en de toekomende waereld, de tyd en d'eeuwigheit, 's menschen hoogste heil, of rampspoed onafscheidelyk verknocht zyn, kan 't niet anders dan recht passelyk worden geoordeelt dat dezelve, by deeze gelegentheit, in onze Taal verkleedt, het licht zien. Wat zyn'er ouwelings en hedensdaags geen verschillende gevoelens, over deeze groote stoffe, onder de Wysbegeerigen, die de zelve meest naar zekere grondbeginssels, van hunne eige t'Zamenstelsels, poogen te verklaaren, waar uit zoo veele ongerymde beschryvingen van de Geesten in 't gemeen, nevens de wezentheit van Godt, en der Ziel in 't byzonder gebooren worden? Onder d'oude Wysgeeren vind men Epikuur, Lukretius en hunne Volgers, die geene onligchamelyke Zelfstandigheit konnende begrypen, uit dien hoofde niet alleen de wezentlykheit van eenen Oneindigen Geest, die door zich zelven bestaat, en, door zyn eigen natuur, alle bedenkelyke en onbedenkelyke volmaaktheden bezit, de Oorzaak van alle dingen buiten zich zelven, van ons Godt genaamt, loochen-*

de, maar ook recht uit alle Geestelyke wezens; zoo dat de ziel, naar hunne beschryving, eene allerfynste ligchamelyke stoffe was, die zy echter nergens meê door wisten uit te beelden, gelyk straks in de volgende Verhandeling voorkoomt. Dit gevoelen heeft nu en dan in menschen, die d'aarde voor hunnen hemel, en de wellust tot hun hoogste goed stelden, zyne wortelen geschoten, om dat het met hunne gemoedsdriften best overeenquam, en dit slechts hunnen wensch was, om zich van de schrik voor een wreekend Rechter te ontslaan, en schroomeloos in alle schendaaden uit te barsten. Dit zelve word ook in de brieven van den Groeningschen Geneesmeester, achter aan 't bekende Schimpschrift gedrukt, opentlyk beweert, wiens onbezonne redeneering, tegens de klaare ondervinding strydig, in d'algemeene Voorreden word aangetoont. Zoo deeze Ontaardelingen van 't Menschdom eens overdachten, gelyk onzen Schryver boven aantekent, dat hunne zucht of neiging niets tot het wezen der dingen doet, en niet magtig is een vezeltje min of meer in 't Geheele-al te doen zweeven, en dat zy, danks of ondanks, buiten hun eigen toedoen in de waereld zyn, en daar in alle de dingen zoo gestelt vinden, als ze zyn, zonder dat ze met al hunne wensschen, of poogingen iets hier in konnen veranderen; zoo ze dit, zegge ik, eens

met

met aandacht overwogen, zy oordeelden zoo reukeloos lyk niet dat hunne Ziel alleen een wyze van 't ligchaam zy, die, met deszelfs slooping, verdwynt; of, als anderen willen, tot hunne verzonne algemeene denking, waar uit ze oorsprongkelyk, en waar van ze, naar hunne taal, een wyziging is, weêr overgaat: waar aan ze dan zoo vast zoude vereenzelvigt zyn, dat ze nooit weêr met een ligchamelyke wyziging, om een beseffing van geluk of elende te hebben, zou konnen vereenigt worden. Dit laatste is Spinozaas verdichtzel, als de lezer breeder in 't vervolg zal zien, en gelyk reeds in 't voorgaande, ook in de Aanmerkingen van den heer Bayle, gebleeken is. Andere Wysgeeren, redelyker dan de voorgaande, stellen en erkennen den oneindigen Godt, als den Schepper en d'Oorzaak van 't Geheele-al, het zelve, door zyne onverschillige wil, buiten zich zelven, veroorzaakende, en gansch geene gemeenschap noch verband met de stoffe, dan van Oorzaak en Gewrocht, hebbende; die dan ook eene algemeene Denking buiten zyne natuur heeft voortgebragt, waar van alle de zielen, van zoo veele ontelbaare menschen, byzondere wyzigingen zyn; alleen door de kennis en bewustheit van haare denkbeelden, in haar eigen bepaalt ligchaam, van d'algemeene denking, en andere zielen onderscheiden; die

ook,

ook op dat ze, by d'ontbinding van 't ligchaam, niet weder met de algemeene Denking vereenzelvigt worden, zich met de fynste stoffe van 't stervend ligchaam vereenigt houden, dewyl anders onmogelyk 't onderscheid der byzondere zielen, of wyzigingen van d'algemeene geschape denking, kan bevat worden, en bestaan. Wy laaten dit alles ter verdeediging van den scherpzinnigen Schryver, alleenlyk vinden we dat dit gevoelen naar dat van de Indiaansche Pendets, van den heer Bayle boven, op de 38. 39. 40. *en* 41 *zyde, uit de Aantekeningen van den heer Bernier, voorgestelt, eenigzins zweemt, niet zoo zeer in den grond van de zaak, want die Indiaansche Wysgeeren stellen d'algemeene Denking, gelyk na hen Spinoza, Godt zelf te zyn, daar de schrandere Schryver deeze algemeene Denking, in de byzondere menschen gewyzigt, niet hooger dan voor een schepzel, een gewrocht van Godt, te boek slaat; de gelykheit, zeggen we dan, bestaat zoo zeer niet in de zaak, als wel in de wyze van verklaring, en de gelykenis van de dryvende Vlesschen in de zee, die, by haare verbreeking, haar besloten water weêr in d'algemeene en eenige Zelfstandigheit, waar van het door 't glas, als de zeelen door haare byzondere ligchamen, was afgezondert, ontlasten, en gemeen maaken. Kon'er nu by 't ontmoeten der*

Vlesschen, een allerdunst en doorzichtig vlies werden bedacht, zoo vast en hard, dat het een stoot kon verdraagen, en dat schoon het buitenglas door 't stooten verbryzelt wierd, en als een buitenkorst, bros uit haaren aart, rondom afviel, 't byzondere water in de vlesch ondertusschen in 't hechte en onverbreekelyke vlies beslooten bleef, en hier door zich met de volle zee niet kon vereenigen, waare de gelykenis, naar 't my toeschynt, in alles op dit wijsgeerig gevoelen toepasselyk, en diende wonderlijk tot deszelfs opheldering. Zoo wy ondertusschen in deeze stellingen zoo veel bewys en bondigheit, als wel een aardige vinding van gedachten zagen, die alleen verzonnen schynt om d'eerste stelling, van d'algemeene geschape Denking, te doen stant houden, konde men dezelve ligtelyk, buiten gevaar van ketterye, omhelzen; te meer, om dat de H. Schrift ons van 't verheerlykte Ligchaam der Zaligen de klaarste denkbeelden niet opleevert, dat niet vreemt is, alzoo dezelve in de eeuwigheit eerst plaats zullende vinden, ook zekerlyk dan ook eerst onderscheidentlyk zullen gekent en begreepen worden; want, *waarlyk,* het is *naar* * *Johannes taal,* noch niet geopenbaart, *dat is, noch niet ten vollen bekent,* wat wy zyn zullen, *alleenlyk* weeten we, dat als hy, *Jesus Christus ons Hoofd,* zal geopenbaart zyn, wy hem zullen ge-

* 1 Joh. 3: 2.

lykzyn, en hem, *Godt*, zien, of kennen, gelyk hy is; *wel niet volstrektelyk, want nooit kan 't Oneindige van 't eindig schepzel begrepen worden, maar op eene volkomener; en onmiddelyke wyze wat hy omtrent ons, gezaligde zondaaren, is; door zyne liefde ten top der gelukzaligheit, voor 't schepzel vatbaar, in, en door den Zoone zyner liefde, opgevoert. Hier meede kan men, meen ik, zich veiliglyk omtrent deeze stoffe berusten, terwyl men straks, na de ontlossing van 't ligchaam, de genieting van Godt, hoedanig de ziel ook met dezelve worde aangedaan, zekerlyk hebbe te verwachten, 't geen dan de H. Schrift door* in het Paradys, *en* in den derden Hemel *te zyn, uitbeeldt. Ik zie niet dat men zich angstvalliglyk hebbe te bekommeren, om den Schepper der zielen als een middel voor te schryven, op hoedanig eene wyze, (onderstelt zynde, dat de Denking in den beginne algemeen ware geschapen) hy de zelve in haare onderscheidene wezens en werkingen behoude. Wat denkbeeld hebben we ook meer van zoo een dun, onzichtbaar ligchaam, dan van de afgescheide ziel zelf? Zou ook de stoffe noch dunder of fynder konnen begrepen worden, dan d'eerste fyne stoffe die Deskartes in 't Geheele-al stelt? En wil men dat ze de zelve zy, of van diergelyk een slach, zou'er*

dan ook geen reden van vreeze zyn, dat ze, by 't vervliegen uit het ſtervend ligchaam, als een deel of wyziging van haar geheel, in dezelve zou blyven hangen, en daar meede vereenzelvigt worden, gelyk 't water der barſtende Vleſſchen met de zee, haar geheel, word vereenigt? Ik zie ook niet, indien zulk eene bekommering omtrent de denking en zielen welgegrondt is, waarom ze ook ten aanzien van d'uitbreiding, en de ligchaamen geen plaats zoude hebben; te meer dewyl wy een klaarder denkbeeld van de vereeniging van de deelen der ſtoffe met haar geheel, dan van die der wyzigingen met de algemeene Denking hebben. 't Schynt dan, by d'onderſtelling van dit fyne ligchaam, niet buiten alle zorge, dat het zelve van dit grove ligchaam met de ziel afſcheidende, zich niet ſtraks aan deeze eerſte fyne ſtoffe hechte, of door de lucht en andere grover ſtoffe weêr naar beneden worde geparſt, waar door dan de ziel een ſlecht nootlot, tuſſchen hemel en aarde te zweeven, zou te beurt vallen? Men erinnere zich dat men hier alleen natuurkundiglyk ſpreekt, zonder op de Almagtige wil van Godt te zien, want dan behoefden'er nooit om zulk een behulpzaam ligchaam, voor de ziel, gedacht te worden. De Schryver, wiens deugd en verdienſten ik eere, zy verzocht, dat hy, als 't pas geeft, zyne nader bedenkingen over deeze

zaak

A So dat ly na

zaak eens ontvouwe , en de zwarigheden uit de weeg ruime , die , by gelegentheit van 't wezen der Ziel , als zonder voorgaande berading , hier ter penne zyn uitgevloeit , waar toe wy hem t'over bequaam kennen : wy gaan na deezen uittret , met de begonne redeneering voort , en ſpoedigen ons naar 't einde.

Andere Wysgeeren , gelyk Deſkartes en zyne Voorſtanders , daar onzen Schryver wel 't meeſt naar overſlaat , ſtellen 't wezen der Ziele alleen in de Gedachte , of Denking , voor zoo veel ze kan als algemeen geſtelt , en begreepen worden , waar van dan alle de byzondere gedachten als wyzigingen worden aangemerkt, die van deeze algemeene Denking , naar de verſcheide voorwerpen , dus , of zoo gewyzigt worden ; waarom zommigen , om voorzichtiger te ſpreeken , deeze Denking liever eene Denkende Zelfſtandigheit *noemen , die ze dus beeter , gelyk d'Oorzaak , van de gewrochten der byzondere gedachten , meenen te onderſcheiden ; 't Geen in de uitdrukkingen van den heer Jaquelot , op verſcheide plaatzen , ook opgeſloten legt , en waar van hy niet ſchynt te verſchillen ; gelyk 't ook in den grond op het zelve uitkoomt. Want ſchoon de wandelplaatsgezinde Wysgeeren , of die van Ariſtoteles Gezintheit, de Denking alleen als een gewrocht , en boven*

dezelve

dezelve, de Zelfstandigheit van de ziel begrypen, daar de Denking, als in een onderwerp, inhangt; naardien zy ondertusschen moeten toestaan, dat ze niet anders dan de Denking als onligchamelyk konnen bevatten, schynen ze 't gevoelen van Deskartes meer in den naam, en met zintwistingen, dan in der daad te wraaken en te bestryden; waarom'er ligtelyk, zoo men slechts wederzyds buiten de hevigheit der wistredening, en met bezadigden gemoede edeneerde, eenige vereeniging tusschen dit hard edreven geschil te vinden waare.

Maar, eindelyk, zyn'er in onze waereld ommige * Godtsdienstigen, onder deezen aam, als ook dien van Mystiken, of Geeimschouwers bekent, die de wezentheit der iele weêr op eene gansch andere leest schoeijen, haar recht uit in een vuur zeggen te bestaan; e ook Godts wezentheit van zulk een stoffe, aar de Denking een eigenschap van zoude zyn, ellende, als met zoo veel woorden 't gevoelen r Indiaansche en Persiaansche Wyzen, boen gemeldt, omtrent de uitvloeying van alle ngen uit, en de wederkeering tot Godt, leearen. Deeze luiden, godtsdienstig van geoet, en geweeten, houden zich zekerlyk in n grond aan 't gevoelen van Spinoza, omnt de eenigheit der stoffe, hoewel geenzins

* Piëtisten.

met het flinxze oogmerk van deezen Wiskundigen, noch ook alle de gevolgen van dit t'Zamenftel wel inziende, of kennende. Weshalven zy, uit inzicht van deeze misvatting, geenzins onder de Ongodiftifche flagorde zyn te tellen; vermids zy, nevens de Rechtzinnigen, een zekere hoope der zaligheit door Chriftus ftellen, en een eeuwig leven na dit tydelyke verwachten; en, daar beneven, ten vollen geloof aan de Goddelyke Openbaring ftaan.

Van des Schryvers Verhandeling omtrent de Goddelyke Wezentlykheit, *een puikstaal van zyn verftand, en fcherpzinnigheit, zal ik hier voor af niets melden, zoo om in geen herhaaling van't zelfde, in alle fchriften aanftootelyk, te vallen, als vermids dit* Voorgefprek *reeds buiten 't beftek loopt, en dat deeze ftoffe, nevens haare betooging, naar de gronden van onzen Godtgeleerden Wysgeer, luttel gefchil by de geenen onderworpen is, die zich aan d'ingefchape kenniffe van Godt, en de Goddelyke Openbaaring gedraagen.*

Eer wy echter eindigen, moeten we noch met een woord des Schryvers gevoelen, omtrent de vryheit der wil, *aanroeren, dat zommigen fmaakelyk, anderen duldelyk, en weêr anderen verwerpelyk voorkoomen zal. Wie kan loochenen, dat d'allerfcherpzinnigfte verftanden op deeze ftoffe verftompt, of tot het een of 't an-*

ander uiterste overgeslaagen zyn? Zommigen maaken den mensch, met hem eene onbepaalde vryheit van onverschilligheit toe te schryven, van Godt, den oorsprongk van zyn wezen en bestaan, onafhangkelyk, als Socyn, en zynen aanhang. Anderen, gelyk Armyn en zyne Gezintheit, nevens Lojolaas Order in de Roomsche Kerk, de nieuwe Lutersche Broeders, en de meeste Volgers, of liever Afnoemelingen van Menno, wenden 't een weinig over eenen anderen boeg, en zoeken de Middelvoorwetenschap van Godt, zeeker in de uitkomst, met d'onverschillige vryheit van den mensch in alle zyne bedryven, zoo goede als kwaade, te paaren: met welke beide gevoelens ik vry uit belyde my niet te konnen vereenigen; dewyl 't eerste Godt als ontgoodt; en 't laatste eene onwederspreekelyke tegenzegging inwikkelt; naardien onverschillig vry, en echter tot het een of 't ander, door voorkennisse, bepaalt te zyn, zoo de toepassing van de woorden op de zaaken niet t'eenemaal worde omgekeert, onovereenkomelyk is. D'openbaare Gereformeerde Kerk kiest eenen anderen weg, Godt als d'Oorzaak van 't Geheele-al, nevens die van alle schepzelen en verschynselen in het zelve, erkennende, (dat d'Oorzaak noodwendig insluit), belyd ook ter zelver tyd, dat Godt Engelen en Menschen, met verstand, en

wille heeft voorzien, en dat ze daar in boven de redenlooze, en ongevoelige ſchepzelen uitmunten, die, of alleen eene lydelyke beweeging hebben, of hunne uitwerkzels door de zintuigen, van de voorwerpen bewogen, waar van de betrekking en t'zamenbinding, hoe zulks geſchiedt, noch niet buiten kyf is, verrichten. Zy gelooft, daarenboven, dat, ſchoon Godts beſluit eeuwig en onveranderlyk is, zulks echter de vryheit van keur, of verkiezing in 't redelyk ſchepzel niet vernietigt, zoo wel in opzicht van 't goede, als 't quaade; welverſtaande, tot het eerſte door de Genade bewogen en aangezet; en tot het laatſte, door veranderlykheit, of 't misbruik der onverſchillige vryheit, als d'onzondige ſchepzelen; of d'erfverdorventheit, als de zondige menſch, overſlaande.

De Schryver, alhoewel hy 's menſchen vryheit, omtrent zyne onverſchillige daaden, eenigzins anders ſchynt uit te beelden, blykt door zyne voorbehoedende waarſchouwing, en den ganſchen draad zyner verhandeling, van 't gemeen geloof der Rechtzinnigen geenzins af te wyken, dat elke verſtandige oordeelen mag. Ondertuſſchen weet ik wel dat het zommigen niet zal voldoen, die geen ander opzicht van Godt tot het Schepzel erkennende, dan van Oorzaak en Gewrocht, en daar nevens geene

wer-

werking van Godt op het zelve, maar dat alles zoodanig van d'eenige Oorzaak afhangt, dat alle wezentheit van 't schepsel slechts voor een nietwezen, gelyk voor de Waereldmaaking, zy te achten, waar door de Goddelyke Voorzienigheit, niet anders dan voor een gedurige daad van schepping, en voortbrenging uit het Niet eigentlyk te keuren zy; en zulks niet alleen ten aanzien van 't wezen en 't bestaan der dingen, maar zelf in opzicht van alle daaden, die de schepzelen naar verkiezing uitwerken: zoo dat Godt eigentlyk alleen d'Oorzaak van alles zy, en 'er verkeerdelyk eenige minder- of ondergeschikte Oorzaaken, in 't gestel van de waereld, begreepen worden. Ik onderneem nu niet my omtrent dit gevoelen uit te laaten, of de redenen op te haalen, waarom ik myne toestemming aan 't zelve ontzegge; de wakkere Voorstander mag eerst de volgende Redeneering van den heer Jaquelot eens aan d'onpartydige reden toetzen, en vind hy ze wraakbaar, zullen we zyne gedachten wel nader hier over verstaan, dewyl dit stuk by hem van te grooten gewigt word geacht, en te noodzakelyk tot het rechte Denkbeeld van Godt en 't schepzel begreepen, (zonder welk geen waare Godtsdienstoefening kan bestaan) als dat hy niet alles zou bybrengen ter verweering, van 't geen als de grondzuil

van den Godsdienſt by hem word aangezien. Ik beding ſlechts, dat alles geſchiede in een geeſt van liefde, en tot opheldering der Goddelyke waarheit, waar aan we alle een gemeen belang hebben. Godt verlichte ons door zynen Geeſt, en ontdekke ons meer en meer zyne heilige Verborgentheden!

TWEE VERHANDELINGEN,

I, *Van de menschelyke Ziel:*

II, *Van Godts Wezentlykheit.*

Tegens Spinoza en zyne Volgers.

EERSTE VERHANDELING,

VAN DE ZIEL.

I. HOOFDSTUK.

Van de wezentlykheit eener Geestelyke en verstandige Zelfstandigheit: eerste bewys genomen uit de menschelyke kennisse.

Korte herhaaling van een gedeelte der voorgaande Betooging.

In de voorgaande redeneering hebben we getoont, dat'er een Oorzaak weesen moest, die aan de stoffe d'eerste beweeging had ingedrukt, en dat deeze Oorzaak geen ligchaam konde zyn, overmids de beweeging, niet wezent-

lyk tot het ligchaam behoorende, nootzakelyk in 't zelve door een beginſel moet veroorzaakt zyn, dat niet ligchamelyk zy: anderzins bleef het geſchil altoos weêr overig, en zou tot het oneindige uitloopen. Men beſluit derhalven wettelyk, dat dit eerſte Beginſel, dat aan de ſtoffe de beweeging heeft gegeeven, geen ligchaam is. Wy hebben ook aangewezen, dat deeze eerſte Oorzaak zyne oogmerken en voornemens, in 't voortbrengen der waereld, heeft gehad; boven al in de ſchepping der Dieren en van den Menſch; vermids dat, zoo alles by ons in eene welgeſchikte orde is, als Markus Aurelius zoo wel zeide, wie zou konnen gelooven, dat buiten ons alles in verwarring ware? Het is, daarenboven, onwaarſchynelyk, dat de waereld in een reeks van veele eeuwen is gevormt, gelyk men zou moeten gelooven, indien ze alleenlyk door de wetten der beweeging ware voortgebragt. Alle de Geſchichtboeken vertoonen haar zoodanig, als wy ze hedensdaags zien. Waar uit we, met reden, beſluiten, dat eene wyze en almagtige Oorzaak 't oppermogend bewind in haare voortkoming heeft gehad. Wy hebben vervolgens gezien, dat de Dieren

Lib. 4. §. 29.

ren niet van de aarde zyn geteelt, om dat, zoo zulks voortyds ware geſchiedt, niets beletten konde, dat wy noch hedendaags diergelyke uitwerkzelen zagen. 't Is derhalven een dwaasheit te gelooven, dat de menſchen uit de aarde voortkoomen, als de Slakken, of Kampernoeljen, en Ariſthenes ſcherſte aardiglyk met de Atheners, die op zulk een af komſt roemden. Onwederſpreekelyk hebben we betoogt, dat het menſchelyk geſlacht, uit den zelven ſpringkader, *uit eenen bloede* voortkoomt, overmids het de Schepper zoo gewilt heeft. Wy hebben ook bewezen, dat'er een Geeſtelyk Wezen is, oneindig volmaakt, d'Oorzaak van 't Geheele-al, die alleen door zyne almagtige wil werkt, en zoo de waereld buiten zich zelven heeft voortgebragt: laat ons tegenwoordig een weinig nader *de Wezentlykheit van een Geeſtelyk Wezen* poogen te ontdekken, en ten dien einde op eene nauwkeuriger beſchouwing van den menſch wat blyven ſtaan.

De menſch beſtaat uit Ziel en ligchaam.

't Word by allen toegeſtaan, dat de menſch een t'zamengeſtelt wezen, uit ziel en ligchaam, is. Van beide is boven kortelyk geſproken, doch 't luſt ons wat breeder de wezentheit der Ziel, en haare

werkingen na te ſpeuren, om te betoogen, dat ze een geeſtelyke Zelfſtandigheit, verſcheide van alle ligchaam, is, en dat haare bedryven met de ligchamelyke eigenſchappen niets gemeens hebben: een ſtuk, voorwaar, onze onderzoekinge waerdig, waarom het zelve met ingeſpanne gedachten, en de grootſte aandacht te overweegen zy; en zullen wy, ter verhandeling van deeze gewigtige en Overnatuurkundige ſtoffe, ons zoo klaar en verſtaanbaar trachten uit te drukken, als 't eenigzins mogelyk is.

'sMenſchen Geeſt is ondeelbaar.

Van overlang is men gewaar geworden, dat de Geeſt van den menſch ondeelbaar was, vermids dat, alhoewel hy 't ganſche ligchaam bezielde, het echter bleek, dat d'arm of 't been van den menſch in een oogenblik wierd afgehouwen, en wechgenomen, zonder dat zyn ziel, of geeſt hier door verdeelt, of verminderd wierd. Hy bleef altoos zich zelven gelyk, en genoegzaam tot alle zyne werkingen, gelyk hy te vooren was. Indien nu 's menſchen Ziel niet kan verdeelt worden, moet ze nootzakelyk een ſtip, of geen ligchaam zyn. Nu ware het een uitſpoorigheit te zeggen, dat de Geeſt van den menſch een Wiskonſtig ſtip was,

naar-

naardien 't wiskonstige stip alleen in d'inbeelding bestaat. Hy is ook geen natuurkundig stip, of een vezeltje. Nooit is deeze belagchelyke gedachte in 't verstand van eenig mensch, zelf niet van eenig Epikurist, gevallen. Naardien derhalven de ziel van den mensch niet kan verdeelt worden, en dat ze noch een vezeltje, noch een stip is, zoo volgt onwederspreekelyk dat ze geen ligchaam zy.

*Lukretius, na dat hy van zyne Vezeltjens had gesproken, die het ligchaam beweegen, zonder'er 't gewigt van te vermeerderen, of te verminderen, gelyk men

Lukretius brengt niets redelyks voort, als hy de natuur·

* Lukretius in 't 3 Boek. v. 242.

Quarta quoque his igitur quædam natura necesse'st
Attribuatur. Ea'st omninò nominis expers:
Quâ neque mobilius quidquam, neque tenuius exstat.

En wat lager in 't 274 v.

Nam penitus prorsum latet hæc natura, subestque
Nec magis hac infrà quidquam est in corpore nostro.
Atque anima'st animæ proporro totius ipsa.

Dat is:

Nootzakelyk moet men tot het geene wy gezegt hebben, een vierde natuur voegen, waar aan men onmogelyk geen naam geeven kan. Daar is niets dunder noch vlugger . . . . Deeze natuur van de ziel is ons t'eenemaal verborgen. Daar is niets inwendiger; noch 't geen nauwer met ons ligchaam vereenigt is: en is, om eigentlyk te spreeken, de ziel van onze ziel.

men ziet dat de reuk van een Roos, of van den Wyn, wanneer ze vervlogen is, niets van de zwaarte deezer ligchaamen wechneemt: Lukretius, zegge ik, willende vervolgens onderzoeken 't geen het gevoel in den mensch kan verwekken, heeft zich niet weinig verwart in zyne beginsselen gevonden. Hy spreekt van een vierde natuur van de Ziel, die geen naam heeft, en uit d'allerdunste, en fynste deeltjens, die als de ziel van de ziel zelf zyn, bestaat. Men leeze het derde Boek van deezen wysgeerigen Dichter; en men zal flux zien dat zyne Wysgeerte vol verwarringen en duisterheden is, en geensins, wanneer 't op de verklaring aankoomt, van 't geene den mensch wezentlyk is, de reden voldoet. Zy geeft gansch geen reden van 's menschen gedachten, beraadslagingen, en oordeelen. Men onderzoeke eens aandachtelyk 't geen hy zegt, en men zal bevinden dat hy niets van de ziel, dan 't geen ons met de beesten gemeen is, verklaart, en niet boven de beweegingen, bezinningen, en driften gaat. Wy moeten derhalven eenen anderen weg inslaan, om de natuur van 's menschen geest te leeren kennen.

van 's menschen Geest beschryft

Lib. 3. & 4.

Van de natuur

Men kan de verplichting niet te groot

ach-

achten, die de Waereld aan den heer Deskartes heeft. Zyne Bedenkingen zyn een ſchat van eene onſchatbaare waerde, en, om ze te beſtryden, moet men ze niet willen, of niet konnen verſtaan. De H. Auguſtyn hadde in der waarheit gekent, *dat hy was, vermids hy dacht*, dat hy een denkend ding was, maar dit gewigtige ſtuk niet genoegzaam tot den grond toe ingezien. Laat ons trachten, om tot deszelfs kenniſſe verder door te dringen. van de Ziel.

Wanneer wy de oogen ſluiten, en tot in den grond de natuur van ons zelven willen naſpeuren, vinden we ſtraks dat wy denken. By voorbeeld, ik denk *dat het onmogelyk is, dat het geene gedaan is, niet zy gedaan*, Daarenboven ik weet en gevoel dat ik deeze gedachte heb. Ik maak'er aanmerkingen over, om te weeten of ze waar of vals is, en ik verſtaa wat *waarheit* en *valsheit* is; ik weet en beveſtige dat ze waarachtig, en loochene dat ze vals zy. Ik heb, daar benevens, een denkbeeld en kennis van een *beveſtiging* en *loochening*. Ik wenſche alle de waarheden, die ik naſpoore, zoo klaar, en onderſcheidentlyk te kennen, en ben t'onvreeden dat ik duiſterheden, en verwarringen ont-

moet;

moet; ik doe myn beſt om ze te verdryven, en een kennis te verkrygen, die onderſcheiden en klaar is. Ik word derhalven gewaar dat ik *wil*, en *niet wil*, en ik ben zekerder overreedt, dat alle deeze dingen in my zyn en geſchieden, dan dat ik hitte, of koude gevoele. Ik erinnere my zelven deeze denkbeelden zoo dikwils als 't my behaagt. Ik denk'er om als ik wil, en zoo lang als ik'er luſt toe heb. Ik wend'er mynen geeſt zoo meenigmaal van af als 't my goetdunkt, om op andere voorwerpen te denken. Zie daar veele daaden en uitwerkingen, waar van ik inwendiglyk bewuſt ben. Wat is'er de Oorzaak van? 't Is myn Geeſt, dat is waar. Maar hoedanig is zyne natuur?

Indien 't een ligchaam is, zullen deeze daaden nootzakelyk eenig zweemſel, eenige ſchyn van deeze ligchamelyke natuur hebben; en 't volgde onvermydelyk, dat deeze uitwerkzels en daaden een ligchaam, of eenige hoedanigheden van een ligchaam zouden zyn. Nu zyn ze, voor eerſt, geen ligchaam, naardien het daaden zyn. 't Moeſten dan wyzen, hoedanigheden, of toevallen van een ligchaam weeſen. Onderwylen is 't zeker, dat alle wyze, en alle toeval van ligchaam, onfeil-

baar-

baarlyk het onderwerp onderſtelt waar in het beſtaat; of het beſluit het klaarlyk in zyn denkbeeld, of het leid nootwendiglyk den geeſt tot de kennis van de verbintenis, die het ergens door met het ligchaam, en de ſtoffe heeft, die het doet beſtaan als zyn onderwerp, en voortbrengt als zyn gewrocht.

Zoo dra men zich, by voorbeeld, een beweeging voorſtelt, ſtraks begrypt de Geeſt een uitgebreid ligchaam, dat deelen, de eene buiten de andere, heeft, die dan in d'eene, en dan in d'andere plaats konnen zyn, 't geen de beweeging uitmaakt. Indien men 't denkbeeld van een gedaante heeft, flux bevat men ook een gebeeldt ligchaam, dat uitgebreidt is, en zyne deelen in zulk, en zulk een ſtant heeft, 't geen zyn gedaante is: met een woord, indien men om iets denkt dat gebeeldt, zacht of hart, droog of vochtig is, dat in beweeging of ruſt is, aanſtonts ſtelt zich de Geeſt een zelfſtandigheit voor die deelen heeft, van malkanderen afgeſcheiden, en die nootzakelyk uitgebreidt is. Alles wat men zich kan inbeelden tot het ligchaam te behooren, alle de eigenſchappen van de gedaante en der beweeging, leiden onfeilbaarlyk den

geeſt.

geeſt, om deeze uitbreiding te onderkennen, overmids alle ligchaamelyke daaden, en hoedanigheden uit de zelve, als uit haaren oorſprongk, afvloeijen: dit zyn zoo veele beekjens, die den geeſt nootzakelyk tot deezen ſpringader brengen. Men beſluit dan zekerlyk, dat d'oorzaak van alle deeze daaden, het onderwerp van alle deeze hoedanigheden, eene uitgebreide Zelfſtandigheit is.

De werkingen van den geeſt hebben geen verbintenis met het ligchaam.

Maar wanneer men tot de overdenking van de werkingen der ziel overgaat, tot deeze gedachten, beveſtigingen, loochenningen, denkbeelden van waarheit, en valsheit; tot deeze daad van willen, en niet willen, alhoewel dit bedryven zyn die men klaarlyk en onderſcheidentlyk kent, leid echter geen van allen den Geeſt daar heene, om zich het denkbeeld van eene ſtoffelyke en uitgebreide Zelfſtandigheit te maaken. Men is gedwongen te beſluiten, dat ze ganſch geene wezentlyke verbintenis met het ligchaam hebben. Indien *de gedachten*, *de oordeelen*, *de willingen* niet anders dan wyzen, of hoedanigheden van *eene ligchamelyke Zelfſtandigheit* zyn, ware het zoo onmogelyk om zich dezelve voor te ſtellen, en'er de natuur van te onderzoeken, zonder eene uit-

uitgebreide stoffe te onderstellen, en klaarlyk gewaar te worden, als het onmogelyk is, zich een denkbeeld van *een gedaante* of *beweeging* te maaken, zonder genootzaakt te zyn, een uitgebreidt lichaam, tot haar onderwerp, toe te staan.

Zal men zeggen, dat men den aart van de werkingen der ziele niet kent? Maar zulks is iets te zeggen, dat openbaarlyk vals is. Want, wanneer ik bevestige, *dat het onmogelyk is, dat het geene gedaan is, niet zy gedaan*, verstaa ik klaarlyk en onderscheidentlyk alle de denkbeelden, die dit oordeel uitmaaken. Ik breng ze klaarlyk en onderscheidentlyk tot malkanderen, om dit oordeel van *onmogelykheit* dat ik in 't voorstel vinde, op te maaken.

De werkingen van den Geest worden onderzocht, en zyn ligter te kennen dan de werkingen van 't ligchaam.

Indien ik deeze kennisse met die vergelyke, welke ik van de *beweeging* heb, koomt ze my oneindigwerf klaarder en zekerder voor. Dikwils ken ik de oorzaak van een beweeging niet, en een ligchaam schynt my zomtyds toe in beweeging te zyn, alhoewel 't in rust is. Wanneer ik op 't verdek van een schip zit, dat onder zeil koomt, schynt de haven, daar ik uit zeile, van my af te wyken: en

ſchoon ik, aan d'andere kant, ſtil zit, en in ruſt ben, laat ik echter niet na gezwindelyk van de haven af te wyken, vermids de beweeging van de betrekking afhangt, die ik met verſcheide ligchaamen heb; zoo dat ik op den zelven tyd, ten aanzien van de eene, in beweeging, en, ten opzicht van d'andere, in ruſt ben. Alle deeze duiſterheden worden niet in de werkingen van myn Ziel gevonden: ik ken de zelve onderſcheidentlyk. Echter, onaangezien de duiſterheit en verwarring, die my in 't denkbeeld van de beweeging voorkoomt, word ik klaarlyk gewaar dat ze een ligchaam, een uitgebreide ſtoffe onderſtelt: waar koomt het dan van daan, dat in deeze klaare en onderſcheidene denkbeelden, die ik van myne gedachten, oordeelen, en willingen heb, ik het minſte nootzakelyk verband met de ſtoffe, of met het uitgebreide ligchaam niet zie? Wy moeten dit noch eens herhaalen, en 't kan niet te veel herzegt worden; indien de oordeelen en willingen, wyzen, hoedanigheden, of toevallen van 't ligchaam waren, zouden 't wyzen en toevallen van een heel ongewoone, en byzondere ſlach zyn. Aangezien, wat moeite men aanwendt, om'er

den

den grond en 't onderwerp van te vinden, waar in ze beſtaan, men geen ligchaam in 't zelve ontdekt, en naar welke kant men haar keert, of wendt, van welke zyde men haar onderzoekt, men vind er de minſte verbintenis niet in met eene uitgebreide ſtoffe.

Laat ons een oogenblik ſtilſtaan, om dit oordeel te ontleeden, *dat het onmogelyk is, dat het geene gedaan is, niet zy gedaan.* Men kan'er vier deelen in vinden; het eerſte zal dit denkbeeld zyn, *'t geene gedaan is*; het tweede dit voorſtel, *is niet gedaan*; het derde zal dit beſluit zyn, *'t geene gedaan is, is niet gedaan*; en het vierde *d'onmogelykheit* die'er in is, dat het geene is gedaan, niet zy gedaan, dat de *beveſtiging* of 't oordeel is, 't welk ik van deeze denkbeelden maake. Waar zal men de ſtoffe, en d'uitbreiding in deeze denkbeelden vinden? Zal het in dit zyn dat my vertoont *'t geene gedaan is*? ontwyfelyk neen. Indien men aandachtelyk deeze daad van 't verſtand overdenkt, men zal gevoelen, men zal gewaar worden, dat het een daad, een ondeelbaar denkbeeld is, uit geen deelen t'zamengeſtelt.

Men konde zich wel in 't eerſte opſlag Men onderzoekt

wat dit denkbeeld is, *'t geene gedaan is*. inbeelden, dat het denkbeeld, 't welk men van eenig byzonder voorwerp heeft, als van een paerd, of boom, iets uitgebreidts ware, vermids men zich deeze denkbeelden voorſtelt als kleine afbeeldzels, overeenkomſtig met de dingen die zy ons vertoonen. Maar wanneer'er aandachtiger op gelet word, bevat men ligtelyk dat zulks niet weeſen kan. Want wanneer ik zegge, *'t geene gedaan is*, heb ik het denkbeeld, noch 't afbeeldzel, van 't een noch 't ander. Myne inbeelding helpt my hier nergens in; ik verbeelde my noch paerd, noch boomen, noch ſtroomen, noch bergen, en myn geeſt maakt zich geen denkbeeld van iets in 't byzonder, alleenlyk begrypt hy in 't algemeen de wezentlykheit van een zaak. Zoo hy onderſtelt dat deeze zaak niet uitgebreid zy, alhoewel ze werkt, gelyk wanneer ik zegge, *ik denk, derhalven ben ik*, dat ganſch geen denkbeeld van uitbreiding meedebrengt, hy bevat echter klaarlyk, dat deeze zaak geweeſt zynde, het onmogelyk is dat ze niet zy geweeſt. By gevolg is dit denkbeeld, *'t geene gedaan is*, zodanig niet dat het eenige uitbreiding heeft ontfangen, noch eenig indrukzel van een uitgebreid ligchaam: het beſtaat ech-

echter in myn ziel, ik weet, ik gevoel het. Indien dan dit denkbeeld eenig afbeeldzel, eenige uitbreiding, of beweeging had, naardien deeze ligchamelyke eigenſchappen niet van 't voorwerp afkoomen, zouden zy door mynen geeſt zyn voortgebragt, vermids myn geeſt zelf een uitgebreid ding ware. Nu indien dit denkbeeld uit mynen geeſt voortkoomt, om dat hy vormelyk ſtoffelyk en uitgebreid is, zal het zelve door deeze uitbreiding, die het heeft voortgebragt, een nootzakelyke verbintenis met haar gekregen hebben, die deeze uitbreiding ſtraks aan den geeſt zal openbaar maaken en vertoonen.

Ondertuſſchen, naar welke kant ik dit denkbeeld wende, word ik echter in 't zelve ganſch geen nootzakelyke t'zamenbinding met de uitbreiding gewaar: maar, in tegendeel, ik begryp eene openbaare onverdraaglykheit van myne gedachte met de uitbreiding. Want wanneer ik onderzoek of dit denkbeeld, *'t geene gedaan is*, rond, vierkant, of driehoekig is, ſtraks zie ik een afbeeldzel, een afſtant van deeze deelen, en verſcheide zyden. Ik bevat dat dit afbeeldzel, vierkant, of rond,

grooter, of kleinder kan worden tot het oneindige, en verſtaa dat dit alles niet tot dit denkbeeld, *'t geene gedaan is*, kan behooren; het zelve kan noch grooter, noch kleinder worden. Ik begryp'er noch middelſtip, noch omtrek, noch grond, noch hoek, noch middellyn, noch iets anders in, dat uit de eigenſchappen van een ligchaam ontſtaat. Zoo dat, indien ik zeide dat myn gedachte iets ligchamelyks ware, 't zy dat men een ligchaam, of eenige hoedanigheit van ligchaam verſtaat, ik niet alleenlyk zonder reden, maar zelf tegens de reden zoude ſpreeken. Want ik begryp zonneklaar, dat zoo dra ik aan de gedachte iets ligchamelyks, of eenige ligchaams eigenſchap wil toeſchryven, zulks zoo veele nevelen en duiſterniſſen zyn, welke ik over de kenniſſe verſpreide, die ik'er van hebbe. De natuur van 't denkbeeld kant zich van zelf tegens de ligchamelyke eigenſchappen aan, en verwerpt ze. Is het niet een allertaſtelykſt bewys, dat men in 't zelve een vreemde ſtoffe wil ſteeken, die het wederſtaat, en waar meede het geen vereeniging, noch gemeinſchap kan hebben? Nu waare deeze tegenſtrydigheit van de gedachte, met alle de eigenſchappen van de ſtoffe en van

't ligchaam, zoo fyn, zoo dun, zoo vluchtig als het weeſen mag, buiten tegenſpraak onmogelyk, indien de gedachte uit eene ligchamelyke en uitgebreide zelfſtandigheit voortquame.

Daar is in my iets dat denkt, dit is zeker; daarenboven is 't gewis, dat ik klaarlyk begryp wat de gedachte is; ik zegge, by voorbeeld, op dit oogenblik dat ik denk, *dat het onmogelyk is, dat het geene gedaan is, niet zy gedaan.* Men kan niet zeggen, dat ik minder den aart van deeze gedachte, als die van een lyn, beweeging, of ſtant van een ligchaam kenne. 't Koomt derhalven nu op 't onderzoek aan, of *dit denkend ding*, een ligchamelyke en uitgebreide, of eene onuitgebreide zelfſtandigheit is, die men *een geeſt* noemt.

Ik vinde niets bequaamer om dit geſchil in den grond te onderzoeken, dan de wyze en 't beleed van den onvergelykelyken Deskartes. Hy onderſtelt, dat hy noch niets in de waereld begrypt dan dit, *ik denk, ik ben*, om te zien waar ons deeze kenniſſe zal heene leiden. Vervolgens onderzoekt men, met alle mogelyke onderſcheiding en omzichtigheit, de natuur der gedachten, wat een *beveſtiging*, of

loochening is, wat het zy *ik wil* of *ik wil niet*, wat *waarheit* of *valsheit* zy. En in dit ganſche onderzoek, van zoo veele klaare en onderſcheidene werkingen van den Geeſt, word men niet de minſte hoedanigheit, of wyze, niet het minſte nootzakelyk verband van alle deeze geeſtelyke werkingen met de ſtoffe, of eene uitgebreide zelfſtandigheit gewaar. Men heeft, in tegendeel, onderſtelt, dat de zelve noch niet beſtont, en ondertuſſchen, in dit onderzoek van de werkingen van den geeſt, in dit naſpeuren van de natuur der Oorzaak die haar voortbrengt, niets gevonden, dat ons nootzaakte om tot het beſtaan van eene uitgebreide zelfſtandigheit den toevlucht te neemen. Men beſluit derhalven met reden, dat een denkende zelfſtandigheit geen uitgebreide zaak, of een ligchaam is.

Men werpt te vergeefs tegen, dat alle ligchamelyke werkingen niet gekent worden.

Maar men zegt, dat eene uitgebreide zelfſtandigheit werkingen kan voortbrengen, zonder dat wy konnen weeten hoe zy de zelve voortbrengt: ik ſtaa dit toe. Maar het is ook waar, dat het geen men van de uitwerking, door het ligchaam voortgebragt, gewaar word, dit altoos uit zich zelf eenige betrekking, of overeenkomſt met de uitgebreide zelfſtandigheit heeft.

heeft. Ik zie, by voorbeeld, dat het yzer, op een zekeren afstant van de zeilsteen gestelt, daar op nadert, om zich aan deezen steen te voegen. Ik ken'er de oorzaak niet van: maar ik zie hier niet anders dan een beweeging, die door een ligchaam kan veroorzaakt worden; en niets doet myn geest naar een andere oorzaak, dan eene uitgebreide zelfstandigheit, omzien noch zoeken. Van gelyken is 't met alle de verschynsselen van de natuur gelegen. Kortom, zoo dra men zich, of afbeeldzel, of verdeeling, of beweeging, of stant voorstelt, doen deeze denkbeelden ons, of wy willen of niet, een ligchaam, eene uitgebreide zelfstandigheit begrypen: en alle de bedryven die men zekerlyk bevat tot eene ligchamelyke zelfstandigheit te behooren, zyn door eenige deezer toeëigeningen, door de stant, 't afbeeldzel, of beweeging, aan deeze zelfstandigheit verknocht, overmidsz'er onafscheidelyke eigenschappen van zyn.

Maar zoo ras men tot de werkingen van den Geest overgaat, en zyne gedachten, oordeelen, en willingen bemerkt, verdwynen flux alle deeze denkbeelden van stant, afbeeldzel, beweeging, en uitgebreide

zelfſtandigheit. En alhoewel ik myzelven kenne, en weet het geene ik doe, wanneer ik myne gedachten over myne kenniſſe en willingen laat gaan, ſchoon ik de zelve ernſtig poog te doorgronden, en'er de natuur van te verſtaan, om te weeten, of een gedachte, een oordeel, een wil aan mynen geeſt door eenig afbeeldzel, eenige uitbreiding, of beweeging is gehecht, vinde ik dat zulks niet zy. Zoo dra ik'er eenige uitbreiding wil toevoegen, en een willing, of gedachte in de helft doordeelen, aangemerkt als een daad van mynen geeſt, zonder eenige betrekking op de voorwerpen, waar tot zich de wil uitſtrekt, of waar op ik denk, vind ik dat deeze halve wil, of gedachte, onverdraaglyk met het denkbeeld is, dat ik van myne wil, en de denking hebbe: op de zelve wyze kan men redeneeren, zoo men tracht om'er 't afbeeldzel, of de beweeging aan vaſt te maaken. Men moet derhalven nootzakelyk beſluiten, dat 's menſchen Geeſt geen ligchamelyke, of uitgebreide zelfſtandigheit is. Want indien zulks ware, was 't onmogelyk dat deeze denkbeelden van gedachten en uitbreiding, van oordeel en afbeeldzel, van wille en deelbaarheit, zoo weinig overeenkomſt en ver-

verbintenis onder malkanderen hadden, dat ze, door alles wat wy'er van kennen en verstaan, onverdraaglyk, en onvereenigbaar schynen. Het zal thans niet nodig zyn, ons lang met de andere deelen van dit oordeel, *dat het onmogelyk is, dat het geene is gedaan, niet zy gedaan*, op te houden, vermids de aanmerkingen, over 't eerste deel van dit denkbeeld, van ons ter neêr gestelt, de natuur van d'andere genoegzaam verklaaren.

Het tweede deel van dit oordeel, is dit voorstel, *dat het niet zy gedaan.* Ik vraage, waar kan dit denkbeeld van daan koomen? Indien 's menschen geest een ligchaam was, en zyne gedachten en denkbeelden niet anders dan uitwerkingen van een ligchaam, of d'indruk zelf van een ligchamelyk voorwerp waren, zoude hy nooit geen denkbeeld hebben, dan van 't geene dadelyk is, en bestaat. Begryp een ligchaam, zoo dun als 't weesen mag, dat geen indruk van eenig ligchaam heeft, onvermydelyk zal'er uit volgen dat het geene kennisse heeft. Maar men zal nimmer bevatten, dat dit dunne ligchaam, 't welk men *geest* noemt, zich zelven kan gewaar worden, en aanmerken als gansch geen kennisse hebbende. [Dat is, dat de ziel nooit

't Verstand maakt zich denkbeelden van 't geene niet is, en die, by gevolg, door geen ligchaam konnen veroorzaakt worden.

nooit zich zelven kan bemerken zonder eenige kennisse, of als van alle kennisse ontbloot, alzoo alle gedachte eene meéwustheit insluit; daar nu eene bewustheit van gedachte is, moet ook nootzakelyk kennisse zyn, alzoo bewust te zyn dat men denkt, het zelve is, als kennis, om zoo te spreeken, van zyne kennisse te hebben.] Want welk ligchaam, welk voorwerp kon den Geest deeze beweeging indrukken, die men *kennisse* noemt! Ondertusschen deeze gedachte, *ik denke nergens om*, als een bedryf van den Geest aangemerkt, zoo is het klaar dat het een daad is, al zoo wezentlyk als deeze, *ik denke ergens om*. Wat zal dan de oorzaak van dit denkbeeld zyn, *ik denke nergens om*? Zal men zeggen, dat het is, om dat'er geen voorwerp is dat de ziel tot denken verwekt? Maar hier uit volgt alleenlyk, dat de ziel niet denken moet, vermids dit afwezen van alle voorwerp een enkel niet is, dat niets voortbrengen kan. Nu is de Geest echter wezentlyk en dadelyk werkzaam, wanneer hy deeze gedachte maakt, *ik denke nergens om*. Zal men zeggen, dat het de Geest zelf is, die zich zelven in deezen stant, waar in hy van den indruk van allerlei voorwerpen is berooft, gewaar

word?

word? Maar zulks is te ſpreeken, alleen om te ſpreeken, en zonder te weeten wat men zegt. Want het is klaar, wanneer men deeze antwoord van naby onderzoekt, dat men hier, zonder'er om te denken, tweederlei ſlach van Geeſten onderſtelt, of twee deelen van eenen zelven geeſt, dat op het zelve uitkoomt. Men ſpreekt van eenen Geeſt die in zulk een ſtant is, onderſtelt dat het in een ſtant van ruſte zy, die maakt dat men nergens om denkt, en van eenen anderen Geeſt, of een ander deel van den geeſt, die deeze geruſte ſtant, waar over hy deeze gedachte maakt, *ik denke nergens om*, gewaar wordt.

Het blykt, door dit onderzoek, dat het geſchil altoos weder opryzen zal, want het zal'er noch op aankoomen om te weeten, welk de oorzaak is, dat dit deel van den Geeſt deeze gedachte maakt, *ik denke nergens om*. En zoo lang men van ligchamelyke en uitgebreide zelfſtandigheit zal ſpreeken, die van elders den indruk van de gedachte moet ontfangen, zou men tot het oneindige moeten voortgaan, om de eerſte oorzaak van dit denkbeeld, *ik denke nergens om*, te vinden. Nu is deezen voortgang tot het oneindige ongerymt

en

en onmogelyk, boven al in een eindige en bepaalde Oorzaak, als de Ziel van den menſch is. Derhalven moet nootzakelyk de oorzaak van deeze aanmerking, *ik denke nergens om*, een oorzaak zyn, die de gedachte uit haaren eigen grond haalt, een oorzaak waar aan 't vermogen van denken wezentlyk is: waar uit koomt, dat ze niet alleenlyk denkt op 't gezigt van een voorwerp, of zelfſtandigheit, om'er de hoedanigheden en uitwerkingen van te ontdekken, maar dat ze zich ook, door 't wezentlyk vermogen van denken, op het *niet* uitſtrekt. Dieswegen ſtelt ze zich zelven niet alleenlyk voor *'t geene gedaan is*, maar redeneert daarenboven op *'t geene niet is gedaan*; zy vergelykt het denkbeeld van *'t geene is*, met *het geene niet is*; zy oordeelt dat deeze twee denkbeelden t'zamen onverdraaglyk zyn; zy verſtaat wat het *wezen*, en het *niet* is; zy begrypt dat, gelyk *alles wat wezentlyk beſtaat* bequaam tot eenig bedryf is, van gelyken ook het *niet* een denkbeeld is, waar van niets, wat het ook zy, kan beveſtigt worden, als noch eigenſchappen, noch hoedanigheden, noch daaden hebbende, volgens deezen grondregel, *non entis nullæ ſunt affectiones.*

Dat

Dat geen wezen heeft, heeft geene aandoeningen. Overzulks, naardien 's menschen geest redeneert op *'t geene niet is*, gelyk op *het geene is*, zoo volgt daar uit, dat hy werkt en denkt, zonder van eenig voorwerp geholpen te worden. Daar is derhalven niet anders dan alleen 't vermogen van denken dat hy heeft, 't geen het beginsel van zyne daaden is; zoo dat men nootzakelyk in de natuur een zelfstandigheit moet erkennen, welkers wezentheit in 't vermogen van denken bestaat.

Men begeert te weeten, of deeze zelfstandigheit is uitgebreid: 't geschil is ligtelyk te beslechten. Want in een zelfstandigheit welkers *wezentheit is te denken*, en *eene gedachte*, is niets tusschen beiden, 't is een oorzaak die onmiddelyk haare werkvrucht bekoomt: zoo dat men niet moet denken, dat'er d'uitbreiding, 't afbeeldsel, of de beweeging, door heimelyke sluipwegen, hebben konnen indringen, om'er onbekent *(incognito)* in te verblyven. Indien'er in zyn, moet nootwendiglyk *de gedachte*, of *'t vermogen van denken* haar gewaar worden. Het blykt echter, door 't geen wy gezegt hebben, zonneklaar, dat noch het vermogen van denken, noch de gedachte niet het minste

ſte denkbeeld van uitbreiding, afbeeldzel, of beweeging inſluiten. Overzulks is 't zeker, dat *de denkende zelfſtandigheit*, of 's menſchen geeſt, *geene uitgebreide zelfſtandigheit*, dat is, geen ligchaam, is.

Indien de geeſt een ligchaam was, kon by de denkbeelden niet met malkanderen vergelyken.

Het derde deel van dit oordeel, *dat het onmogelyk is, dat het geene is gedaan, niet zy gedaan*, is de tegenſtrydigheit die deeze twee denbeelden *'t geene gedaan is, kan niet ongedaan zyn*, met malkanderen hebben. 't Waare eene zeltzaame ontdekking ons te leeren, door welke beweeging van Vezelen, de menſch dit oordeel konde vellen, of zulk een uitſpraak doen. Men begrypt wel, dat het ligchaam indrukzelen kan ontfangen van 't geene is: maar men bevat niet, dat het dezelve kan ontfangen van 't geene niet is. Wanneer men ſneeuw ziet, kan men 't denkbeeld van *wit* by dat van 't voorwerp voegen. Wanneer men een vierkant ziet, heeft men 't denkbeeld van een vierkant. Maar welke kracht, welk vermogen, welke indruk kon te weeg brengen, by aldien de geeſt een ligchaam ware, dat hy deeze denkbeelden t'zamen bragt, om van hunne overeenkomſt, of ongelykheit te oordeelen, om te ontdekken, dat zoda-

nig

nig een eigenschap, zulk een werkvrucht tot dit ligchaam kan behooren, en dat een andere eigenschap tot het zelve niet behooren kan? Nochtans in dit oordeel, dat wy onderzoeken, vergelykt de geest twee denkbeelden, waar van hy geen voorwerp heeft, dat hy door de indrukzelen, die hy'er van mogt ontfangen hebben, heeft konnen gewaar worden. Het eene is, *'t geene gedaan is*, of 't geene geweest is. Dit voorwerp is zoo algemeen, dat het alles begrypt; dat het zy, of niet zy, 't koomt'er niet op aan, 't is genoeg dat het geweest is. De geest moet derhalven zich zelven opwekken, om te denken op 't geene geweest is, vermids geen tegenwoordig voorwerp magtig is, uit zich zelven, den geest eenig denkbeeld van 't voorledene in te drukken. Tot dit denkbeeld van 't voorledene, voegt men een ander van 't geene niet is, *'t geene gedaan is, kan niet ongedaan zyn*. Ik wenschte wel dat men my eens zeide, waar de Ziel deeze redeneering, van mogelykheit, en onmogelykheit, of van tegenzegging zoude van daan haalen, zoo zy in zichzelven 't vermogen van redeneeren niet hadde?

Maar op dat het verschilstuk beter wor-

de bevat, moet men weeten, wat we hier verſtaan, als wy van een zelfſtandigheit ſpreeken, die, in zich zelven, 't vermogen van redeneeren heeft. Wy ſtellen dit denkbeeld, en deeze beſchryving, tegens 't gevoelen van die geenen aan, die de ziel begrypen als een zekere verzameling van kleine, dunne, fyne, en zeer vluchtige ligchaamtjens, die in 't menſchelyk ligchaam gevonden worden, 't zy in 't hert, of in de harſſenen, alwaar ze de indrukzelen van de voorwerpen ontfangen, die rontom ons zyn, en die, naar deeze verſcheide indrukzelen, zich werkzaam betoonen; waar uit volgt, dat alle de denkbeelden en gedachten, niet anders dan door de indrukzelen der voorwerpen veroorzaakt worden. Maar, voorwaar, indien 's menſchen Geeſt niet anders dan een verzameling van deeze ligchaamtjens is, zoo begrypt men niet dat'er de indrukzelen der voorwerpen eenige andere verandering in konnen te weeg brengen, dan nieuwe beweegingen, of nieuwe bepalingen van beweeging, nieuwe gedaanten, of nieuwe ſtant van gelegentheit. Zulks is klaar, en alle deeze dingen hebben evenwel ganſch geen natuurlyke overeenkomſt met het denkbeeld, dat ze in de ziel drukken.

ken. Nootzakelyk moeten het tekenen van inſtelling zyn, die een Oorzaak onderſtellen, die hen ingezet heeft, of kent.

Wy zullen 't voorbeeld van het *woord* beezigen, om te beter de kracht van 't bewys te doen begrypen. Wanneer men *Godt* hoort zeggen, ontfangt d'Arabier de zelve beweeging van de lucht, op d'uitſpraak van dit woord, als de Nederlander, de bom van zyn oor, de kleine beentjens, die men 't aanbeeld en den hamer noemt, ontfangen van deeze luchtsbeweeging de zelve ſchok, en de zelve roering, welke in 't oor en 't hoofd van iemant geſchiedt, die Neêrlandſch verſtaat. By gevolg, worden alle die kleine ligchaamtjens, die men wil dat 's menſchen geeſt uitmaaken, op gelyke wyze bewogen, en ze ontfangen de zelve indrukzelen in 't hoofd van een Arabier, als in dat van een Neêrlander. Nu indien deeze kleine Ligchaamtjes 's menſchen geeſt uitmaaken, volgt hier uit nootzakelyk, dat 's menſchen geeſt de zelve indrukzelen, en de zelve denkbeelden, op d'uitſpraak van het woord *Godt*, zal ontfangen, 't zy dat het de geeſt van een Arabier, of van een Neêrlander is, vermids

De tekenen van inſtelling bewyzen, dat de Geeſt niet ligchamelyk is.

deeze fyne en bewoge ligchaamtjens, waar uit, naar 't gevoelen van Epikuur en der Ongodisten, 's menschen geest bestaat, van geen andere natuur by de Arabiers, dan by de Neêrlanders zyn. Hoe koomt het dan, dat de Geest van den Arabier, op d'uitspraak van het woord *Godt*, geen ander denkbeeld dan dat van een geluid maakt, en dat de Geest van een Neêrlander, by 't denkbeeld van dit geluid, dat van een oneindig volmaakt Wezen, Schepper van hemel en aarde, voegt? Dit is een engte voor de Ongodisten, en voor alle die geenen, die de geestelykheit van de ziel loogchenen, waar uit ze niet konnen ontslippen, naardien ze nooit magtig zyn reden van dit onderscheit te geeven, die tusschen de geest van den Arabier, en van den Nederlander gevonden wordt.

Deeze bewysreden is tastelyk, alhoewel ze niet genoegzaam overwogen, en aangedrongen word. Want elk weet dat dit onderscheit van d'invoering der Taalen koomt, naar welke men is overeengekomen, aan 't geluid van het woord *Godt*, dat van een *oneindig volmaakt Wezen* te hechten. En gelyk d'Arabier, die de Neêrduitsche taal niet verstaat, onkundig

kundig van deeze overeenkomst is, ontvangt hy niet anders dan 't enkele denkbeeld van de klank, zonder'er eenig ander by te voegen. Dit is een stantvastige waarheit, en men behoeft niet meer, om de beginsselen der Epikuristen van alle grondsteun te ontzetten, en te vernietigen. Want ik wilde wel weeten, indien'er in den mensch geene Zelfstandigheit ware, die van zichzelven en wezentlyk 't vermogen van denken hadde, en de denkbeelden uit haar eigen wezen, of grond konde haalen, naar ze de zelve van Godden heeft, tot wien men zich zoude richten, wanneer men een Arabier inboezemde, zich de zelve denkbeelden op 't woordt *Godt* voor te stellen, dan die, welke hy aan 't woord *Alala* hecht? Wat zou d'onderhandelende party in deeze overkomst zyn, *aan dit woord van Godt, zal ik het denkbeeld van een oneindig volmaakt Wezen koppelen*? Zulks zal dit zichtbaare en gevoelige ligchaam niet zyn, wel staat dit toe. 't Zal ook deeze verzameling van fyne, en vluchtige ligchaamtjens niet zyn, die 's menschen Geest, naar Epikuurs gevoelen, uitmaaken, vermids deeze Geesten, (of ligchamen) alle de indrukzelen van 't voor-

vide Gaã... voor: en volgende 't Stie de ...

werp ontfangen, zonder iets boven dat te konnen doen. Nu waren deeze indrukzelen de zelve, en volkomen gelykaardig, wanneer d'Arabier dit woord *Godt* hoorde uitſpreeken, zonder nochtans te weeten wat het beteekende.

Zal men zeggen, dat, t'zedert men Neêrduitſch verſtaat, het woord *Godt* andere beweegingen veroorzaakt? Maar zulks is onwaarachtig, de luchtbeweeging verandert niet op de uitſpraak van het woord *Godt*, na dat d'Arabier weet wat dit woord te zeggen is. De tong, keel en lippen behouden altoos de zelve ſtant om het uit te ſpreeken: en, by gevolg, de beweeging der lucht altoos gelyk zynde, moet ze nootzakelyk de zelve indrukzelen in 't oor, en de harſſenen van den Arabier, die het hoort, te weeg brengen, na dat hy de beteekenis van 't woord kent, gelyk ze te vooren deede. Overzulks moet'er nootwendiglyk eenige andere Oorzaak, dan deeze ligchaamtjens, zyn, met welke men overeenkoomt, dat zy, op 't hooren van dit woord *Godt*, zich *'t oneindig volmaakt Wezen* zal voorſtellen; op gelyke wyze, als men zich met een Burgt- of Stadtvoogdt kan verſtaan, dat op het loſſen van twintig of

of dartig kanonſchooten, hy zyne inwoonders kan verzeekeren, dat ze haaſt ontzet te wachten hebben. Maar gelyk deeze teekens te vergeefs zouden zyn, indien men niet onderſtelde, dat'er in de Plaats een wys en verſtandig Krygshoofd was, om te redeneeren, en uit deeze teekenen de gevolgen af te leiden, waar over men met hem verdraagen was: van gelyken moet men ook nootzakelyk in den menſch een beginſel erkennen, magtig om zulke, of zulke denkbeelden, op zulk of zulk een bepaaling, of op zodanig of zodanig een beweeging van deeze ligchaamtjens, die eenig indrukzel op d'uitſpraak der woorden ontfangen, te maaken, gelyk het denkbeeld van *een oneindig volmaakt Wezen*, op d'uitſpraak van het woord *Godt*. Derhalven is 't middagklaar en vaſt, dat'er in den menſch een Oorzaak moet zyn, welkers wezen zy te konnen denken, waar meede men, wegens de beteekenis der woorden, overeenkoomt. Het is daarenboven klaar en zeker, dat 's menſchen ziel geen ligchaam, maar een onderſcheide zelfſtandigheit van 't ligchaam is, welkers wezentheit is te denken, dat is, het vermogen van denken te hebben.

Van gelyken is 't met de zichtbaare voorwerpen gelegen.

Men kon zich ligtelyk inbeelden, dat het anders met de denkbeelden der voorwerpen is gelegen, die wy door 't gezigt gewaar worden, dan die wy door 't gehoor hebben ontfangen: echter zou men zich zelven bedriegen. Wanneer de zaak van naby word ingezien, valt het niet bezwaarlyk te onderkennen, dat het met het denkbeeld der voorwerpen, die ons voor d'oogen koomen, het zelve is, als met de klanken die het oor roeren; en gelyk men nootzakelyk met een Arabier moet overeengekomen zyn, dat hy zich, op d'uitſpraak van het Neêrlandſch woord *Godt*, een oneindig volmaakt Wezen zal voorſtellen, moet'er ook van gelyken een zekere overeenkomſt tuſſchen de indrukzelen zyn, die de voorwerpen in den grond, om zoo te ſpreeken, van onze oogen, en van onzen geeſt maaken, om zich zulke of zulke voorwerpen, by zulke of zulke indrukzelen, te vertoonen. Want voor eerſt, wanneer men de oogen open heeft, terwyl men ſterk op een andere zaak denkt, gebeurt het dikwils dat men de voorwerpen niet gewaar word, die voor ons zyn, alhoewel ze naar onze oogen de zelve beelteniſſen, en de zelve ſtraalen zenden, dan wanneer'er met groo-

ter aandacht op gelet word. Zoo dat'er, behalven alles wat in 't oog en in de harſſenen omgaat, daarenboven eenige oorzaak weeſen moet, die de indrukzelen van 't voorwerp, om het zelve te zien en te kennen, bemerkt en onderzoekt.

Maar, daar beneeven, moet deeze oorzaak, die deeze indrukzelen naſpeurt, zich by de zelve het denkbeeld van 't voorwerp konnen maaken, 't welk zy ons doen kennen. Want men moet zich niet inbeelden, dat deeze indrukzelen, die een voorwerp in ons oog, en in de harſſenen verwekken, dit voorwerp konnen gelyk zyn. Ik weet dat'er * Wysbegeerigen zyn, die 't geen uit de ligchaamen vloeit, en dat zy

* Lucretius lib. 4. v. 726.
Nunc age, quæ moveant animum res accipe, & unde
Quæ veniunt, veniant in mentem, percipe paucis.
Principio hoc dico, rerum ſimulacra vagari
Multa modis multis, in cunctas undique parteis
Tenuia, quæ facilè inter ſe junguntur in auris
Obvia cum veniunt . . . . .
En laager v. 751.
Quæ cum mobiliter ſummâ levitate feruntur,
Ut prius oſtendi; facilè uno commovet ictu
Quælibet una animum, nobis ſubtilis imago:
Tenuis enim mens eſt, & mirè mobilis ipſa.

Dat is:

Laat ons nu eens zien 't geen den geeſt kan beweegen, en met weinig woorden onderzoeken

* Species intentionales.

zy * *verbeeldige gedaanten* noemen, als kleine beeltenissen van 't voorwerp achten te zyn; maar deeze Wysgeerte schynt met de reden niet t'zamen te stemmen. Want wanneer ik, by voorbeeld, een zwart paerd zie, indien het geen uit dit paerd wasemt, dat men *verbeeldige gedaante* noemt, dit paerd gelyk zy, moest de lucht den indruk van de zwartigheit ontfangen, vermids deeze gedaante eerst in de lucht, of in 't water, of in 't glas, daar ze doorkoomt, moet worden gedrukt, voor dat ze tot myn oog koomt: en daar kan niet een eenige bondige reden van dit verschil gegeeven worden, noch aangetoont, waarom deeze *verbeeldige gedaante* zyne gelykheit in myn oog, en de geesten van de harssenen zoude drukken, zoo zy dezelve niet in de lucht heeft gedrukt, aangezien de geesten van de harssenen,

waar van daan hy de indrukzelen ontfangt, die hy heeft. Ik zegge voor eerst, dat de voorwerpen van allen kanten, en op verscheide wyzen veele ligchaamtjens uitgeeven, die als ze malkanderen ontmoeten, zich in de lucht vereenigen, om het voorwerp te vertoonen dat hen uitgeeft. .... Die heel vluchtig bewogen wordende, gelyk ik alreede getoont heb, maakt zich elk van deeze beeltenissen eensslaags ligtelyk een vertooning van 't voorwerp in de ziel, vermids de geest heel dun is, en flux door de beweeging geraakt word.

senen dunder zyn, en sneller bewogen worden, dan de lucht, 't water, of 't krystal, waar door deeze gedaante tot my gekoomen is.

Ook kan men, myns oordeels, volgens deeze Wysgeerte geen genoegzaame reden geeven, waarom wy de voorwerpen in de duisterheit niet zien. Want wanneer ik, in een besloten kamer, dichte by een voorwerp ben, waarom zou ik het zelve niet gewaar worden, indien het van zich zelf *verbeeldige gedaanten* uitschiet, die het vertoonen? Ik ben'er naby, ik spalk de oogen op, ik doe alles wat ik kan om het gewaar te worden, en evenwel ik zie niets. Overzulks moet men nootzakelyk besluiten, dat ik de voorwerpen niet anders zie dan door 't licht, dat ze naar myne oogen te rug schieten, en dat verscheidentlyk, naar de verschilligheit der gedaante, der beweeging, of verwe van 't voorwerp, bepaalt wordt. Nu tusschen de straalen van 't licht, op verscheide wyzen bepaalt, en 't voorwerp dat ik gewaar word, by voorbeeld, *een zwart paerd*, is zoo luttel overeenkomst en gelykenis, dat men gedwongen is een Oorzaak boven alle deeze beweegingen te erkennen, die in zich

zel-

zelve 't vermogen van denken hebbende, denkbeelden voortbrengt van zulk of zulk een voorwerp, by zulke of zulke indrukzelen, die de voorwerpen in de harssenen, door 't zintuig der oogen, als ook door dat van 't oor, verwekken, en aan d'inbeelding vertoonen.

Wat zal dan deeze Oorzaak zyn? Indien een ligchaam, valt men weder in alle de zwarigheden, gelyk te vooren. Men zal niet anders dan beweegingen, en gedaanten vinden; en niets van dat alles is de gedachte die ik zoeke. Zullen het acht, tien, of twaalf vezeltjens zyn, die deeze gedachte, en redenwikking zullen uitmaaken, of wat voor een getal men anders neemen wil? Laat ons eens onderstellen dat het tien vezelen zyn, ik vraage dan wat elk deezer vezeltjens doet, is 't een deel van myne gedachte, of niet? Indien het geen deel van myne gedachte is, brengt het'er niets aan toe; zoo het'er een deel van is, zal 't het tiende deel zyn. Nu, zeer verre dat ik het tiende deel van een gedachte begryp, gevoel ik, in tegendeel, klaarlyk, dat myne gedachte onscheibaar is, en geen deelen heeft. 't Zy dat ik op een gansch paerd, of alleen op zyn oog denk, myne gedachte is altoos een ge-

dach-

dachte, en een daad van myn ziel, van den zelven aart, en 't eige slach. 't Zy dat ik op de onmeetbaare ruimte van 't Geheele-al denk, of op een vezeltje van Epikuur, en een wiskonstig stip, 't zy dat ik myne gedachten op het Wezen, of op het Niet veste, ik denk, ik redeneer, ik maak aanmerkingen: en alle deeze werkingen van myn ziel, zyn, in hoedanigheit van daaden mynes geests, alle gelykslachtig, en volkomen overeenkomstig. Zy zyn dan geen t'zamenhooping van zekere ligchaamtjens, naardien ik in zoo een groote en oneindige verscheidenheit van voorwerpen, tusschen 't Wezen en 't Niet, die zulke verschillende en strydige indrukzels op deeze ligchaamtjens moeten maaken, altoos gewaar word, dat ik op gelyke wyze denk, en dat myne gedachten, in hoedanigheit van daaden der ziel en des geests aangemerkt, altyd van den zelven aart zyn. Derhalven moet noodzakelyk de Geest van een andere slach zyn dan 't ligchaam, en van een aart die 't ligchaam overtreft, aangezien hy zich op 't Niet, gelyk op 't Ligchaam, op 't geene niet is, als op 't geene bestaat, beezig houd, en werkt.

Zal men zeggen, dat de gedachte een

dat ...
en
zyt ik

verzameling van deeze tien vezeltjens, of van eenig ander getal is, dat men verkiezen wil? Maar indien ze een verzameling van tien vezelen is; deeze vezelen zullen, om de gedachte te maaken, of in beweeging, of in ruſt zyn. Zoo in beweeging, vraage ik van wien zy de beweeging ontfangen hebben? Indien van 't voorwerp, zal men'er de gedachte van hebben, zoo lang als deezen indruk duuren zal. Het zal'er meê zyn als met een bal, door een kolf geſlagen; dezelve zal al de beweeging voortbrengen, die hy ontfangen heeft: het zal in zyn magt niet ſtaan deeze beweeging te vermeerderen, of te verminderen, te doen ophouden, en weêr te hervatten. Nu ſtryd zulks klaarlyk tegens de ondervinding. In alle de gedachten van onverſchillige dingen, waar in de hertstochten geen deel hebben, denke ik als ik wil, en wanneer 't my luſt verlaat ik myne gedachten, ik breng ze my weder te binnen als 't my behaagt, of ik verkies'er andere naar myn goetdunken. Overzulks ben ik meeſter, en 't beginſel van deeze gedachte, of van deeze beweegingen, indien men zoo ſpreeken wil. En by gevolg, is'er by my een Oorzaak, boven alle deeze bepaalingen der ligchaamtjens,

en der indrukzelen die 't voorwerp te weeg brengen kan. Nu kan een oorzaak, die boven alle deeze ligchaamen is, niet ligchaamelyk zyn. Noch ware 't belagchelyker zich in te beelden, dat de gedachte in de rust van deeze t'zamenpakking der kleine ligchaamtjens bestont, en wy zullen ons met de wederlegging van deeze harssenschim niet ophouden.

Men moet derhalven nootwendig in den mensch een Beginsel, een Oorzaak erkennen, die in zichzelven, en in haare wezentheit, het vermogen van denken, overleggen, oordeelen, en willen heeft; alhoewel ze gemeenelyk haare werkingen by een voorwerp verricht, die zulk of zulk een bepaling in de dierlyke Geesten, die in de harssenen zyn, verwekt, van gelyken als een Arabier zich het denkbeeld van een oneindige volmaakt Wezen, op 't hooren van deezen naam van *Godt*, maakt, wanneer hem de beteekenis van dit woord onderricht is. Zoo men vraagt, wie onzen Geest geleeraart heeft, zulke of zulke gedachten, by zulke of zulke bepaalingen en indrukzelen te maaken; 't is gewis dat zulks geen andere Oorzaak dan de Maker van onze natuur weesen kan.

Godt heeft ons 't vermogen gegeeven om denkbeelden te maaken, wanneer wy de indrukzelen der ligchaamen hebben.

Naar-

Naardien ik dan van deezen Maker heb een wezen, een Geest ontfangen, die het vermogen van denken heeft, onderzoekt en doorgrondt hy deeze denkbeelden. Hy vergelykt de zelve de een met d'ander, en ziet hunne overeenkomst, of ongelykheit. Hy oordeelt in 't voorstel, dat wy onderzoeken, *dat het geene gedaan is, niet kan ongedaan zyn.* Overzulks *het geene niet is gedaan*, een enkel Niet, dat het minste indrukzel niet kan geeven, vermids het onwerkzaam is, laat niet na een voorwerp van de gedachte te zyn, zoo wel als 't geene wezentlyk is. De Geest haalt, door zyn eigen kracht, en 't vermogen dat hy heeft om te denken, het Niet, om zoo te spreeken, uit zyne afgronden voor den dag, om het met het wezen te vergelyken, en te onderkennen, dat deeze twee denkbeelden, van 't *niet* en *'t wezen* rechtdraads tegens malkanderen strydig zyn, en zich onderling vernietigen.

Een ligchaam kan niet oordeelen van 't geen tegenzegging inwikkelt.

Ik wilde wel dat men my eens zeide, wat mynen Geest kan aandoen, om *dingen gewaar te worden, die tegenzegging inwikkelen*? Lichtelyk begrypt men dat de Geest, van verscheide voorwerpen, verschillende en strydige denkbeelden kan ontfangen. Men ziet voorwerpen die wit, en an-

andere die zwart zyn, men gevoelt de hitte en koude. Maar om te oordeelen, dat het onmogelyk is, dat'er een berg zonder dal zy, en dat twee geen twee zouden zyn, moet de geeſt veel verder gaan, dan daar hy alleen door 't begryp van 't voorwerp geleidt wordt. Want wanneer men zegt, dat *een zaak tegenzegging inwikkelt*, wil men niet alleenlyk zeggen, dat men geen magt bequaam kent om haar voort te brengen: maar men beveſtigt uitdrukkelyk, dat de zaak, zelf door een oneindig vermogen, niet uit te voeren zy. Ten dien einde moet 's menſchen Geeſt, uit zyn eigen grond, andere denkbeelden haalen, dan die alleen, die de voorwerpen konnen opleveren. Overzulks, in 't voorſtel, dat wy onderzoeken, ziet men dit denkbeeld *van 't geene niet is geweeſt*, dat van geen voorwerp afkoomt, 't is het denkbeeld van 't Niet; men ziet'er daarenboven een denkbeeld van onverdraaglykheit, of tegenſtrydigheit in, die'er tuſſchen het *zyn* en 't *niet* is, 't geen ons doet vonniſſen, *dat het onmogelyk is, dat het geene is gedaan, niet zy gedaan.* Waar van daan koomt deeze gedachte van onverdraaglykheit, dit oordeel van onmogelykheit, dan van een Oorzaak, die bo-

A. Indien een [illegible] inwikkelt door geen vermogen zyn [illegible] [illegible] [illegible] ook niet [illegible] [illegible] zyn. [illegible] [illegible]

ven alle de indrukzelen der voorwerpen is, die de natuur deezer denkbeelden kent, die ze overweegt, en'er zyn oordeel over velt? My dunkt dat het al zoo ligt is, binnen in ons deezen Geest, die boven alle ligchaamen, hoe dun en fyn zy ook weesen mogen, is, gewaar te worden, en te gevoelen, die op deeze denkbeelden werkt, en bezig is, als een Konst-schilder in een galdery met schilderyen behangen, die deeze Konst beziet, en van de fraajigheit, of slechtigheit der stukken oordeelt, te onderkennen, en van deeze schilderyen zelf te onderscheiden.

't Valt moeijelyk de natuur van een geest te begrypen, vermids men altoos, zonder-'er om te denken, onderstelt dat het een ligchaam is.

Indien men aandachtelyk overdenkt 't geen wy in dit hooftstuk gezegt hebben, twyfele ik niet, of men zal'er betooglyke bewyzen in vinden, van het wezentlyk onderscheit dat'er tusschen 's menschen geest, en een ligchaam is. Men spreekt van de kennisse der natuur van den Geest, als van een heele duistere zaak: maar men let niet, dat deeze duisterheit nergens anders dan uit een valsche onderstelling spruit, waar voor men zich niet genoeg hoedt, te weeten, dat de Ziel ligchamelyk is. Daar uit koomt, dat, indien men zich van de denkbeelden dient, die wy van 't ligchaam en zyne eigenschappen

pen hebben, om ze tot het onderzoek van de natuur des Geeſts te gebruiken, men zich zelven verwart, en eindeloos verder van den weg dwaalt, dan of men d'overeenkomſt en gelykheit, in ongelyke en verſchillende dingen wilde vinden. Maar zoo wy alle deeze denkbeelden, die wy van 't ligchaam, en zyne wezentlykſte eigenſchappen hebben, van deszelfs uitbreiding, gedaante, ſtant, en beweegingen, aan een zyde ſtellen; met een woord, indien we, zonder om 't ligchaam te denken, ons bevlytigen om de natuur van den Geeſt te kennen, zullen we bevinden, dat'er niets ligter te kennen, noch blykbaarder is dan de natuur van onzen Geeſt. Wy gevoelen, wy kennen alle zyne werkingen, en zyn ten vollen overreedt dat wy ze gevoelen en kennen. Men gevoelt en kent zyne denkbeelden, gedachten, overleggingen, twyfelingen, oordeelen, en willingen. 't Zy dat hy ſtilſtaat, om weêrſlagtiglyk te rug te zien, of in zyne kenniſſe voortvaart, 't zy dat hy denkt, of niet denkt, dat is, dat hy ſlechts gedachten in 't wilde heeft, waar op men niet aandachtig let; 't zy dat hy beveſtigt, of loochent; dat hy een waarheit, of valsheit kent; dat hy iets wil,

of niet wil, zulks alles is ons klaarlyk bekent. Men doorziet, gevoelt, en kent alle deeze werkingen: en wanneer ik op alle deeze dingen blyve ſtaroogen, om den geeſt, als een *zelfſtandigheit die denkt*, te beſchryven, is dit voorſtel, van alle voorſtellingen, dat geene, 't welk ik 't allerzekerſt, 't allerklaarſt, en 't onderſcheidentlykſt bevinde en kenne. Daar in is noch twyfeling, noch duiſterheit; het zonnelicht is niet klaarder, noch blykelyker. Derhalven kenne ik mynen geeſt klaarlyk en met zekerheit.

Waar koomen dan de duiſterniſſen van daan die we hier in ontmoeten? Niet uit de natuur van mynen geeſt; die flonkert met haar eigen klaarheit, en maakt zich door haar zelven openbaar. Waar uit kan dan die duiſterheit ontſtaan, die'er veele in meinen te vinden? Buiten tegenſpraak koomt ze uit geenen anderen oorſprongk, dan uit een heimelyk, doch vals, vooroordeel, 't welk men heeft, dat 's menſchen geeſt is 't geene hy niet is. Men bouwt, ongevoeliglyk, op deezen grond, dat alles wat beſtaat ligchamelyk, en ſtoffelyk is, en zonder toezien, onderſtellende dat de Geeſt een ligchaam weeſen moet, onderzoekt men vervolgens

wat

wat de natuur van dit ligchaam is. Overzulks vloeijen de denkbeelden van d'uitbreiding, gedaante, en beweeging geduuriglyk uit dit beginſel, dat men zonder opmerking onderſtelt heeft, en vertoonen zich aan 't verſtand: en vermids ze uit zichzelven onvereenigbaar, en onverdraaglyk met de natuur van den Geeſt zyn, ontſtaan hier uit deeze duiſterniſſen en donkerheden, die ons verblinden, en doen gelooven, dat de natuur van den Geeſt niet te kennen zy. 't Vals beginzel volgende, dat men onderſtelt, is zulks geen wonder. Want in deeze meening te zeggen, dat de Geeſt van den menſch niet kan gekent worden, is te zeggen, dat de Geeſt van den menſch geen ligchaam, of uitgebreide zelfſtandigheit is; en dat is waarachtig en allerzekerſt. Niets ter waereld is van eenige zaak verſchilliger, dan de natuur van den Geeſt, met den aart des ligchaams.

Het is tyd om uit alles wat wy in dit Hooftſtuk verklaart hebben, een betooging te maaken, op dat de geenen, die flux de redenen en bewyzen niet hebben begrepen, van ons bygebragt, dezelve herleezen konnen, en tot deze bewysreden overbrengen, die wy, om den geenen

nen te voldoen, die de ſmaak van de School hebben, hier volleedig zullen neêr-ſtellen.

'T Bewys word opgemaakt, van 't geen in dit Hooftſtuk is verklaart, om te beveſtigen dat 's menſchen geeſt niet ligchamelyk is.

Twee zaaken zyn verſchillende in natuur en in ſoort, wanneer ze ſtrydige eigenſchappen, hoedanigheden, en uitwerkingen hebben, verſcheide denkbeelden voortbrengen, en, om haar natuur en wezen uit te beelden, verſcheide beſchryvingen vereiſchen. Dit voorſtel kan niet betwiſt worden; 't ſluit alle de oorzaaken en redenen van onderſcheid en verſchil in, die men zich tuſſchen twee voorwerpen kan verbeelden. Zoo men onderzoekt, waarom een ſteen geen paerd, of water geen vuur is, daar kan geen andere reden van worden gegeeven, dan dat de denkbeelden, die wy'er van hebben, verſcheiden zyn, dat ze verſcheidentlyk beſchreven worden, dat hunne eigenſchappen, hoedanigheden, en uitwerkingen ongelyk en van verſcheiden aart zyn.

Nu is 't zeker dat de denkbeelden, die wy van 's menſchen Geeſt en van 't Ligchaam hebben, verſcheiden zyn, gelyk ook hunne beſchryvingen. Hunne eigenſchappen, toeëigeningen, bedryven, gewrochten, hebben niets gemeens, en zyn t'eene-

t'eenemaal ongelyk. Men begrypt klaarlyk, dat de wezentheit van een ligchaam beſtaat, in uitgebreit, deelbaar, gebeeldt, en de beweeging nevens de ruſt onderworpen te zyn. Men verſtaat duidelyk, dat het wezen van den Geeſt is te denken, te overleggen, te redeneeren, te oordeelen en te willen: en men kent daarenboven met zekerheit, gelyk we getoont hebben, dat een gedachte, een oordeel en wil, noch uitbreiding, noch gedaante, noch deelbaarheit inſluiten.

Waar uit dan nootzakelyk volgt, dat de natuur van den Geeſt, van de natuur des ligchaams verſchilt; dat is, dat de Geeſt geen Ligchaam is. Ik weet niet wat de naam van een betoging kan draagen, zoo'er dit geen is.

II. HOOFDSTUK.

Bewyzen van de Wezentlykheit van een geeſtelyk Wezen, uit 's menſchen Vryheit gehaalt.

Wy hebben boven, onder de werkingen van de Ziel, zyne willingen, of deeze daaden geſtelt, Wat de Wil is.

door welke zy iets wil, of niet wil. Tegenwoordig ſtaat ons den aart van deeze daaden na te ſpeuren, om te onderkennen, of ze uit een ſtoffelyk beginſel konnen voortkoomen, of dat ze bedryven van een geeſtelyk Wezen zyn. De Wil is, om eigentlyk te ſpreeken, de Ziel van den menſch, aangemerkt als in zichzelven een vermogen hebbende over zyn eige daaden, en over die van 't ligchaam, die haar onderworpen zyn. Een bedryf van de Wil ſluit twee dingen in, de kenniſſe van zichzelven, en die van haare onafhangkelykheit. Men moet hier voor eenmaal aanmerken, dat wanneer we in dit ſtuk van onafhangkelykheit ſpreeken, wy de afhanging niet uitſluiten, waar in wy ten opzicht van Godt, als onzen Schepper, zyn. 't Is derhalven dit vermogen, en deeze onafhangkelykheit van de Ziel, die men *Vryheit* noemt.

De menſch kan over zyne vryheit niet twyfelen.

Ik begryp niet dat'er redelyke menſchen zyn, die een oogenblik over hunne vryheit konnen twyfelen, naardien het een waarheit, en een zaak van kenniſſe en gevoelen is. Daar is niets krachtiger dan dit gevoelen; niets klaarder dan deeze kenniſſe. Echter is deeze vryheit, hoe klaar en zeker de zelve ook zy, naar de wys-

geerte

geerte van Epikuur, en in 't zamenſtelſel der Ongodiſten, maar een harſſenſchim. Want, zoo'er geen geeſtelyk Wezen is in den menſch, indien'er alles ligchaam in is, moet'er nootwendiglyk alles den indruk in opvolgen, die van de voorwerpen afkoomt, en alles wat de menſchen doen, zoude niet anders dan een nootzakelyk, onafſcheidelyk, en onvermydelyk gevolg zyn, van den indruk, en de beweeging, die men van 't voorwerp ontfangen hadde. Men moet door de zelve nootdwang werken, als een bal die door de trokſtok voortgeſtooten is: 't zy dat hy een anderen bal raakt, waar aan hy een deel van zyne beweeging meêdeelt, of dat hy tegens de zyden van de tafel, daar hy op rolt, weêrom ſtuit, hy moet nootzakelyk den indruk volgen, dien hy ontfangen heeft. 't Is in zyne magt niet zich op te houden, en zyne beweeging te ſtaaken, noch op eenige wyze ter waereld haare bepaling te veranderen. Nu, om te gelooven dat de menſch deezer voegen werkt, moet men zynen geeſt tot deezen trap van ongevoeligheit verdooven, dat men buiten ſtaat is om de minſte aanmerking meer op zich zelven, en zyne daaden te maaken.

Epikuur is gedwongen geweeſt dit be-

ginſel van vryheit, en 't vermogen dat wy over onze daaden hebben, te gevoelen en te erkennen. Maar wanneer hy'er de Oorzaak van heeft willen opdelven, kan men zeggen, dat hy zich op eene wyze heeft verklaart, die ſchandelyk voor de reden is. Hy zegt, (a) dat indien de vezeltjens altoos

(a) Lucretius in 't 2 boek v. 246. ſpreekt dus, om het nootlot of de nootſchikking te wederleggen, en de vryheit te beveſtigen.

Namque hoc in promptu, manifeſtumque eſſe videmus,
Pondera, quantum in ſe eſt, non poſſe obliqua meare
Ex ſupero cum præcipitant, quod cernere poſſis,
Sed nihil omnino recta regione viai
Declinare, qui eſt, qui poſſit cernere ſeſe?
Denique ſi ſemper motus connectitur omnis
Et vetere exoritur ſemper novus ordine certo:
Nec declinando faciunt primordia motus
Principium quoddam, quod fati fœdera rumpat,
Ex infinito ne cauſſam, cauſſa ſequatur:
Libera per terras, unde hæc animantibus exſtat,
Per quam progredimur, quo ducit quemque voluptas
Unde eſt hæc, inquam, fatis avolſa voluntas?

Lucretius zegt: Dat het ligt is gewaar te worden, en dat wy 't klaarlyk zien, dat de zwaare ligchaamen niet van zelfs ſchuins konnen gaan, wanneer ze van boven neêr worden geſtooten, gelyk blykbaar is. Maar 't is zoo ligt niet te zien, wanneer ze een weinig van de rechte lyn afwyken. Kortom, indien alle beweeging altoos in zoodanig een t'zamenſchakeling van oorzaaken is, dat een nieuwe een andere volgt

altoos lynrecht, door haar eige zwaarte, naar beneden zweefden, dat'er alsdan in alle beweegingen een nootschikking van dwang zoude zyn. Maar gelyk hy een vryheit van beweeging, in de redenlooze dieren, en in de menschen gewaar word, zegt hy, dat d'oorzaak van deeze vryheit door de afwyking der vezelen ontstaat. Is dat geen schoone Wysgeerte? Is 't geen schande dat 's menschen Geest zulke zotternyen, zulke ongerymtheden heeft konnen verdouwen?

Lib. 2. v. 250. & seqq.

't Is onwederspreekelyk dat de zwaarte van deeze Vezelen onmogelyk is. Maar laat ons eens onderstellen dat ze waarachtig zy, zoo volgt echter dat deeze afwykende beweeging slechts vermaakshalven verzonnen is, om dat, indien'er wezentlyk een *hoog*, en een *laag*, in de onmeetbaare ruimte van 't Geheele-al ware, men echter deeze afwykende beweeging zou moeten verwerpen, vermids de zwaarte van een

De vryheit is een harssenschim in de wysgeerte van Epikuur.

Ve-

volgt, die haar voorgaat; en indien de beginselen in 't afwyken geen ander beginsel van beweeging maaken, die de wetten van 't nootlot breekt, op dat dus d'eene oorzaak niet altoos de andere volge, tot het oneindige toe, waar uit koomt het dan dat de Wil van de dieren op d'aarde vry blyft? Waar koomt het van daan, zegge ik, dat deeze Wil, door welke wy gaan, daar de wellust ons heene trekt, aan 't nootlot is vast gekoppelt?

Vezeltje het zelve naar beneden drukkende, het nootzakelyk altoos lynrecht, en door de kortste weg hier heene zakken moest, aangezien het geene hinderpaalen in deeze ledige ruimte kan ontmoeten, noch niets de bepaling van deszelfs beweeging veranderen.

De afwyking der Vezelen helpt niet om de nootdwang te ontgaan.

Laat ons, daarenboven, deeze afwykende beweeging van de Vezelen eens stellen, hoe zal Epikuur den dwang van 't nootlot, met hulp van deeze afwyking, konnen breeken? 't Is een ydele hulpmagt voor hem, vermids de reden middagklaar bevat, dat een ligchaam, 't welk een indruk van beweeging heeft ontfangen, de zelve nootzakelyk volgt in alle haare verscheide bepalingen: en 't zy dat het van beneden naar boven, van de rechter zyde naar de slinker gaat, 't zy dat het zich lynrecht, of schuins beweegt, 't volgt altoos, met de zelve nootzakelykheit, den ganschen indruk die het van een ander ligchaam heeft ontfangen, of die welke zyn eigen zwaarte het geeft, om met Epikuur te spreeken. 't Schynt dat deeze Wysgeer geen nootlot of nootschikking heeft begrepen, dan in de rechte lyn van boven naar beneden, en de vryheit in de weêromstuiting, en zydelingse af-

afkaatzing der beweeging geſtelt. Is 't mogelyk, dat men 's menſchen geeſt met zulke ongerymtheden, en beuzelingen heeft konnen ophouden? Deeze Wysgeer heeft zich van deeze afwyking der Vezelen tot alles gedient. Dan heeft hy ze gebruikt, om zyne Vezelen malkanderen te doen ontmoeten tot haare vereeniging, of t'zamenpakking, op dat ze eenig t'zamengeſtelt ligchaam zouden uitmaaken. Overzulks de zelve afwyking, of ſchuinſe ſcheut, in de beweeging der beginſſelen, die 't hout en de ſteenen heeft gemaakt, is d'oorzaak tegenwoordig van 's menſchen vryheit. Kan men, zonder zich zelven te verblinden, en geweld aan te doen, zulke ongerymtheden verzwelgen? Met dit alles heeft Epikuur echter noch niets gewonnen, want hy is gedwongen toe te ſtaan, dat de Wil 't beginſel aan alle de bepaalingen van onze daaden geeft, en dat daar van daan de beweeging in de leden van 't ligchaam word ingedrukt.

Declinamus item motus, nec tempore certo,
Nec regione loci certa, ſed ubi ipſa tulit mens:
Nam dubio procul his rebus ſua cuique voluntas
Principium dat: & hinc motus per membra geruntur.

Dat hier op uitkoomt,

Zoo wyken we ook niet af, op eenen zeekren tydt,
Noch zeekre plaats, van 't geen dat lynrecht word bewogen,

Maar

Maar dan wanneer de Geest ons hier toe geeft vermogen;
Naardien de Wil aan elk dier dingen is gewydt
Ten oorzaak en begin: waar door dan onze leden
Zich roeren; naar den toom der Vrye-wil en reden.

Men ziet dat deezen Wysgeer, genootzaakt te zeggen 't geen hy in zich zelven gevoelde, van de Wil heeft gesproken, als van 't eerste beginsel onzer beweegingen. Dit is een waarheit, die hy niet heeft konnen smooren, alhoewel de Wil, naar zyne gronden, alleen maar een naam is, die niets anders kan beteekenen, dan de bepaling der Vezeltjens, die ons ligchaam aan 't beweegen helpen. Maar 't koomt'er op aan, om dit eerste beginsel der bepalinge te kennen, en te weeten, of het de voorwerpen zyn, of eenige andere Oorzaak, die boven alle d'indrukzelen is, welke de voorwerpen magtig zyn in de zintuigen te verwekken. Ook zyn zyne Aanhangers, en in 't algemeen alle de geenen, die de wezentlykheit van een geestelyk Wezen loogchenen, gedwongen te belyden, dat wy nootzakelyk werken, naar de verscheide bepalingen die wy van de voorwerpen ontfangen. Zy gelooven dat de Vryheit nergens anders in bestaat, dan dat wy deeze beweegingen kennen, en bevin-

vinden dat wy, daar beneven, geen gewelt, noch eenigen dwang in onze daaden gevoelen, 't geen dan maakt dat wy meinen vryelyk te werken. Ik heb niet voor hier de heillooze gevolgen van dit gevoelen te vergrooten: zulks doet niets tot de waarheit, en zy word heel qualyk door scheldnaamen en uitkrytingen verdedigt; wy moeten met reden te werk gaan. Men kan zich niet te veel erinneren, dat deezen Epikuur, die zoo veel gewelt heeft gemaakt, om allerlei noot- ot en dwang af te weeren, zelf tot de kennisse van de toekomstige gebeurlykheden, en de bepaalde waarheit van een deezer twee strydige voorstellingen, *of het zal morgen regenen, of het zal niet regenen*, te loogchenen; dat deeze zelve Epikuur, zegge ik, allerlei vryheit, in den mensch zelf, heeft vernietigt; naardien'er alles door de gedwonge nootschikking, der afwykende beweeging zyner Vezelen, in geschiedt.

Het zal niet t'onpas zyn Cicero (a) een

(a) *Cicero in 't boek van 't Nootlot*; Alia vi- mus, concludit enim Chrysippus hoc modo: est motus sine causa, non omnis enunciatio, quod ἀξίωμα Dialectici appellant, aut vera, aut falsa erit; causas enim efficientes quod non habebit

een oogenblik te hooren, over deeze Wysgeerte van Epikuur redeneerende. *Laat*

ons

bit, id nec falſum erit. Omnis autem enunciatio aut vera, aut falſa eſt, motus ergo ſine cauſâ nullus eſt. Quod ſi ita eſt, omnia quæ fiunt, cauſis fiunt antegreſſis; id ſi ita eſt, omnia fato fiunt: efficitur igitur fato fieri, quæcunque fiant. Hic primum ſi mihi libeat aſſentiri Epicuro & negare omnem enunciationem, aut veram eſſe, aut falſam: eam plagam potius accipiam, quam fato omnia fieri comprobem. Illa enim ſententia aliquid habet diſputationis; hæc vero non eſt tolerabilis. Itaque contendit omnes nervos Chryſippus ut perſuadeat omne ἀξίωμα aut verum eſſe, aut falſum. Ut enim Epicurus veretur ne ſi hoc conceſſerit, concedendum ſit fato fieri, quæcunque fiant: ſi enim alterutrum ex æternitate verum ſit, eſſe id etiam certum: & ſi certum, etiam neceſſarium: ita & neceſſarium & fatum confirmari putat: ſic Chryſippus metuit, ne, ſi non obtinuerit, omne quod enuntietur aut verum eſſe, aut falſum, omnia fato fieri poſſint, & ex cauſis æternis rerum futurarum. Sed Epicurus declinatione atomi, vitari fati neceſſitatem putat. Itaque tertius quidam motus oritur extra pondus & plagam, cum declinat atomus intervallo minimo. Id appellat ἐλάχιστον. Quam declinationem ſine cauſa fieri, ſi minus verbis, re cogitur confiteri. Non enim atomus, ab atomo pulſa declinat. Nam qui poteſt pelli alia ab alia, ſi gravitate feruntur ad perpendiculum corpora individua, rectis lineis, ut Epicuro placet? Sequitur enim ut ſi alia ab alia, nunquam depellatur, ne contingat quidem alia, aliam. Ex quo efficitur, ut jam ſi ſit atomus, eaque declinet, declinare ſine cauſa. Hanc ratio-

nem

ons, zegt hy, *tot andere dingen overgaan. Chrysippus maakt dus zyne bewysreden: Indien'er eenige beweeging is, die geen* bepaalde *oorzaak heeft, zal'er uit volgen, dat alle voorstel, dat de Redenkavelaars Grondregel noemen, niet zal, of waar, of*

T

vals

nem Epicurus induxit ob eam rem, quod veritus est, ne si semper atomus gravitate ferretur, naturali ac necessaria, nihil liberum nobis esset, cum ita moveretur animus; ut atomorum motu cogeretur. Hinc Democritus auctor atomorum, accipere maluit, necessitate omnia fieri, quam a corporibus individuis naturales motus avellere. Acutius Carneades, qui docebat posse Epicureos suam causam sine hac commentitia declinatione defendere. Nam cum doceret esse posse quendam animi motum voluntarium, id fuit defendi melius, quam introducere declinationem, cujus præsertim causam reperire non possunt. Quo defenso facile Chrysippo possent resistere, cum enim concessissent motum nullum esse sine causa, non concederent omnia quæ fierent, fieri causis antecedentibus: voluntatis enim nostræ, non esse causas externas & antecedenteis.

En eenige regels daar na, voegt hy'er by: Rursus autem ne omnis a Physicis irrideamur, si dicamus quicquam fieri sine causa, distinguendum est & ita dicendum, ipsius individui hanc esse naturam, ut pondere & gravitate moveatur, eamque ipsam esse causam cur ita feratur. Similiter ad animorum motus voluntarios, non est requirenda externa causa: motus enim voluntarius eam naturam in seipso continet, ut sit in nostra potestate, nobisque pareat: nec id sine causa, ejus enim rei causa, ipsa natura est.

vals zyn. Want het geene geen uitwerkende oorzaak zal hebben, zal noch waar, noch vals zyn. Nu is alle voorſtel of waarachtig, of vals. Derhalven is'er geen beweeging die haar eige oorzaak niet heeft. Overzulks, indien dat zoodanig is, geſchieden alle dingen, die geſchieden, door voorgaande oorzaaken; en dat zoo zynde, geſchied alles door den dwang van 't nootlot. Hier uit volgt dan, dat alles wat geſchied, door de kracht van 't nootlot geſchiedt. Ik zal hier voor eerſt zeggen, dat indien 't vry ſtaat van Epikurus gevoelen te zyn, en te loochenen dat alle voorſtel, of waarachtig, of vals zy, ik veel eer deeze zyde zal kiezen, dan te erkennen, dat alles door den dwang van 't nootlot geſchiedt. Dit eerſte gevoelen heeft zyne bewysbaarheit, welke men verdedigen kan: daar dit laatſte geenſins ſtaande te houden is. Uit dien inzicht ſpant Chryſippus alle zyne krachten in, om te beweeren, dat alle voorſtel nootzakelyk waarachtig, of vals is. Want gelyk Epikuur zorgt, dat, indien hy zulks toeſtont, hy ook gedwongen zoude zyn het nootlot toe te ſtaan, in alles wat'er geſchiedt: vermids indien een voorſtel van alle eeuwigheit waar, of vals is, het ook zeker weeſen zal; en indien het

ze-

zeker is, is 't ook nootzakelyk; zoo dat hy meent, dat de nootzakelykheit en 't nootlot hier uit wettelyk konnen besloten worden: zoo heeft Chrysippus van gelyken gevreest, dat alle dingen niet door de kracht van 't nootlot, en de eeuwige oorzaaken der toekomstige gevallen zouden geschieden, indien hy niet vaststelde, dat alle voorstel nootzakelyk waar, of vals is. Maar Epikuur heeft gemeint d'onvermydelyke schikking van 't nootlot, door d'afwykende beweeging der vezelen, te ontgaan. Overzulks stelt hy een derde slag van beweeging voor, behalven de zwaarte, en d'ontmoeting, of tegenkomst van een vezel, te weeten, wanneer de vezel een weinig ter zyden afwykt, 't geen hy de kleinste beweeging noemt, die men zich inbeelden kan. Maar alhoewel hy niet toegeeft, dat deeze afwyking zonder eenige oorzaak geschied, is hy echter in der daad genootzaakt zulks te stellen. Want een vezeltje ontfangt deeze afwykende beweeging niet, door 't voortstooten van een andere vezel. Want hoe kan ze uit haare beweegstant gebragt, en door een andere voortgestooten worden, indien deeze ondeelbaare ligchaamtjens lyn- en lootrecht, door hun eigen zwaarte, naar beneden zakken, gelyk het Epikuur behaagt

heeft te zeggen ? Hier uit volgt, dat zoo de een de ander nooit voortstoot, ook de een de ander nimmer raaken zal. Waar uit men dit gevolg moet trekken, dat indien het een vezel is die ter zyden afwykt, zy zulks doet, zonder dat'er eenige oorzaak van deeze afwyking is. Epikuur heeft deeze wyze van wysgeeren ingevoert, vermids hy zorgde, zoo de Vezel altoos natuurlyk, en nootzakelyk, door haare zwaarte, wierd meêgevoert, dat'er ganfch geene vryheit in den mensch zoude zyn, dewyl de Geest altoos zou bewogen worden, naar hy door de beweeging der vezelen genootzaakt weesen zoude. Hier uit koomt dat Demokryt, de vinder van deeze wysgeerte der vezelen, liever gewilt heeft eene onvermydelyke nootschikking in alle dingen te stellen, dan deeze ondeelbaare ligchaamtjens de natuurlyke beweeging te ontneemen. Karneades was scherpzinniger, wanneer hy leeraarde, dat de Epikuristen hunne stelling konden staande houden, zonder deeze verdichte afwyking der vezelen. Want gelyk hy geloofde, dat'er een zekere beweeging van den Geest konde zyn, die vrywillig en vry was, ware het beeter deeze onderstelling toe te staan, dan een afwykende beweeging in te voeren, voor-

na-

namentlyk naardien zy geen oorzaak van deeze beweeging konden vinden. Het welk vast gestelt zynde, ware 't hun ligt geweest Chrysippus te antwoorden: want alhoewel ze bekent hadden, dat'er geen de minste beweeging was, die haare oorzaak niet hadde, zouden ze echter niet gedwongen zyn geweest toe te staan, dat alles wat'er geschied, door voorgaande oorzaaken moet geschieden: vermids onze Wil geen uitwendige noch voorgaande oorzaaken heeft. En een weinig laager, doet hy'er by: *Maar op dat wy niet ten spot van de Natuurkundigen staan, met te zeggen, dat'er iets geschied zonder een oorzaak van zyne voortkomst te hebben, moet men onderscheit maaken, en zeggen, dat zoodanig de natuur is van 't onderwerp dat werkt, dat het door zyn eigen gewigt en zwaarte is in beweeging gebragt, die de eige oorzaak zyner beweegingen is, zonder dat'er naar een andere moet gezocht worden. Van gelyken ook, wanneer men tot de vrywillige beweegingen van de Ziel overgaat, moet'er naar geen andere oorzaak van worden omgezien. Want een vrywillige beweeging is, uit zichzelven, van zulk een aart, dat ze altoos in ons vermogen en onder ons bevel blyft: nochtans geschied dezelve niet zon-*

der dat ze haare oorzaak heeft; maar deeze oorzaak is niet anders dan haar eige natuur. Men ziet in deeze redeneering van Cicero, dat de Reden de belagchelykheit van de Epikurische wysgeerte, en van zyne afwyking der Vezelen ontdekt heeft. Zy heeft deeze vrywillige beweegingen, die uit onze Ziel ontstaan, en geen ander beginsel hebben, dan de natuur zelf van onze Ziel, en onze eige Wil, gevoelt en erkent.

Om dit geschil, zoo veel 't ons mogelyk is, op te helderen, en om te weeten, of wy 't gebruik van eenige vryheit hebben, en waar in deeze vryheit bestaat, moeten we zommige aanmerkingen maaken.. Maar men hebbe zich vooraf te erinneren, dat we hier 't gebruik der Vryheit, noch in de Zedenkonst, noch in den Godtsdienst onderzoeken. Alleenlyk willen we als Wysgeer haare wezentheit naspeuren.

Wat de vryheit is, naar 't gevoelen van Spinoza, en Lukretius.

Ik eische dan, voor eerst, dat men zich een denkbeeld maake van 't geen men verstaat, als men 't woord *Vryheit* uitspreekt. Indien men dit denkbeeld tot den hoogsten trap brengt, waar toe het kan gaan, zal men bevinden, dat de Vryheit betekent *een vermogen om te doen 't geen*

men wil, en om dat men 't wil, diervoegen, dat indien men 't niet wilde, men 't niet doen zoude: men zoude zelf heel iets anders doen, dan 't geene men doet, zoo men 't wilde. Wy zullen ons van deeze beschryving der Vryheit dienen, om dat wy'er ons zelven geen grooter denkbeeld van konnen maaken. Indien men zegt, dat'er zulk een Vryheit niet is, hier over is tegenwoordig het geschil niet. Genoeg dat men toestaat, dat deeze beschryving ons het denkbeeld van eene waarachtige Vryheit oplevert.

Daarenboven is hier 't verschil niet, dat men verstaa, hoedanig onze afhangkelykheit van den Schepper is. 't Koomt hier alleenlyk op 't onderzoek aan, of wy zulk een vermogen, zulk een Vryheit hebben, 't zy dat wy deeze Vryheit van een ander hebben ontfangen, of niet, 't zy dat ze kan vernietigt worden, of niet, zulks doet tegenwoordig niets ter zaak. Alleenlyk staat ons te onderzoeken, of deeze magt, deeze Vryheit, zoodanig als wy ze beschreven hebben, by ons gevonden word. Want indienz'er word gevonden, moet men nootzakelyk toestaan, dat wy waarlyk vry zyn.

Die geenen, die geen andere zelfstan- De natuur der

vryheit word onderzocht. digheit toelaaten dan 't ligchaaam, erkennen geen andere vryheit, dan die in deeze twee dingen bestaat; voor eerst, dat wy kennis van onze daaden hebben, daar na, dat wy deeze daaden willen doen. Maar vermids hier het woord *willen* dubbelzinnig is, moet men aanmerken, dat, volgens hunne gedachten, *willen*, om eigentlyk te spreeken, niet anders betekent, *dan zyne toestemming te geeven aan de daad die geschied*, en'er zich niet tegens aan te stellen; met een woord, 't is de zelve zonder dwang te doen. By voorbeeld, indien een bal, door een kolf geslagen, kennis van zyne beweeging had, en dat hy zich wel wilde beweegen, zoo dat deeze beweeging niet tegens zyne bewilliging, en gedwongen geschiedde, zouden deeze Wysgeeren zeggen, dat deezen bal zich vrywilliglyk beweegde, en geen zwarigheit maaken, om hem ten deezen opzicht zoo veel vryheit toe te staan als den Mensch. Dit voorbeeld gebruikt Spinoza zelf: Lukretius brengt het voorbeeld der paerden by, die met kracht aan 't loopen willen, als den slagboom geopent word.

Spinozaas aanhangzel van 't 26 Voorstel.

Zie daar het denkbeeld dat deeze Wysgeerte van 's menschen vryheit geeft, die

ner-

nergens anders in beſtaat, gelyk zy zoo dikwils herhaalen, dan dat de menſchen gevoelen, en innerlyk bewuſt zyn dat ze kenniſſe van hunne beweegingen hebben, alhoewel onkundig van de oorzaaken, die hen tot de zelve bepaalt heeft. Indien een ſteen die neêrvalt, zoo een ſtroom die loopt, kennis van zyne beweeging hadde, zou hy, naar de ſtelling van deeze Wysgeeren, vry zyn.

Het denkbeeld van de ziel, word door de kenniſſe weder opgevat.

Wy hebben alreede in 't voorgaande Hooftſtuk getoont, dat de kenniſſe noodzakelyk de werkvrucht van een geeſtelyke Zelfſtandigheit is, die uit haaren grond, en uit haar wezen de denkbeelden der voorwerpen haalt, by de indrukzelen die zy te weeg brengen. Overzulks, zonder de natuur van den indruk te kennen die 't gezicht van een Olyfant verwekt, zonder te weeten, of 't geen uit dit ligchaam vloeit myne harſſenen raakt, of de geeſten die in myne harſſenen zyn, gelyk een rond ligchaam een aftekening raakt, in een ſtip, of dat het de zelve raakt, gelyk d'eene aftekening een andere raakt, in de gansche uitſtrekking van haare oppervlakte, het geen ik echter moeſt kennen en weeten, indien de ziel niet anders dan een ligchaam ware, vermids dit het eerſte uit-

werkzel is, dat een ligchaam op een ander ligchaam voortbrengt; zonder alle deeze dingen te weeten, zegge ik, zonder dezelve te kennen of te gevoelen, maakt myn Geeſt flux een denkbeeld van een Olyfant, dat uit zichzelven geen meer overeenkomſt kan hebben, met het geen 't allernatuurlykſt in den indruk van 't voorwerp is, dan'er is, tuſſchen een kanonſchoot, en de hoop van 't ontzet, die de Stadvoogdt van een belegerde ſtadt, op 't hooren loſſen van 't geſchut, krygt. Weshalven men moet beſluiten, dat'er in ons een Voogdt, een Geeſt is, van natuuren zoo verſcheiden van een ligchaam, als een Stadtvoogdt van zyne muuren en bolwerken verſchilt. Boven dien dat de Geeſt, alleen door zyne redeneeringen geholpen, zich denkbeelden maakt, die geen voorwerp heeft konnen verwekken; gelyk wanneer hy, door de Hemelloopkunde geſtyft, het groote ligchaam van de Zon en Sterren, en haare onmeetbaare afſtant zich voorſtelt; of dat hy over deezen grondregel redeneert, *Dat van niet niets gemaakt word*. Deeze oorzaak, deeze Zelfſtandigheit die kent en redenkavelt, is geen ligchaam, naardien men, om haar te kennen, noch gedaante, noch uitbrei-

ding,

ding, noch beweeging van noden heeft. Haare daaden zyn genoeg om ons haar te vertoonen, want de wyze van werken, volgt altoos de wyze van beſtaan, dit is een onbetwiſtbaaren grondregel: zoo dat de bedryven van den Geeſt niets gemeens met de werkingen van 't ligchaam hebbende, hier nootzakelyk uit volgt, dat de Geeſt niets gemeen met het ligchaam heeft, en van een andere natuur is. Overzulks voldoet de kenniſſe alleen, om 't beſtaan, of de wezentlykheit, van een geeſtelyk Wezen, onwrikbaar vaſt te ſtellen.

De vryheit beſtaat niet in d'enkele bevatting der voorwerpen,

Laat ons tot het onderzoek der Vryheit overgaan. Wy hebben boven geſtelt, dat de Vryheit het vermogen was, dat wy hebben om te doen 't geene we willen, en om dat wy 't willen; zoo dat indien wy 't niet wilden, wy 't niet doen zouden; wy zouden zelfs, indien we wilden, heel anders te werk gaan dan we doen. Nu houde ik ſtaande, dat zulk een vryheit in den menſch word gevonden, dat hy ze gevoelt, en kent, en dat hy'er, in weêrwil van de valſche beginſſelen, waar door hy zich zoekt te verblinden, van moet overreedt ſtaan. Wy moeten ze voor eerſt in den Geeſt aanmerken, en daar na zullen we haare heerſchappye

over

over het ligchaam zien oeffenen. 't Is waar dat dit vermoogen zich niet uitſtrekt, om de ziel, op 't gezicht van een Olyfant, het denkbeeld van een mug, of ſteen te doen verkrygen, om dat dit enkele begryp der denkbeelden, van de overeenkomſt afhangt, die de Maker van onze natuur heeft ingeſtelt, om ons de voorwerpen by de indrukzelen, die ze in ons te weeg brengen, te doen bevatten. Gelyk het niet in de magt van een Stadtvoogdt is, om, op 't gezicht der tekenen van ontzet, waar meede men overeen gekomen is, niet op het zelve te denken. Hier, moet men derhalven de Vryheit niet zoeken, 'k wil zeggen, dat ze in 't begryp der voorwerpen niet te vinden zy. De denkbeelden moeten ons nootzakelyk de voorwerpen vertoonen zoo als ze zyn, anderſins zouden wy ganſch geen kenniſſe van de voorwerpen hebben, die buiten ons zyn. Maar wanneer wy van Vryheit ſpreeken, verſtaan we deeze magt, die onze geeſten en ligchaamen aan 't werken helpt, en hen doet ſtil ſtaan wanneer 't haar behaagt.

maar in 't vermogen dat wy hebben,

Overzulks wanneer ik ergens op denken wil, gelyk op de kracht waar door de Zeilſteen het yzer naar zich trekt; is 't niet

niet zeker, dat ik mynen geest, tot d'overdenking van dit geschil zoo dikwils breng als 't my behaagt, en'er hem van afwendt als ik wil? De zaak is zeker, en men moest schandelyk willen haairklooven om zulks in twyfel te trekken. 't Koomt dan nu nergens anders op aan, dan om'er de oorzaak van te ontdekken. Men ziet, voor eerst, dat het voorwerp niet voor myne oogen is, ik heb noch yzer, noch zeilsteen, 't is derhalven 't voorwerp niet, dat my bepaalt heeft om'er op te denken. Ik weet wel, wanneer wy eenmaal iets gezien hebben, dat'er eenige spooren, of voetstappen van in de harssenen over blyven, die de bepaling der geesten bevordert: dit word *de Geheughenis* genaamt. Hier van daan kan 't gebeuren, dat zomtyds deeze geesten van zelfs in deeze spooren loopen, zonder dat wy'er de oorzaak van weeten, of zelf kan een voorwerp, dat eenige overeenkoomst, eenig verbandt met dat geene heeft, 't welk zy vertoonen, hen opgewekt, en gaande gemaakt hebben, om te werken. Alsdan vertoont het voorwerp zich van zelf aan onze inbeelding; en zelf wanneer de dierlyke geesten door eenige sterke drift bewogen worden, koomt het voorwerp ons teegens wil en

om den geest tot d'overdenking te brengen.

dank

dank voor, en, wat wy ook doen, 't bezet onze gedachten. Zulks alles geschied, 't geen we niet loochenen; en wy staan toe, dat alleen de voorwerpen, of eenige ongesteltheden van 't ligchaam, die wy niet kennen, hier van de oorzaak konnen zyn.

Maar hier over valt het geschil niet: want, behalven alle deeze redenen, die in mynen Geest zulk eene gedachte konnen verwekken, gevoel ik dat ik het vermogen heb, om dezelve zoo dikwils voort te brengen als ik wil. Ik denke op dit oogenblik waarom de Zeilsteen het yzer naar zich trekt: in een oogenblik, zoo ik wil, zal ik'er niet meer op denken, en zal mynen Geest op d'overdenking van de Ebbe en Vloed der zee bezig houden: van daar zal ik, zoo 't my behaagt, tot het onderzoek van de oorzaak der Zwaarte overgaan, vervolgens zal ik de gedachte van den Zeilsteen, indien ik wil, my weêr voorstellen, en zoo lang behouden als 't my behaagt. Men kan niet vryer te werk gaan, en de beschryving die wy van de Vryheit gegeeven hebben, koomt ten vollen met het vermogen overeen, dat ik op mynen Geest, op myn zelven heb. Niet alleen heb ik dit vermogen, maar

ik

k gevoel en weet dat ik het heb. Ik ge-
oel en weet dat dit vermogen my be-
aalt, om op zulk een twiſtvraag te den-
ken, en dat ik'er door geen andere oor-
aak toe bepaalt worde.

Naardien dan dit een waarheit van on-
ervinding, van kenniſſe, en gevoelen is,
noet ze veeleer als een onbetwiſtbaar ſtuk
vorden aangemerkt, dan als een verſchil
vaar over te zintwiſten valt. Evenwel
echt hier d'Epikuriſt door hardnekkig-
eit. Hy waant dat wy bepaalt worden
m te overdenken en te onderzoeken
vaarom de Zeilſteen het yzer naar zich
rekt, door een oorzaak die wy niet ken-
en; en dat wy meinen vry te zyn, om
at wy noch gewelt, noch dwang gevoelen,
ie ons aanzet tot werken. Moet men dan
euwiglyk de zelve dingen herhaalen? Het
waar dat de gedachte van den Zeilſteen
omtyds in mynen Geeſt valt, zonder
at ik weet hoez'er in koomt, noch waar-
m zy'er in koomt: maar wy ſpreeken
ier van eene andere bepalinge, wanneer
 op den Zeilſteen denk, om dat ik'er
p wil denken. Want ziet men niet,
at dit niet meer een onbekende oorzaak
, die my bepaalt om te denken? 't Is
nyn eige Wil, ik weet, ik gevoel het,

en

en ken het zoo zekerlyk, als ik van myne wezentlykheit overreedt ben.

Dit vermogen dat wy hebben, om onzen Geest tot de overdenking te zetten, kan van geen ligchaam voortkomen.

Wat is dan deeze Wil, of deeze Geest die wil? Dit is 't zelve. Indien 't een ligchaam is, moet het zyne bepaling, of beweeging van een andere oorzaak gekregen hebben, en deeze wederom van een ander, en zoo vervolgens tot het oneindige. Nu verre van in 't onderzoek deezer oorzaaken, welke men tot het oneindige doet opklimmen, verleegen te zyn, ik gevoel en weet dat myn Wil geen andere oorzaak heeft dan zich zelven. Ik wil het om dat ik het wil. Myn wil, myn Geest is dieswegen het eigen beginsel van zyne daaden; hy kent zich zelven; hy werkt van zich zelven; hy maakt bemerkingen op zich zelven en zyne werkingen; dat alles behoort tot geen ligchaam. Het zoude een heel vreemde zaak zyn, indien myn Geest een ligchaam ware, te zien, dat, wanneer ik my een Geest voorstel, ik straks de gedachten van een Zelfstandigheit heb, die zich zelven kent, zich bespiegelt, en 't eerste beginsel haarer beweegingen is; die werkt als ze wil, die ophout van werken als 't haar behaagt: en dat ik, in tegendeel, niet diergelyks vinde, wanneer ik my een ligchaam, een

stoffe-

ſtoffelyke en uitgebreide zelfſtandigheit voorhoude.

Men behoeft geen groote ſcherpzinnigheit, om uit dit alles te beſluiten, dat des menſchen Geeſt zich zelven zoo wel kent, dat hy zoo onderſcheidentlyk zyne gedachten, oordeelen, en willingen begrypt; en dat hy in alle deeze werkingen, noch gedaante, noch uitbreiding, dat echter wezentlyke eigenſchappen zyn van 't Ligchaam, kent, noch gewaar word; daar is, zegge ik, geen groote ſcherpzinnigheit van noden, om te beſluiten dat de Geeſt van den Menſch geen ligchaam is. Deeze waarheit is, wat men ook zeggen mag, een van de eerſte en klaarſte waarheden; en men vond'er de minſte zwarigheit niet in, indien men de menſchelyke Ziel niet wilde maaken 't geen ze niet is, en zyn beſt niet deede, om ze zich als een ligchaam te verbeelden.

Echter is het ligtelyk te zien, dat het denkbeeld van 't ligchaam geenſins in 't onderzoek van de natuur der ziel nootzakelyk is. Het dient niet om ons te overreeden dat de ziel een zelfſtandigheit zy, daar toe is genoeg dat ze denkt, en werkt; naardien men, om te denken en te werken, nootzakelyk in wezen moet zyn, en beſtaan.

Niet meer is het denkbeeld van 't ligchaam nodig, om ons de gedachten der ziel te vertoonen, dewyl, in tegendeel, alle de toeëigeningen, en alle de eigenschappen van een ligchaam, onverdraaglyk met de denkbeelden zyn, die wy van de natuur der gedachten hebben. Derhalven in dit voorbeeld, dat wy hebben neêrgestelt, weeten we dat de geest weerslachtig op zich zelven denkt, en het eigen beginsel van zyne willen is: en men begrypt niet dat de stoffe, hoe dun en fyn ze ook zy, bequaam tot aanmerkingen en willingen kan zyn, noch dat ze zich van zelf, zonder den indruk van eenige andere oorzaak te ontfangen, kan beweegen.

Wy moeten 't geschil hervatten, dat wy onderzoeken. Ik heb 't vermogen om op de kracht van den Zeilsteen te denken, zoo dikwils als 't my behaagt. Ik verlaat, ik herneem deeze gedachte, als ik wil: en ik weet dat'er geen andere oorzaak van deeze beezigheit mynes geests, dan alleen myn Wil is: dit is genoeg om 't verschilstuk te beslechten. Ondertusschen, indien men het zelve noch verder in den grond onderzoekt, zal men meer en meer bevinden, dat de Wysgeerte van Epikuur niet staande te houden is. Want zoo de

Ziel ligchamelyk is, zullen haare beweegingen van den zelven aart, en volkomentlyk de beweegingen van 't ligchaam gelyk zyn. Nu een ligchaam dat in ruſt is, brengt zich nooit, van zelf, in beweeging, het moet de zelve van elders ontfangen. Overzulks, wanneer ik de gedachte van den Zeilſteen wil maaken, moet'er een oorzaak zyn, die deeze beweeging in de geeſten drukt, welke deeze gedachte vormen. In 't geval dat wy voorſtellen, is'er geen andere oorzaak, die my op de kracht van den Zeilſteen doet denken, dan myn Wil. Ik vraage, wat deeze Wil weeſen mag? Zoo een ligchaam, vraage ik, wie het in beweeging heeft gebragt? Indien men zegt dat het een ligchaam is; zal ik wederom vraagen, wie dit ligchaam aan 't beweegen heeft geholpen, en zoo tot het oneindige, dat ongerymt is. Maar, daarenboven, ik weet en gevoel dat myn Wil zelf de eige oorzaak van deeze daaden is. Zy geeft aan zichzelven haare willingen, en 't geen we, zoo men wil, haare beweegingen zullen noemen. Nu kan een ligchaam de beweeging aan zichzelven niet geeven: derhalven is de Wil geen ligchaam. Noch meer, wanneer een ligchaam d'indruk van een be-

weeging heeft ontfangen, blyft het in deezen ftaat, zoo lang deezen indruk duurt: het ftaat in zyne magt niet dezelve te vermeerderen, of te verminderen. Het moet nootzakelyk zynen loop volenden, zoo'er geen hinderpaal in de weeg ftaat, en het in zyne beweeging ftuit. Een bal, die een indruk heeft ontfangen, om op een vlakte 100 fchreeden voort te rollen, kan zich noch op vyftig, noch op tzeftig fchreeden ophouden, gelyk hy ook niet tot hondert dartig, of hondert veertig fchreeden voortloopen kan. Laat ons deeze redeneering eens op de Ziel toepaffen; indien deeze ligchaamtjens een indruk hebben ontfangen, om in my de gedachte van den Zeilfteen, voor een vierendeel uurs, of een half uur, te verwekken, kan 't niet anders weefen, of ik moet op den Zeilfteen een vierendeel uurs, of half uur, noch min, noch meer, denken. Nu ftryd zulks openbaarlyk tegens de ondervinding: zoo ik wil, zal ik de gedachte van den Zeilfteen in een minuut laaten vaaren, en indien ik wil, zal ik ze veele uuren behouden en opvolgen. Ik gevoel en weet, dat dit van myne Wil afhangt. Dit is een Voogdeffe die ik by my hebbe, die alles

alles, naar heur welgevallen, bestiert; zy helpt de geesten van myne inbeelding aan 't beweegen, wanneer ze wil; zy opent en sluit, als 't haar behaagt, deeze schotdeuren, deeze sluisjens van myn brein, die den loop van deszelfs geesten bepaalen. Flux, en een oogenblik, brengt deeze Voogdesse, door de enkele daad der Wil, hen aan 't werken, zoo als 't haar goetdunkt. Ik wil op de kracht des Zeilsteens denken; ik denk'er op. Ik wil my zetten om de zwaarte der Ligchaamen, of de natuur der Lucht, d'onmeetbaare hoogte der Sterren, of de plaats van 't middelstip der Aarde, 't Niet, of 't Wezen, den Tyd, of d'Eeuwigheit te overdenken; ik doe alle deeze werkingen, ik maak alle deeze gedachten, om dat ik zulks wil. Zy duuren, zy houden op, zy veranderen naar 't my behaagt. Daar is derhalven, buiten tegenspraak, een beginsel, een Opperoorzaak in my, die myne gedachten regeert, die de zelve verwekt, die ze staakt, en aanstonds, op haar bevel, weder doet voortkoomen: en, by gevolg, is'er een vryen Geest in den Mensch, die op zich zelven werkt, gelyk 't hem behaagt. Nu is de Vryheit geen hoedanigheit van 't ligchaam, noch

van de ſtoffe. Want in een ligchaam is alles nootzakelyk en bepaalt, alles word'er in voortgebragt door een oorzaak, nootwendiglyk beperkt om zyn gewrocht uit te werken.

De vryheit word ten aanzien van de werkingen des Ligchaams onderzocht.

Ten aanzien van de werkingen des ligchaams, is 't vermogen van de ziel niet min blykbaar. Ik wil myn arm beweegen, en ik beweeg hem aanſtonts: ik wil ſpreeken, en ſtraks ſpreek ik; ik wil opſtaan, of neêrzitten, en doe zulks op 't oogenblik dat ik het wil. Men is innerlyk van alle deeze waarheden overtuigt; niemant loochent ze. 't Koomt'er op aan om te weeten, of het een vryheit is die wy genieten, of dat men alleenlyk moet gelooven, dat we de kennis van alle deeze verſcheide beweegingen hebben, waar toe wy bequaam zyn, en dat wy weeten, dat wy ze zonder gewelt en buiten dwang doen, gelyk de Epikuriſten ſpreeken. Voor my ik ben overreedt, dat men met zyn eige beginſſelen, tot de verblinding toe, moet ingenomen zyn, om dit gevoelen niet te erkennen en toe te ſtemmen, 't geene wy van deeze volſtrekte heerſchappy van onze Wil, over alle de beweegingen van 't ligchaam, hebben, die onder haar gebied ſtaan; vermids'er zyn, die ganſche-

ſchelyk niet van haare magt afhangen, gelyk d'omloop des bloeds, en alle de giſtingen die in ons ligchaam, onafhangkelyk van de Wil, geſchieden. De werkingen van 't hert, van de lever, en in 't algemeen van alle de deelen die tot het leven van myn ligchaam dienen, hangen van 't gebied myner Wil niet af. Ik kan wel, 't is waar, alleen door de daad van myn Wil, d'ademhaling ophouden en doen ſtilſtaan: maar ik twyfele hard, of men zich, alleen door deeze daad van de Wil, kan verſtikken, alhoewel haare magt zich hier in genoeg openbaart, dat ik myne ademing kan inhouden en doen ſtilſtaan, vermids men ten dien einde een Heer moet erkennen, die een gebied over 't ligchaam voerd, magtig om zyne natuurlykſte beweegingen op te houden.

Maar wy moeten hier deeze beweegingen aanmerken, die onwederſpreekelyk 't beſtier der Wil onderworpen zyn, gelyk die, van te ſpreeken, den arm te roeren, te gaan, en te ruſten. Het is zeker, dat myn Wil haar met alle vryheit regeert, die men zich inbeelden kan, wanneer 't ligchaam wel geſtelt is, en dat'er geen onverwinnelyke hinderpaalen in ontmoett worden. Wat men ook zeggen mag, ik

gevoel en weet twee dingen, die op gelyke wyze klaar en zeker zyn: het eene, dat ik ſpreek, wanneer ik wil ſpreeken; en 't ander, dat ik ſpreek, om dat ik wil ſpreeken, zoo dat, indien ik wilde, ik zwygen zoude. Deeze twee dingen, ſpreeken, en niet ſpreeken, die lynrecht met malkanderen ſtrydig zyn, ſtaan op gelyke wyze in myn vermogen. Niets ter waereld is magtig om deeze waarheden te verduiſteren, noch my te beletten dit vermogen te kennen, dat ik over deeze daaden hebbe. Men kan geen denkbeeld van de Vryheit geeven, noch zich voorſtellen, hoe groot, hoe onafhangkelyk het ook zy, dat ik niet in myzelven bevinde, en klaarlyk, in dit opzicht, beſpeure. Ik ben derhalven vry, en, by gevolg, deeze gronden van Epikuur, die in den Menſch geen andere eerſte oorzaak van zyn beweegingen toelaaten, dan de bepalingen der ligchaamen, zyn ſtrydig met de ervarentheit, met de kennis en 't gevoelen dat we van onszelven hebben. Het is belagchelyk te zeggen, dat ik meene vry te zyn, vermids ik, op verſcheide beweegingen, die ik niet kenne, tot veele bepaalingen bequaam en aanneemelyk ben. Want ik weet, ik ken, en gevoel,

dat

dat deeze bepalingen, die te weeg brengen dat ik ſpreeke, of zwyge, van myn Wil afhangen: en ik ben'er vaſter van overreedt, dat zy'er de oorzaak van is, dan ik ben, dat de Zon d'oorzaak van 't daglicht zy.

'T Koomt derhalven nu nergens anders meer op aan, dan de natuur van deeze Wil, of van deeze daad der Wil te onderzoeken, die maakt dat ik ſpreek wanneer ik wil. Ik zal hier onderſtellen, dat men kennis van de ontleeding des ligchaams heeft, en na alle de verſcheide bepalingen te hebben geſtelt, die de keel, 't lelletje, 't verhemeltzel, de tong, de tanden, en lippen aan de lucht geeven die uit de Longe koomt, om de verſcheide geleeding der ſtem te maaken, zal ik tot den eerſten oorſprongk der dierlyke geeſten opklimmen, die in de zenuwen en ſpieren loopen, om deeze raderen te doen beweegen.

Men moet op dit eerſte ſtip blyven ſtaan, waar uit deeze geeſten koomen, die in de zenuwen en ſpieren vloeijen, om my te doen ſpreeken. Ik vraage, wat is de oorzaak van deeze eerſte beweeging? Laat ons eens ſtellen, om ons te beter te doen verſtaan, dat'er een klepje, of ſluisje is, dat

moet geopent worden om te ſpreeken, of geſloten om te zwygen: wie opent, of ſluit dit ſluisje? Men zegt dat het de indruk van eén voorwerp is: ik ſtaa toe, dat zulks zomtyds kan geſchieden. Maar in 't voorgeſtelde voorbeeld heb ik niet dan myn Wil, die my doet ſpreeken, en my zal doen ſpreeken, of zwygen, zoo dikwils, en wanneer 't my behaagen zal. Derhalven moet men nootzakelyk beſluiten, dat het de Wil is, die dit ſluisje ophaalt, of laat neêrvallen.

Hoe doet ze dat? Is 't door eenige ligchamelyke aanraaking, of beweeging van 't ligchaam? Zulks kan niet zyn om verſcheide redenen. Voor eerſt, zoo het door een ligchamelyke beweeging is, zal ik vraagen wie dit ligchaam in beweeging heeft gebragt, om de klep op te trekken? Indien een ander ligchaam, zal ik wederom de zelve vraage doen, en dus tot het oneindige; 't geen belagchelyk is. Zoo men zegt, dat het een ligchaam is, dat zich zelf deeze beweeging heeft gegeeven: 't zal dan dit ondeelbaar ligchaamtje zyn, dat myn Wil weeſen zal. Maar dit gaat alle ongerymtheden te boven, te zeggen dat een Vezeltje, myn Wil zy. Want indien dit beweegende Vezeltje

myn

myn Wil maakt, laat ons onderstellen dat het zy om te spreeken, zoo lang het in beweeging zal zyn, zal ik geen andere kennisse van myn Wil hebben, dan van een Wil die my kan doen spreeken. Nu zulks is openbaarlyk vals; want wanneer ik spreeke, om dat ik wil spreeken, gevoel en weet ik in der daad dat de magt van myn Wil niet vermindert, noch verandert is, en dat, wanneer ik spreek, ik elk oogenblik 't vermogen heb om te zwygen. Ik kan ze gebruiken, gelyk 't my behaagt, zoo dat, indien dit beweegend Vezeltje myn gansche Wil is, hier uit zou volgen, dat een beweegend Vezeltje weeten zoude dat het in beweeging is, en dat het in rust zal zyn wanneer het zal willen; en schoon 't in beweeging is, zal 't het denkbeeld en 't vermogen van een ruste hebben, die het niet heeft. Van gelyken wanneer het in rust is, zal 't het denkbeeld en 't vermogen van een beweeging hebben, schoon het 'er van berooft is. Gelukkig Vezeltje, dat zoo veel kennisse en vermogen heeft! Want deeze kennisse en magt koomt het niet van elders aan: zoo men zulks seide, zouden we tot den oorsprongk opklimmen, om dit eerste verstandig en willend Vezeltje te vinden. Indien 't van zich

zich zelven dit vermogen heeft, is het'er onafſcheidelyk van, en zal 't altoos het zelve hebben, 't zy dat het in den menſch, of buiten den menſch zy, 't zy dat het, na 's menſchen dood, zich in de lucht, of in een appel bevindt. Wie zoude zulke ongerymtheden konnen verdouwen?

Echter loopt het gevoelen van Epikuur en der Ongodiſten natuurlyk op deeze gedrochtelykheden uit: en zy zouden ons een zonderling vermaak doen, by aldien zy ons eens onderrichtten, op wat wyze zy hunne Reden, omtrent zulke aanſtootelyke zwarigheden, voldoen. Maar dat is niet mogelyk. Men neemt die beuzelachtige grondbeginſſelen, zonder onderzoek, aan, want zoo men de zelve maar een weinig van naby beziet, indien men ſlechts 't minſte onderzoek, omtrent de natuur van de Ziel en de Wil, aanwendt, ziet men ligtelyk, dat ze geen ligchamelyke zelfſtandigheit weeſen kan, alle haare werkingen verſchillen te veel van die van 't ligchaam, om haar deszelfs natuur toe te ſchryven. De Wil is een enkele en ondeelbaare daad, welke in een oogenblik geſchiedt, die haare weerſlagtige bemerking, nevens de kennis van zichzelven met zich brengt: 't geen 't lig-

ligchaam niet kan doen, noch geenzins hebben kan. 't Is deeze Wil, die van zich zelven en door zich zelven dit ſchotdeurtje, dit ſluisje, 't welk de geeſten in de werktuigen, nootzakelyk tot ſpreeken, of zwygen, laat loopen, optrekt, of laat neêrvallen.

't Is deeze Wil die my tegenwoordig de pen doet neêrleggen, om uit wandelen te gaan. D'Epikuriſt zegt, dat'er de voorwerpen my toe bepaalen. Ik bekenne, dat in der daad het ſchoon weêr een reden van de Wil is, die ik heb om te gaan wandelen. Maar men moet onderſcheit tuſſchen de redenen, en de daad van de Wil maaken. De Menſch moet altyd redenen van zyn levensbeſtier hebben, overmids hy een Menſch, dat is, een redelyk wezen, is: maar hy bepaalt zich altoos naar zyne redenen door zyn Wil, en 't vermogen dat hy over zyne daaden heeft. Boven al wanneer 't gebeurt, dat dit vermogen in geſchil word getrokken, en 't aankoomt om het zelve te bewyzen. Gelyk op dit oogenblik, dat ik uit wandelen wil gaan, alhoewel'er alle de voorwerpen my toe nodigen, en'er alle de redenen, die ik in 't verſtand heb, my toe aanzetten, koomt het echter aan om

myne

myne Vryheit te bewyzen, en 't vermogen te toonen dat ik over myne daaden heb. Ik gevoel dat ik op elke tydſtip kan gaan wandelen, of niet. * Niet dat ik tot het een of 't ander, door redenen die my onbekent zyn, ben bepaalt; in tegendeel, ik weet en kenne de redenen die my overhaalen om te wandelen, en gevoel'er alle de kracht van: aan d'andere kant, ben ik overreedt, dat'er niet dan myn Wil is, die my wederhoudt, om 't vermogen te toonen dat zy over myne daaden heeft. Indien ik'er alleen door de voorwerpen toe wierd bepaalt, ware ik de Paerden, daar van Lukretius ſpreekt, gelyk, die tegengehouden zynde, en zich door den Stalmeeſter, die op hen zit, genoopt voelende, brieſchen, en den grond met den voet ſlaan, door de ſterke drift die ze hebben om te loopen, overmids de dierlyke geeſten, gaande geworden, niet meer, dan door groot gewelt, konnen bedwongen worden.

Non-

* Men onthoude wel, dat de Schryver zoo niet ſpreekt ten aanzien van Godts beſluit, of voorbepalinge, gelyk hy ons boven, eens voor al, waarſchoude; maar alleen natuurkundiglyk, dat is, dat hy door geen lighaam, of onbekende lighamelyke kracht, als Epikuur wilde, tot zyne vrywillige werkingen wierd overgehaalt.

Nonne vides etiam patefactis tempore puncto Lucret. Lib. 2. v: 263.
Carceribus, non posse tamen prorumpere Equorum
Vim cupidam tam desubitò, quam mens avet ipsa.

Dat omtrent dus klinkt.

Bespeurt men ook niet dat, de stal zynde in een stip
Van tyd geopent, noch de kracht niet uit kan breeken
Der Paerden, schoon verhit, en door 't gemoed gesteeken
Tot loopen; op dat hen geen oogenblik ontslip.

Maar ik voel, in my, een Meester, en Bestierder van alle myne beweegingen, die my met zulk een volkomen magt geert, dat hy my geen andere reden dan yn wil, en welbehagen kan geeven, 't y dat hy my tot werken aanzet, of mye beweegingen breidelt. Het schoon eder nodigt my om uit te gaan, of de gen en mist verplicht my om in myn amer te blyven: zomtyds zyn zelfs mye krachten zoo uitgeputt, dat ik nauwerks gaan kan. Evenwel, indien ik wil, l ik niet uitgaan, als 't een schoonen dag . Ik zal, in tegendeel, onaangezien de re-

regen en mist, uitgaan, om dat ik het wil. Ik weet, ik gevoel, en ben overreedt, dat ik geen andere reden dan myn Wil heb. Derhalven volgt hier uit nootzakelyk, dat myn Wil my regeert gelyk 't haar behaagt, onafhangkelyk van alle andere voorwerpelyke bepalingen, of indrukzelen. Indien de Mensch alleen naar den indruk der voorwerpen te werk ging, zou deeze indruk altoos onvermydelyk alle de beweeging voortbrengen, die dezelve magtig is te verwekken.

Stel u een Zelfbeweegzel voor, waar van men een veêr loslaat om zyn arm te doen beweegen, en vier treeden voort te gaan, men bevat klaarlyk, dat het vier treeden moet doen, en zyn arm beweegen. Het zou niet konnen op twee, of drie treeden blyven stilstaan, 't moet'er vier doen, het kan zyn arm niet stil houden, 't moet den zelven nootzakelyk beweegen. Wy zouden op gelyke wyze in alle dingen te werk gaan, zoo we maar een t'zamenstelsel van kleine ligchaamtjens waren, aanneemelyk de beweegingen, die d'indrukzelen der voorwerpen konnen voortbrengen, doende dan de eene veêr, en dan de andere haar werk doen.

Ter

Ter goeder trouwe, zoude men durven staande houden, dat wy diervoegen werken, en ons alleenlyk dunken vry te zyn, vermids wy kennisse van onze beweegingen hebben, en noch gewelt noch dwang gevoelen? Dit heeft Lukretius, en, na hem, Spinoza gezegt; en dit is 't eeniglyk dat men kan zeggen, in dit ongodistisch gevoelen, dat de wezentlykheit der Geesten loogchent. Maar weet men niet, gevoelt men niet, dat wy de Meester van 't konstwerktuig, die de veêren en raderen bestiert naar zyn welgevallen, by ons hebben? En is men niet overreedt, dat deeze Meester boven alle de bepalingen en indrukzelen der voorwerpen is? Nademaal, onaangezien alle de redenen, en bepalingen, die my porren en aanzetten om te wandelen, ik gevoel en overreedt ben, dat myn Wil, door een eenige daad van haar welbehagen, elk oogenblik, d' uitwerking van alle deeze ontspanne veêren en raderen, die my doen werken, kan staaken en ophouden. Ik gevoel, en ken dat de Meester deezer veêren en raderen zoo verschillende van dezelve is, als een mensch van de Speelpoppen, die hy doet voortgaan en danssen. Zoo ik alleenlyk door deeze ontspanne veêren,

door de indrukzelen der voorwerpen, werkzaam ware, moest ik nootzakelyk alle de beweegingen volbrengen, die ze konnen veroorzaaken, eeven gelyk een voortgestoote trokbal, op de tafel, al de beweeging volendt die hy ontfangen heeft. Nu is 't zeker, door de kennis en 't gevoelen dat wy van ons zelven hebben, dat zulks, in de beweeging onzer ligchaamen, niet waarachtig is, en dat ik op elk oogenblik, op elke stap, deeze veêren en raderen kan doen stilstaan, en'er andere in doen werken. Ik gevoel zelf en weet, dat, wanneer ik werke, dit zelve Beginsel, deeze Wil, elke tydstip myne beweegingen en daaden kan doen ophouden, en'er my andere, deeze tegengestelt, en met haar strydig, doen beginnen. Overzulks moet men nootwendiglyk besluiten, dat dit eerste Beginsel, deeze Wil, deeze Bestierder van alle de werktuigen van myn ligchaam, boven de zelve, en van een andere, dat is, van een geestelyke Natuur is.

Op 't voorbeeld van den bal, door Spinoza bygebragt,

Spinoza zegt, dat, zoo een bal door een kolf geslagen, terwyl hy van zelf voortrolt, kennis van zyne beweeging hadde, hy zich vry zou denken te zyn, om dat hy, zoo lang als d'indruk van de be-

beweeging duurde, zich meinen zoude zonder uiterlyk gewelt, en zonder dwang te beweegen. 't Voorbeeld van Spinoza zal ons dienen, om te beter de valsheit en losſigheit zyner grondbeginſſelen openbaar te maaken. Laat ons eens onderſtellen dat wy met deezen bal konnen redeneeren, en hem vraagen, of hy de magt heeft zich op te houden? Of hy van zich zelf, en door zyn Wil, zyne beweeging kan ſtaaken, en veranderen, zoo als 't hem behaagen zal? Zoo de bal zeide, dat hy dit vermogen hadde, en zyne beweegingen veranderen konde, gelyk 't hem beliefde, alsdan zou het geen bal meer dan in naam, en uit inzicht van zyn gedaante zyn; maar in der daad zou het een allervryſt ſchepzel zyn, en wy zouden over zyne vryheit en Wil redeneeren, gelyk wy over de Wil van een Menſch gedaan hebben. Daar is ons niet aan gelegen, in welk onderwerp een geeſtelyk Wezen gevonden word, mids dat het'er ſlechts in te vinden zy. Indien deezen bal antwoord, dat het niet in zyn vermogen is zich zelven op te houden, maar dat hy zich ook niet wil ophouden; zal ': voortgaan om hem het zelve voorſtel over zyn Wil te doen, en vraagen, of hy deeze Wil kan veranderen? Zoo hy

word geantwoordt.

 zulks

zulks doen kan, is hy vry; zoo niet, heeft hy geene vryheit.

Men gebruikt een ander voorbeeld, om te betoogen dat de menſch vry is.

Een ander voorbeeld zal gevoegzaamer zyn, om alle deeze nietigheden, waar meede men het klaare en onderſcheiden denkbeeld, dat wy van onze vryheit hebben, poogt te beneevelen, op te helderen, en in zynen vollen dag te ſtellen. Laat ons een Menſch op den top van een heuvel, of duin ſtellen, die zich op het zant van boven neêr laat afglyden. Van het tydſtip af, dat hy zich eenmaal aan 't gewigt van zyn ligchaam heeft overgegeeven, ſleept hem zyn eige zwaarte naar beneden. Indien men deezen menſch, in 't midden van zyn afglyden, vraagt, of hy vrywilliglyk afdaalt, wat zal hy antwoorden, om net en nauwkeuriglyk te ſpreeken? Hy weet dat hy op het zant afglydt, en om dat hy zich door een daad van zyn Wil heeft laaten afglyden, kent hy ten deezen opzicht dat hy afdaalt, en dat hy wil afdaalen. En gelyk deeze eerſte daad van zyn Wil eeniger wyze over deeze ganſche afdaling invloeit, kan hy zeggen, dat hy vrywilliglyk afdaalt, overmids hy'er de kennis en wil van heeft. Maar wanneer men hem de zwaarte van zyn ligchaam voorhoudt, die hem doet afgly-

glyden en naar beneden trekt, en dat men hem vraagt, of hy zich zoude konnen ophouden zoo hy wilde; alsdan zal hy gevoelen en bekennen, dat hy deeze vryheit niet meer heeft, vermids de daad van 't gewigt des ligchaams afhangt, welks bedryf buiten 't gebied van 't vermogen zyner Wil is. Waar uit middagklaar blykt, dat de vryheit der Wil niet alleenlyk in enige toestemming, of bewilliging bestaat, die zy aan onze beweegingen kan geeven; maar daar in, dat ze de magt heeft om de zelve te veranderen, te bedwingen, op elk oogenblik te doen stilstaan, en weêr te hervatten, naar 't haar behaagt; waar toe geen ligchaam magtig is. By gevolg, kan de Vryheit, de Wil van den mensch, geen ligchamelyke vermogentheit zyn: 't moet nootzakelyk een Oorzaak zyn uitnemender dan de ligchaamen, boven hunne beweegingen, die zy regeert gelyk ze wil, en verzulks moet men toestaan dat ze van een andere natuur is.

Wy konden veele gevallen in 't menschelyk leven aanteekenen, daar de heerschappy dezer vryheit met zoo veel vermogen geoeffent word, dat ze 't ligchaam temt, en met gewelt alle zyne bewegingen

De vryheit word bewezen door 't vermogen dat zy heeft om ons

tegens onze natuurlyke genegentheit te doen aangaan.

gen intoomt. In de betrachting van de deugt, daar 't aankoomt om een ſterke drift te wederſtaan, zyn alle de bewegingen van 't ligchaam door de hertstochten bepaalt, * maar de Wil zet'er zich tegen, een bedwingt ze, alleen door de reden van plicht en betamelykheit. Deeze wyze van doen is, buiten twyfel, genoeg, om in den Menſch eenige andere Oorzaak, dan 't konſtwerk van zyn ligchaam, te doen gewaar worden. Aan

* 't Schynt nodig noch eens voor den Schryver te eiſchen, dat men deeze woorden geen verkeerden zin aanwryve, en ze, buiten hunnen t'zamenhang, en 't besluit dat hy'er aan hecht, niet uit hun gewrigt rukke, als of de Vrye-wil, in de Deugtoeffening, hier op den throon gezet, en als Koninginne, wegens haar groot vermogen, begroet wierd. Hier leid de redeneering des Schryvers niet heene, maar alleen om aan te toonen, dat'er een ander deel van den menſch, dan 't bewogen ligchaam door de voorwerpen, is, namelyk, de Ziel, die de naaſte Oorzaak is van alle zyne uitwerkingen. Dit vermogen nu van de Ziel, dat wy de *Wil* noemen, ſtryd geenſins met de genade, noch ſluit den Goddelyken invloet uit de zedelyke bedryven, naardien de Genade niet alleen 's menſchen verſtand verlicht, en hem geeft *den geeſt der wysheit en der openbaaringe in Godts kenniſſe* Epheſ. 1: 17, 18. maar ook zynen Wil bewerkt, die zy van zondig, heilig, en van onwillig, gewillig in 't goede maakt. Zoo zegt d'Apoſtel, dat *Godt in ons werkt, beide het willen en het werken, naar zyn welbehagen.* Phil. 2: 13. En waar in anders doch het *willen* dan in de Wil zelf; dewyl'er geen

Aan d'andere kant, wanneer men zyne gedachten over zoo veele menſchen laat gaan, die zich van 't leven berooft hebben, zonder, noch door krankzinnigheit, noch door woede, noch door wanhoop tot zoo ſchendigen ſtuk aangezet te zyn, maar alleen door d'ydelheit om van hen te doen ſpreeken, of de kracht van hunnen Geeſt te toonen, of enkelyk om de ongemakken des ouderdoms, en van het toekomende te ontgaan, moet men nootzakelyk dit vermogen der Vryheit erken-

ander vermogen is in den menſch, waar in *'t willen* kan plaats hebben? Dat is, met een woord, zal het redelyke Schepzel het goede willen en werken, zoo word'er in 't zelve de Wil, als een onderwerp, vereiſcht, waar in 't vermogen der daaden ruſt, en waar uit ze, als uit haar beginſel, voortſpruiten. De Wil word dan, om zoo te ſpreeken, door de genade tot geen *onwil*, of *nietwilling*; dat is, de menſch word in geen ſteen of blok verandert, maar de loop, of neiging der Wil, uit der aart willende en werkzaam, word alleen, als een ſtroom, verleid, zoo dat haare liefhebbing, die te vooren in het meedeſchepſel, als in haar hoogſte einde, ruſtte, nu alleen in Godt, in 't wezentlyke goed, eindigt, en haar vuur door den hemelwind aangeblaazen, nu geduurig naar boven ſtygt, van waar haaren oorſprongk en afkomſt is. Meer tot opheldering, of verklaring van des Schryvers meening te zeggen, ware de Zon een kaers te ontſteeken op den middag, dewyl hy zich zelven op veele plaatzen meer dan genoeg verklaart.

nen, ſterker dan alle beweegingen der Natuur, en de begeerte tot zyn eige behoudenis. 't Ligchaam is'er niet magtig toe; de voorwerpen werken maar voor den tegenwoordigen tyd op de ligchaamen: het toekomſtige is noch niet in wezen, en 't geene niet is, kan op 't ligchaam niet werken. Daar moet een Vermogen zyn dat redeneert, en 't welk boven 't geen dadelyk beſtaat, doordringt, waar toe een ligchaam niet bequaam is. Maar daar moet, boven dat alles, noch een gezagh, grooter dan de liefde van 't leven, zyn. Hoedanig een vermogen moet men niet op dit ligchaam oeffenen, om, in koelen bloede, de hand een dolk te doen grypen, en den zelven zich in 't hart te douwen? Alle deeze dingen, alle deeze goede en quaade voorbeelden, bewyzen middagklaar, dat de ziel van een andere natuur, dan 't ligchaam is. Want, kortom, de Vryheit van den Menſch is niet langer een harſſenſchim, indien 't, op dat ze zulks niet zy, genoeg is de wezentlykheit van een onderwerp te betoogen waar in ze beſtaat. Nu zoo'er vryheit is in den menſch, is'er nootzakelyk, en naar de toeſtemming der geener zelfs, tegens wien we zintwiſten, een Wezen dat geen ligchaam is.

III.

III. HOOFDSTUK.

Antwoord op de zwarigheden, die tegens de Leere, in de twee voorgaande Hoofdstukken vervat, konnen gemaakt worden.

WY hebben boven, door tastelyke en onbetwistbaare bewyzen, doen zien, dat 's Menschen Ziel een geestelyk Wezen is. Maar om te beter dit geschil in zyne gansche ruimte te begrypen, en te ligter de zwarigheden te kennen, waar meede het zelve konde verduistert en verwart worden, moeten we 't ligchaam op tweederlei wyze aanmerken.

Het ligchaam van den mensch kan tweesins aangemerkt worden,

Voor eerst, moet men dit Ligchaam als een gereedschap aanzien, dat de Ziel beezigt om haare werkingen te verrichten. Indien de Geest het vermogen van denken heeft, 't Ligchaam is hem als een werktuig gegeeven, 't geen hem 't nodige verschaft, op dat hy zich denkbeelden van de zinnelyke en ligchaamelyke dingen maake. Zoo dient het oog aan de Ziel, om de straalen van 't licht te ontfangen, dat de voorwerpen weêrom kaatzen. D'oog-

eerstelyk, als een werktuig van de Ziel.

appel die zich opdoet of fluit, naar dat de voorwerpen meer of min ver zyn: de vochten, die dienen om de * wanschaâuwingen, of verbreekingen der straalen te maaken, om ze in 't vlies te vereenigen, dat, vermids het uit vezelen van de gezichtzenuwe bestaat, als een net gebreidt, het Netvlies word genaamt, brengen, door middel van de dierlyke geesten deezen indruk, deeze beweeging, by welke de Ziel zich het denkbeeld van 't voorwerp maakt, tot de harssenen over: even gelyk een Krygshoofd in een belegerde stadt, zich, op 't gezicht van eenige teekenen, het denkbeeld van een naderende hulp voorstelt. Overzulks, alhoewel de Ziel 't voorwerp gewaar word, doet ze zulks echter niet anders dan door middel van 't oog: en de Ziel kan zoo weinig de voorwerpen, zonder oogen, zien, dan een Plaatsnyder, hoe gauw hy ook is, en hoe welgeoeffent zyne hand, zonder graafyzer een konstplaat kan maaken.

* Refractiones.

't Zeggen van Lukretius word wederlegt.

De Wysgeerte van Epikuur, toont hier, gelyk over al elders, haare zwakheit, wanneer zy wil staande houden, dat de oogen van zelfs zien. Lukretius geeft'er erbarmelyke bewyzen van, wanneer hy beweert,

weert, dat, indien de oogen niets uit zich zelven konnen gewaar worden, men zal moeten zeggen, dat de Geest door de oogen, als door opene vensteren, kykt. Hoe ik meer de redeneeringen deezer Wysgeeren onderzoeke, hoe ik'er meer de krachteloosheit en nietigheit van ontdekke. Waar heeft Lukretius dit besluit geleert, dat, zoo de oogen niet van zelfs zien, hier uit volgt, *dat de Geest door de oogen, als door opene vensteren*, kykt? Ik weet niet, of'er, ten tyde van Lukretius, zommigen waren, die dit gevolg toestonden, immers ik ken'er geen: maar dit weet ik met zekerheit, dat het belagchelyk is. Want alhoewel de oogen niets van zelfs gewaar worden, dient'er zich de Ziel van als van werktuigen, of een gereedschap om te zien. Even eens als een Schryver, en Plaatsnyder, de pen en 't graafyzer beezigen, om te schryven en te plaatsnyden, alhoewel 't bespottelyk is te zeggen, dat een pen, of graafyzer van zelf kan schryven, of snyden. Evenwel meent deeze * Wysgeer, dat *men*

* Lucretius Lib. 3. v. 360.
Dicere porro oculos, nullam rem cernere posse:
Sed per eos animum, ut foribus spectare reclusis,
Desipere'st, contrà cùm sensus ducat eorum:
Sensus enim trahit, atque acies detrudit ad ipsas:

zich

zich moetwillens bedriegt, *aangezien*, zegt hy, *dat de zinnen het tegendeel aantoonen, want daar geschied een intrekking in de zinnen, en de oogen keeren te rug in zich zelven, dan voornamentlyk, als wy schitterende dingen, vermids het Licht onze oogen verblindt, qualyk konnen aanzien: 't geen niet weesen zoude, by aldien de oogen alleen maar vensteren waren: want de deuren, door welke wy zien, geopent zynde, ontfangen hier door het minste ongemak niet. Ja, indien onze oogen hier als vensteren moeten worden aangemerkt, schynt*

Fulgida præsertim, cùm cernere sæpe nequimus
Lumina luminibus, quia nobis præpediuntur:
Quod foribus non fit. Neque enim, quà cernimus ipsi
Ostia suscipiunt ullum reclusa laborem.
Præterea si pro foribus sunt lumina nostra:
Jam magis exemptis oculis debere videtur
Cernere res animus, sublatis postibus ipsis.

Hy bestryd vervolgens 't gevoelen van Demokryt, dat niets tot ons geschil doet. Daar zyn'er die in plaats van *desipere'st* leezen *difficile'st*, en die hebben *dicat eorum* en niet *ducat*. Mr. Creech, Engelsman, die onlangs een nieuwe druk van Lukretius heeft uitgegeeven, tekent aan dat *Epicharmus* in 't gevoelen was dat hier wedersproken word, hy zeide νȣ̃ς ὁρᾷ, νȣ̃ς ἀκόυει. *De ziel ziet, de ziel verstaat*: maar wy kennen niet genoeg de gedachte van deezen Wysgeer, om'er van te oordeelen.

ſchynt het ; dat de oogen uitgerukt zynde, de Geeſt de voorwerpen klaarder moet onderſcheiden, gelyk wanneer de deuren wechgenomen zyn. Kan men erger redeneeren ? naardien het even eens is als of men zeide, wanneer de pen en 't graafyzer niet van zelfs ſchryven en ſnyden, volgt'er uit, dat de Schryver en Plaatſnyder gemakkelyker konnen ſchryven en ſnyden, zonder pen, en graafyzer.

De andere wyze, naar welke we hier 't ligchaam moeten aanmerken, is dat het niet alleenlyk moet worden aangezien, als een werktuig dat de Ziel gebruikt, maar, daar benevens, als een wezentlyk deel, dat met de Ziel een geheel uitmaakt, *Menſch* genaamt. Zoo dat alle de daaden, die men *menſchelyke* noemt, van dit *geheel* moeten voortkoomen, volgens deezen grondregel, *actiones ſunt ſuppoſitorum*, dat is, dat de daaden uit haar *geheel*, of uit het geheele en volle beginſel, dat haar voortbrengt, moeten vloeijen. Overzulks op dat een daad volſlagen menſchelyk en vry zy, is 't niet genoeg dat ze door de ziel worde voortgebragt, maar het ligchaam moet'er in t'zamenloopen, zoo ver als het tot deeze t'zamenlooping bequaam is.

Ten tweeden, 't ligchaam moet aangemerkt worden als met de ziel een geheel uitmaakende, dat men Menſch noemt.

Laat

Deeze gedachte word door een Stuurman verklaart, wezentlyk aan zyn schip vereenigt.

Laat ons eens, by voorbeeld, om 't geen wy zeggen beter te doen begrypen, onderstellen, dat een Stuurman, die 't roer houd, en 't Schip stuurt, zoodanig aan 't zelve was vastgeklonken, dat hy'er onafscheidelyk van was, en 't wezen van dit schip uitmaakte, dat hier van den naam *van een levendig en bezielt schip* voeren zoude. De daaden die deeze Stuurman zou doen als Mensch, spreeken, eeten, schryven, en overdenken, zouden geen daaden van dit *levendig schip* zyn, vermids'er het Schip in 't minste geen deel aan zoude hebben. Maar, met voorbedachten raad, naar 't Zuiden, of 't Westen te zeilen, zonder'er, tegens wil en dank, door de kracht der winden heene gevoert te worden; daar te wenden, weêrom te zeilen, op anker te leggen, alle deeze daaden zouden bedryven van dit levendig schip zyn, die nootzakelyk, en den Stuurman, en het schip onderstellen. Deeze gelykenis geeft ons te verstaan, welke deeze daaden zyn van den Mensch, die, om eigentlyk te spreeken, menschelyk en vry zyn. 's Menschen ligchaam kan, door 't gewelt der ziekte, of door krankzinnigheit, op eene wonderlyke wyze geschokt worden. 't Is een Schip dat door

storm

ſtorm en onweêr word wechgevoert, waar in de Stuurman niet kan voorzien. Laat ons noch eens een Schip onderſtellen, dat qualyk gebouwt, of een roer dat niet wel gemaakt is, de Stuurman, met al zyn konſt, zal 't niet naar zynen wenſch konnen ſtuuren; van gelyken zal ook een wanſtaltig ligchaam, een bedorven getempertheit, ongeregelde daaden voortbrengen, ik ſpreeke hier niet in opzicht van de zedenleer, maar redeneere hier alleen als Natuurkundige. 's Menſchen Geeſt kan zoo weinig in deeze ongeregeltheit, ter verbetering, voorzien, als een Stuurman in de wanorde der beweeging van zyn Schip, dat door 't gewelt der baaren word geſlingert, of niet bequaam is om zee te bouwen.

De zwarigheden van Lukretius worden beantwoordt.

By aldien deeze waarheden eenmaal wel begrepen worden, zal men ligtelyk, en zonder moeite de valsheit der gevolgen ontdekken, die Lukretius uit de ziekten en ongemakken van 't ligchaam, die de werkingen der Ziel overdwarſſen, trekt, om te bewyzen dat de zelve ligchamelyk is. Want zoo ras men zal bevat hebben, dat het ligchaam een werktuig is, 't welk de Ziel gebruikt, en dat het, daarenboven, een wezentlyk deel van dit t'zamengeſtelt geheel is, dat we *Menſch* noemen, zal

men geen meer verlegentheit vinden, om zich te verbeelden, hoe deeze ongemakken van 't Ligchaam hinderpaalen voor de ziel, in haare werkingen, zyn, zonder dat hier uit volgt dat ze ligchamelyk zy, dan te begrypen dat een Stuurman niet van hout, yzer, want, en zeilen, gelyk zyn Schip, is gemaakt, alhoewel hy het, wanneer 't qualyk gebouwt is, of dat hem onverwinnelyke zwarigheden overkoomen, niet regeeren kan. Laat ons, om de gelykenis te voltooijen, daar beneven, zeggen, dat gelyk het'er niet uit volgt, dat de Stuurman vergaat en vernietigt word, ſchoon zyn Schip van ouderdom verſleten, of door 't onweêr verbryzelt is; van gelyken, het geenſins volgt, dat de Ziel van den Menſch vergaat, ſchoon 't Ligchaam, door ziekte, of ouderdom, geſloopt word. Want gelyk men bevat, dat de Stuurman niet aan ſtukken ſtoot, wanneer de planken van zyn Schip breeken, vermids men weet dat de Stuurman van een andere natuur dan het hout is; moet men ook van gelyken toeſtaan, dat de Geeſt niet met het Ligchaam vergaat, overmids hy van een andere natuur dan 't ligchaam is.

Over-

Overzulks zal men zich niet verwonde-ren, dat eén Man, in eenen rypen ouder-dom, beter redeneert dan een kind, door-dien de harssenen van een Man meer be-longen, en bequaamer zyn, om onder-scheidentlyk de indrukzelen der voorwer-pen te ontfangen, die weinig vaste, of duurzaame voetspooren, in de weeke brein-stoffe van een kind, konnen achterlaaten. Waarom een Man beter redeneert als een kind, en waarom de kinderen geen geheughenis van hunne gedachten hebben.

Zal niet vremt schynen, dat men geen geheughenis van het flauwe gevoelen, en de zwakke gedachten heeft, die men in 's moeders ligchaam moge gehad hebben, aardien, behalven deeze teêre bestendigheit der harssenen, alle deeze gedachten zich zonder eenige aandacht vormende, zy geene spooren in 't brein drukken, mag-g om'er ons weder aan te doen geden-ken. Hoe dikwils gebeurt het ons niet in den slaap, te droomen dat wy spree-ken, en zelf met verstand, waar van ons achter, wanneer wy wakker zyn gewor-den, de minste gedachtenis niet van ove-rig schiet. Lucretius Lib. 3. v. 447.

Maar Spinoza gaat verder, en zegt, dat wy zomtyds droomen, dat wy droomen, en dat wy slaapende, de zelve dingen doen, als wakker zynde; wy willen, in den droom, niet alles zeggen, wat wy weeten; wy *Zedekonst 3 deel, 2 Voorstel, en 't Aanhangzel.* Tegenwerpin-

gen van Spinoza nopende de droomen.

oordeelen, alhoewel droomende, dat we geen geheimen ontdekken moeten die ons vertrouwt zyn; en, kortom, dat wy veele andere diergelyke dingen doen, die werkingen der Ziel vereischen, gelykvormig die geene, welke wy gevoelen als wy wakker zyn, en meenen vryelyk te werken. Dit is de sterkte van Spinoza, hy wenschte wel te weeten, zegt hy, of men tweederlei voornemens, of besluiten, van verscheide slach, moet toelaaten, het eene van de geenen die slaapen, of krankzinnig zyn; en 't ander van de geenen, die, wakker zynde, redelyk, en vrywilliglyk werken.

't Zal ons luttel moeite kosten den geenen te voldoen, die met deeze redeneeringen verlegen staan, indien ze, 't geen we van 's Menschen natuur hebben neêrgestelt, wel begrepen hebben.

Hoe de droomen toegaan, word verklaart.

Want men weet, voor eerst, dat, de Ziel zich nootzakelyk zekere denkbeelden, op zommige indrukzelen, of beweegingen, die in de harssenen verwekt worden, maakende, hier uit volgt, dat, als dezelve beweegingen slaapende geschieden, wanneer de dierlyke geesten weêr over de voetspooren gaan, die d'indruk van 't voorwerp gemaakt heeft, de Ziel zich

zich nootwendiglyk de denkbeelden moet voorſtellen die zy doen voortkoomen, waar uit de droomen ontſtaan. En gelyk het gebeurt, dat ons 't geheim van een zaak word aanbevolen, of dat wy 't raadzaam achten te zwygen, zoo maakt dit beſluit, dat wy van ſtilzwygentheit beſtemmen, eenig indrukzel in de harſſenen: zoo dat, wanneer wy van deeze geheime dingen droomen, deezen zelven indruk vernieuwt word, en alsdan oordeelen wy, terwyl we in eenen vaſten droom leggen, dat wy zwygen moeten, en 't aanbetrouwt geheim niet openbaaren.

Met een woord, gelyk de denkbeelden, die wy hebben, gemeenelyk met malkanderen verbonden zyn, gebeurt het dat, in de droomen, 't een het ander verwekt; zomtyds brengen ze ons zelfs voorwerpen voor, die van over lange niet meer in wezen zyn, en die wy ons zelfs bezwaarlyk weêr zouden konnen erinneren. 't Gebeurdt, daarenboven, dat, gelyk wanneer wy beginnen te ontwaaken, of dat wy maar half in ſlaap zyn, wy gewaar worden dat wy droomen, en dikwils zelfs, door de bemerkingen die wy over onze droomen maaken, laaten we in de harſſenen eenige in-

drukzelen, die ons verbeelden dat wy droomen, dan ook als deeze indrukzelen door de droomen weêr vernieuwt worden, en alsdan droomen wy, dat wy droomen. Alle deeze werkingen, verre van te bewyzen dat de ziel enkelyk een ligchaam is, betoogen, in tegendeel, dat de Ziel een onligchamelyk beginſel is, die nooit ſluimert, maar altoos, ſchoon met een werktuig door den ſlaap belemmert en verdooft, werkzaam is.

Vergelyking van een ſlaapend menſch met een ongeſtelde Luit.

Om te beter te begrypen hoe zulks geſchied, moet men zich het ligchaam van een wakker menſch voorſtellen, als een Luit, waar van alle de ſnaaren geſpannen, en geſtelt zyn; en 't ligchaam van een ſlaapend Menſch als een Luit, waar van maar een of twee ſnaaren zyn geſpannen; zynde d'andere los, en onbequaam, om, met de andere ſnaaren, eenige zoetluidigheit te maaken. Dit geſtelt, gelyk het klaar is, dat een Luitſpeelder de toonen zal maaken, die door de geſpanne ſnaaren konnen gemaakt worden, maar dat hy geen nette welluiding zal konnen maaken, noch een muzykſtuk ſpeelen, waar toe de andere ſnaaren, die ontſpannen zyn, vereiſcht worden; zal, van gelyken, de Geeſt van een ſlaapend Menſch

wel

wel eenig denkbeeld, door de beweeging van eenige geesten, of kleine ligchaamtjens verwekt, konnen maaken; maar geen bemerkingen over deeze denkbeelden, noch de zelve in hunne volle ruimte konnen uitzetten, vermids hy'er ten dien einde veele andere zou moeten byvoegen, welke hy, wegens den slaap, die het werktuig, dat hy beezigt, ontspannen, en'er de beweegingen van verdooft heeft, niet voortbrengen kan.

Dieswegen zyn de denkbeelden der droomen heel zwak, en veroorzaaken gemeenelyk niet dan verwarring. Zoo men droomt dat men door een vyand vervolgt word, meent men dikwils dat men niet om hulp kan roepen, noch ontvluchten, vermids dit denkbeeld van gevaar, waar n wy meenen te zyn, en dat, indien we vakker waren, 't een of 't ander van deee daaden zou veroorzaaken, wegens de tilstant der beweegraderen, van het werkuig onzes ligchaams, alsdan het denkeeld deezer hinderpaalen doet voortkoonen, die in der daad ons konden beletten gevaar te ontkoomen, dat ons schynt dreigen.

Waarom men gemeenlyk in de droomen vervaert is.

Spinoza houd aan, en zegt, dat'er zeere menschen zyn, die in den droom

Van de geenen, die in den

droom wandelen.

wandelen, en over zulke hagchelyke plaatzen gaan, daar ze, wakker zynde, het niet over zouden durven waagen; dat het zelf zorgelyk zoude zyn, hen, op dien tyd, wakker te maaken, doordien zy ligtelyk, wanneer ze 't gevaar kenden, waar in zy zich bevinden, aan het tuimelen zouden raaken.

Ik heb van dit ſlach van menſchen niet gezien, om ze te ondervraagen: ik weet dat'er zyn, en twyfel'er geenzins aan: maar ik begryp ook zekerlyk, dat hunnen ſlaap van een ganſch ongewoone ſlach is. Ik zal dén zelven, om te beter de redenen hunner beweegingen te verklaaren, een halve ſlaap noemen. Ik noem hem dus, om dat ik, voor eerſt, onderſtelle, dat deeze menſchen de oogen open hebben, en de voorwerpen gewaar worden: anderſins konden ze niet wandelen, noch langs ſmalle en zorgelyke wegen gaan, gelyk men zegt dat ze doen. Ik onderſtelle, ten tweeden, dat'er zommige gedeelten van hunne harſſenen noch door den ſlaap bevangen, of verdooft zyn, waar door de Ziel dit ganſche werktuig, tot verrichting haarer werkingen, niet kan gebruiken; indien zulks niet ware, zouden ze niet meer in ſlaap zyn, en d'onder-

derſtelling was vals. Dit geſtelt, valt het niet moeijelyk de oorzaak hunner beweeging te verklaaren. Zy zyn wakker genoeg, om te zien en te gaan: en gelyk'er tot het gaan niet anders word vereiſcht, dan de voeten op een vaſte plaats te zetten, hoe ſmal de weg dan mag zyn daar ze over gaan, zoo hy ſlechts breed genoeg zy om den voet te zetten, is zulks genoeg.

Maar, zegt men, zy zouden'er, wakker zynde, niet durven over gaan. Ik bekenne het, overmids alsdan de ziel, zich van alle de werktuigen des ligchaams dienende, alle de indrukzelen gevoelt, die haar de denkbeelden van 't gevaar konnen geeven, waar in het is, en deeze vrees maakt dat men aan 't beeven raakt, en dat de beenen zoo vaſt, noch de treeden zoo zeker niet meer zyn. Dit is zoo blykbaar, dat, wanneer men deeze vrees, door eenige hebbelykheit, overwonnen heeft, alsdan een wakker Menſch veel meer doet, dan alle deeze Halfſlaapende; gelyk uit de Koordedanſſers, en die geenen blykt, die op de hoogſte torens, en ſteilſte ſpitzen klimmen. Overzulks hangt het bedryf van deeze Slaapers meer van 't werktuig des Ligchaams, dan van 't beſtier

van den Geest af. Nu weet men, dat de beesten bequaamer zyn om over steile gebergten en wegen te trekken, dan de menschen. En de voorzichtigste Ryders, wanneer ze genootzaakt zyn om over deeze gevaarlyke steilten te reizen, vinden bykans geen zekerder middel, dan hunne paerden van zelfs te laaten gaan, en hen alleen by den toom, voor 't struikelen, op te houden.

Wat onderscheit dat'er tusschen d'oordeelen van een slaapend, en wakend mensch is.

Alle deeze voorbeelden van droomen, daar Spinoza zoo grooten ophef van maakt, dienen dan ganschelyk niet, om te bewyzen 't geen hy voorgeeft, en zyn geenzins met de natuur van 's menschen Geest strydig. Maar hy vraagt, of'er dan tweederlei slach van oordeel of besluit is, 't een, van een slaapend mensch, verschillende van 't oordeel of besluit dat een wakker mensch maakt? Ik zal Spinoza twee dingen antwoorden, voor eerst, dat dit oordeel, of dit besluit van een slaapend mensch, die meent dat hy zommige dingen zwygen, en een geheim, hem vertrouwt, niet ruchtbaar maaken moet, om eigentlyk te spreeken, maar een enkel begryp van 't denkbeeld is, dat hy zwygen moet, waar van eenige vooren en voetstappen in de harssenen zyn overgebleven,

die,

die, wanneer de dierlyke geeſten weêr over deeze voetſpooren gaan, in den ſlaap wakker worden.

Maar ik zal meer zeggen, en Spinoza toeſtaan, dat'er tweederlei ſlach van beſluit en oordeel is, die in den menſch kan worden aangemerkt, het eene, *van de Ziel alleen*, dat in de kinderen, de ſlaapenden, de zieken, of krankzinnigen gemaakt word. Het ander ſlach van oordeel is in den menſch, die welgeſtelt, gezont, en wakker is. Om dit wel te verſtaan, moeten we de tweede aanmerking, die wy boven, over 's menſchen ligchaam gemaakt hebben, eens hervatten. Het Ligchaam is niet alleen een werktuig van de Ziel; maar ook een wezentlyk deel van dit t'zamenſtelſel, dat men *Menſch* noemt. Zoo dat, om waarlyk menſchelyke en vrye werkingen voort te brengen, het ligchaam met de Ziel moet t'zamenloopen, zoo veel als het tot deeze t'zamenlooping bequaam is. Even eens als een Schip, in de onderſtelling die wy boven gedaan hebben, met den Stuurman moet t'zamenloopen, om een daad van een levendig en bezielt Schip te verrichten, gelyk het zyn zoude, indien de Stuurman nauw genoeg met het Schip

Men moet onderſcheit tuſſchen tweederlei ſlach van oordeelen maaken.

was vereenigt, om een wezentlyk deel van een geheel uit te maaken, dat den naam van een *levendig Schip* voeren zoude.

De bedryven van een ſlaapend menſch worden nauwkeuriger onderzocht.

Overzulks is het ligt te begrypen, dat de bedryven van een ſlaapend menſch, om eigentlyk te ſpreeken, niet menſchelyk, noch vry zyn, vermids'er het Ligchaam zoo veel niet in t'zamenloopt, als het kan. Aangezien het door den ſlaap verdooft en bevangen is, kan de Ziel het tot alle haare werkingen niet gebruiken. De gemeene bevatting heeft deeze waarheit allen menſchen geleeraart, naardien geen Wet ooit ſtraffen tegens de daaden van een ſlaapend menſch heeft geſtelt, uit inzicht dat ze geoordeelt worden van hunne vryheit berooft te zyn. Niet dat daarom echter zich de vryheit in 't ligchaam verhoudt; de Ziel alleen is'er de zitplaats, d'oorſprongk, en bronader van. Maar zulks is, om dat de Ziel een ligchaam van noden heeft, gereed om alle haare bevelen te gehoorzaamen, en haare werkingen te verrichten; even gelyk een Luitſpeelder een Luit hebben moet, welkers ſnaaren alle geſpannen en geſtelt zyn, om de zangſtukken en liedjens zoetluidig en overeenkomſtig te ſpeelen.

Om

Om klaarder te spreeken, hebbe men te weeten, dat, om een Vrye daad te doen, de Ziel zich over haare denkbeelden moet beraaden, om de zelve te overleggen, en een besluit te neemen, dat men Vry noemt, overmids het met kennisse en berading geschiedt. En gelyk, tot het maaken van deeze beraadslagingen en overleggingen, de Geest van nooden heeft zyne denkbeelden vast te zetten, om hen te beschiegelen, en'er vervolgens andere uit te haalen, en by te brengen, om ze t'zamen te vergelyken, zoo volgt het nootzakelyk, dat, de slaap aan deeze werkingen der ziel onverwinnelyke hinderpaalen toebrengende, de Ziel in deezen staat haare vryheit niet oeffenen kan. Want om een denkbeeld, ter onderzoeking en bespiegeling, te vestigen, moeten de dierlyke geesten in den vereischten staat opgehouden worden, om het zelve te vertoonen; men moet beletten, dat andere dierlyke geesten niet van ter zyden insluipen, en de Ziel, tegens haaren dank, andere denkbeelden indrukken. Men moet, ter beraadslaaging, de denkbeelden die eenige overeenkomst, of tegenstrydigheit hebben, t'zamen vergelyken, en ten dien einde, moeten de geesten der harssenen,

ge-

geſchikt zyn om zich te beweegen, en op 't eerſte bevel van de Wil te vertrekken. Nu worden alle deeze geſteltheden niet in 's menſchen ligchaam gevonden, terwyl het ſlaapt, en, by gevolg, kan de Ziel dan niet vryelyk werken.

Wanneer men ſlaapt, rollen de dierlyke geeſten in 't wild. Dan ontfangt de Ziel een denkbeeld van deeze beweegingen, en ſtraks daar na volgt'er een ander, dat de minſte overeenkomſt niet met het eerſte heeft. Daar zyn ſluisjens open, die toe, en andere geſloten, die open moeſten ſtaan: zoo dat men kan zeggen, dat'er tuſſchen een ſlaapend, en een wakker menſch het zelve onderſcheit is, als men in een belegerde ſtadt kan beſpeuren, wanneer de bezetting ſlaapt, of dat ze, naar 't goetdunken van elk ſoldaat, verſtrooit is, of ook dat ze, op de zamelplaats, in de wapenen ſtaat, om de bevelen des Stadtvoogds te ontfangen. Daar is derhalven, wat Spinoza ook hier omtrent ſnatert., een oneindig verſchil tuſſchen 't beſluit van de Ziel, van een ſlaapend menſch, en dat van deeze zelve Ziel wanneer men wakker is, 't welk maakt dat het eene vry, en 't ander onvry is.

'T Is, daar beneven, dit zelve onderſcheit, dat'er tuſſchen een gezont, en een ziek menſch, van een ziekte aangetaſt die het brein beroert; tuſſchen een redelyk, en een uitzinnig menſch gevonden wordt. In deeze zieken, gelyk in de krankzinnigen, zyn de raderen van het werktuig ontzett. Nu is de Ziel alleenlyk aan het ligchaam vereenigt geworden, als aan een welgeſtelt ligchaam, om haare werkingen te verrichten. En gelyk zy 't vermogen niet heeft ontfangen, om, door haaren Wil, in deeze ziekten en toevallen, die de veêren en raderen van dit konſtwerktuig ontſtellen, te voorzien, word zy'er door meêgeſleept, zonder haare vryheit te konnen oeffenen. Men kan echter niet zeggen, dat de ziel 't vermogen, om te redeneeren, en te willen, verloren heeft, niet meer dan men kan beweeren, dat een ſchryver de bequaamheit van ſchryven heeft verloren, om dat hy een qualyk verſneede pen heeft, die hy niet wel gebruiken kan.

Het onderſcheit dat'er is tuſſchen een wys, en een krankzinnig menſch.

Indien men nauwkeuriglyk het verſchil onderzoekt, dat'er tuſſchen een redelyk, en een krankzinnig menſch is, zal men 't eigentlyk niet in de gedachten vinden; dikwils hebben d'allerwyſten zul-

zulke uitſpoorige gedachten, als d'allerdwaaſten. Dit onderſcheit zal dan nergens in blyken te beſtaan, dan dat een verſtandig en redelyk menſch alle deeze buitenſpoorige gedachten inhoudt, daar een zot haar uitlaat, dewyl hy de magt niet heeft om ze te beteugelen: zoo dat een dwaas eigentlyk die geene is, die zegt alles 't geen hy denkt, daar een wys man alleenlyk zegt 't geen hy wil zeggen, en dat hy meent te moeten gezegt zyn.

Aanhouding van Spinoza, dat een uitzinnig menſch meent dat hy vry is.

Eindelyk maakt Spinoza zyn laatſte tegenwerping, en zegt, dat een dwaas menſch meent vry te zyn, zoo wel als een redelyk en wys menſch. Ik twyfel'er niet aan; maar wat gevolg wil men hier uit trekken? Dit, zegt Spinoza, dat de vryheit niet anders is, dan de meening, die men heeft van vry te zyn, vermids men doet het geen men wil. 't Ware ligt, door de zelve redeneering, te bewyzen, dat de gezontheit maar een ingebeelde waan is, doordien'er zieken zyn, die, zelfs in 't uur van de dood, en terwyl ze zieltoogen, evenwel beweeren dat ze wel vaaren, en dat hun niets mangelt. Die geenen, die deeze bewysreden willen beantwoorden, zullen teffens d'antwoord op de tegenwerping van Spinoza vinden.

Want,

Want, ſchoon deeze Zieken mag zeggen dat hy wel vaart, men ziet openbaarlyk het tegendeel, uit alle de voortekenen van een naakende dood: van gelyken mag ook een krankzinnig menſch van zyne vryheit roemen, men beſpeurt klaarlyk, in alle zyne daaden, dat'er 't gebruik t'eenemaal van vervlogen is.

't Ware tegenwoordig te vergeefs den tyd te ſlyten, om de bewysredenen van Lukretius, van hem in zyn derde boek zoo ſcherpzinniglyk uitgehaalt, om te beweeren dat de Ziel ligchamelyk is, te beantwoorden. Ik ben verzekert, dat'er niet een eenige is, die niet van zelf vervalt, indien men, 't geene wy gezegt hebben, wel begrepen heeft. Men zal ligtelyk bevatten, wat de vrucht der ligchaamsgematigtheit kan zyn, en hoe ze aan een en 't zelve huis verknocht blyft; hoe'er erfgebreken, of geſlachtziekten zyn, die van vader tot zoon overgaan. Ten laatſten zal men ligtelyk verſtaan, dat, het ligchaam de Ziel toegevoegt zynde, om haar tot een werktuig en gereedſchap, ter verrichting van haare bedryven, te dienen, zoo dra als dit werktuig diervoegen bedorven is, dat het niet meer tot eenige werkingen van 't leven kan dienen,

't Geen wy gezegt hebben is genoeg, om de bewysredenen van Lukretius, tegens de geeſtelyke natuur van de ziel, te beantwoorden.

deeze

deeze vereeniging van Ziel en Ligchaam van zelf, in het doodstip, ophoudt. En gelyk het Ligchaam een wezentlyk deel van dit geheel uitmaakt, dat men *Mensch* noemt, spreekt men net en voegzaam, wanneer men zegt, dat de mensch sterft, of dat hy gestorven is, alhoewel deeze uitdrukking geenzins de dood van de Ziel insluit.

IV. HOOFDSTUK.

Antwoord op de tegenwerping, dat de Natuur van de Ziel niet gekent wordt.

Men zegt dat het wezen der dingen onbekent zynde, het onmogelyk is een nette beschryving van de ziel te geeven.

DAar zyn Geleerden, die toegeeven dat het geene *Geest*, of *Ziel* word genaamt, in der daad zeer verschillende hoedanigheden heeft, van die het Ligchaam worden toegeëigent; maar zy meenen dat het daar uit niet volgt, dat de Ziel een zelfstandigheit van een andere slach zy, overmids wy zoo weinig het wezen der dingen kennen, dat'er geen nette beschryvingen van konnen gemaakt worden. Zy willen, dat het oordeel opgeschort en onbepaalt blyve, wanneer het geldt om stiptelyk de natuur van eenig

nig wezen te beschryven, en dat het veiligst is, zich in een nederige onwetenheit te verschanssen.

Wy konnen niet wraaken, dat deeze zedige ingetogentheit, in veele gelegentheden, voorzichtig en pryselyk zy. Maar in 't verschil daar 't op aankoomt, strekt men, myns oordeels, de twyfeling en onbepaaltheit te ver uit, en geeft den Spinozisten, die de geestelykheit der Ziele loogchenen, zonder reden, te veel veldt gewonnen.

Ik zie niet dat'er Spinoza zelf iets meer omtrent vereischt. Want hy heeft zich in zulk eene algemeene beschryving van de Zelfstandigheit besloten, dat ze op alle dingen past die geen wyze, of toeval zyn. Hy zegt dat alle onderscheit, dat'er in te begrypen zy, gelyk die tusschen 't geen men *Geest* en *Ligchaam* noemt gevonden wordt, nergens anders dan uit de verscheide * Wyzigingen ontstaat, die echter uit eenen zelven oorsprongk voortkoomen, en in het zelve onderwerp bestaan.

Spinoza zegt'er niets meer van.

* Modificationes.

't Is derhalven noodig, dat we aandachtelyk deeze zwarigheit onderzoeken, om te weeten, of men met zekerheit kan zeggen, dat de Ziel van den Mensch geen

Ligchaam zy. Elk weet dat het woord Geeſt hier niet dubbelzinnig is, en by ons *'t geene denkt, redeneert, en wil* beteekent.

'T Is waar dat'er veel dingen zyn die wy niet kennen,

Ik ſtaa, voor eerſt, toe, dat'er veel dingen zyn, die wy niet kennen. Maar men moet daarom geen Pyrrhoniaan worden, en nooit anders dan door een *het ſchynt* ſpreeken, zonder iets te bepaalen.

maar men weet echter, dat de eene zaak de anderē niet is.

Ik vraage, ten tweeden, of 't niet waarachtig is, dat men in zekere onderwerpzels zulke ongelyke en ſtrydige hoedanigheden, zulke wezentlyke verſchillen gewaar wordt, dat men ſtelliglyk kan verzekeren, dat het een 't ander niet is, en dat ze van een onderſcheide natuur, en byzondere ſlach zyn?

Waar van voorbeelden worden bygebragt.

Ik wenſchte wel te weeten, of het niet waar is te zeggen, dat een Paerd geen Steen, en een Driehoek geen Rond is. Daar is geen wysgeerige zedigheit die dit tegenhoudt, derhalven zal 't buiten twyfel worden toegeſtaan. En men zoude zich zoo belagchelyk maaken, als Pyrrhon zelf, indien men zeide, my dunkt dat een Paerd geen Steen, dat een Driehoek geen Rond is, maar in den grond weet ik'er niets van, vermids hun wezen my niet bekent, en dat hunne natuur ondoordringelyk is.

Het

Het gaat dan vast, dat men zomtyds zich kan bepaalen, en zonder eenige twyfeling verzekeren, dat zulk een zaak geen andere is.

Tegenwoordig moeten wy zien, door wat redenen, en op welke gronden, men dit besluit maakt, en men zal flux gewaar worden, dat men bepaalt word te gelooven, dat twee wezens van verschei- den natuur zyn, om dat hunne daaden en eigenschappen verscheiden zyn. Alle Driehoek, behalven de Klootkundige, heeft zyne drie hoeken, gelyk met twee rechte. Alle Rond, of Kring heeft de deelen van zynen omtrek even ver van het middelpunt afstandig. Deeze twee verscheide denkbeelden zyn genoeg ter bevestiging, dat de natuur des Driehoeks, van die van den Kring, of 't Rond verscheelt.

Waar op men zich vestigt, om te gelooven dat twee wezens verscheiden zyn.

Laat ons dit beleedt volgen: alle ligchaam is gebeeldt, of heeft een gedaante; 't zy dat men zich de steenen, de gewassen, of dieren voorstelt, of zich een denkbeeld van 't water, het vuur, de lucht, of der vezelen maakt, hoe klein deeze ligchaamen zyn, echter is'er altoos eenig afbeeldzel in. Alle ligchaam kan in beweeging raaken, maar om in bewee-

De denkbeelden, die we van de natuur der ligchaamen hebben, worden onderzocht.

ging te zyn, moet het een ander ligchaam uit zyn plaats dryven, of iets ledigs vinden, op dat het verplaatze, en van d'eene plaats tot de andere overgaa. Alle ligchaam is nootzakelyk uitgebreidt, vermids het deelen, de eene buiten de andere, heeft, dat onvermydelyk d'uitbreiding meedebrengt. Deeze denkbeelden zyn zoo klaar, als die van een Driehoek, of Rondt. 't Valt niet ligter een ligchaam, zonder deelen te begrypen, dan een Driehoek zonder hoeken. Men moet derhalven, in weêrwil van d'allergezochtſte zedigheit, overreedt ſtaan, dat alle ligchaam uitgebreidt, beweeglyk, en gebeeldt is.

Van deszelfs daaden.

Daar beneven is 't zeker, dat alle daaden van een ligchaam nootwendiglyk naar deszelfs natuur zweemen, en zyne invloeden deelachtig zyn, vermids alle gewrocht bezit, 't geen het van zyn oorzaak heeft. Wanneer de natuur van de oorzaak word gekent, kent men die van 't gewrocht: gelyk wanneer men, aan d'andere kant, onderſcheidentlyk de natuur van een gewrocht kent, men zonder dooling kan oordeelen, hoedanig de natuur der oorzaak weeſen moeſt, die het voortbrengt.

In-

Indien men aandachtiglyk op alle de beweegingen van 't ligchaam let, ziet men in de zelve een overeenkomſt, en verbandt met de uitbreiding, de beweeging, en 't afbeeldzel. 't Kan onmogelyk niet anders zyn, overmids een gewrocht nootzakelyk een gelykenis, een zweemſel naar zyn Oorzaak hebben moet.

De daaden van 's menſchen Geeſt worden overwogen.

Maar wanneer men de bedryven van den Geeſt onderzoekt, de gedachte, 't overleg, 't oordeel, de daaden van de Wil, alle dingen die de Menſch kent, gevoelt, en inwendiglyk ziet, word men hier in noch beweeging, noch afbeeldzel, noch uitbreiding gewaar. Men ziet'er noch overeenkomſt, noch verbintenis met deeze onafſcheidelyke eigenſchappen van 't ligchaam, hoe klein en dun het ook zy, in. Moet men hier uit niet beſluiten, dat deeze daaden uit een Oorzaak vloeijen, die geen ligchaam is? Nootzakelyk moet men zulks gelooven, en zich dusdanig uitdrukken, of men moet niet zeggen, dat een Paerd geen Steen, en dat een Driehoek geen Rondt is.

Zal men zeggen, dat men niet weet wat het is. Maar alsdan zal 't geſchil niet meer dan in den naam beſtaan. Want, wat het ook zy, 't is genoeg te verſtaan

dat het geen ligchaam is, naar het denkbeeld dat wy van alle ligchaamen hebben, die ons bekent zyn. Aangezien wy, kortom, van alle ligchaamen oordeelen, die beweegbaar, gebeeldt, en uitgebreidt zyn; niet dat wy inwendiglyk hunne wezens doordringen, maar vermids hunne daaden, en uitwerkingen ons overreeden, dat ze zulke eigenſchappen hebben. En, by gevolg, moeten uitwerkingen die niets ligchamelyks hebben, nootzakelyk den Geeſt daar heene leiden, om een Oorzaak te begrypen die niets ligchamelyks heeft: meer eiſchen wy niet.

Daar uit word beſloten, dat een Geeſt geen Ligchaam is.

Derhalven, om de overbodige zedigheit deezer Wysgeeren, waar van wy ſpreeken, niet te quetzen, laat ons toegeeven, dat de natuur der Ligchaamen, gelyk die van den Geeſt, ons niet inwendiglyk bekent is; maar zy moeten ook toeſtaan, dat, gelyk al het geen wy klaarlyk, en onderſcheidentlyk kennen van 't geen wy *Ligchaam* noemen, t'eenemaal verſchillende is, van al het geen wy klaarlyk kennen in 't geene *Geeſt* word genaamt, hier uit volgt, dat al ons licht, al onze kenniſſe, en bevatting nootzakelyk vorderen, dat wy gelooven, en zeggen, dat een Geeſt geen Ligchaam is.

Zoo

Zoo dat ik besluit, dat men een geslagen Pyrrhoniaan moet zyn, en 't hert niet heeft te zeggen, om nauwkeuriglyk te spreeken, *dat de Aarde de Zon niet is, dat een Steen geen Ster is*, of men moet ook zeggen, dat de Geest van den Mensch, deeze Oorzaak, die denkt, die overlegt, en wil, geen Ligchaam is.

De zinnen van den mensch moeten door de reden verbetert worden.

Zulks is noch tastelyker, wanneer men aandachtelyk de natuur van den mensch overdenkt. Want hoe zou men zich zelven konnen wysmaaken, dat'er niets in den mensch is boven 't ligchaam, hoe klein, en vluchtig men zich het zelve voorstelt; naardien men bykans altoos, om de waarheit te vinden, het oordeel der zinnen, en der inbeelding, die ons gemeenelyk in dwaling leiden, moet verbeeteren?

Van 't gezicht.

Over dit stuk kan Malebranche worden nageleezen, in 't Onderzoek der Waarheit, het 5, en de volgende

De oogen bedriegen ons, wanneer we net van de grootte der ligchaamen moeten spreeken. De Maan schynt ons, by 't gezicht, veel grooter, dan d'allerschitterenste Sterren. Zy vertoonen ons de Zon en Maan, slechts van een voet of twee breedt. Dit gezicht der oogen, is oneindiglyk van de waarheit vervremt, en deeze doolingen staan ter verbeetering van de reden. Wanneer men, aan d'andere

Hoofd-ſtukken van 't eerſte Boek.

dere kant, de kleinſte gekorve diertjens, met vergrootglazen, beſchouwt, hoe veele deeltjens, hoe veel wonderlyke ſchoonheden word men niet gewaar, die onze oogen niet konden ontdekken! Deeze glasgraantjens voegen echter niet met al tot deeze voorwerpen: en by aldien de vochten van onze oogen het zelve uitwerkzel deeden, als deeze vergrootglazen, is het niet waar, dat wy de voorwerpen op een ganſch andere wyze zouden zien, dan ze ons nu toeſchynen?

Niet minder bedriegen we ons zelven in de afbeeldzels, of gedaanten. Zy ſchynen, naar dat we nader, of verder zyn, te veranderen. Een vierkanten toren ſchynt ons, als wy hem van verre zien, rond te zyn. Nopende de kleinſte afbeeldzeltjens der ligchaamen, die geen merkelyke overeenkomſt met het onze hebben, de zelve konnen we niet dan met hulp der Vergrootglazen gewaar worden. Een ſtok ſchynt, of gebroken, of krom te zyn, wanneer hy half in 't water, en half in de lucht ſtaat, overmids de ſtraalen door wanſchaâuwing, of verbreeking tot onze oogen koomen. Wanner de Maan opkoomt, of ondergaat, ſchynt ze ons grooter te zyn, dan wanneer ze boven onze kim

kim ſtaat, alhoewel ze ons dan nader is, en, by gevolg, ons moet grooter toeſchynen. Maar wy oordeelen'er dus van, om dat, wanneer ze aan de kim is, ons gezicht landsdouwen tuſſchen beide ziet, welke ſtrekken, om'er ons den afſtant, en de grootte van te doen bevatten.

Men is gewoon in 't algemeen den lig- chaamen, die buiten ons zyn, de zelve gevoeligheden toe te ſchryven die ze in ons voortbrengen. En alhoewel de branding niet anders dan een onmaatige hitte is, die met gewelt de deelen onzer lig- chaamen van malkanderen ſcheidt, en ons ſmert veroorzaakt, laat men niet na aan 't vuur hitte toe te ſchryven, om dat het ons verwarmt, alhoewel men niet zegt, dat het vuur *gebrandt* zy, ſchoon het ons brandt. Men zegt dat de Alſſem bitter is, wegens 't gevoelen dat hy op onze tong voortbrengt, alhoewel'er miſſchien menſchen, of dieren zyn, die hem, om de zelve reden, *zoet* zouden noemen. Daar zyn'er die een geur beminnen, waar van anderen afkeerig zyn. Een ziekte is genoeg, om merkwaerdige veranderingen in onze gevoeligheden te veroorzaaken. Alle deeze waarheden worden door d'ondervinding geſtaaft.

Van de andere zinnen.

Waar uit men 't besluit opmaakt dat de ziel niet ligchamelyk is.

Maar, indien men slechts een weinig, over deeze onbetwistbaare gevallen, redeneert, word men niet gewaar, dat'er nootzakelyk in den mensch een Oorzaak moet zyn, die boven alle deeze zinnen, en werktuigen van 't Ligchaam zy, een Oorzaak die'er zich van dient, om de waarheit te ondekken, en die daarenboven magtig is, om hunne dwalingen te verbeeteren? Ik wilde wel eens weeten, wie 't eerst den menschen zou hebben konnen leeren, dat de Zon grooter is, als ze voor onze oogen schynt? Men moet nootwendiglyk in den mensch een beginsel van redeneering erkennen, van alle de beweegingen deezer ligchaamtjens onderscheiden, die de gevoeligheden en d'inbeelding uitmaaken; en, by gevolg, moet men in den mensch een Zelfstandigheit, een Oorzaak, boven alle deeze ligchaamtjens, toestaan, die van hen onafhangkelyk werkt.

TWEE-

TWEEDE VERHANDELING,

Van GODTS WEZENTLYKHEIT.

I. HOOFDSTUK.

Van de Wezentlykheit van Godt, die een geestelyk Wezen, Schepper van 't Geheele-al is.

NU is 't tyd, om recht uit de Wezentlykheit van Godt te bewyzen. Men moeste onmagtig tot alle redeneering zyn, om niet te erkennen, dat'er nootzakelyk eenig Wezen is, dat van zich zelven bestaat: want vermids alle Wezens dit nootzakelyk bestaan derven, naardien zy gebooren worden en vergaan, gelyk de dieren en gewassen, zoo volgt'er uit, dat'er eenig Wezen moet zyn, dat niet vergaat, en een nootwendig bestaan heeft. Daar is een Wezen dat van zich zelven bestaat.

't Grootste gedeelte der Wysgeeren heeft dit voorrecht aan 't Geheele-al toegeschreven. Anderen, gezien hebbende dat 'tGeen de Wysgeeren gelooft hebben.

dat zommige deelen van 't Geheele-al de verderving onderworpen waren, hebben geen ander nootzakelyk bestaan, dan van den Hemel, erkent. En anderen, eindelyk, zommige bederffenissen en veranderingen in den Hemel, en de Starren ondekt hebbende, en gewaar zynde geworden, dat de zelve stoffe, door den verscheiden stant, en de verschillende afbeeldzels, die ze ontfangen kan, veelerlei gedaanten kan aanneemen, hebben niets eeuwig, noch nootzakelyk geloost te zyn, dan de Stoffe, of 't Ligchaam, waar van het Geheele-al is t'zamengestelt. 't Is deeze stoffe, 't zyn deeze ligchaamtjens, die ze gemeent hebben nootzakelyk, en van alle eeuwigheit, door zichzelven, te bestaan; zonder dat eenige Oorzaak hen heeft konnen voortbrengen, noch dat eenige magt hen vernietigen kan.

Zy hebben alle gezegt, dat de stoffe eeuwig was.

Die geenen zelfs onder de Wysgeeren, die, tot het maaken van 't Geheele-al, een verstandige Oorzaak hebben erkent, uit inzicht van de schoone orde, en schikking van alle deszelfs deelen, hebben zich echter niet konnen vroedmaaken, dat deeze verstandige Oorzaak de stoffe heeft voortgebragt. Zy meenden, dat, indien deeze geestelyke Oorzaak, als een

wys

wys Werkmeester, de waereld gemaakt hadde, hem eene voorbestaande stoffe al zoo nodig ware geweest, als een Bouwmeester, tot een timmeraadje, de vereischte bouwstoffen. Maar alle d'andere Wysgeeren, die niets buiten de stoffe hebben toegestaan, geloofden dat de waereld eeuwig was, of dat deeze stoffe alleen, in beweeging zynde, 't Geheele-al hadde doen voortkoomen.

Wy hebben boven, in ons *kort Betoog*, doen zien, dat de waereld niet van alle eeuwigheit was. En gelyk dit een stuk is, dat alleen uit de Historie van de Waereld kan gekent worden, hebben we kortelyk betoogt, dat de waereld maar van dien tyd af bestaat, die Mozes in zyn Geschichtboek heeft aangewezen, en zulks, naar we meenen, door bewyzen, die tamelyk, en, voor gemoederen die de waarheit zoeken, overtuigende zyn.

Daar is boven bewezen dat de waereld niet van eeuwigheit is.

Daar is niets meer overig, dan de Epicuristische Wysgeeren, die leeraaren, dat de beweeging der stoffe genoegzaam is tot de waereldmaaking, en voortbrenging van alle de verschynsselen die in 't Geheele-al zyn; by ons, die Godt als den Schepper erkennen, Schepzelen genaamt. Spinoza is dapper in de weer geweest, om dit

Het gevoelen van Epikuur en Spinoza is niet staande te houden.

ge-

gevoelen ſtaande te houden. Hy heeft het zelve gepoogt door een wiskonſtige betooging, naar geregelde grondbeginſſelen, te bewyzen. 't Beleed deezer leerwys heeft'er veele bedrogen: en doordien hy gezocht heeft zich geduuriglyk van de gewoone naamen van *Godt*, van *verſtant*, en *wil* te dienen, alhoewel hy'er noch denkbeeld, noch bevattelyke beſchryving van geeft, is het evenwel t'over zeker, dat'er veelen zich door laaten vervoeren en wechſleepen.

Daar is niets duiſterder, dan de betooging van Spinoza.

Ondertuſſchen kan men met waarheit zeggen, dat'er niets duiſterder, noch verwarder is, dan deeze gewaande betooging van Spinoza. Over al zyn 't maar twyfelzinnige en verſtrikkende woorden, waar van dikwils 't minſte denkbeeld niet te maaken is. En indien men omtrent deeze groote waarheit, wegens 't beſtaan van een geeſtelyk Wezen, niet van natuuren ongeloovig ware, vermids het niet onder de zinnen valt; zoo men deezen grondregel opvolgde, van niets toe te ſtemmen, dan 't geen men klaarlyk en onderſcheidentlyk begrypt, die Spinoza zelf erkent, zoude men bevinden, dat'er niets ſlechter bewezen is, dan 't geen hy meent betoogt te hebben. Maar wanneer men be-

bepaalingen , grondstellingen , gevoegde beginsselen , en voorstellingen , die men uit de zelve waant te trekken , ziet, doet de stoutigheit van zulk een beleed en leerwys 't verstand scheemeren : en ik ben 'er over verzekert , dat veelen zich door de redeneeringen van deezen Schryver laaten verblinden, alhoewel zy de zelve, van verre noch naby, niet verstaan

Is het niet , by voorbeeld , een aardige beschryving * van de Vryheit , wanneer hy zegt , dat *een zaak Vry is , die alleen door de nootzakelykheit van haar natuur werkt , en door haar alleen bepaalt is om te werken* , naardien , volgens deeze beschryving , 't vuur, en andere natuurlyke Oorzaaken , zoo vry zullen zyn, als de mensch , wanneer hy wil gaan , en spreeken. 't Geen'er verstrikkende in is, bestaat hier in , dat hy de Vryheit ganschelyk niet beschryft. Want alhoewel het waar is, dat de vrye Werkers alleen door hunne natuur bepaalt worden om te werken , ontstaat echter de Vryheit daar niet uit : maar wegens dat de natuur deezer Wezens vry is , dat is , dat ze zoodanig een vermogen over hunne daaden hebben , dat ze niet anders werken , dan om dat ze willen werken , zoo dat , indien

*Zedenkonst 1 deel. 7 Bepaaling. 't Geen Spinoza van de vryheit zegt, is belagchelyk.

dien ze niet wilden werken, zy ook niet zouden werken, ja zy konden zelfs heel anders werken dan ze doen. Overzulks ſtelt de vryheit nootzakelyk een Wil, door de kenniſſe beſtiert, voor uit: dit is het denkbeeld dat alle menſchen natuurlyk van de Vryheit hebben. Spinoza lacht met hen, en poogt, door zyne quaade beſchryving, hen van deeze gedachte te verzetten.

't Is genoeg in 't leerbeleed der Wiskonſtenaars, in een eenige ſtelling iets vals gevonden te hebben, om de ganſche betooging omver te ſmyten. En voorwaar, de gewaande betooging van Spinoza loopt onophoudelyk op dit vals beginſel, dat Godt een nootzakelyk Werker is, die altoos nootwendiglyk, naar de ganſche uitſtrekking van zyne krachten, werkt, gelyk wy in 't vervolg zien zullen. * Is

* Spinoza. Ethices Pars 1. De Deo, definit. 7. *Ea res libera dicitur, quæ ex ſolâ ſuæ naturæ neceſſitate exiſtit, & à ſe ſola ad agendum determinatur: neceſſaria autem, vel potius coacta, quæ ab alio determinatur ad exiſtendum, & operandum certa ac determinata ratione.*

Dat dus, naar de vertaalde druk, het 2 blad, luidt. Deeze zaak word gezegt vry te zyn, de welke alleenlyk uit de nootzakelykheit van haar natuur wezentlyk is, en van zich alleen tot iets te werken bepaalt wordt: maar die nootzakelyk, of eerder gedwongen, de welke van een andere bepaalt zyn, om op zekere wyze wezentlyk te zyn, en te werken.

Is, daar beneven, zyn 28 (a) Voorstel niet heel verwonderlyk, waar in hy bevestigt, *dat alle zaak die eindig is, en een* Spinoza klimt geduurig van Oorzaak

(a) Propositio 28. *Quodcunque singulare, seu quævis res, quæ finita est & determinatam habet existentiam, non potest existere, nec ad operandum determinari, nisi ad existendum & operandum determinetur ab alia causa, quæ etiam finita est & determinatam habet existentiam: & rursus hæc causa non potest etiam existere, neque ad operandum determinari, nisi ab alia, quæ etiam finita est, & determinatam habet existentiam, determinetur ad existendum & operandum, & sic in infinitum.*

In de betooging van 't Voorstel, zegt hy, onder anderen; *Debuit ergo sequi*, id scilicet, quod est determinatum ad existendum & operandum, *vel ad existendum & operandum determinari à Deo vel aliquo ejus attributo, quatenus modificatum est modificatione, quæ finita est & determinatam habet existentiam. Quod erat primum. Deinde hæc rursus causa, sive hic modus, debuit etiam determinari ab alia, quæ etiam finita est, & determinatam habet existentiam, & rursus hæc ultima ab alia, & sic semper in infinitum.*

Dat, volgens de vertaaling, 't 29 blad, dus luidt.

Het heeft dan van Godt, of van eenige van zyne toeëigeningen, voor zoo veel deeze toeëigening gewyzigt is met een wyziging, die eindig is, en een bepaalde wezentlykheit heeft, moeten volgen, of tot wezentlyk te zyn, en tot werken bepaalt worden; 't welk eerst voorgestelt is. Wyders deeze oorzaak, of deeze wyze heeft ook van een andere oorzaak, die ook eindig is, en een bepaalde wezentlykheit heeft, bepaalt moeten worden, en deeze leste weêr van een andere oorzaak, en dus altyd voort tot aan 't oneindig.

tot Oorzaak, op, tot het oneindige toe, dat ongerymt is.

een bepaalde wezentlykheit heeft, niet bestaan kan, noch bepaalt zyn om te werken, zoo zy zulks niet zy door een andere Oorzaak, die van gelyken eindig is en bepaalt; en deeze zal 't weder door een andere Oorzaak zyn, en zoo op gelyke wyze tot het oneindige. Ik ben verzekert dat dit Voorstel onverstaanlyker is, dan de vierkanting van 't Rondt. Men wil echter zich zelven wysmaaken, dat men het verstaat, en zich door zulke betoogingen laaten overreeden. Spinoza is van gelyken niet klaarder in 't bewys van zyn Voorstel, wanneer hy van *Godt gewyzigt*, door *een eindige wyziging*, spreekt, welke wyziging van Godt, door een andere eindige wyziging, en deeze weêr door een andere, tot het oneindige, heeft moeten worden voortgebragt. Wat een raadzel! Wat een duistere taal! Dit is 't echter dat Spinoza een betooging noemt, en dat men, op 't woord van Spinoza, wil gelooven, zonder het te verstaan, zoo weinig, als hy zichzelven heeft verstaan.

Laat men zeggen, dat Godt een mensch, of een steen maakt, om dat hy zich heeft willen bepaalen, of wyzigen om een eindig wezen te scheppen, laat het waar of vals zyn, dit is klaar en verstaanlyk. Maar

zeggen, dat een ſteen is gemaakt geworden, door een byzondere bepaalinge van de ſtoffe, die men Godt noemt, en dat deeze bepaaling van een andere is voortgebragt, en die weder van een ander, tot het oneindige, is iets te zeggen dat niet verſtaanbaar is, en waar in men niet anders dan tegenzeggingen, of, ten minſten, onverklaarbaare duiſterheden en zwarigheden bevat, die Spinoza voorgeeft te bewyzen, om dat Godt, naar zyne meening, een altoos bepaalde oorzaak is, 't zy door zyn natuur, of door eenige eindige wyziging, waar van 't getal oneindig is.

Ik wenſchte wel te weeten, of men van de waarheit deezer Voorſtelling van Spinoza, zynde de 30ſte, overreedt is; *Dat een verſtand, 't welk dadelyk eindig, of oneindig is, niet anders kan begrypen, dan Godts toeëigeningen, of aandoeningen.* Want zoo Spinoza, door Godts aandoeningen, van de ſchepzelen, of van Godts werken had willen ſpreeken, zoude men noch konnen verſtaan wat hy zeggen wilde, en 't geſchil ware niet meer dan

Andere dubbelzinnigheit van Spinoza, als hy van Godts aandoeningen ſpreekt.

* Propoſitio 30, *Intellectus actu finitus, aut actu infinitus, Dei attributa, Deique affectiones comprehendere debet, & nihil aliud.*

dan met die geenen, die ſtaande houden, dat men 't onmogelyke en 't zyn met reden kan begrypen, naardien men in der daad de waarheit van deezen grondregel bevat, *dat het Niet niet werken kan*; *Non entis, nullæ ſunt affectiones.* Maar van Godts aandoeningen te ſpreeken, om, in duiſtere en bedrieglyke woorden, de wyzigingen der ſtoffe te willen zeggen, is met zyne Lezers te ſpotten, en een valſche zaak te onderſtellen, namelyk, dat de gedachten niet anders dan wyzigingen van de ſtoffe zyn.

Spinoza geeft een ongerymde beſchryving van de Wil.

Wanneer Spinoza, * in zyn 32ſte Voorſtelling zegt, *dat de Wil geen vrye, maar alleen een nootzakelyke Oorzaak te noemen zy*, moet men aanmerken, dat hy allerlei vryheit vernietigt, naardien hy zelf niet gelooft, dat Godts wille vry zy. Overzulks ſtelt hy in de 33ſte Voorſtelling, *dat de dingen van Godt niet anders hebben konnen worden voortgebragt, noch in een andere orde, dan ze voortgebragt zyn.* 't Was niet nodig om 't bewys van dit Voorſtel verre te zoeken, gelyk Spinoza heeft gedaan. Want zoo de Wil van Godt niet vry, maar nootzakelyk is, volgt'er wis-

* Propoſitio 32. *Voluntas non poteſt vocari cauſa libera; ſed tantum neceſſaria.*

wiskonſtiglyk uit, dat alles wat beſtaat, op geen andere wyze heeft konnen gemaakt worden, dan het is. Deeze Schryver waant noch zyne Stelling door de eeuwigheit van Godts beſluit te bewyzen. Maar dus zouden we in de verklaring van Godts natuur vallen, die wy, zoo Godt ons leven en gezondheit geeft, voor andere Verhandelingen ſpaaren.

Scholium 2.

Wy hebben alsnu geen anderen toeleg, dan deeze drie dingen te bewyzen; voor eerſt, dat Godt beſtaat; ten tweeden, dat hy een geeſtelyk Wezen is; en ten laatſten, dat hy de waereld heeft geſchapen, op den tyd by Mozes in zyne Hiſtorie aangetekent. * Hier aan zullen wy ons bepaalen, zonder deeze waarheden door geſchillen, die konnen gemaakt worden over Godts natuur, waar van wy het

Wat men hier wil bewyzen.

* Dit laatſte ſtuk vinden we boven, in des Schryvers korte Betooging, meer aangeroert, dan uitvoeriglyk verhandelt; maar in zyn Werk zelf is hy'er wydluftig in, en maakt het een groot deel van 't zelve uit: overzulks konnen we voegzaamer van dit vertaalde Werkje zeggen, dat'er de twee laatſte ſtukken volkomen in begrepen zyn, als 't vervolg deezer Verhandeling aantoont, door die van de Ziel, en des Schryvers kort Begryp, van zyn ganſche Werk, voorgegaan. De Hemel begunſtige hem, om zyn woord, omtrent de verhandeling der aangeweezene ſtoffen, gestant te doen!

het oneindige, vermids onze Geeſt eindig en bepaalt is, niet konnen bevatten, te beneevelen. Wanneer wy van deeze oneindige en eeuwige Natuur hebben te handelen, zullen we doen zien, dat'er ons de H.Schrift alles van heeft geleeraart, wat'er de menſchelyke reden, tot de zaligheit en 't nut van 't leven, van begrypen kan. Voor tegenwoordig zyn we te vreden, om te bewyzen dat deeze Godt, Oorzaak van 't Geheele-al, de ſtoffe van 't Geheele-al niet is, gelyk Spinoza zoo valſchelyk heeft getracht te betoogen. Wy hebben, vooraf, eenige ſtaaltjens van de duiſterheit, en valsheit zyner beginſſelen, en betoogingen willen geeven, en zullen hem, in 't vervolg, noch nader onder de oogen zien: maar te vooren moeten we de waarheit van dit Voorſtel beveſtigen, *dat'er een Geeſtelyk Wezen, Schepper van de ſtoffe en 't Geheele-al is.*

Daar is alreede bewezen, dat de ſtoffe haare beweeging van elders heeft moeten ontfangen.

Wy hebben alreede, in de voorgaande Verhandeling, doen zien, dat de Stoffe haare beweeging van een andere Oorzaak moet ontfangen hebben, naardien de beweeging niet tot haare wezentheit behoort, en dat zy ze niet aan zich zelven heeft konnen geeven. Daar uit volgt,

volgt, dat'er iets anders, eenige andere Zelfſtandigheit, dan de ſtoffe is, en dat deeze zelfſtandigheit, vermids anders de zelve zwarigheit zich altoos weder, tot het oneindige, zoude opdoen, geen Ligchaam is. Spinoza meent niet dat'er ongerymtheit in ſteekt, dus van oorzaak tot oorzaak, tot het oneindige, op te klimmen; dus ſtort men zich in eenen grondeloozen draaikolk, om zich niet te willen gevangen geeven, noch zyne opgevatte waangevoelens te verlaaten.

Het is belagchelyk van Oorzaak tot Oorzaak op te klimmen, tot het oneindige.

Ik bekenne dat onzen Geeſt het oneindige niet begrypt: maar hy bevat klaarlyk, dat zoodanig een beweeging, zulk een gewrocht, zoo een menſch zyn eerſte Oorzaak moet hebben. Want indien men niet tot de eerſte Oorzaak kon opklimmen, kon men, nederdaalende, nooit de laatſte uitwerking aantreffen; dat openbaarlyk vals is, naardien de beweeging, die in 't oogenblik geſchiedt dat ik ſpreek, nootwendiglyk de laatſte is. Onderwylen valt het niet zwaar te begrypen, dat van het gewrocht tot de Oorzaak op te klimmen, of van de Oorzaak tot het gewrocht af te daalen, dingen op de zelve wyze verknocht zyn, als een berg met zyn dal: zoo dat, gelyk men het laatſte

gewrocht vindt, men ook d'eerſte Oorzaak moet vinden. Men zegge niet, dat men een lyn kan beginnen op het ſtip daar ik ſtaa, en haar tot het oneindige uittrekken; even eens gelyk men een getal kan beginnen, en tot het oneindige vermeerderen, diervoegen, dat men een eerſte getal, een eerſte ſtip heeft, zonder dat men het laatſte kan vinden. Dit waare een taſtelyke bedriegreden, want daar is geen geſchil, over een lyn die men trekken, noch over een getal dat men vermeerderen kan; maar 't koomt op een getrokke lyn, op een voleindigt getal aan. En gelyk alle lyn die voltrokken word na ze begonnen is, en alle getal dat men ophoudt te vermeerderen, nootzakelyk eindig is, van gelyken de beweeging, 't gewrocht op een tydſtip voortgebragt, eindig zynde, moet het getal der Oorzaaken, die tot dit gewrocht t'zamenloopen, ook eindig zyn.

't Geen we zeggen, kan nader door een blykbaar voorbeeld opgeheldert worden. De Wysgeeren gelooven, dat de ſtoffe deelbaar tot het oneindige is, en geeven'er betoogingen van. Epikuur zelf, die leeraarde dat de Vezel, wegens zyne hardigheit, om dat hy noch waaſemgaten,

ten, noch ledigheit hadde, ondeelbaar was, liet echter niet na hem uitgebreidt te erkennen. Diogenes Laërtius teekent aan, dat hy een Verhandeling van den Vezelhoek had gemaakt. Hier uit volgde dan, dat de Vezel, uitgebreidt zynde, nootzakelyk deelen, de een buiten de ander, hadde, anders ware hy niet uitgebreidt geweeſt. Nu overmids alle ligchaam zyn deelen heeft, de eene buiten de andere, beſluit men wiskonſtiglyk, dat het deelbaar is. Want deelbaar te zyn, beteekent niet anders, dan deelen en deelen te hebben. Het is derhalven zeeker, dat alle ligchaam deelbaar tot het oneindige is. Ondertuſſchen, wanneer men van een dadelyke en zakelyke verdeeling van de deelen des ligchaams ſpreekt, is ze altoos nootwendiglyk eindig. Van gelyken is 't met de Oorzaaken en gewrochten der Natuur geleegen. Wanneer zy'er andere, en noch andere, tot het oneindige, konde voortbrengen, moeten echter de oorzaaken en gewrochten, die dadelyk op dit oogenblik beſtaan, eindig in getal zyn; en 't is belagchelyk te meenen, dat men tot het oneindige moet opklimmen, om de eerſte Oorzaak der beweeging te vinden.

Daarenboven, wanneer men van de beweeging der ſtoffe ſpreekt, blyſt men niet by een eenig deel van de ſtoffe ſtilſtaan, om zoo Spinoza gelegentheit te geeven om t'ontſluipen, met te zeggen, dat dit deel van de ſtoffe zyn beweeging van een ander deel heeft ontfangen, en dat weêr van een ander, en zoo tot het oneindige: maar men ſpreekt van de ganſche ſtoffe, hoedanig dezelve zy, eindig, of oneindig, zulks doet ter zaak niet. Wy zeggen, dat de beweeging niet tot het wezen der ſtoffe behoorende, naardien ze zonder beweeging kan bevat en beſchreven worden, zy nootzakelyk dezelve van elders moet ontfangen hebben. Zy kan ze van 't Niet niet hebben ontfangen, want het Niet kan niet werken. Daar is derhalven een andere Oorzaak, die aan de ſtoffe de beweeging heeft ingedrukt, die noch ſtoffe, noch ligchaam kan zyn. Dit is 't dat wy een Geeſt, een Zelfſtandigheit die werkt, en echter geen Ligchaam is, noemen.

Daar is getoont dat het Geheele-al niet by vervolg van tyd is gemaakt.

Wy hebben, daar beneven, in ons Kort Betoog, aangewezen, dat het uit de Hiſtorie der Waereld blykt, dat het Geheele-al niet by een lang vervolg van tyd is gemaakt, gelyk men nootzakelyk zou moe-

moeten gelooven en zeggen, indien eene almagtige en verſtandige Oorzaak, 't oppergezag niet in de Scheppinge had gehad, om het zelve te voltooijen, en flux in zyne volkomenheit te ſtellen. Want, by aldien het alleen door de beweeging der ſtoffe was voortgekoomen, waarom zoude het zich zoo in zynen aanvangk hebben uitgeput, dat het, t'zedert veele eeuwen, geen nieuwe Geſternten meer kan, noch heeft konnen veroorzaaken? Waarom zou het alle dage geen dieren en menſchen voortbrengen, door andere wegen als die van de voortteeling, zoo het hen eertyds heeft voortgebragt? 't Geen echter onbekent in alle de Geſchiedeniſſen is. Men moet derhalven gelooven, dat eene verſtandige en almagtige Oorzaak, dit Geheele-al, van den beginne aan, in zulk een ſtaat van volmaaktheit heeft geſtelt, als waar in 't hedensdaags van ons gezien wordt.

Wy hebben getoont, dat'er een zeker oogmerk in de Oorzaak is, die 't Geheele-al heeft voortgebragt. Spinoza zou echter aan zyne vormelooze ſtoffe geen oogwit, noch einde durven toeſchryven. Hy eigent'er haar geen toe, dan voor zoo verre zy op zulk, of zulk een wyze ge- wy-

Men heeft doen zien dat de Maker van 't Geheele-al een zeker oogwit heeft gehad.

wyzigt is; dat wil zeggen, dan overmids'er dieren en menſchen zyn. Nu dit is echter het toppunt van alle ongerymtheden, te gelooven, en te ſtellen, dat het oog niet gemaakt is om te zien, noch het oor om te hooren. Men moet in dat rampzalig gevoelen de menſchelyke taal, die 't allerredelykſt en gebruikelykſt is, hervormen, op dat men geen kenniſſe en verſtand, in den Veroorzaaker van de waereld, en der ſchepzelen toelaaten zoude.

En dat 's menſchen ligchaam zoo overeenkomſtig niet in alle menſchen zou zyn, indien het uit de aarde was voortgekoomen.

Niet minder ongerymt is het te gelooven, dat, indien de eerſte menſchen uit de aarde zyn voortgekoomen, zy over al de zelve ligchaamsgeſtalte, en de zelve trekken zouden ontfangen hebben, zonder dat de eene een deel meer, of in een andere ſtant heeft, dan de andere. Maar men ſpreekt naar de reden en d'ondervinding, wanneer men zegt, dat het menſchelyk geſlacht uit de zelve vorm voortgekoomen, en van eenen bloede gemaakt is. Alle deeze bewyzen dienen ter overtuiging aan de Reden, dat'er in 't Geheele-al een andere Werker dan de ſtoffe, en boven de ſtoffe, is, die haar regeert, en'er naar zyn welbehagen meê handelt.

Men moet het beſtaan

Dit is 't echter dat men loogchent, en 't geen Spinoza heeft onderwonden te be-

ſtry-

ſtryden: En waarom loogchent men 't? Is 't, om dat dit geeſtelyk Wezen niet onder de zinnen valt? Maar hoe veele dingen worden'er aangenoomen, die men alleen door redeneering ontdekt? Kan de fyne ſtoffe, die d'eerſte oorzaak van alle beweegveêren is, en de zwaarte, of d'oorzaak, die de zwaare ligchaamen naar beneden dringt, door andere wegen, dan door redeneeringen, die men op 't zien van haare uitwerkingen maakt, gekent worden? Het opgaan der Sterren, d'onmeetbaare grootte van haare ligchaamen, de ſnelheit haarer beweeging, alle deeze dingen, en zoo veele andere, die 't voorwerp van de menſchelyke wetenſchappen zyn, konnen niet anders dan door redeneeringen geweeten worden, die meenigmaal zoo hoog boven d'inbeelding gaan, dat zy ze, zoo dra men haar wil beezigen, om ze te begrypen, wraakt, en'er van afziet. Ik ben verzekert, dat, na men al zyne reden heeft ingeſpannen, om te begrypen dat de Zon tien honderduizendmaal grooter dan de aarde is, een opſlag van 't oog genoeg is, om ons, onaangezien alle onze redeneeringen, hier omtrent ongeloovig te maaken.

van een geeſtelyk wezen niet looghenen, om dat men 't niet door de zinnen gewaar wordt.

Men moet derhalven door de redeneering

Men moet

het door redeneering zoeken.

ring onderzoeken, of'er in 't Geheele-al, geen andere Wezens dan de ſtoffe, en de ligchaamen zyn. Maar hoe kan'er de Menſch over twyfelen? De menſch die gevoelt, weet, en kent, dat hy binnen in zich een beginſel heeft, dat hem doet denken en redeneeren! Men zegt dat het zyn ligchaam is, dat redeneert: maar wanneer hy zich van zynen Geeſt dient, en door zyne reden d'ontleeding zyns ligchaams doet, onderſcheid hy zichzelven zoo verre van zyne harſſenen, en van alle de geeſten die'er in vloeijen, als d'Ontleder zich van 't ligchaam onderſcheid, dat van hem ontleedt wordt. Deeze Geeſt kent volkomentlyk zichzelven, hy weet dat hy werkt, denkt, en wil. Hy kent ten vollen de natuur zyner gedachten en willingen. Hy weet volmaaktelyk, wat het is uitgebreidt te zyn, en een afbeeldzel, of gedaante te hebben. Dit nu zoude een heel vreemde zaak zyn, zoo deeze Geeſt zelf iets uitgebreids en gebeelds ware, dat hy'er niets van wiſt, en meenen zoude iets anders te zyn, alsdan zelf, wanneer hy aandachtelyk 't afbeeldzel en d'uitbreiding bemerkt, en de kennis, die hy van zichzelven, en alle zyne werkingen heeft, met de kennis, die hy van 't ligchaam

chaam en zyne bedryven heeft, vergelykt. In alle andere gelegentheden, wanneer men klaarlyk verschil en ongelykheit, tusschen twee Oorzaaken, en haare gewrochten gewaar word, besluit men zekerlyk, dat twee Oorzaaken verscheiden zyn, en de een de ander niet is. Waarom zoude men dan niet besluiten, dat 's menschen Geest geen Ligchaam is, naardien hy niets gemeens met het ligchaam heeft, dan alleen dat hy bestaat, en iets is, dat ook tot het ligchaam behoort?

Maar 't is een en 't zelve onderwerp, zegt Spinoza, 't is de zelve stoffe, die verscheide wyzigingen heeft; wanneer men de zelve als een denkende stoffe aanmerkt, word ze Geest, en als men ze zich als een uitgebreide en gebeelde stoffe voorstelt, een Ligchaam genaamt. Indien het genoeg ware te spreeken, en te onderscheiden, om te bewyzen, 't geene men, 't kost wat het wil, poogt staande te houden, konde men ligtelyk d'alleronmogelykste en tegenstrydigste dingen gelooven. Ik wenschte wel te weeten, wat Spinoza teegens zulk een bespottelyk mensch zou gezegt hebben, die beweerde dat een Rond een Driehoek was, en den geenen, die hem 't onderscheit der beschry-

vingen en eigenſchappen van het Rond, en des Driehoeks zouden tegengeworpen hebben, om te bewyzen dat deeze afbeeldzels verſcheiden zyn, hadde geantwoord, dat het evenwel het zelve afbeeldzel, maar verſcheidentlyk gewyzigt is; dat, wanneer het als een afbeeldzel word aangemerkt, waar van alle zyden even ver van den omtrek afſtandig zyn, en dat deezen omtrek nooit een rechte lyn, of oppervlakte raakt dan door een ſtip, het een *rond* word genaamt: maar wanneer men het bemerkt als een afbeeldzel, dat drie hoeken en drie zyden, of een voetſtuk en twee zyden heeft, het alsdan een *driehoek* hiet: deeze antwoord quam met die van Spinoza overeen, en ware zoo redelyk als de zyne. Echter ben ik zeker, dat Spinoza met zulk een menſch zou gelacht, en tegens hem gezegt hebben, dat deeze twee afbeeldzels, verſcheide beſchryvingen en eigenſchappen hebbende, nootzakelyk, in weêrwil van zyne ingebeelde onderſcheiding, en zyne nietige *quatenus*, verſcheiden zyn.

Overzulks, terwyl wy wachten tot de menſchen van een andere ſlach zullen gemaakt zyn, en op een andere wyze redeneeren, dan ze doen, en zoo lang men zal

zal gelooven dat een Driehoek geen Rond, en een Steen geen Paerd is, overmids ze verſcheide beſchryvingen, en eigenſchappen, en verſchillende uitwerkzels hebben, zullen we door de zelve redenen beſluiten, en gelooven, dat 's menſchen Geeſt geen Ligchaam is.

Dit denkbeeld van den Geeſt, is, zoo ik my niet bedrieg, veel klaarder, dan 't geen Spinoza, (a) in zyne II Voorſtelling van zyne Zedenkonſt, zegt: *Dat het geen eerſt het dadelyk Wezen van 's menſchen verſtand ſtelt, niet anders is, dan het denkbeeld van elke byzondere zaak, die dadelyk beſtaat.* Men ziet dat Spinoza de gedachten en denkbeelden, met het vermogen van denken, en denkbeelden te maaken, verwart. Indien het denkbeeld dadelyk 's menſchen verſtand uitmaakte, zoud'er, om eigentlyk te ſpreeken, zoo veel verſchil tuſſchen verſtand en verſtand zyn, als'er is tuſſchen de denkbeelden, dat ongerymt is. Men begrypt natuurlyk, dat, gelyk het zelve oog verſcheide verwen ziet, van gelyken ook het zelve

Spinoza geeft een belagchelyke beſchryving van 't Verſtand.

(a) Spinoſa. Ethices pars 2. de Mente propoſitio II. *Primum, quod actuale mentis humanæ eſſe conſtituit, nihil aliud eſt, quàm idea rei alicujus ſingularis, actu exiſtentis.*

verſtand verſcheiden denkbeelden maakt. Het ſtont derhalven Spinoza toe, 't Vermogen te beſchryven om denkbeelden te maaken, en ons niet te zeggen, dat een denkbeeld het dadelyk Wezen van 's menſchen Geeſt ſtelt. Hy bedriegt zich niet minder, wanneer hy zegt, dat het denkbeeld niet anders dan van een zaak kan zyn, die dadelyk in wezen is. Begrypt het Verſtand de waarheit van deezen grondregel niet, *dat het Niet niet kan werken*? En zoo het de zelve begrypt, moet het'er nootzakelyk eenig denkbeeld van hebben. By aldien het denkbeeld het dadelyk wezen van 't verſtand uitmaakt, zal dit denkbeeld van 't Niet het dadelyk wezen van 's menſchen Geeſt ſtellen; 's menſchen Geeſt zal dan een beveſtiging, dan een loogchening, en dan een twyfeling zyn: wat een dulligheit? Ziet men niet, gevoelt men niet, dat'er een vermogen is dat deeze denkbeelden, deeze gedachten, en oordeelen maakt? En naardien het ligchaam dit vermogen niet kan hebben, moet het in een onderwerp, in een zelfſtandigheit beruſten, die onligchamelyk zy.

Men redeneert noch verder

De Vryheit, die de menſch gevoelt, en in zich zelven bevindt, is noch een klaare en blykbaare betooging, dat hy een

Vermogen, een Zelfstandigheit heeft, die op een andere wyze werkt dan het ligchaam, vermids alle ligchaam nootzakelyk in zyne beweegingen bepaalt is. Laat ons een Vezeltje in de harssenen, of elders onderstellen, 't koomt'er niet op aan, de plaats en ruimte, die een ligchaam in een beweeging doorloopt, verandert'er den aart niet van; laat ons dan een Vezeltje onderstellen, bepaalt om van het Oosten naar 't Westen te zweeven, het moet nootzakelyk den indruk volgen die het ontfangen heeft, zonder zich naar het Zuiden, of 't Noorden te konnen wenden. Laat ons, daar beneven, by onmogelykheit, onderstellen, dat dit Vezeltje de kennis en wil van zyne beweeging, van 't Oosten naar 't Westen, heeft: kan men begrypen, dat het de kennis van een vermogen hebbe, dat het hebben zoude, om elk oogenblik zyne beweeging te staaken, te hervatten, of naar 't Zuiden, of 't Westen te bepaalen? Buiten twyfel neen; het konde noch deeze kennisse, noch deeze wil hebben, om dat het in der daad dit vermogen niet heeft. Om de bepaling van deeze beweeging te veranderen, of de zelve op te houden, moet een andere oorzaak, een ander ligchaam

over de vryheit van den mensch.

het zelve treffen, waar van het onkundig is. Daar, in tegendeel, de mensch kent, en innerlyk overreedt is, dat hy, op elke tydstip, 't vermogen heeft, om zyne beweegingen te staaken, of te veranderen, en, by gevolg, moet'er nootzakelyk in den mensch een ander beginsel, dan in de vezelen zyn, die over zyne bedenkingen, en de beweegingen van zyn ligchaam 't bewind hebbe. Overzulks valt'er niet aan te twyfelen, dat'er in den mensch niet eene werkzaame Zelfstandigheit zy, die van een andere natuur dan 't ligchaam is.

Alhoewel dit een waarheit van kennis en gevoelen is, en een der allerklaarste waarheden van de ziel, loochent Spinoza echter de zelve plat uit, in de 48 Voorstelling, van het tweede deel zyner Zedenkonst: *Daar is*, zegt hy, *in 't verstandt geene vrye, of onbepaalde wil: maar de Geest is bepaalt, om dit of dat te willen, door een oorzaak die ook door een andere is bepaalt, en die door een andere, tot het oneindige.* Men moet een groote neiging tot het volgen van een quaad gevoelen hebben, dat men het zelve aanneemt, zonder het te verstaan. Want ik ben verzekert, dat, zoo vast als het gaat, dat we onze eige vryheit gevoelen, het zoo zeker is,
dat

dat men niet onderſcheidentlyk kan begrypen wat Spinoza zeggen wil. Is deeze t'zamenſchakeling van oneindige Oorzaaken, die ons moeten bepaalen om te werken, verſtaanlyker, dan 't gevoelen en de kenniſſe, die ik van myne vryheit heb?

Spinoza ſtelt, daarenboven, als een grondbeginſel van zyne Wysgeerte, dat de Geeſt geen vermogen van denken, noch willen heeft, maar alleenlyk toeſtemt, dat hy zulke of zulke gedachten, zulke of zulke willingen heeft. Hoe men dit Zamenſtelzel meer onderzoekt, hoe'er de valsheit ligter van gekent wordt. Men begrypt door deeze nevelen heen, want nooit was'er een duiſterder, en bedrieglyker ſtyl: men bevat, zegge ik, dat Spinoza wil, dat het verſtand, hoedanig het weeſen mag, niet anders dan het eenige vermogen heeft, om, even gelyk een ſpiegel, het denkbeeld van 't voorwerp te ontfangen. Maar wanneer men zal leezen 't geen wy boven van 's menſchen Geeſt gezegt hebben, zal men overreedt ſtaan, dat deeze gedachten, deeze weêrſlagtige bemerkingen, verre boven 't enkel begryp van 't voorwerp gaan, en dat'er, in 't menſchelyk verſtand, een vermogen van den-

Betoo-ging 49. Voorſtel.

ken is, dat men in zichzelven ligtelyker ontdekt, dan we de magt gevoelen, die wy van te ſpreeken en te gaan hebben. Nu dit vermogen van denken, zoo verſcheiden van alle vermogens des ligchaams, betoogt onwederſpreekelyk, dat'er in den menſch een Zelfſtandigheit, verſchillende van de natuur van 't ligchaam, is.

De Geeſt van den menſch beſtaat niet van zichzelven, en moet, by gevolg, een andere Oorzaak van zyne wezentlykheit hebben.

Maar, zoo'er in den menſch een Geeſt, een zelfſtandigheit verſcheiden van 't ligchaam is, moet'er nootzakelyk, in 't Geheele-al, een Zelfſtandigheit onderſcheiden van de ſtoffe zyn, die kenniſſe en wil heeft. Want gemerkt 's menſchen Geeſt van dit ſlach, en niet van zichzelven is, naardien hy geen nootzakelyk beſtaan heeft, moet hy zyne wezentlykheit van eenige andere Oorzaak hebben ontfangen, die door zichzelven, en nootzakelyk beſtaat.

't Geen nootzakelyk moet beſtaan, van den Geeſt, en van 't Ligchaam, word onderzocht.

Daar is derhalven, in 't Geheele-al, Geeſt en Ligchaam: en een van beiden moet nootzakelyk beſtaan, en 't ander voortgebragt hebben. 't Koomt dan alleenlyk op 't onderzoek aan, welke van deeze twee Zelfſtandigheden de andere hebbe voortgebragt. Ik weet wel dat'er menſchen zyn, die meenen dat de ſtoffe van alle eeuwigheit beſtaat, en dat alle d'ou-

de

de Wysgeeren in dit gevoelen zyn geweest, overmids zy niet hebben konnen begrypen, dat de stoffe, door de enkele daad van de Wil, of magt van een Geest, dat op het zelve uitkoomt, veroorzaakt is geworden. In ons *Kort Betoog* hebben we d'eeuwigheit der stoffe, hoewel meer in 't voorbygaan, dan met een volle uitzetting van redeneering, (dat de Schryver uitvoeriglyk in zyn Werk doet) wederlegt. Wanneer wederzyds zwarigheden gewogen worden, zyn die, welke in d'onderstelling van een eeuwige stoffe leggen, oneindigwerf grooter en van meer belang, dan die men in d'erkenning van een Geest, eeuwiglyk door zichzelven bestaande, ontmoet. Want by 't stellen van een eeuwige stoffe, moet men ook uitwerkzelen en beweegingen stellen, die deeze eeuwigheit beantwoorden: Nu deeze uitwerkingen en beweegingen, koomen niet met de Historie der waereld overeen. In tegendeel bevat men, dat de daaden van een Geest eeuwiglyk tot de denking konnen bepaalt zyn, zonder iets anders, dat stoffelyk en zichtbaar is, voort te brengen, onderstelt zynde dat hy het kan doen, als hy wil, en 't hem behaagt. Maar tegenwoordig hebben wy

niet voor d'eeuwigheit der ſtoffe te beſtryden, dan voor zoo ver zulks nootzakelyk is, om de mogelykheit en waarheit van de ſchepping der Ligchaamen, wy zullen zeggen, zoo men wil, der Vezelen, te beveſtigen.

Eerſte Voorſtelling. *Daar is maar een eenig Wezen, dat nootzakelyk beſtaat.*

De eerſte Voorſtelling, die ik, ter beveſtiging van deeze waarheit, zal neêrzetten, is: *Dat'er niet meer is, noch niet meer kan zyn, dan een eenig Wezen, 't geen nootzakelyk, en van zichzelven beſtaat.*

Dit word met luttel moeite betoogt. Want indien men veele wezens ziet die geen nootzakelyk beſtaan hebben, beſluit men wettiglyk, dat'er een moet zyn, wiens wezentlykheit nootzakelyk is. Zulks is klaar: alles wat beſtaat, beſtaat door eens anders kracht, of door d' eige kracht van zyn wezen. Nu kan men niet zeggen, dat alle dingen door eens anders kracht beſtaan, vermids dat de geene, die *alle dingen* zegt, niets uitzondert; zoo dat'er boven *alle dingen*, niet eenig ander Wezen kan zyn, door wiens kracht zy beſtaan. Derhalven beſtaan alle dingen niet door eens anders kracht. Aan d'andere kant is het zeker, dat alle dingen niet door hun eigen kracht, dat is, door de ſterkte hunner wezens, beſtaan. Want zoo

zulks

zulks ware, zouden ze alle nootzakelyk bestaan, 't geen onwaarachtig is, naardien veele dingen vergaan. Men moet derhalven zonder omzien, besluiten, dat de dingen die op eenen zekeren tyd, en niet ten anderen tyde bestaan, of zelfs die men begrypt niet te konnen bestaan, hunne wezentlykheit van een ander Wezen ontfangen, naardien ze het niet van zichzelven hebben.

Wy moeten ons zelven duidelyker, door eenige voorbeelden, verklaaren. Men zegt dat het geen nootzakelyk bestaat, de wezentlykheit in zyn wezen moet insluiten, dat is, dat men dit Wezen niet kan bevatten, noch beschryven, zonder tefsens te begrypen, dat het nootzakelyk moet bestaan. Overzulks wanneer men zegt, dat de *Mensch* een redelyk dier is, dat de *Zon* 't gesternte is dat den dag maakt, dat de *Aarde* een kloot is uit aarde en water t'zamengestelt, dat een *Kring* een afbeeldzel is, waar van alle de lynen, uit het middelstip naar den omtrek getrokken, gelyk zyn; alle deeze denkbeelden die wy van den Mensch, de Zon, de Aarde, en den Kring maaken, de beschryvingen die wy'er van geeven, brengen niet meede dat deeze dingen nootza-

kelyk moeten bestaan, of dat het onmogelyk zy dat ze niet zyn. Want het fluit geen tegenzegging in, dat de Zon, de Aarde, de Mensch, en de Kring niet in wezen zyn. Wanneer zy derhalven bestaan, moet men nootzakelyk besluiten, dat ze de wezentlykheit, of 't bestaan, van elders ontfangen hebben, naardien zy het niet van zichzelven, noch door hun eigen wezen bezitten. Daar uit volgt dan, dat'er een Wezen moet zyn, dat hun de wezentlykheit geeft. Nu moet dit Wezen door zichzelven, of door een ander bestaan. Men kan niet tot het oneindige uitloopen, want het fluit niet te zeggen, dat alle dingen door eens anders kracht bestaan, overmids de geene, die *alle dingen* zegt, alles begrypt, en niets uitzondert. Derhalven moet'er iets zyn, dat door zyn eige kracht, of door zyn eige wezen bestaat, dat is, dat'er nootzakelyk eenig Wezen is, wiens wezentheit, door een volstrekte nootzaake, de wezentlykheit met zich brengt.

Daar is maar een eenig Wezen dat nootzakelyk bestaat.

Nu zoo dra men een eenig Wezen heeft gevonden, dat nootzakelyk bestaat, blyft de reden daar stilstaan, als aan 't Beginsel van alle dingen. Haar schiet noch middel, noch

noch reden overig, om'er twee te zoeken. Alle d'andere Wezens zyn gewrochten van deezen Oorſprongk, en deeze eerſte Oorzaak. De Reden vorderde, dat men een Wezen door zichzelven beſtaande zocht: nootzakelyk moeſt'er zulk een Wezen zyn. Zoo ras zy het gevonden heeft, is zy voldaan, en eiſcht niets meer. Daar is, dienvolgens, maar een eenig Wezen dat nootzakelyk beſtaat. En zelf konnen'er niet veele zyn, niet alleen overmids de Geeſt geen de minſte reden heeft om'er veele te onderſtellen: maar ook, om dat al het licht van 't verſtand, alle reden ons zegt, dat een eenig genoeg is, het welk klaarder door de tweede Voorſtelling zal blyken, die we hier zullen neêrzetten.

Deeze tweede Voorſtelling is, *dat een Wezen, 't welk nootzakelyk beſtaat, alle volmaaktheden moet hebben.* De waarheit deezer voorſtelling zal zich doen gevoelen, zoo dra men bemerkt, dat'er buiten dit Wezen niets dan het Niet is. Want, dewyl het Niet niet kan werken, naar deezen grondregel, *non Entis, nullæ ſunt affectiones*; dat is, *het Nietwezen, heeft geene aandoeningen*, volgt'er nootwendiglyk uit, dat alle volmaaktheden, of wezentlykheden, die in 't Geheele-al zyn, oor-

Tweede Voorſtelling. *Dit Wezen, dat nootzakelyk beſtaat, moet alle volmaaktheden hebben.*

oorſprongkelyk van dit eerſte Wezen, als uit haaren bronader, moeten voortkoomen, anderſins moeſt men gelooven, dat het Niet het eerſte beginſel deezer volmaaktheden, en wezentlykheden ware, 't geen ongerymt en onmogelyk is, volgens den bovengemelden grondregel, *non entis, nullæ ſunt affectiones.*

Het eerſte Wezen, het Wezen dat door zich zelven beſtaat, is overzulks nootzakelyk volmaakt. Het is d'Oorſprongk van al het geene wezentlyk is; want die van *wezentlykheit* ſpreekt, gewaagt van volmaaktheit. D'Apoſtel Paulus had dieswegen reden tegens d'Atheners te zeggen, dat wy in Godt, in dit oneindig volmaakte Wezen, *het zyn, 't leven, en de beweeging hebben.* Dit is een gevolg, dat nootzakelyk uit het natuurlyk licht der reden vloeit.

De bewysreden van Deskartes word onderzocht.

Dit is ook de bewysreden van den grooten Deskartes, die ſtraks 't verſtand doet ſcheemeren, en, door haare al te groote klaarheit, alle d'uitwerking niet heeft, die ze moeſt hebben, overmids de kleine hebbelykheit, die men heeft tot een diepe overdenking van deeze beſchouwige waarheden, die onder de zinnen niet vallen, ons doet gelooven, dat de wezentlykheit

van

van Godt een waarheit is, niet dan door ingespanne bespiegelingen van den Geest te vinden, alhoewel zy zich van zelf voor onze oogen vertoont. Want men weet natuurlyk, dat de volmaaktheden, die in de Schepzelen gevonden worden, het Niet niet tot haaren oorsprongk, maar een ander beginsel moeten hebben, dat een nootzakelyk bestaan heeft. Overzulks kan men zeggen, dat de eerste waarheit, de eerste redeneering, die zich aan 't verstand opdoet, deeze is: *Een wezen dat alle volmaaktheden heeft, moet nootzakelyk bestaan, vermids de wezentlykheit, of 't bestaan, d'eerste en grootste van alle volmaaktheden is. Nu, Godt is een Wezen dat alle volmaaktheden heeft. Derhalven is Godt een Wezen dat nootzakelyk de wezentlykheit heeft, of dat nootzakelyk bestaat.* Men kan het bewys noch anders omzetten, om'er al de kracht en klem van te gevoelen. Een Wezen dat door zichzelven bestaat, moet nootwendiglyk alle volmaaktheden hebben. Waarom? Om dat de wezentlykheit, of het bestaan, de eerste en grootste van alle volmaaktheden is: want zonder de wezentlykheit, is alles een enkel Niet. Nu de grootste kracht, die men zich in een Oor-

zaak

zaak kan voorſtellen, is iets uit het Niet voort te brengen. 't Geen men van de eeuwigheit van 't wezen der dingen zegt, gelyk dit voorſtel, dat een Driehoek een afbeeldzel is dat drie hoeken heeft, vind geen waarheit, dan in opzicht van Godts verſtand, en zyn magt, of de *mogelykheit* van den Driehoek: buiten dat, is het niet met allen. 't Is derhalven zeker, dat het Wezen, 't welk door zichzelven beſtaat, de Oorzaak is van alles wat een beſtaan heeft, en, by gevolg, moet alle volmaaktheit, die'er is, in Godt gevonden worden, anderzins zoude deeze volmaaktheit door het Niet zyn voortgebragt, dat onmogelyk is. Naardien dan Godt de oorzaak is van alles dat wezentlyk is, of 't wezen heeft, moet hy nootzakelyk alle volmaaktheden bezitten.

Derde Voorſtelling. *Dit oneindig volmaakt Wezen moet een Geeſt zyn.*

Hier uit willen wy een derde Voorſtelling maaken; *Het Wezen dat nootzakelyk beſtaat, en alle volmaaktheden in zich beſluit, moet een Geeſt, en 't kan geen Ligchaam zyn.* De waarheit van deeze voorſtelling, zal middagklaar door de volgende verſtaan worden. *Eene geeſtelyke Zelfſtandigheit, is oneindigwerf voortreffelyker en volmaakter in haare wezentheit en werkingen, dan een ligchaamelyke: en*

bevat

bevat op eene uitſtekender wyze de volmaaktheden van 't Ligchaam, dan 't Ligchaam zelf. Overzulks moet het oneindige volmaakte Wezen een geeſtelyke Zelfſtandigheit zyn. Ik zie niet, dat men redelyker wyze van de waarheit deezer voorſtelling kan twyfelen, wanneer ze ſlechts een weinig getoetſt worde. Is het, voor eerſt, niet zeker, dat zichzelven te kennen, en te weeten dat men beſtaat, iets oneindigmaal grooter en volmaakter is, dan geen kenniſſe, noch eenig gevoelen van zyn beſtaan te hebben? Hier tegens valt niets in te brengen. Nu een Geeſt kent zichzelven, hy heeft gevoelen en kennis van zyne wezentlykheit, 't geen een ligchaam, hoe groot en voortreffelyk men zich het zelve verbeeldt, niet heeft.

Hier moeten we op Spinoza aandringen, en hem uit zyne ſluipholen ſleepen. Ten dien einde vragen we zyne Aanhangers, of deeze Stoffe die hy Godt noemt, en die hy, voor zoo veel ze in de dieren en in den menſch is gewyzigt, kenniſſe toeſchryft, of, zegge ik, deeze Stoffe van zichzelven de kenniſſe van haare wezentlykheit, of van haar beſtaan heeft, en of zy ze hadde, voor dat'er menſchen of die-

Men maakt een bewysreden tegens Spinoza.

dieren waren ? Zy moeten toeſtaan , dat zy ze niet hadde. Zoo zy ze niet hadde, hoe heeft zy ze den menſchen konnen geeven , naardien men niet geeven kan, dat men niet heeft ? Zy zullen , buiten twyfel, zeggen, dat zy de kenniſſe hadde, niet * vormelyk, maar † uitſteekentlyk; dat is, dat, alhoewel zy noch geene dadelyke kenniſſe van haare wezentlykheit hadde, zy ze echter konde hebben, wanneer zy den menſch zoude maaken. Maar deeze antwoord is de ongerymtheit zelf. Want iets *uitſtekentlyk* te hebben , is iets veel voortreffelyker te bezitten , dat in zyne uitſteekentheit bevat 't geen men vormelyk niet heeft. Nu ware het, buiten tegenſpraak , belagchelyk te zeggen , dat geen kenniſſe van zichzelven te hebben , iets voortreffelyker en uitſtekender was, dan deeze kenniſſe te hebben. Men kan derhalven niet met reden zeggen , dat een ſtoffe van kenniſſe en gevoelen ontbloot, iets voortreffelyker en uitſtekender zy , dan een Wezen dat zichzelven kent. Ondertuſſchen is deeze Stoffe, van kenniſſe onvoorzien , de Godt van Spinoza , 't Wezen dat alle volmaaktheden heeft. Kan'er iets onredelyker bedacht worden ?

* Formaliter.
† Eminentialiter.

Men

Men weet, daarenboven, wanneer men aandachtiglyk zichzelven bespiegelt, dat de kennisse die wy van onze wezentlykheit hebben, iets zoo inwendig, en zoo innerlyk aan onszelven is, datz'er niet van kan afgescheiden worden. Het is geen toeval, dat onverschilliglyk ons overkoomen, of verlaaten kan: 't behoort tot onze wezentheit. Het zoude een heel vreemde zaak zyn, indien 't in zekere beweegingen van kleine ligchaamtjens bestont, dat deeze beweegingen altoos den zelven gang zouden gaan, zonder in den tyd van tachtig, of honderden jaaren te veranderen. Maar 't ware noch iets verwonderlyker, indien dit slach van beweeging, dat men kennisse noemt, alleen in 't hoofd van een mensch gevonden wiert; en niet te vooren in een stoffe, oneindig in haare wezentheit en werkingen, te vinden zoude zyn geweest.

Kan men, in goeden gewisse, zich vroed maaken, dat een stoffe vol van alle volmaaktheden, en allerlei beweegingen, tot het oneindige, hebbende, (want dit herhaalt Spinoza hondertmaal) zichzelven niet heeft konnen kennen; en dat het echter gebeurt, dat, zoo dra eenige deezer deeltjens 't hooft van een kind heb-

ben gevormt, flux deeze duizend of twee duizend vezeltjens, 't getal doet'er niet toe, zichzelven kennen, zich ſtellen om 't Geheele-al, de eeuwigheit, d'oneindigheit, de ſtoffe, de geeſten te kennen; dat ze redenkavelen, over d'uitbreiding der ſtoffe, haar afbeeldzel, en haare beweegingen; en onderzoeken, of 't geen men 's menſchen Geeſt noemt, iets verſchillende van hen zelfs is, of dat ze zelfs de natuur van deezen Geeſt uitmaaken? Voorwaar deeze werkingen zyn zoo verſcheiden van al het geen twee duizend vezeltjens te vooren deeden, dat men zichzelven moet gewelt aandoen, om geen andere Oorzaak te willen erkennen, die noch in de ſtoffe, noch in de natuur der Ligchaamen te vinden zy. Want zal men zich afbeeldzels voorſtellen? Deeze ſtoffe had ze te vooren. Zal men zich beweegingen voorhouden? Zy heeft ze van alle eeuwigheit, en op allerlei wyze gehad. Eindelyk, *ik denk, derhalven ben ik*, d'alleruitſtekenſte van alle de werkingen van 't Wezen, zoude echter iets zyn dat de ſtoffe, de Godt van Spinoza, 't oneindige volmaakte Wezen, niet zou hebben konnen verrichten, dan met hulp van 't hoofd van een menſch; is zulks niet

d'al-

d'alleruitzinnigſte en taſtelykſte ongerymtheit?

Laat men zeggen, dat deeze ſtoffe de Zon, en den Hemel heeft voortgebragt; het zy zoo. Ik begryp klaarlyk, dat de Zon en de Hemel uit ſtoffe zyn t'zaamgezet, en bemerke niets in de hemelſche Ligchaamen, dan 't geen ik in de natuur van 't ligchaam opgeſloten vinde. Men ſpreeke op de zelve wyze van de ſteenen, de gewaſſen, d'aarde, en de zee, ik geeve het toe. Ik zie'er afbeeldzels en beweegingen in, en vinde niets in 't gewrocht, dat ik in d'oorzaak niet ontmoete. Maar zoo dra men my van gedachten, overleggingen, oordeelen, en willen ſpreekt, zyn my alle de denkbeelden, die ik van 't ligchaam en de ſtoffe heb, nergens voordeelig toe. Ik keer en draai deeze ſtoffe in allerlei bochten. Ik let op haare beweegingen, en afbeeldzels, ik onderzoek de zelve van allen kanten, en vind'er niets in dat met de denkbeelden, die ik van den Geeſt en zyne werkingen heb, overeenkoomt. Ik tracht om haare beweegingen, van de grootſte tot de kleinſte, van de beweegingen des Hemels af, tot die van een Vezeltje toe, te begrypen: en nergens, waar ik myne gedachte wende,

De ſtoffe kan ligchaamen, maar geen gedachten voortbrengen.

de, vinde ik iets dat magtig tot deeze daad zy, die ik by myzelven doe, *ik denk, derhalven ben ik.* Ik zoude dan bezonder reden zeggen, dat de ſtoffe bequaam tot deeze werking ware. En, by gevolg, moet ik ten minſten beſluiten, dat de bedryven van den Geeſt van zoodanig een aart zyn, dat men niet bevat, dat de ſtoffe magtig zy hen voort te brengen: maar dus te ſpreeken, is te zeggen, dat men niet begrypt dat de natuur van 's menſchen Geeſt, met de natuur der ſtoffe, of des ligchaams, gelykvormig is. Nu indien de kenniſſe van zichzelven iets voortreffelyker is, dan zichzelven niet te kennen, zoo volgt'er onvermydelyk uit, dat het eerſte Wezen, dat door zichzelven beſtaat, en alle volmaaktheden heeft, vormelyk de kenniſſe hebbe; en gevolgelyk, moet deeze eerſte Oorzaak zyn 't geene wy Geeſt noemen, en niet de ſtoffe van Spinoza, die van alle zelfkenniſſe ontbloott is.

De beweeging van 't ligchaam heeft niets gemeen met de werkin-

Indien men de wyze onderzoekt, waar op de Geeſt zyne werkingen doet, men zal bekennen dat ze oneindigwerf volvolmaakter is, dan de wyze, op welke het ligchaam werkt in zyne beweegingen. 't Ligchaam moet tyd hebben, om van de

de eene plaats tot d'andere over te gaan. gen van den Geest.
't Moet zich in zyne beweegingen inſpannen, om naar de kracht van zynen klomp te werken, op dat het een ander ligchaam verdryve, wanneer het zyn plaats inneemen wil. Het ligchaam A kan het ligchaam B niet beweegen, dat het niet, of onmiddelyk door zyn oppervlakte, of door tuſſchenkomſt van eenig ander ligchaam, dat uit het ligchaam A vloeit, het ligchaam B nadere; overmids de deelen van het ligchaam B, door de deelen van 't ligchaam A niet konnende doordrongen worden, moeten ze nootwendiglyk uit de plaats geſtooten worden, die ze beſlaan. Derhalven onderſtelt alle beweeging van ligchaam, die de plaats van een ander inneemt, nootzakelyk kracht, aanraaking, en plaatsverandering. Maar in de werkingen van den Geeſt, vind men niets van dat alles. In een oogenblik redeneert de Geeſt, over de tuſſchenruimte van 't Ooſten en 't Weſten; in een oogenblik gaat hy van het denkbeeld van 't Geheele-al, tot dat van een Vezeltje, van 't Wezen tot het Niet, van 't Ligchaam tot den Geeſt, van d'Eeuwigheit die voor is gegaan, tot die welke volgen zal, over. Hy redenkavelt over

grondregels die niet ligchamelyks hebben. Hy begrypt dat, indien een wiskonſtig ſtip dat geen deelen heeft, een ander ſtip van gelyke ſlag raakte, het dit geheelyk door zyn geheel zoude aanraaken, zonder ooit noch klomp, noch uitbreiding te maaken. Van welk ligchaam word hy, in deeze redeneering, geholpen; naardien de natuur van alle ligchaam ſtrydig met dit denkbeeld is? Men begrypt, noch gevoelt de minſte beweeging, aanraaking, plaats- of ſtant-verwiſſeling, in alle deeze werkingen van den Geeſt, niet. 't Is derhalven ligtelyk te bevatten, dat deeze werkingen zoo verſchillende van aart zyn, van alle die, welke als d'allerwezentlykſte van de Stoffe begrepen worden, dat men nootzakelyk moet toeſtaan, dat ze uit een Beginſel en een Wezen, t'eenemaal verſcheiden van 't Ligchaam, en oneindigwerf voortreffelyker en uitmuntender dan het Ligchaam, voortkoomen. Overzulks moet het oneindige volmaakte Wezen nootzakelyk een Geeſt, en geen Ligchaam zyn.

De daad van de Wil heeft niets gelyk met de be-

De Geeſt werkt door zyn Wil, niets kan'er grooter, noch uitmuntender bedacht worden. Door zyn Wil te wer-

ken, is aan zichzelven * 't beginsel van zyne daaden te zyn; is te kennen en te gevoelen, dat men meester van zyne daaden is; is in een tydstip te werken; is te werken zonder beweeging, die iets van d'eene plaats tot d'andere doet overgaan; is by alles tegenwoordig te zyn, om in de gansche uitbreiding der dingen te werken, die onder 't gebied van deeze Wil staan. Daar is noch naby, noch verre, ik beweeg in een oogenblik de voet, op een gelyke wyze, als de hand: ik doe geen meer kracht om op den Hemel, en d'ingebeelde ruimten van Epikuur, dan op my zelven te willen denken. Ik denk dat ik

weegingen van 't ligchaam.

 denk:

* Men erinnere zich nochmaal de waarschouwing des Schryvers, in de voorgaande Verhandeling, omtrent dit Stuk, gedaan, dat hy dus niet spreekt van de menschelyke Wil, ten aanzien van Godt, of in opzicht van haare afhangkelykheit van de eerste Oorzaak; want die heeft dit vermogen der Wil de Ziel ingedrukt, of liever, heeft de Ziel willende geschapen; derhalven is Godt het eerste beginsel van de daaden der Wil. Maar de Wil nu gestelt, of veroorzaakt zynde, heeft haare bepaalingen tot zulke, of zulke voorwerpen, dat wy dan *willingen*, daaden, of uitwerkingen der Wil noemen, en van dezelve word zy te recht het beginsel gezegt, gelyk de naam door hunne klank zelf meedebrengt; ook verklaart zich de Schryver hier over genoegzaam in 't Werk op veele plaatzen.

denk: en zoo zullen deeze bemerkingen, indien ik wil, tot het oneindige gaan. Zal het een Vezeltje zyn, dat weêrom ſtuiten zal, om my deeze weêrſlagtige bemerkingen te geeven, die ik over myne gedachten maake? Maar zoo dit Vezeltje, dat myn denkbeeld maakt (laat ons onderſtellen dat zulks zy) een indruk heeft ontfangen om een ſtuit te doen, en weêrom te zweeven, zou ik nootzakelyk, en zelf tegens wil en dank, op myne gedachten weêrſlagtiglyk moeten denken, zoo lang tot dit Vezeltje de kracht hebbe verloren die het heeft om te ſtuiten. Indien het geenen indruk heeft ontfangen, ſterk genoeg om weêrom te ſtuiten, van waar zal deeze gedachte het aankoomen? Want het is zeker, dat ik weerſlagtiglyk myne gedachten kan bemerken, en denken dat ik denk, zoo dikwils als 't my behaagt. Ziet elk redelyk menſch niet, dat, wanneer men maar een weinig 't Geſtel van Lukretius en Spinoza ontleedt, men in 't zelve niet anders dan afgronden, en ongerymtheden vindt?

Spinoza zegt niet dan ongerymtheden ten aan-

Het is ligtelyk te bemerken, dat, mids dat Spinoza ſlechts ſpreeken mag, en woorden, zonder beteekenis, de gedaante van een betooging geeven, hy te vreeden is. Indien

dien men hem wil gelooven, is de Wil niet met alleen. Zy zal, noch vermogen, noch kracht zyn, maar alleenlyk een daad van 't verstand, die het denkbeeld, dat het heeft, gewaar word; dus redeneert hy. Wy moeten bekennen, dat, zoo wy eenige moeite vinden, om zulke buitenspoorigheden te wederleggen, zulks nergens anders van daan koomt, dan uit de stoutigheit, die hy heeft om waarheden, van gevoelen en kennisse, te loogchenen. Hy konde, met gelyke styve kaaken, ontkennen, dat ik denk, want ik ben niet meer van myne gedachte overreedt, dan van myn Wil, en 't vermogen dat ik heb, om, zoo dikwils als 't my behaagt, weêrslagtige bemerkingen over myne gedachten te maaken. En, daar benevens, ben ik zoo vast overtuigt, dat, behalven de kennisse en gedachte, die ik van de tegenwoordige daad van myn Wil heb, ik daarenboven de kennisse en 't gevoelen van de magt, of 't vermogen heb, om deeze daad naar myn welgevallen te oeffenen, als ik overreedt ben, dat de magt die ik heb om te gaan, of te schryven, onderscheiden is van een stap die ik doe, of van dit woord dat ik op 't papier stelle. Laat ons derhalven besluiten, dat het oneindige vol-

zien van de Wil.

maakte Wezen zyne werkingen moet oeffenen, op de volmaakſte en uitmuntenſte wyze, welke, buiten tegenſpraak, is door zyn Wil te werken.

Het Ligchaam kan gedeelt worden.

Eindelyk behoort het tot het wezen van 't Ligchaam, deelen te hebben, en, by gevolg, gedeelt te konnen worden. Nu is, onwederſpreekelyk, 't geene gedeelt kan worden, van zulk een voortreffelyke noch uitmuntende natuur niet, dan 't geen zulks niet weeſen kan, aangezien alle deelbaarheit een geheel onderſtelt, dat gedeelt en verzwakt kan worden. Spinoza, altoos duiſter, en altyd verſtrikkende, ontdekt zichzelven hier op eene taſtelyke wyze. Hy loogchent dat de Stoffe deelbaar zy: in tegendeel ſtelt hy deeze Voorſtelling uitdrukkelyk, dat de Zelfſtandigheit, dat is, de Stoffe, of het Ligchaam, (want hy kent geene andere) ondeelbaar is. 't Bewys dat hy'er van geeft is een bedriegreden, die genoeg zal zyn om hem te doen kennen, en van zyne gewaande betooging te oordeelen. Hoe meent men dat deeze Schryver bewyſt dat de Stoffe ondeelbaar zy? Zulks is, vermids hy de wezentheit, of de beſchryving die hy van de Stoffe, of Zelfſtandigheit geeft overnatuurkundiglyk aanmerkt:

Dat het bewys van Spinoza een bedriegreden is, word getoont.

merkt: en aangezien de beſchryving, of wezentheit van alles, is ſtiptelyk te zyn 't geen het is, zonder noch vermeerdert, noch vermindert, noch gedeelt te konnen worden, beſluit hy daar uit, dat het Ligchaam ondeelbaar is. Deeze bedriegreden koomt met de volgende overeen. 't Wezen van een Driehoek beſtaat in een afbeeldzel van drie hoeken te zyn, men kan'er niets byvoegen, noch van afneemen: derhalven is de Driehoek een ondeelbaar ligchaam, of afbeeldzel. Overzulks, gelyk de wezentheit van 't Ligchaam is, *eene uitgebreide zelfſtandigheit* te zyn, is het zeker dat deeze wezentheit ondeelbaar is. Indien men, of de zelfſtandigheit, of d'uitbreiding wechneemt, vernietigt men nootzakelyk de natuur van 't Ligchaam. Ten dien opzicht is derhalven 't Ligchaam iets dat ondeelbaar is.

Maar Spinoza misleid zyne Lezers deerlyk; hier koomt het niet op aan. Men geeft voor dat dit Ligchaam, of deeze uitgebreide Zelfſtandigheit, deelen de een buiten de ander heeft, alhoewel zy, om overnatuurkundiglyk te ſpreeken, alle van de zelve natuur zyn. Daar uit word beſloten, zonder de wezentheit van 't Ligchaam

chaam te vernietigen, dat, indien het deelen de een buiten de ander heeft, het geheel grooter is als zyn deel, en, by gevolg, voortreffelyker en uitmuntender; het heeft meer kracht en vermogen, wanneer het alle zyne deelen heeft, dan wanneer het gescheiden en verdeelt is. Nu alle deeze denkbeelden, *van geheel grooter dan zyn deel, van vermeerderde of verminderde krachten, van deelen die men begrypt verdeelt te konnen worden*, konnen noch op 't denkbeeld van een Geest, noch op dat van een oneindig volmaakt Wezen, passen. Want wat zou een deel van Geest, of van een oneindig volmaakt Wezen zyn? Zou dit deel een Geest, een oneindig volmaakt Wezen zyn, of zou het geen oneindig volmaakt Wezen, noch een Geest zyn? Men kan ligtelyk de ongerymtheden begrypen, die uit zulk eene belagchelyke onderstelling zouden volgen. Laat ons dieswegen besluiten, dat de Geest geen Ligchaam is, dat hy van een oneindige uitmuntender natuur dan het Ligchaam is, en dat, by gevolg, het oneindige volmaakte Wezen, dat nootzakelyk bestaat, van een Geestelyke, en niet van de Stoffelyke, of Ligchaamelyke, natuur weesen moet.

Uit alle deeze Voorſtellingen, die wy neêrgeſtelt, onderzocht, en bewezen hebben, konnen we tegenwoordig deeze betooging maaken. *Daar is, en daar kan niet meer dan een eenig Wezen zyn, dat nootzakelyk van zichzelven beſtaat.* Dit is onze eerſte voorſtelling: *En dit Wezen, dat nootzakelyk beſtaat, moet alle volmaaktheden hebben.* Dit blykt door de tweede voorſtelling die wy geſtelt hebben.

Betooging, om te bewyzen de wezentlykheit van een geeſtelyk en oneindig volmaakt Wezen, die de ſtoffe heeft voortgebragt.

Nu dit Wezen 't welk nootzakelyk beſtaat, en alle volmaaktheden in zich beſluit, moet een Geeſt, en 't kan geen Ligchaam zyn. Dit is onze derde voorſtelling.

Derhalven moet alles wat beſtaat, gelyk de Stoffe en het Ligchaam, zyn wezentlykheit, of beſtaan van dit oneindige volmaakte Wezen, dat een Geeſt en geen Ligchaam is, ontfangen hebben. Dat is, met andere woorden, dat de Stoffe geſchapen is, en zyn Wezen van deezen volmaakten en almagtigen Geeſt ontfangen heeft.

Spinoza heeft groot gewelt gedaan, om te bewyzen, dat'er maar een eenige Zelfſtandigheit van de zelve ſoort is, namelyk het Ligchaam, en dat een Zelfſtandigheit geen andere kan voortbrengen: hier in

Herhaaling van 't geen we in dit Hoofdſtuk tegen Spinoza ge-

zegt hebben. in beſtaat zyne gewaande betooging. Behalven 't geen we alreede van Spinoza's afdwalingen hebben aangetoont, wanneer wy hem in onzen weg gevonden hebben, zullen we noch eenige aanmerkingen over zyne redeneeringen, in 't volgende Hoofdſtuk, maaken. Dit pas vergenoegen we ons den Lezer te bidden, dat hy, 't geen we in deeze Verhandeling bewezen hebben, zich eens weder aan 't verſtand brenge, aangezien 't gewigt der ſtoffe wel een diepe herdenking der bewyzen vordert, op dat'er 't geheugen eenigen indruk van kryge. Wy hebben onwederleggelyk betoogt, dat'er tweederlei Zelfſtandigheden zyn, d'eene geeſtelyk, die denkt, en d'andere ligchamelyk, die uitgebreidt en gebeeldt is. Wy hebben getoont, dat deeze geeſtelyke Zelfſtandigheit oneindigwerf in alles de ligchamelyke zelfſtandigheit overtreft. Wy hebben bewezen, dat deeze Zelfſtandigheit nootwendiglyk de eerſte Oorzaak der beweeging, die in de ſtoffe word gevonden, weeſen moet; dat deeze oppermagtige Oorzaak, van den beginne, de waereld in deezen ſtaat van volkomenheit heeft geſtelt, daar wy haar in zien; dat ze 't Geheele-al, en voornamentlyk de Dieren heeft

heeft gemaakt, met het oogmerk en 't voorneemen, om ze bequaam tot het einde te doen zyn, dat ze zich voorstelde. Wy hebben, daarenboven, getoont, dat het Menschdom zynen oorsprongk van een eenig mensch heeft gehadt, 't geen noodwendiglyk een geheim, en een toeleg in deeze eerste Oorzaak onderstelt. Ten laatsten hebben we betoogt, dat dit eerste Wezen nootzakelyk alle volmaaktheden moet hebben. Zie daar het stuk voldongen, en als wy'er niet meer omtrent konden zeggen, bleef het altoos zeker en onbetwistbaar, dat de Stoffe, of 't Ligchaam, zyn Wezen van dit eerste Beginsel ontfangen heeft.

Maar het zal niet vruchteloos zyn noch eenige aanmerkingen te maaken, om te beter de mogelykheit van de schepping der Stoffe te begrypen. D'eerste is, de voortreffelykheit van 't geestelyk Wezen, boven 't ligchamelyke. Wanneer men 't Ligchaam en de Stoffe, in vergelyking van den Geest, aanmerkt, begrypt men straks, zonder eenige moeite, dat de stoffe oneindigwerf beneden den Geest is. Zy kan hem niet bereiken, noch aandoen, noch op hem recht uit, en door haar eigе krachten werken. Alles wat zy doen kan,

Aanmerkingen om de schepping der waereld te bewyzen.

Het ligchaam kan, om eigentlyk te ſpreeken, op den Geeſt niet werken.

kan, gaat niet verder, dan dat ze hem gelegentheit, om denkbeelden en gedachten te maaken, die hy uit zyn eigen grond haalt, geeft; gelyk, by voorbeeld, om zich, op d'uitſpraak van 't woord *Godt*, het denkbeeld van een oneindig volmaakt Wezen voor te ſtellen, alhoewel 't geluid dat hy maakt, niet de minſte overeenkomſt met het natuurlyk denkbeeld van dit oppermagtig Wezen heeft; niet meer dan de ſtraalen van 't licht, die 't ligchaam van een Paerd naar myn oog zendt, en de verbreeking die van deeze ſtraalen geſchiedt, door de vliezen en kriſtallyne vochten, die 't wezen van 't oog uitmaaken, veroorzaakt, niet van zelfs, en door haare natuurlyke kracht, het denkbeeld konnen voortbrengen, dat ik my van een Paerd, van zyne verwe, geſtalte, en beweegingen maake. Derhalven heeft het Ligchaam, om eigentlyk te ſpreeken, geen kracht om op den Geeſt te werken.

De Geeſt is boven 't Ligchaam door de kenniſſe.

Maar wanneer men den Geeſt, in tegenſtelling van de Stoffe, of van 't Ligchaam, bemerkt, ziet men een zekere overheit en uitſtekentheit van kracht, die hy'er op heeft, 't welk doet begrypen, dat hy het, door deezen uitſtek van voor-

treffe-

treffelykheit en kracht, besluit en bevangt. De Geest heeft twee vermogens, of werkt op tweederlei wyze, hy kent, en wil. Door de kennisse, doordringt hy alle d'eigenschappen, en daaden van 't ligchaam. Hy kent deszelfs uitbreiding, of hoegrootheit, d'overeenkomst die d'afbeeldzels met malkanderen hebben, en bouwt daar op de wetenschap der Wiskunde: hy onderzoekt de getallen, en evenredigheden, door de Rekenkonst, en den *Stelregel. Hy merkt 's ligchaams beweegingen aan, en maakt regels en grondbeginsels, om ze kennen. Met een woord, 't blykt door de Wetenschappen en Wysgeerte, dat'er geen Ligchaam is, waar op de Geest zyne werkingen niet oeffent, of kan oeffenen.

* Algebra.

'T Vermogen dat de Geest op het Ligchaam heeft, zal noch tastelyker blyken, wanneer de Wil word aangemerkt. Want wy weeten, en gevoelen, dat wy, alleen door de daad van onze Wil, onze Ligchaamen in beweeging konnen brengen. Wy zullen hier niet weder ophaalen, 't geen we alreede van 't Konstwerktuig onzer ligchaamen gezegt hebben, om te begrypen hoe de beweeging geschiedt. Men spreekt van d'eerste bepaalinge der

En door zyn Wil.

dierlyke geesten, die in mynen arm loopen, zoo dra, en op het oogenblik dat ik hem wil beweegen. Ik ken, gevoel, en ben overreedt, dat deeze bepaaling zoo flux geschiedt, als ik wil, en zoo dikwils als ik wil: ik weet, gevoel, en ben overreedt, dat deeze eerste bepaalinge, geen andere Oorzaak dan myn Wil heeft. Alreede is 't veel, een wyze van 't ligchaam, of een zeer wezentlyke en stellige stant van zyn, gelyk de beweeging is, gevonden te hebben, die echter alleen door de Wil van den Geest word voortgebragt. Want deeze eerste bepaaling, van deeze kleine ligchaamtjens, die mynen arm doen beweegen, was een enkel niet voor dat ze dadelyk was, of bestont. Zoo dra ze is, is 't iets wezentlyks. Zie daar derhalven eenige kleine wezentlykheit, door de enkele daad van mynen Wil, * geschapen, of uit het niet voortgebragt. Indien dan myn Wil

* Hier dunkt my hoor ik reeds het stille tandgemompel van zommigen, die, in de grondbeginsselen van den Schryver, omtrent de werkingen van de Ziel op 't Ligchaam, gansch verschillende, deeze taal niet alleen voor te stout, maar misschien voor lasterlyk zullen te boek slaan, vermids het woord *scheppen*, naar de gemeene bevatting, altoos als Gode geheiligt, en den Schepper van Hemel en Aarde alleen eigen, in de Godtgeleer-

Wil een bepaaling van beweeging, laat ons zelfs zeggen, een beweeging, in myn Ligchaam, kan voortbrengen, of ſcheppen, zoo is 't niet onmogelyk, dat een Wil elders de zelve in voortbrengt; want myn Ligchaam, in zynen aart van ligchaam aangemerkt, is van geen andere ſlach dan de andere, om, uit zichzelven,

geleertheit gebeezigt word. En zekerlyk, dit is ook, 't woord in zyne naauſte, en volle kracht van betekenis genomen, onloogchenbaar: naardien Schepper te zyn, is Godt, is d'eerſte Oorzaak van alles te zyn. Nu gelyk het woord Oorzaak, immers in de gemeene taal der Godtkundigen, een flauwer beduiding lyd, dan uit, en door zich, iets, uit niet, te veroorzaaken, waarom'er in 't algemeen tweede Oorzaaken worden erkent; moet hier 't woord ſcheppen, naar deeze laatſte beteekenis, ook gelden; en elk weet, dat de klank der woorden niet geeft, of neemt in de zaak, wanneer men 't in de denkbeelden, die'er door beduidt worden, eens is. Kortom, men trekke des Schryvers woorden niet buiten zyn oogwit, en hunnen t'zamenhang met het volgende, alwaar men middagklaar ziet, dat hy dus niet volſtrektelyk, maar vergelykender wyze, en by opklimming, van 't minder tot het meerder, ſpreekt: dat is, hy betoogt, dat indien 's menſchen Geeſt, in zyn Ligchaam kan bewegingen voortbrengen, Godt, d'oneindige volmaakte Geeſt, door zyn Wil, 't Geheele-al, buiten zich, heeft konnen veroorzaaken, en in beweeging brengen, gelyk ſtraks zyn eigen woorden luiden.

aan myn Wil meer vat op zichzelven te geeven, dan een ander ligchaam. Het is wezentlyk uitgebreidt en gebeeldt gelyk de andere. Dit is, zegt men, vermids myn Ligchaam met myn Ziel vereenigt is: ik ſtaa het toe. Maar wat is deeze vereeniging? Want, alles wel in gezien, zy verandert de natuur van den Geeſt, en van 't Ligchaam niet. En naardien zulk een Geeſt vermogen op zulk een Ligchaam heeft, om'er beweegingen in te ſcheppen, of te veroorzaaken; volgt'er nootzakelyk uit, dat de Geeſt is verheven boven 't Ligchaam, en op het zelve werken kan. By gevolg, is 't niet onmogelyk dat'er een Geeſt is, die door zyn Wil op 't Geheele-al werkt, en'er de beweegingen in voortbrengt.

Een oneindige Wil heeft het Geheele-al konnen voortbrengen.

Nu indien deeze Geeſt een oneindig vermogen heeft, belet ons niets te begrypen, dat hy de Stoffe, of het Ligchaam, door zyne oneindige magt, die zyn Wil is, heeft konnen ſcheppen en voortbrengen. Voor eerſt kan men niet in twyfel trekken, dat'er een Wezen is, 't welk door zyn Wil werkt: diervoegen werkt onzen Geeſt, wy kennen 't, wy gevoelen 't, en zyn'er van overreedt. Daar is derhalven geen hinder van de zyde eener magt, die door een daad van haare Wil werkt: daar zyn daa-

de-

delyk zulke Wezens. Aan d'andere kant, kan'er geen hinder van de zyde van 't Niet zyn, want het Niet kan niet werken: en, dat meer is, wy weeten en gevoelen, dat onze Wil in ons bepaalingen, en beweegingen voortbrengt, die te vooren niet waren, en die de Wil, by gevolg, uit het Niet haalt. Zoo dat de beweeging uit het Niet te haalen, of'er de ſtoffe uit te haalen, de zelve ſlach van werking is, die alleenlyk een magtiger Wil vereiſcht.

Dit is, naar myn gevoelen, zonneklaar, en 't kan echter niet begreepen worden. Waarom? Dit is'er, ontwyfelbaar, de reden van; dat men zich deeze werking door de inbeelding wil vertoonen. Nu, gelyk de inbeelding zich geen denkbeeld van 't Niet kan maaken, moet men nootzakelyk, zoo lang men zich van dit vermogen dient, zich een onderwerp voorſtellen, waar op men werkt; en zulks is zoo waarachtig, dat men tot een grondregel heeft geſtelt, dat men dit onderwerp, waar op men werkt, moet genaaken en aanraaken, *nemo agit in diſtans*; *niemant werkt in 't afzyn.* Maar wanneer men dit vermogen, dat zich altoos Ligchaamen verbeeldt, laat vaaren, om

Waarom men qualyk de werking der Wil kan begrypen.

met den Geeſt en de Reden te raade te gaan, vind men deeze twee grondregels vals te zyn. Wanneer ik, by voorbeeld, zegge *dat'er van Niet, niet kan gemaakt worden*, waar is, bidde ik u, het onderwerp, waar op myn Geeſt tegenwoordig beezig is, om te doen verſtaan, dat deezen grondregel, *ex nihilo nihil fit*, vals is? En wanneer men aandachtelyk de werking van een Wil aanmerkt, begrypt men klaarlyk, dat zy zelf haar onderwerp moet voortbrengen, verre dat ze een onderwerp onderſtelt om op te werken. Want wat is een daad van de Wil? 't Is geen uitvloejing van 't ligchaam, dat een ander ligchaam kan, of moet raaken om te werken. 't Is een enkele geeſtelyke daad, onvatbaar de beweeging en aanraaking, derhalven moet ze zelf haar gewrocht, dat haar eigen onderwerp is, voortbrengen. Ik wil myn arm beweegen, en op 't oogenblik van deeze daad myner Wil, gaat'er een ſluisje open, dat de geeſten in de zenuwen en ſpieren laat loopen, die de beweeging van mynen arm te weeg brengen. Ik vraage, wie heeft de opening van dit ſluisje veroorzaakt, ? Buiten twyfel, de daad van myn Wil. Hoe heeft zy 't geopent? Want deeze daad is geen lig-

chaam,

chaam, zy heeft het niet konnen aanraaken. Dienvolgens moet deeze daad nootwendiglyk het door haar eige kracht hebben voortgebragt.

Laat ons nu eene oneindige en almagtige Wil ſtellen. Zou men niet moeten zeggen, dat, gelyk ik begryp dat myn Wil wil dat ik voortgaa, 't geen ik op dit tydſtip doe, ook deeze almagtige Wil wil dat de Stoffe zy en beſtaat, en datelyk beſtaat de Stoffe. Zy wil dat zulk een zaak zy, en zy is. Diervoegen heeft Mozes van de Scheppinge geſproken: men kan zich niet naaukeuriger noch ſtipter verklaaren. Kortom, een Wezen dat alle volmaaktheden heeft, moet nootzakelyk deeze hebben, dat het doen en voortbrengen kan alles wat het wil.

II. HOOFDSTUK.

Waar in de valsheit der Beginſſelen van Spinoza's Betooging worden aangetoont.

Het zoude tegenwoordig niet heel nootzakelyk zyn, om Spinoza te beantwoorden; naardien zyne Betooging, ſlechts Zoo ras men tweederlei Zelfſtandig-

heden heeft bewezen, vervalt de ganſche Wysgeerte van Spinoza van zelf.

op dit valſche grondbeginſel, dat'er maar een eenige Zelfſtandigheit kan zyn, gebouwt zynde, in deeze ganſche Verhandeling, overvloediglyk wederlegt is, waar in wy middagklaar, en betooglyk, de wezentlykheit van twee Zelfſtandigheden, d'eene uitgebreidt en ligchaamelyk, en d'andere onuitgebreidt en onligchaamelyk, bewezen hebben. Evenwel, om niet de minſte zwarigheit, in zulk een gewigtig ſtuk, over te laaten, zal het niet vruchteloos zyn de plaatzen te ontdekken, daar deeze Schryver van 't ſpoor dwaalt, en 't verſtand zyner Lezers, door bedrieglyke en duiſtere woorden, verblindt, en 't een voor 't ander doet neemen.

't Beleed zyner leerwys is verſtrikkende.

Spinoza heeft het leerbeleed der Wiskonſtenaars gevolgt, om de waereld, onder den ſchyn van een betooging, te bedriegen. Maar niets is'er duiſterder dan deeze betooging: de woorden zyn meenigwerf niet verſtaanbaar. Hy draait ze een zin aan, zoo verſchillig van hunne denkbeelden, en gewoone betekenis, dat ik my volkomen verzekert houde, dat, indien veele, van die zich, door zyne redeneeringen, hebben willen laaten wechſleepen, ondernamen, deeze gewaande betooging te verklaaren, zy'er dapper

meê

meê verlegen zouden ſtaan, en hunne onkunde doen blyken. Wy hooren hen zeggen, dat'er geen andere Zelfſtandigheit dan de Stoffe is; dat men geen Vryheit heeft; dat de menſch meent Vry te zyn, vermids hy zyne daaden kent, en gevoelt dat hy niet door dwang werkt: alhoewel in den grond, naar deeze Wysgeerte, alles bepaalt zy, en door den nootdwang, van de natuur der werkende Oorzaak, word voortgebragt. Maar indien men hun vraagde, waarom zy maar eene Zelfſtandigheit toelaaten; hoe zy begrypen, dat een Ligchaam bequaam om te denken, en weêrſlagtige bemerkingen, over zyne kundigheden, te maaken, zy; waarom zy dit beginſel van Vryheit en Wil, dat we kennen en gevoelen, niet aanneemen, zou men ligtelyk gewaar worden, dat ze geen denkbeeld hebben van 't geen ze zeggen, noch eenige andere reden om 's menſchen vryheit te loogchenen, dan alleen 't vooroordeel, en de hardnekkigheit.

Overzulks, op dat wy hun de hand bieden, om hen uit deeze opgevatte meening en ſtyſzinnigheit te brengen, bidden we hen ons te volgen, in 't onderzoek van zommige beginſſelen, die de

grondveſt, en 't ſteunſel van alle deeze valſche redeneeringen zyn.

De beſchryving, die Spinoza van de Zelfſtandigheit geeft, is dubbelzinnig.

Het eerſte punt van valsheit, dat d'oorſprongk der dwaling is, word in de derde bepaaling gevonden, die Spinoza in het eerſte deel van zyne Zedenkonſt, dat van Godt handelt, ſtelt. Hy beſchryft dus de Zelfſtandigheit: * *Ik verſtaa door de Zelfſtandigheit, 't geen in zich is, en door zichzelven begrepen word: dat is, waar van 't begryp, het begryp van een andere zaak, waar van ze moet gevormt worden, niet noodig heeft.*

Deeze beſchryving is bedrieglyk, want zy kan een waaren, en valſchen zin ontfangen. De Zelfſtandigheit, in 't algemeen, beſluit twee ganſch van malkanderen verſcheide opzichten, of betrekkingen. Zy kan haar opzicht op de toevallen hebben, waar van zy het onderwerp is; by voorbeeld, een Paerd kan wit, of zwart, groot, of klein zyn; maar de zwartigheit, of wittigheit, de groote, of kleine geſtalte van een paerd, kan niet zyn noch beſtaan, zonder het paerd. Ten dien op-

* Spinoza Ethices pars prima de Deo. Definitiones def. 3. *Per ſubſtantiam intelligo id, quod in ſe eſt, & per ſe concipitur: hoc eſt id, cujus conceptus non indiget conceptu alterius rei, à quo formari debeat.*

opzicht is 't waar te zeggen, dat de Zelfſtandigheit van een paerd, door zichzelven beſtaat, 't geen van de Toevallen, wit of zwart, groot of klein, niet kan gezegt worden. Deeze woorden onderſtellen nootwendiglyk eenig onderwerp, dat hen onderhoud, of ſtaande houd, waar in, en waar door zy beſtaan.

Maar nopende de wezentlykheit, dezelve is van tweederlei ſlach, een die nootzakelyk, en een die zulks niet is. Zoo dat de Zelfſtandigheit, in opzicht van de wezentlykheit, of 't beſtaan, ook tweederlei is, een die nootzakelyk, en d'ander die niet nootzakelyk beſtaat. De Zelfſtandigheit die nootzakelyk beſtaat, is die alleen, die de wezentlykheit in haare wezentheit, en beſchryving beſluit, en deeze Zelfſtandigheit is eenig, 't is het *Oneindige volmaakte Wezen*, overmids 't Wezen dat alle volmaaktheden heeft, nootzakelyk de wezentlykheit, of 't beſtaan moet hebben. De Zelfſtandigheit die niet nootzakelyk beſtaat, is die, welke de wezentlykheit niet in haare beſchryving bevat. Want indien de Zelfſtandigheit, nootwendiglyk de wezentlykheit insloot, zou alles wat het denkbeeld van zelfſtandigheit insluit, ook het denkbeeld van

Daar zyn tweederley wezentlykheden.

een

een nootzakelyk beſtaan inſluiten : nu dit is openbaarlyk vals. Want het denkbeeld van een paerd, van een ſteen, van een menſch, bevat nootzaakelyk het denkbeeld van zelfſtandigheit, maar geenzins het denkbeeld van een wezentlykheit, verre van het denkbeeld van een nootzakelyke wezentlykheit, of een nootzakelyk beſtaan, in te ſluiten. Men kan geen paerd begrypen, zonder een Zelfſtandigheit te bevatten; dit blyft buiten twiſt. Nu indien het denkbeeld van de wezentlykheit, of 't beſtaan, wezentlyk tot het denkbeeld der zelfſtandigheit behoorde, kon de zelfſtandigheit niet zonder de wezentlykheit begrepen worden; dat is, dat men geen ſteen, of paerd kon begrypen, zonder te bevatten dat ze beſtaan, of in wezen zyn, dat t'eenemaal vals is.

Men beſchryft een menſch, *een redelyk dier* te zyn. Laat ons eens ter toets brengen, waar 't nootzakelyk beſtaan in te vinden zy. 't Zal niet zyn, in dat hy *redelyk*, of dat hy een *dier* is, Spinoza ſtaat zulks toe, dit zyn, naar zyn gevoelen, niet anders dan wyzigingen van de Stoffe. 't Zal dan alleen in deezen zin zyn, dat hy *Zelfſtandigheit* is, of, om

klaar-

klaarder te ſpreeken, 't zal de Zelfſtandigheit zyn die hem t'zamenſtelt, welke een nootzakelyk beſtaan heeft. Indien dit zoo is, zal'er onvermydelyk uit volgen, dat de zelfſtandigheit van een ſteen, of menſch, (want als zelfſtandigheit aangemerkt is 't het zelve,) nootzakelyk beſtaande, of in wezen zynde, een oneindig Volmaakt Wezen zal zyn, aangezien 't oneindige volmaakte Wezen', naar de toeſtemming van al de waereld, niet anders, dan dit Wezen is, dat de wezentlykheit, of 't beſtaan, in zyne wezentheit beſluit. Zyn dat geen ſchoone Wiskundigheden? En kan'er wel taſtelyker ongerymtheit verzonnen worden?

Men zoude te vergeefs antwoorden, dat de Steen maar een klein gedeelte der zelfſtandigheit van 't Geheele-al is, vermids de beſchryving der zelfſtandigheit, enkel en ondeelbaar is. Zy paſt zoo wel op de zelfſtandigheit, die deezen ſteen vormt, of, als Spinoza zegt, wyzigt, als op de zelfſtandigheit die 't Geheele-al uitmaakt. Wanneer men in de zelve deelen en deelbaarheit begreep, dat echter Spinoza afweert, zouden deeze deelen, overnatuurkundiglyk te ſpreeken, de zelve

we-

wezentheit hebben als het geheel, en de nootzakelyke wezentlykheit, of 't nootzakelyk bestaan hebbende, hadden ze alle de volmaaktheden. Dus zou een steen, een zantkorn, zoo wel zelfstandigheit zynde als 't Geheele-al, ook zoo veele eigenschappen en volmaaktheden als 't Geheele-al hebben. Deeze zantkorn zoude, om naukeuriglyk te spreeken, zoo wel de Godt van Spinoza zyn, als de stoffe van de gansche Waereld. De menschelyke reden moet zuchten en kermen, als ze ziet, dat ze tot zoo veele uitspoorigheden, die Spinoza haar heeft doen begaan, kan uitspatten. Men moet zich niet verwonderen, dat, na hy zulke valsche en ongerymde grondbeginsels heeft gestelt, hy niet dan wanschepzels heeft voortgebragt.

De dubbelzinnigheit word verklaart.

Maar 't zal niet zwaar vallen hier de Reden, die ongeerne verdwalen, of ter zyden uitslaan zoude, te recht te helpen. Men kan zich flux een denkbeeld van 't enkel Wezen, door een tegenstelling van 't Niet, maaken: en alsdan kan de Zelfstandigheit beschreven worden, door *'t geen dat is.* Vervolgens, wanneer men de wezentlykheit aanmerkt, begrypt men een zelfstandigheit *die een nootzakelyk bestaan*

ſtaan heeft; en dit is 't oneindige volmaakte Wezen, dat door zichzelven, en door d'eige kracht van zyn wezentheit beſtaat. Waar na men een wezentlykheit begrypt, ontleent van dit eerſte Wezen, en die men niet bezit dan door deszelfs kracht. Nu d'overnatuurkundige denkbeelden, en deeze naamen, van *wezentheit*, *wezentlykheit*, *en zelfſtandigheit*, die onder zich geen wezentlyk onderſcheit hebben, maar alleenlyk in de verſcheide bevattingen van 't verſtand, aan een zyde ſtellende, moeſt men, om verſtaanbaarder, en menſchelyker te ſpreeken, zeggen, naardien'er tweederlei ſlach van wezentlykheit is, d'een nootzakelyk, en d'ander niet nootzakelyk, dat'er ook nootwendiglyk tweederlei ſlach van Zelfſtandigheit is, d'een die nootzakelyk beſtaat, welke *Godt* is, en d'ander die niet nootzakelyk beſtaat, vermids zy geen ander beſtaan dan door de kracht van 't eerſte Wezen heeft, 't geen de *Schepzelen* zyn.

Derhalven deugt de beſchryving van Spinoza niet met allen. Zy verwart, 't geen nootwendiglyk moet onderſcheiden worden, de Wezentheit, die hy Zelfſtandigheit noemt, met de Wezentlykheit.

Wy

Wy zullen Spinoza niet volgen, om alle de gebrekkelykheden zyner redeneeringen aan te teekenen, dit zoude een lang en verdrietelyk werk zyn. Want misschien is'er weinig Overnatuurkunde duisterder en zwaarder, dan de Zedenkonst van deezen Schryver. Wy meenen dat, na alle de bewyzen, die wy voor de wezentlykheit van een geestelyk en verstandig Wezen, zoo nootzakelyk tot de gesteltenis en 't maaken van den mensch, gegeeven hebben, de menschelyke Reden deeze kant kiezen, deeze zyde omhelzen moet, zoo ten minsten de redenen, van ons bygebragt, niet door klaare, betoogende, en onwederleggelyke bewysredenen vernietigt worden. Overzulks zullen wy ons eeniglyk bepaalen, om op de Voorstellingen van Spinoza te antwoorden, waar door hy wil betoogen, dat'er maar een eenige Zelfstandigheit, namelyk het Ligchaam, is; dat'er geen twee konnen zyn; en dat een Zelfstandigheit geen andere zelfstandigheit kan voortbrengen.

Wy zullen'er geen groote zwarigheit in vinden, na dat we de valsheit, of dubbelzinnigheit hebben ontdekt, die'er in de beschryving is, welke hy van de Zelf-

stan-

ſtandigheit heeft gegeeven. * Ik zal zyne eerſte Voorſtelling overſtappen, zonder'er my eenigzins meê op te houden: hy zegt in de tweede; *Dat twee Zelfſtandigheden, verſcheide toeëigeningen hebbende, onder malkanderen niet gemeens hebben.* En in de betooging van deeze Voorſtelling, brengt hy geen ander bewys by, dan de beſchryving die hy van de Zelfſtandigheit heeft gegeeven, die vals zynde, kan'er niets wettelyk uit beſloten worden; en, by gevolg, is deeze voorſtelling nul, en van geener waerde. Maar, om'er de valsheit beter van te doen begrypen, heeft men ſlechts de wezentlykheit, en de wezentheit van een zaak aan te merken, wanneer deeze bedriegreden haaſt openbaar worden zal. Want naardien Spinoza toeſtaat, dat'er tweederlei ſlach van wezentlykheden zyn, d'eene nootzakelyk, en d'andere niet, volgt'er uit dat twee Zelfſtandigheden, die verſcheide toeëigeningen hebben, gelyk d'uitbreiding en de gedachte, onder malkanderen in een wezentlykheit van de zelve ſlach zullen over-

Onderzoek van de tweede Voorſtelling van Spinoza.

* Ethices Pars 1. De Deo. Propoſitio 1. *Subſtantia prior eſt naturâ ſuis affectionibus.*

Propoſitio 2. *Duæ ſubſtantiæ, diverſa attributa habentes, nihil inter ſe commune habent.*

eenkomen; dat is, dat ze daar in malkanderen zullen gelyk zyn, dat ze beide niet nootzakelyk, maar beide door de kracht van een andere Oorzaak, die haar zal hebben voortgebragt, beſtaan zullen. Twee wezentheden, of twee zelfſtandigheden, malkanderen, in haare wezentlyke eigenſchappen, volkomen gelyk, en in een wezentlykheit van de zelve ſlach, zullen daar in verſcheiden zyn, dat de wezentlykheit van d'een, die van d'andere zal zyn voorgegaan, of dat d'een d'ander niet is. Wanneer Peter Jan in alle dingen gelyk ware, zyn ze daar in verſcheiden, dat Peter Jan, en Jan Peter niet is.

Laat ons de Vezelen van Epikuur ſtellen, dit zyn zelfſtandigheden, die, naar 't beginſel van Epikuur, nootzakelyk beſtaan, zy zyn altoos geweeſt, en zullen altoos zyn, niets kan hen vernietigen. Het is echter zeker dat de vezel A de vezel B, en de vezel B de vezel A niet is; zoo dat men niets in 't zeggen van Spinoza begrypt. By aldien hy iets bevattelyks zegt, zulks kan geen grondveſt en waarſchynelykheit hebben, dan in opzicht van overnatuurkundige denkbeelden, die niets wezentlyks in de Natuur ſtellen.

Dan

Dan verwart Spinoza de ſoort met het ondeelbaare, en dan het ondeelbaare met de ſoort. Zoo gy een Steen en een Paerd beſchryſt, heeſt de beſchryving niets gelyk, dan voor zoo veel ze een ligchaam zyn. Indien gy een Ligchaam en een Geeſt aanmerkt, koomen ze nergens in overeen, dan dat ze beide een zelfſtandigheit zyn, die het onderwerp van verſcheide toevalligheden is.

Maar zoo gy een zaak aanmerkt die nootzakelyk, en een die alleen door de kracht van een ander beſtaat, alsdan hebben, om eigentlyk te ſpreeken, deeze twee zaaken niets gelyk, om dat in der daad, een nootzakelyk beſtaan niet gemeens heeft, met een beſtaan dat zulks niet is; zy zyn, ten dien opzicht, lynrecht tegens malkanderen gekant. Overzulks is deeze voorſtelling van Spinoza, dat twee Zelfſtandigheden, van verſcheide toeëigeningen, niet gemeens onder malkanderen hebben, onwaarachtig. Want gelyk een Kring en een Driehoek, alhoewel ze verſcheide eigenſchappen en beſchryvingen hebben, nochtans hier in overeenkoomen, dat de Kring en de Driehoek, afbeeldzels zyn; koomen van gelyken de denkende, en d'uitgebreide zelfſtandigheit,

 ſchoon

ſchoon ze verſchillende beſchryvingen en eigenſchappen hebben, echter hier in overeen, dat de Geeſt en 't Ligchaam Zelfſtandigheden zyn.

Maar, zal men zeggen, Spinoza ſpreekt van de Zelfſtandigheit ſtiptelyk, en in zichzelven aangemerkt. Laat ons dan Spinoza volgen. Ik betrekke de beſchryving der Zelfſtandigheit tot de wezentlykheit, en zegge, indien deeze zelfſtandigheit niet beſtaat, of niet wezentlyk is, is 't niet anders dan een denkbeeld, een beſchryving, die niets in 't wezen der dingen ſtelt: zoo zy beſtaat, als dan koomen de Geeſt en 't Ligchaam in zelfſtandigheit, en in wezentlykheit, of beſtaan, overeen. Maar, naar Spinozaas ſtelling, die een zelfſtandigheit zegt, meldt van een zaak die nootzakelyk beſtaat, of wezentlyk is. Ik antwoorde, dat zulks onwaarachtig is, en dat de wezentlykheit niet meer in de beſchryving van de Zelfſtandigheit, in 't algemeen, legt opgeſlooten, dan in de beſchryving van den menſch. Eindelyk zegt men, en dit is de laatſte verſchanſing, dat de Zelfſtandigheit een Wezen is dat door zichzelven beſtaat. Hier in ſteekt dan de dubbelzinnigheit, gelyk wy hebben aangetekent. Want, naardien 't Geſtel

van

van Spinoza alleenlyk deeze beſchryving tot zyn grondveſt heeft, moet hy, aleer hy uit dezelve iets bewyzen kan, of eenige gevolgen trekken, voor alle dingen, met my over den zin van de beſchryving het eens zyn. Nu, wanneer ik de Zelfſtandigheit beſchryf te zyn *een Wezen, dat door zichzelven beſtaat*, wil ik hier meede niet zeggen, dat het nootzakelyk beſtaat, ik heb'er geen gedachten toe; maar ik zegge zulks alleenlyk, om het van de toevalligheden te onderſcheiden, die niet anders dan in de zelfſtandigheit, en door de kracht der zelfſtandigheit, konnen beſtaan. Men ziet derhalven, of men wil niets zien, dat het ganſche Geſtel van Spinoza, deeze grootze Betooging, nergens anders dan op een nietige dubbelzinnigheit, ligtelyk te ontdekken, en te doen verſtuiven, geveſtigt is.

De derde Voorſtelling van Spinoza, is, * *Dat in de dingen die niets gemeen onder malkanderen hebben, de een de oorzaak van d'ander niet kan zyn.* Deeze voorſtelling is naar een ſtipte verklaaring vals, of in den eenigen waarachtigen zin, die ze *Onderzoek van zyn derde Voorſtelling.*

* Propoſitio 3. *Quæ res nihil inter ſe commune habent, earum una alterius cauſa eſſe non poteſt.*

kan hebben, kan'er niets uit besloten worden. Zy is vals in alle * zedelyke en voorvallige Oorzaaken. De klank van den naam van Godt, heeft niets gemeen met het denkbeeld van den Schepper, dat ze in mynen Geest voortbrengt. Een ongeval, dat mynen vriend is overgekoomen, heeft niets gemeen met de droefheit die ik'er van ontfang. Daarenboven is deeze voorstelling vals, als de Oorzaak veel uitnemender is dan 't gewrocht, dat ze voortbrengt; wanneer ik, alleen door de daad van myn Wil, den arm beweege, heeft de beweeging, uit haaren aart, niets gemeen met de daad van myn Wil, maar zy zyn t'eenemaal verscheiden. Wanneer ik deeze gedachte en dit besluit maak, *dat het Niet niet kan werken*, wat is'er gemeen tusschen mynen Geest en 't voorwerp van deeze gedachte? Ik ben geen Driehoek, echter maak ik'er my een denkbeeld van, en onderzoek d'eigenschappen van den Driehoek. Ik ben geen ledig ruim, ik speur evenwel na, of'er een in de natuur kan zyn. Spinoza heeft geloofd, dat'er geen geestelyke Zelfstandigheden waren, alles is, naar zyn gevoelen, ligchaam. Hoe dikwils is ondertusschen Spinoza gedwongen geweest, om zich een

* Moralis & occasionalis.

een geestelyke Zelfstandigheit voor te stellen, op dat hy zyne krachten inspande, tot vernietiging van haare wezentlykheit? Daar zyn derhalven Oorzaaken, die gewrochten, of uitwerkingen voortbrengen, met welke zy niets gemeens hebben, vermids zy ze niet voortbrengen door een uitvloejing uit haar wezen, noch in de gansche uitstrekking van haare krachten.

Maar, boven al, wanneer men een Oorzaak stelt, die door haaren Wil werkt, valt het ligt te besluiten, dat deeze Oorzaak gewrochten kan voortbrengen, die niets gemeen met haar hebben, doordien de Wil zich tot tegengestelde en strydige dingen kan uitstrekken. Een penceel in 't zwart gedoopt, kan niet anders dan zwartigheit op den doek zetten: maar de Schilder kan zulke verwen gebruiken als 't hem behaagt. Kortom, indien men de Voorstelling van Spinoza haare gansche uitbreiding geeft, die ze hebben moet, kan hy 'er, schoon ze hem worde toegestaan, niets uit besluiten. Want hoedanig een verschil dat'er tusschen den Geest en 't Ligcham is, hebben ze echter onder zich dit gemeen, dat ze beide in hunne beschryving het denkbeeld van Zelfstandigheit insluiten; dat ze beide konnen bestaan, en uit het Niet

worden voortgebragt. Spinoza bekent dat'er een nootzakelyke Wezentlykheit is, en een die zulks niet is, d'een is d'Oorzaak van d'andere, alhoewel ze, om eigentlyk te ſpreeken, onder haar niets gemeen, dan de naam, hebben.

Onderzoek van zyn vierde Voorſtelling.

De vierde Voorſtelling van Spinoza, zal ons niet lang ophouden; * *Twee, of veele onderſcheidene dingen, zyn van malkanderen onderſcheiden, of door de verſchilligheit van de toeëigeningen der Zelfſtandigheden, of door de verſcheidenheit van hunne toevalligheden*, die hy *aandoeningen* noemt. 't Bewys loopt altoos op de valſche, of twyfelzinnige beſchryving der Zelfſtandigheit. Wy zullen, met een woord, zeggen, dat'er verſchil van wezentheit is, wanneer d'eene anders word bevat en beſchreven, dan d'andere, 't geen de ſlach of ſoort, gelyk men in de Schoolen ſpreekt, uitmaakt. Dus is een Paerd geen Menſch, een Kring geen Driehoek, want alle deeze dingen worden verſcheidentlyk beſchreven. Maar daar is ook verſchil van Wezentlykheit, d'eene is noot-

* Propoſitio 4. *Duæ, aut plures res diſtinctæ, vel inter ſe diſtinguuntur ex diverſitate attributorum ſubſtantiarum, vel ex diverſitate earundem affectionum.*

nootzakelyk, d'andere niet. En tusschen de Wezentlykheden die niet nootzakelyk zyn, word door getal onderscheit gemaakt, d'een is d'ander niet, de Driehoek A, is de Driehoek B niet. Titius is Mevius, noch Davus Oedipus niet: 't blikkend gebeente van Spinoza, is de Grootvorst van Moskovien niet. Deeze Voorstelling dus verklaart, zal de volgende geen zwarigheit hebben.

Onderzoek van de vyfde Voorstelling.

Nu koomt de vyfde, in deeze woorden bevat. * *Daar konnen in 't Geheele-al geen twee, of meer Zelfstandigheden van de zelve natuur, of van de zelve toeëigeningen zyn.* Indien Spinoza alleenlyk spreekt van de wezentheit der dingen, of van hunne beschryving, zegt hy niet met allen. Want het geen hy zegt, betekent niet anders, dan alleen dat'er in 't Geheele-al geen twee onderscheide wezens konnen zyn, die 't zelve Wezen hebben; wie twyfelt hier over? Maar zoo Spinoza verstaat, dat'er in 't Geheele-al geen Wezentheit kan zyn, die in veele byzondere onderwerpen word gevonden, van gelyken als de wezentheit van den Driehoek, in

 den

* Propositio 5. *In rerum naturâ non possunt dari duæ, aut plures substantiæ ejusdem naturæ, sive attributi.*

den Driehoek A, en in den Driehoek B te vinden is, of gelyk het denkbeeld, de wezentheit der Zelfſtandigheit, in het denkend en in 't uitgebreidt Wezen word gevonden, zegt hy iets dat openbaarlyk vals is, en dat hy niet beſtaat te bewyzen. (a)

Onderzoek van de zeſde Voorſtelling.

Zie hier ons eindelyk aan de zeſde Voorſtelling gekoomen, die Spinoza door ſlinxſe en bedekte wegen, die wy gezien hebben, bereikt heeft. * *Een Zelfſtandigheit*, zegt hy, *kan door geen andere Zelfſtandigheit voortgebragt worden.* Hoe betoogt hy dit? Door de voorgaande, door de tweede en derde voorſtelling. Maar gemerkt wy de zelve wederlegt hebben, valt deeze van zelf, en loopt, zonder eenig verder onderzoek, tot niet. Men begrypt ligtelyk, dat, naardien Spinoza de Zelfſtandigheit qualyk beſchreven heeft, deeze Voorſtelling, die'er 't beſluit van is, nootzakelyk vals moet zyn. Want, in den grond betekent de Zelfſtandigheit van Spinoza niet anders, dan de beſchryving der Zelfſtandigheit, of het denkbeeld

(a) Zie over dit dubbelzinnig woord van het *zelve*, of *diergelyk* boven den Heer Bayle, in zyne Aanmerkingen.

* Propoſitio 6. *Una ſubſtantia non poteſt produci ab aliâ ſubſtantiâ.*

beeld haarer wezentheit : nu is 't zeker, dat een beſchryving, of bepaaling, geen andere voortbrengt. Maar gelyk alle deeze overnatuurkundige trappen van 't Wezen, alleen door 't verſtand beſtaan, en onderſcheiden zyn ; en dat ze in de Natuur geen wezentlyk, noch dadelyk wezen hebben, dan uit kracht der wezentlykheit, moet men van de Zelfſtandigheit, wanneer men de dadelykheit haarer uitwerkingen zal bemerken, als wezentlyk zynde, of beſtaande ſpreeken Nu is in zulk een rotz, wezentlyk te zyn, zelfſtandigheit te zyn, ſteen te zyn, het zelve, men moet'er derhalven als van een wezentlyke zelfſtandigheit van ſpreeken, wanneer ze word aangemerkt, als dadelyk in het wezen der dingen zynde. En, by gevolg, gelyk een wezentlyke zelfſtandigheit, of die beſtaat, nootzakelyk en door zichzelven, of door de kracht van een ander kan wezentlyk zyn, of beſtaan; zoo volgt'er uit, dat een zelfſtandigheit door een andere zelfſtandigheit kan worden voortgebragt. Want die een Zelfſtandigheit zegt, die door eens anders kracht beſtaat, of wezentlyk is, zegt een Zelfſtandigheit die voortgebragt is, en haar wezen van een andere Zelfſtandigheit ontfangen heeſt.

Na

Onder-zoek van de ze-vende Voor-ſtelling.

Na alle deeze dubbelzinnigheden en bedriegredenen, ligt Spinoza, meenende zyne Lezers gebragt te hebben daar hy hen wenſchte, het momaanzicht, in de zevende Voorſtelling, af. * *'t Behoort*, zegt hy, *tot de natuur der Zelfſtandigheit, wezentlyk te zyn, of te beſtaan.* Hoe bewyſt hy het? Door de voorgaande Voorſtelling, die vals is. Ik wenſchte wel te weeten, waarom Spinoza niet openhertiger en oprechter gehandelt heeft. Want zoo de Wezentheit, en de beſchryving der Zelfſtandigheit nootzakelyk de Wezentlykheit met zich brengt, gelyk hy in de betooging deezer Voorſtelling zegt, waarom heeft hy'er zich niet klaarlyk in de beſchryving, die hy van de Zelfſtandigheit geeft, en die wy boven ter toetze hebben gebragt, over verklaart? in plaats van zich onder de verdrietelyke dubbelzinnigheit te verſchuilen, van *door zich zelven te beſtaan*, 't geen alleen waarachtig in opzicht van de toevallen, en geenſins ten aanzien van de wezentlykheit is.

Spinoza doe vry wat hy kan, hy zal d'allerklaarſte en natuurlykſte denkbeelden

den

* Propoſitio 7. *Ad naturam ſubſtantiæ pertinet exiſtere.*

den niet uitwisſchen. De Zelfſtandigheit wil niet anders zeggen, dan een Wezen dat beſtaat, zonder een toeval te zyn, aan een onderwerp verknocht. Nu weet men natuurlyk, dat alles wat beſtaat, of in wezen is, zonder een toeval te zyn, echter niet nootzakelyk beſtaat. Derhalven brengt het denkbeeld, en de wezentheit der Zelfſtandigheit, de Wezentlykheit niet nootzakelyk met zich. Deeze Schryver heeft zich alleen met zyne inbeelding beraaden; en gelyk die ons vertoont, dat een menſch ſterft, alhoewel de ſtoffe van zyn ligchaam blyft; dat het water verwaaſemt, en waaſemende in damp verkeert; dat een hout kan verteeren, en in aſſche en lucht veranderen, heeft hy daar op van de ſtoffe, als van een Wezen dat nootzakelyk beſtaat, en als van een Godt geſproken. Indien hy, in tegendeel, 't oor aan de reden had geleent, zy had hem gezegt, dat wy zonder moeite begrypen, dat een deel van de Stoffe kan vernietigt en ontwezent worden, zonder dat zulks tegenzegging inwikkelt, waar uit hy beſloten had, dat de Stoffe dit Wezen niet is, dat nootzakelyk en door zichzelven moet beſtaan, of wezentlyk is. Want het denkbeeld van een nootzakelyke wezent-

zentlykheit, is onverdraaglyk met het denkbeeld van vernietiging. Hy had, daar beneven, bevat, dat het denkbeeld alleen van 's menſchen Geeſt, by onderſtelling zelf dat'er geen ligchaam is, genoeg ware, om 't nootzakelyke beſtaan van 't oneindige volmaakte Wezen te kennen. Nu zoude het een heele vreemde zaak zyn, indien de Stoffe dit oneindige volmaakte Wezen was, dat men deszelfs wezentlykheit kon kennen, zonder die van de Stoffe te onderſtellen. Zulks ſchynt my zoo onmogelyk, dan voor te geeven, de wezentlykheit van een Driehoek te kennen, en te onderſtellen dat het afbeeldzel niet wezentlyk is.

Wy zullen ons niet verder in 't onderzoek van Spinoza's Voorſtellingen inlaaten; vermids de grondveſten vergruiſt zynde, het te vergeefs ware de hand verder aan 't omhaalen van 't gebouw te ſlaan, naardien het, van alle vaſtigheit ontzet, door zyn eigen zwaarte moet inſtorten, en tot een puinhoop worden. Behalven dat dit werk lang en verdrietig zoude vallen, als niet anders dan een ganſch afgetrokke, en duiſtere Overnatuurkunde zynde. Ondertuſſchen, dewyl deeze ſtoffe zwaar is om te verſtaan, zullen wy ze noch

noch eens weder, op een andere wyze, aanroeren, en schoon het niet anders dan herhaalingen mogten zyn, zullen ze echter haare groote nuttigheit hebben.

III. HOOFDSTUK.

Vervolg van 't zelve onderwerp, met een Besluit van deeze Verhandeling.

De Wysgeerte van Spinoza word in 't kort voorgestelt.

ALhoewel Spinoza een groote duisterheit, met een Wiskonstig leerbeleed, en een gedaante van betooging bedekt, gezocht heeft, is 't evenwel niet onmogelyk zyne gevoelens te doorgronden. En om ze, zonder dekkleeden en vermommingen, in den vollen dag te stellen, hebbe men, voor eerst, aan te merken, dat hy maar een eenige Zelfstandigheit, die eenig en oneindig is, toelaat; dit stelt hy in de 5 Voorstelling, van het eerste deel zyner Zedenkonst, daar hy van Godt handelt. Daar uit besluit hy, in de 6 Voorstelling, dat een Zelfstandigheit geene andere kan voortbrengen.

Ten tweeden, staat deeze Schryver toe, dat de gedachte een wyze is, gansch ver-

ſchillende van de uitbreiding. Maar, onaangezien dit merkwaerdig verſchil, zoo waant hy, dat alle deeze wyzen tot het zelve onderwerp, dat de ligchaamelyke Zelfſtandigheit is, behooren.

Ten derden meent hy, dat de gedachte een denkbeeld is, dat deeze ligchaamelyke ſtoffe overkoomt, of aandoet: zoo dat'er, naar zyn gevoelen, geen vermogen van denken is, 't geen *verſtand* word genaamt. En om te doen zien, dat dit vermogen maar een verdichtzel is, wil hy door deezen naam van verſtand, zulke, en zulke denkbeelden verſtaan, en wanneer men ze alle te zamen bevat, maakt deeze t'zamenhooping, naar Spinoza's meening, 't Verſtand van Godt uit.

Zie de II Voorſtelling, 2 Deel.

Ten vierden, is ook de Wil meede, naar 't gevoelen van deezen Schryver, geen vermogen. In deezen zin is 't een Redenwezen. Want de Wil, even gelyk het Verſtand, beſtaat, volgens zyne beginſſelen, niet anders dan in zeekere denkbeelden, en zeekere wyzen van denken.

Zie de 32 Voorſtelling 1 Deel, Betoog.

Ten vyfden, is'er, naar Spinoza's ſtelling, geene vryheit in de Schepzelen: zy werken alle nootzakelyk, volgens de indrukzelen van d'eerſte Oorzaak, die alleen

leen vry is, vermids zy onafhangkelyk is, en alleen door de nootzakelykheit van haar eige natuur werkt.

Ten zesden, deeze Schryver geen eerste Oorzaak van zulk een beweeging, zulk een gedachte, of zoodanig een wil konnende vinden, zegt dat deeze beweeging, deeze gedachte, of deeze wil, door een ander word voortgebragt, en die weêr door een ander; en zoo vervolgens tot het oneindige.

Zie daar, in weinig woorden, 't kort begryp van deeze schoone Wysgeerte, die met zoo grooten ophef van zekerheit, en onder een gryns van wiskonstige betoogingen, ter waereld word ingedrongen. Na het geen wy in deeze Verhandeling, van dit gevoelen onderzocht hebben, zal 't niet zwaar vallen, om'er door de klaarste en zekerste redeneeringen, waar meede den Geest te overreeden zy, d'ongerymtheit en nietigheit van te doen zien.

Wy moeten alle deeze onderstellingen eens weder opvatten. Spinoza zegt, dat'er maar een eenige Zelfstandigheit is. Zulks is duister, wat verstaat hy door een eenige Zelfstandigheit? Is 't een diergelyke Zelfstandigheit? of is 't een enkelvoudi- Men moet tweederley Zelfstandigheden toelaaten.

ge Zelfſtandigheit, eenig in getal, gelyk men in de Schoolen ſpreekt? Laat ons een Ligchaam A ſtellen, dat zich naar 't Ooſten, en een Ligchaam B, dat zich naar 't Weſten beweegt, zal men zeggen, dat dit het zelve Ligchaam is? buiten twyfel neen. Ten hoogſten genomen kan men zeggen, dat het Ligchaamen van den zelven aart, of van de zelve natuur zyn, indien ze naar malkanderen gelyken. Nadien het derhalven twee Ligchaamen zyn, hebben ze elk hun eigen beſtaan, of wezentlykheit, en verſcheiden de eene van de andere. Het geen Spinoza kan antwoorden, zal zyn, dat deeze twee Ligchaamen een deel van de zelve Stoffe uitmaaken; en alsdan zal de zintwiſting niet meer dan over den naam zyn. 't Geen wy twee Ligchaamen noemen, hiet hy twee deelen, of, naar zyn eige taal, twee wyzigheden van de zelve ſtoffe. Van gelyken ook, laat ons een onderwerp C ſtellen, dat op de eigenſchappen van een Driehoek denkt, en een onderwerp D, dat zyne gedachten op de ebbe en vloed van de zee heeft, zal men zeggen, dat dit het zelve onderwerp is, 't welk op deeze twee zaaken denkt? Gewiſſelyk neen, men moeſt van deeze twee

Zie de 7 bepaaling,

twee onderwerpen redeneeren, als we ſtraks boven van de twee Ligchaamen gedaan hebben. Overzulks beteekent deeze eenigheit van Zelfſtandigheit niet anders, als d'overeenkomſt van haare wezentheit, en natuur in veele onderſcheidene onderwerpen. Nu hebbe men aan te merken, dat alle deeze byzondere en onderſcheidene onderwerpzels, geen nootzakelyke wezentlykheit hebben, of niet nootzakelyk beſtaan. Men moet van elk van hen redeneeren, naar den grondregel, die Spinoza zelf, nopende den Menſch, ſtelt. *De wezentheit van den Menſch*, zegt hy, *ſluit geen nootzakelyke wezentlykheit in; dat is, dat het, naar d'orde der Natuur, zoo wel kan gebeuren, dat zulk, of zulk een menſch beſtaat, of wezentlyk is, dan dat hy niet beſtaat.* Deeze grondregel is op alle byzondere Wezens toepaſſelyk. Daar is niets dan Godt alleen die nootzakelyk beſtaat.

van het 2de deel.

Zie de 1 Grondr. 2 deel.

Spinoza onderneemt, ten tweeden, te bewyzen, dat de ligchaamelyke Zelfſtandigheit ook nootzakelyk beſtaat. Maar zyn bewys is een loutere bedriegreden, zichtbaar voor al de waereld, vermids hy, in plaats van de ligchaamelyke Zelfſtandigheit te beſchryven, zich vergenoegt met

't Bewys van Spinoza om 't nootzakelyk beſtaan van een ligchaamelyke Zelfſtandig-

heit te bewyzen, is een bedriegreden. Zie de 3 bepaling, 1 deel. Zie de 24 Voorstelling, 1 Deel.

met de Zelfstandigheit in 't algemeen te beschryven, *door 't geen in zichzelven is, of door zichzelven begrepen wordt : dat is, dat geene, waar van de bevatting of 't denkbeeld, de bevatting van geen andere zaak van nooden heeft, waar van het moet gevormt worden.* 't Is zeker, dat deeze beschryving alleen tot Godt behoort, en op geen der byzondere Wezens, die in de Natuur bestaan, toepasselyk is. Het geen hier een dubbelzinnigheit konde maaken, zoude zyn, dat deeze byzondere Wezens toevallen hebben, die niet zonder de zelfstandigheit konnen bestaan, gelyk, by voorbeeld, de beweeging van een mensch niet zonder den mensch kan zyn: maar de mensch kan wel zonder deeze beweeging aangemerkt, of bevat worden.

De bedriegreden van Spinoza is tastelyk, en bestaat hier in, dat hy in zyne beschryving alleen van de Zelfstandigheit gesprooken hebbende, hy'er, in 't vervolg, 't woord van *ligchaamelyke* byvoegt, zonder zich te bekommeren, om het denkbeeld van dit woord in zyne beschryving te vinden. Maar indien men met aandacht onderzoekt, wat het woord van *ligchaamelyke* kan beteekenen, en welk denkbeeld wy'er van konnen hebben,

ben, zal men bevinden, dat een ligchaamelyke Zelfſtandigheit nootwendig uitgebreidt is, en, by gevolg, gebeeldt, en de beweeging aanneemelyk. Zulks blykt, overmids alle ligchaamen die wy kennen, uitgebreidt en gebeeldt zyn. Verdeelt ze zoo veel 't u behaagt, maakt'er vezeltjens van, altoos zult gy ze uitgebreidt vinden. Gy zult uw zelven nootzakelyk moeten voorſtellen, dat ze deelen hebben, of datz'er geen hebben. Zoo gy ze u zonder deelen verbeeldt, verlieſt gy ſtraks het denkbeeld van 't ligchaam: indien gy'er deelen in ſtelt, zyn ze nootwendiglyk uitgebreidt: want die *uitgebreidt* zegt, drukt niet anders dan deelen, d'eene buiten d'andere, uit. Nu het denkbeeld van een Zelfſtandigheit, die deelen, d'eene buiten d'andere, heeft, brengt niet met zich het denkbeeld van een nootzakelyke Wezentlykheit; want indien zulks ware, zou al het geene uitgebreidt is, nootzakelyk beſtaan, of wezentlyk zyn. By gevolg, de beſchryving die Spinoza van de Zelfſtandigheit geeft, beteekent niet eene ligchaamelyke Zelfſtandigheit, gelyk hy waant, door een lange keeten van voorſtellingen en redeneeringen, te bewyzen.

Het helpt niet te zeggen, dat de natuur van de ligchaamelyke Zelfstandigheit niet gekent word.

't Is een ydele uitvlucht te zeggen, dat wy de waare natuur van een ligchaamelyke Zelfstandigheit niet kennen. Want indien ze niet word gekent, waar uit wendt Spinoza dan voor te besluiten, dat ze nootzakelyk bestaat? Maar, daarenboven, zoo alle ligchaamen, die wy kennen, ten allen tyde, en hoe zy begrepen worden, uitgebreidt zyn; indien men geen Ligchaam kan begrypen, zonder in 't zelve uitbreiding te bevatten, waarom dan geloochent dat d'uitbreiding tot de wezentheit van een Ligchaam behoort? Is 't niet even eens, als of men loogchende, dat het van de wezentheit eens Krings zy, alle de deelen van zynen omtrek even ver afstandig van 't middelstip te hebben, onder dit ydele voorwendzel, dat de natuur van een Kring ons niet volkomentlyk bekent is?

Zie de 4 bepaaling, 1 deel.

Het is derhalven waar, wat'er ook omtrent gesnatert wordt, dat de *uitbreiding* een eigenschap van een zekere Zelfstandigheit is, die wy *ligchaamelyke* noemen, en dat ze overzulks, naar de beschryving die Spinoza zelf van een eigenschap, of toeëigening geeft, van haare wezentheit is. Nu naardien de *uitbreiding*, die een toeëigening van de ligchaamelyke zelfstandigheit

heit

heit is, niets gemeen heeft met *de gedachte*, gelyk Spinoza zelf dikwils bekent, zoo volgt'er nootzakelyk uit, dat de *lichaamelyke Zelfstandigheit*, de *denkende Zelfstandigheit* niet is. Want volgens de tweede Voorstelling van het eerste deel, Zelfstandigheden van verschillende toeëigeningen, of eigenschappen, hebben onder zich niets gemeen. En alhoewel Spinoza in 't vervolg, namelyk in de 9, 10, en 11 Voorstellingen, het tegendeel zegt, alwaar hy staande houd, dat een zelve Zelfstandigheit verschillige eigenschappen kan hebben, koomt het zyne Aanhangers, en niet ons toe, deeze tegenzegging wech te neemen, en te betoogen, dat hunne Meesters voorstellingen en bepaalingen, altoos wiskonstige betoogingen, en veelsins geen tegenstrydige brabbelingen, zonder eenigen zin of waarheit, zyn.

Zie ook de 4 en 5 voorstelling.

Men kan ook aanmerken, dat deeze Wysgeer op een gansch verschillige wyze van de gedachte spreekt, naardien hy dan eens zegt, dat ze niet anders dan een wyziging van de Zelfstandigheit is, die niets gemeen met de wyziging van deeze Zelfstandigheit heeft, die men *uitbreiding* noemt; en dan spreekt hy'er weêr van

De gedachte is een verschillige eigenschap van de uitbreiding.

11 Voorstelling, 1 deel.

als van een toeëigening, of eigenſchap, wanneer hy Godt beſchryft *een Zelfſtandigheit*, die uit oneindige toeëigeningen beſtaat. Om, naar deeze Wysgeerte, net te redeneeren, valt men onvermydelyk in deeze ongerymtheit, van te zeggen, dat het Wezen van Godt uit twee ganſch verſchillende wezens is t'zaamgeſtelt. Want de *gedachte* en *d'uitbreiding* hebben, naar de bekentenis van Spinoza, niets gemeen. Nu zyn de gedachte en d'uitbreiding, naar zyn gevoelen, Godts toeëigeningen, of eigenſchappen. Het is, daar beneven, waar, dat, naar Spinoza's ſtelling, een toeëigening, of eigenſchap, 't wezen van de zaak uitmaakt, waar van ze een toeëigening is. Derhalven is het wezen van Godt uit twee wezens, of twee ganſch verſchillige natuuren, t'zaamgeſtelt.

Het is ongerymt te loochenen, dat'er geen vermogen van denken is.

Deeze ongerymtheit zal noch taſtelyker zyn, indien we ter toets brengen, 't geen Spinoza van de denkende Wezens zegt, die wy in de derde plaats, tot verklaring deezer Wysgeerte, geſtelt hebben. Hy loochent, dat'er eenig *vermogen van denken* is, uit zorge dat men hier niet uit beſluite, dat'er een Zelfſtandigheit zy, welkers natuur is te denken, of die van een denkende natuur is: en hy waant, dat

door

door *'t verstand* niet anders moet worden verstaan , dan de *dadelyke denkbeelden*, die de mensch krygt , of welke hem aankoomen. Men moet een groote neiging tot het aanneemen van d'uitspoorigste ongerymtheit hebben , om zulk eene belagchelyke Wysgeerte te omhelzen. Om te beter deeze ongerymtheit te begrypen, moet deeze Zelfstandigheit in zichzelven, en door aftrekking van alle byzondere Wezens, en voornamentlyk van den mensch, worden aangemerkt. Want nadien de wezentlykheit van eenig mensch niet nootzakelyk is , is 't niet onmogelyk dat'er geen mensch in 't Geheele-al zy. Ik vraage dan , of deeze Zelfstandigheit , dus stiptelyk en in zichzelven aangemerkt, gedachten heeft , of niet ? Zoo zy geen gedachten heeft, hoe heeft zy'er aan den mensch konnen geeven , naardien men niet kan geeven , 't geen men zelf niet heeft ?

Indien zy gedachten heeft , vraage ik, waar van daan ze haar aangekoomen zyn ? Zal het van buiten zyn ? Maar behalven deeze Zelfstandigheit , is'er niets. Zal het van binnen zyn ? Maar Spinoza loochent dat'er eenig *vermogen van denken*, eenig *verstandt in magt* is, gelyk hy spreekt.

Daarenboven, indien deeze gedachten van binnen, of uit de natuur der Zelfſtandigheit koomen, zullen ze in alle de wezens gevonden worden, die deeze zelfſtandigheit bezitten, zoo dat de ſteenen zoo wel zullen redeneeren als de menſchen. Indien men antwoord, dat, op dat deeze Zelfſtandigheit eene kenniſſe hebbe, zy nootzakelyk moet gewyzigt, of geſtaltigt zyn, diervoegen als de menſch is gevormt, zal dit niet een Godt van een heel aardig maakzel zyn? Een Godt die, hoe oneindig hy ook zy, van alle kenniſſe is ontbloot, zoo'er niet, ten minſten, eenige vezeltjens van deeze oneindige Zelfſtandigheit gewyzigt, en geſtaltigt zyn als den menſch, om te konnen zeggen, dat deezen Godt eenige kenniſſe heeft? Dat is, met twee woorden, te zeggen, dat, zonder het Menſchelyk geſlacht, Godt ganſch geen kenniſſe zoude hebben. En zoo hy'er van is ontblootT, leert het gezond verſtand niet natuurlyk, dat hy ze niet aan 't Menſchdom heeft konnen geeven?

Naar Spinoza's gevoelen zou een Vat vol water

Ik wenſchte wel dat de geenen, die met aandacht zullen onderzoeken al het geen Spinoza van 't menſchelyk Ligchaam, in het tweede deel van zyne Zedenkonſt,

zegt,

zegt, om te doen verstaan hoe de denkbeelden, die het ontfangt, voor 't zelve aanneemelyk, of vatbaar zyn, my eens leerden, waarom, volgens deeze Wysgeerte, een Kristallyne vat vol water, niet zoo bequaam tot kennisse en gevoelen zoude zyn, als de mensch. Want het ontfangt de denkbeelden der voorwerpen, zoo wel als onze oogen. D'indrukzelen konnen'er op hechten, of vatten, die het van deeze voorwerpen toekoomen: zoo dat, indien'er geen verstand, of vermogen is, magtig om, in 't byzyn van deeze denkbeelden, te denken, en te redeneeren; en dat de kennisse, en redenwikkingen niet anders dan deeze denkbeelden zelfs zyn, hier nootzakelyk uit volgt, dat, gelyk ze in een Vat vol water al zoo wel zyn, als in 't hoofd van een mensch, die de Maan en Sterren aanziet, dit Vat zoo veel kennis van de Maan en Sterren moet hebben, als de mensch. Men kan'er niet het minste onderscheit tusschen vinden, ten zy het in een Oorzaak worde gezocht, die boven alle deeze denkbeelden zy; een Oorzaak die hen kent, gevoelt, met malkanderen vergelykt, en over hunne vergelyking redeneert, om'er gevolgen uit te trekken, die te weeg brengen, dat hy de ligchaamen

zoo veel kennisse als van mensch hebben.

men

men der Maan en Sterren veel grooter begrypt, dan het denkbeeld, dat zich aan d'inbeelding opdoet, haar vertoont. Wy zullen ons niet verder over deeze ſtoffe uitbreiden, vermids wy'er genoeg, in het I Hoofdſtuk der voorgaande Verhandeling, van gezegt hebben.

Van de vryheit.

Ook zullen wy ons hier niet ophouden, met de wederlegging van 't geen Spinoza omtrent de Vryheit zegt: men kan'er het 2 Hoofdſtuk der eerſte Verhandeling over naſlaan, alwaar deeze ſtoffe tot den grond toe is uitgepluiſt. Men moet zichzelven gewelt aandoen, en met kracht willen bedrogen zyn, om te gelooven, dat men de magt niet hebbe om te ſpreeken, of te zwygen, om voort te gaan, of te ruſten; en dat men alleenlyk in deeze bedryven meent vry te zyn, overmids men onkundig is van de Oorzaaken, gelyk Spinoza zegt, die ons bepaalen. Dit is, naar myn gevoelen, d'uiterſte ongerymtheit, die bedacht kan worden, een menſch te willen wysmaaken, dat hy 't vermogen niet heeft, om d'oogen op, of toe te doen.

Het is belagchelyk altoos tot het on-

Daar ſteekt geen minder ongerymtheit, in, dat men altoos tot een oneindigheit van byzondere Oorzaaken den toevlucht neemt,

neemt, om reden van een beweeging, of gedachte te geeven. Ik voel dat ik nu de oogen open doe, om dat ik ze wil opdoen. En te zeggen, dat deeze wil word voortgebragt door een andere Oorzaak, en die weêr door een andere, tot het oneindige, is den mensch te willen doen verzaaken 't geen hy kent, en gevoelt, om een ongerymtheit, door een andere ongerymtheit te verdedigen. Zoo dat men met waarheit kan zeggen, dat deeze gewaande Betogingen van Spinoza, niet anders dan een t'zamenweefzel van buitenspoorigheden zyn.

eindige op te klimmen, zonder by een eerste Oorzaak te blyven stilstaan.

Daar is noch maar eene zwarigheit over, die Spinoza met veele anderen gemeen heeft. Men zegt dat, indien Godt een oneindig Wezen is, hy alle wezens in zich moet besluiten, diervoegen, dat'er niets buiten Godt te vinden is, vermids'er niets buiten 't oneindige kan zyn. Ik begryp niet, waarom men zich met deeze zwarigheit zou verlegen vinden. Want het is waar dat Godt alles in zich besluit, naardien alles wat bestaat, niet anders dan door de kracht van zyn Wezen bestaat. Men moet de Schepzelen in Godt aanmerken, gelyk de gedachten en denkbeelden in onze Ziel. Het is zeker, dat 's menschen Geest alle zyne denkbeelden bevat; en daar be-

In wat zin men kan zeggen, dat alle dingen in Godt zyn.

beneven is 't gewis, dat deeze denkbeelden niet vormelyk onzen Geest zyn. Spinoza waant zulks; maar hy bedriegt zich. Men moet d'ondervinding en 't gevoelen verloochenen, dat men van zichzelven heeft, om niet te erkennen, dat de Geest een werkzaam Vermogen is. Zoo hy alleenlyk de denkbeelden ontfing, even gelyk het oog, dat niet anders doet dan de gedaanten der voorwerpen ontfangen, zoud'er uit volgen, dat, gelyk ik in den duister, of wanneer ik de oogen heb gesloten, vry doen mag wat ik kan om te zien, zulks te vergeefs is, en ik niet met allen zie, doordien my geen gedaante van eenig voorwerp voor oogen koomt: van gelyken ook, indien de geest van de zelve natuur was, ik niet zou konnen denken wanneer ik wilde. De ziel zou moeten wachten, dat de denkbeelden der voorwerpen zich van zelfs aan haar vertoonden, daar ik, in tegendeel, weet dat ik ze maak als 't my behaagt. Derhalven dan, gelyk myne gedachten in mynen Geest bestaan, alhoewel de denkbeelden van een andere natuur zyn dan myn Geest, waar van ze niet anders dan voortbrengingen zyn: van gelyken bestaan alle de Schepzelen in Godt, alhoewel ze niet van de

zelve natuur van Godt, en niet anders dan'er de gewrochten van zyn. Men hebbe zich wyders ook hier over niet te bekommeren, dat een Lichaam van een andere natuur dan een Geest is. Want de zwarigheit van Spinoza rust nergens anders op, dan dat een Zelfstandigheit geen andere zelfstandigheit kan voortbrengen: zoo dat hy geen minder zwarigheden zou vinden, en tegenwerpen, in te erkennen dat een Geest eenigen anderen Geest veroorzaaken kan. Maar gelyk Spinoza zelf gelooft, dat de stoffe, door haare verscheide beweegingen, t'zaamgezette wezens, welkers wezentlykheit niet nootzakelyk is, kan voortbrengen, van gelyken ook is 't niet veel zwaarder te begrypen, dat een oneindige Geest, door de daaden van zyn Wil, kan Wezens veroorzaaken, wier wezentlykheit altoos afhangkelyk van zyn Wil is.

Besluit van deeze Verhandeling.

Naardien wy dan, in ons Kort Betoog, en deeze twee Verhandelingen, getoont hebben, dat de Stoffe zichzelven de beweeging niet heeft konnen geeven; dat door de Waereld, voor zoo ver zy door de Historie bekent is, van 't begin haarer stichting, alle de stoffe (om nieuwe Wezens te maaken) is uitgeput, waar uit blykt, dat ze door een Bouwmee-

meester is verbeezigt, die zyn werk voltooijen wilde; dewyl de werktuigen van de Ligchaamen der dieren baarblykelyk zyn gemaakt, tot het gebruik waar toe zy geschikt zyn, en dat men zichzelven moet gewelt aandoen om niet te gelooven, dat het oog is gemaakt om te zien, en 't oor om te hooren; en dat d'ondervinding, gelyk ook de reden, belet te gelooven, dat de dieren, en boven al de Mensch, by geval uit de aarde zyn voortgekoomen, aangezien de menschen, over den ganschen aardbodem, in gestalte en trekken, malkanderen gelyk zynde, nootzakelyk uit eenen zelven oorsprongk, en eenen bloede moeten gesproten zyn, 't geen middagklaar een Schepper, en een Schepper die zyn voornemens en oogmerken heeft gehad, aanwyst: naardien het, eindelyk, door de natuur van den mensch zeker is, dat'er geestelyke en verstandige Wezens zyn, die door kennisse en wil werken, 't geen oneindigwerf de werkingen van 't Ligchaam overtreft: volgt'er onwederspreekelyk uit, dat *dit eenige volmaakte Wezen, dat nootzakelyk bestaat, een geestelyk Wezen is*, dat, *door zyn Wil, het wezen aan de Stoffe, en aan alles wat bestaat, of wezentlyk is, moet gegeeven hebben.*

I N-

INHOUD
der voornaamste ZAAKEN, in d'Aanmerkingen van den

HEER BAYLE,
op 't Leven en 't Gevoelen van Spinoza, verhandelt.

I N H O U D

der voornaamſte ZAAKEN in 't KORT BETOOG van de Waarheit des Chriſtelyken Godtsdienſts,

door den HEER JAQUELOT.

INHOUD DER ZAAKEN,

van de twee

VERHANDELINGEN

Van den HEER JAQUELOT.

EERSTE VERHANDELING,

VAN DE ZIEL.

I. HOOFDSTUK.

II. HOOFDSTUK.

Bewyzen van de Wezentlykheit van een geestelyk Wezen, uit 's menschen Vryheit gehaalt. 279

III. HOOFDSTUK.

Antwoord op de zwarigheden, die tegens de Leere, in de twee voorgaande Hoofdstukken vervat, konnen gemaakt worden. 329

IV. HOOFDSTUK.

Antwoord op de tegenwerping, dat de Natuur van de Ziel niet gekent wordt. 352

TWEE-

TWEEDE VERHANDELING,

Van GODTS WEZENTLYKHEIT.

I. HOOFDSTUK.

Van de Wezentlykheit van Godt, die een geestelyk Wezen, Schepper van 't Geheele-al is. 363

Het

II. Hoofdstuk.

Waar in de valsheit der Beginsselen van Spinoza's Betooging worden aangetoont. 423

On-

III. HOOFDSTUK.

Vervolg van 't zelve onderwerp, met een Besluit van deeze Verhandeling. 447

Zinhinderende Drukfeilen, aldus te verbeeteren.

Pag. 16. reg. 18. *is*, lees, *zyn*.
Pag. 36. reg. 12. *vereenigt*, lees, *vereenigen*.
Pag. 29. reg. 4. deeze Latynſche woorden, voeg na hâc eſſe, *dicat interjecti inani. Somnia cenſet hâc eſſe.*
Noch P. 29. reg. 12. *Lampſacenus Strato*, lees, *Strato de Lamſakener*.
Pag. 128. reg. 2. van ond. *erkennende*, lees, *erkennen*.
Doorgaans daar *Spinoziſdom* voorkoomt, moet ſtaan *Spinozisſtendom*.

Andere feilen van minder belang, gelieve de Lezer gunſtiglyk voorby te zien.

